

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Studia Ethnographicae

2.

*Szűcs Judit, Markos Gyöngyi, Fodor Ferenc, Tóth Ferenc,
Korkes Zsuzsa, Grynaeus Tamás, Hankóczi Gyula,
Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra, T. Knotik Márta*

1998

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Studia Ethnographicae

2.

SZEGED
1998

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Néprajzi Tanulmányok
Yearbook of Móra Ferenc Museum – Ethnographical Studies

1999

Szerkesztette:
Bárkányi Ildikó

Technikai szerkesztő:
Korpa Zoltán, Rozgonyi Botond

A tanulmányok lektorai:

Hofer Tamás	Novák László
Nagy Vera	Gémes Balázs
Bellon Tibor	Tari Lujza
Péter László	Paládi-Kovács Attila

Gáborján Alice

Fordította:
Pusztai Ildikó

A rajzokat és a térképeket a szerzők, valamint Czabarka Zsuzsa és Hamar Edina készítette

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Kollégiuma támogatta

ISSN 1219–7092

✉ 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3. ☎ 62/470-370 Fax: 62/312-980

TARTALOM

Szűcs Judit: Csongrád társadalma a tárgyakban: Harmai Rozália csongrádi földművesné leltára (Forrásközlés és forráselemzés).....	5
Markos Gyöngyi: Tímármesterség Hódmezővásárhelyen	37
Fodor Ferenc: A fa és az ember a Duna–Tisza közti homokhátságon	47
Tóth Ferenc: Hagyományos hagymatermelés Makón	75
Korkes Zsuzsa: A kiskunsági fafaragások motívumkincse.....	119
Grynaeus Tamás: „Lappongya gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig.....	137
Hankóczi Gyula: XX. századi dudások Csongrád megyében és szomszédságában	167
Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Bónis György és társai jogi népszokás-gyűjtése Tápén (Forrásközlés) II.	185
T. Knotik Márta: Gyári textilanyagok paraszti használatban	235

CONTENTS

Szűcs, Judit: Society of Csongrád Reflected in Objects Inventory of Rozália Harmai (Source publication and analysis).....	5
Márkos, Gyöngyi: Tannery in Hódmezővásárhely	37
Fodor, Ferenc: Wood and Man between the River Danube and Tisza	47
Tóth, Ferenc: Traditional Onion Cultivation in Makó	75
Korkes, Zsuzsa: The Motifs of Wood Carvings from Kiskunság.....	119
Grynaeus, Tamás: Traditional Healers in the Neighbourhood of Szeged.....	137
Hankóczi, Gyula: Twentieth Century Bagpipers in Csongrád County and its Neighbourhood.....	167
Kőhegyi, Mihály – Nagy, Janka Teodóra: György Bónis and his Colleagues’ Research on Folk Law in Tápé (Source publication) II.	185
T. Knotik, Márta: Factory-made Textile in Peasant Usage	235

**Csongrád társadalma a tárgyokban:
Harmai Rozália csongrádi földművesné leltára
(Forrásközlés és forráselemzés)**

SZÜCS JUDIT
(Csongrád, Tari László Múzeum)

Egy-egy inventárium az adott kor embere tárgyi világát, ingóságait és ingatlanát, tehát vagyoni helyzetét mutatja be. Ha az adott időszakból nagyobb mennyiségben maradtak fenn hagyatéki leltárak, akkor a foglalkozási ágak, társadalmi rétegek, esetleg az egész helység társadalmát képviselik vagyoni és tárgyi háttérével be lehet mutatni.¹ Csongrádról, erről a mezővárosi és nagyközségi lét határán mozgó településről egy adott közigazgatási helyzetben, 1854–1860 között többszáz inventárium maradt fenn napjainkig.² Az adott időszak, 5-6 év 300-350 leltára az alföldi, közép-tiszai helység földműves-gazdálkodó, iparos és napszámos társadalma állapotvizsgálatát teszi lehetővé.

Az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány terhére 1997 őszén 1 évre elfogadott kutatási témám Csongrád társadalma a tárgyokban címet viseli. (Nyilvántartási száma: A1365.) Korábban, 1993–1996 között A társadalmi rétegződés kifejeződése a textiliákban és a gyermeknevelésben Csongrád mezőváros példáján címen OTKA kutatási témaként kezdtem foglalkozni a hagyatéki leltárakkal. (Az OTKA-kutatás nyilvántartási száma T7030 volt.) A leltárak feltárása és számítógépes feldolgozása folyik. A feltárás Labádi Lajos igazgató és Bige Csaba levéltárkezelő, a számítógépes feldolgozás és adatfelvitel Szűcs Imre programozó közreműködésével folyik. (Az adatfelvitelt Szigethy Zsolt kezdte meg.) A számítógépes feldolgozás munkájában konzultációs kapcsolatban állunk Benda Gyulával és Granasztói Péterrel.

Eddig az iparos leltárak egy-egy foglalkozási ághoz kötött csoportjának, illetve egy-egy leltárnak az elemzése történt meg, illetve a viselet és társadalom összefüggésének vizsgálatát férfi és női leltárak alapján kezdtem meg.³

Jelen írásomban egyetlen leltárt, egy 64 évesen özvegyen elhunyt asszony, Bartók Márton neje, Harmai Rozália leltárát mutatom be.⁴

Választásomat az alábbiakban indoklom. A földműves vagy gazdálkodó (korábban telkes jobbágy) egy mezőváros meghatározó rétege, tárgyi világa, vagyoni helyzete a kor mezőgazdasági kultúrájának, az adott réteget képviselő családok életmódjának jelölője.⁵ Földműves özvegyasszony tulajdonos választásával a múlt század középi, a férj nélkül maradt asszony, családfő anyagi-társadalmi helyzetét is bemutatathatom.

¹ Hofer T. 1983. 39–64., Tóth Z. 1982. 177-231., 1989., Juhász A. 1991. 293–299. Kocsis Gy. 1988. A teljesség igénye nélkül.

² Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltár Csongrádi Cs. Kir. Vegyes Szolgabíróság Iratai 1855–1860. Polgári Peres Iratok.

³ Szűcs J. 1995. 56–61., 1996. 459–462.

⁴ Korábban 2 iparos leltár forrásközlését és elemzését végeztem el. Szűcs J. é. n., 1997¹.

⁵ A földműves leltárhoz: Benda Gy. 1989. 241–249., 1997. 217-250.

Vagyoni helyzetre, tárgyegyüttes nagyságra nem a legmódosabb, nem a legtöbb tárggyal bíró leltárt választottam ki. Ezt meghagyom a már jelzett gépi feldolgozásra. Ez teszi majd lehetővé a különböző és azonos foglalkozási ágak és különböző nagyságú és jellegű tárgyegyütteseket tartalmazó leltárak gyors elemzését.

Miért választottam Harmai Rozália, Bartók Márton neje leltárát? Ennek indoklásaként vegyük sorra az 1855-ből származó, nem választott női leltárakat. Palásti Ágnes földművelőné (a leltár és a Haláleset Fölvétele irat iktatószáma, továbbiakban isz. 1426/1855.) 36 évet élt, 61 forint 40 krajcár (továbbiakban f, kr) értékű ingó vagyron, ruhanemű, ágynemű és 1 láda maradt utána. Gyermeke nem volt. A férj vagyoni állapota a feleség leltárából nem derül(het) ki. Így nem tudjuk, hogy a Haláleset Fölvétele elnevezésű dokumentumban szereplő „földművelőné” foglalkozásnév valós, vagy vágyott társadalmi helyzetet jelöl-e. (A női leltárak vizsgálata azt mutatja, hogy a földművelőné elnevezés esetenként vágyott társadalmi helyzetet jelöl. Utalhat az elhalt és annak családtagja(i) vágyott társadalmi helyzetére.) Gyovai Julis, Surányi János neje, gazdálkodóné (isz. 1280/1855.) 40 évesen hunyt el, 7 gyermeke közül 6 kiskorú volt. A leltárba 400 forintra becsült, fél hold szőlőt jelentő ingatlan vagyont vettek fel. Ingó vagyron nem szerepel a leltárban.

Szilaj Apolló, Szabados Imre neje (isz. 1421/1855.), 55 éves földművesnő gyermektelenül halt el. 717 f 35 kr vagyont hagyott hátra, melyből 700 f értékű ingatlan a férjével közösen szerzett szőlő. (Ingó vagyrona tételei Palásti Ágneshez hasonlóan ruha, fehérnemű, bútor.)

Szöke Ilona, Fekete Ferenc felesége, földművesnő (isz. 678/1855.) 73 évet élt. Ekkor 6 felnőttkorú gyermeke szerepel örökösként (egy közülük ekkor már meghalt). 900 váltóforint készpénze és 75 f 55 kr értékű ingó vagyrona egyik örököse, legfiatalabb fia, János „kezén volt”.

A fenti 4 leltárból háromban csongrádi viszonylatban jelentős mennyiségű, értékes ruhadarabok szerepelnek. Ezek elemzésével korábban foglalkoztam.⁶

Az előbbieken felsorolt asszonyok leltárai nem vagy részben fedik a foglalkozásnévben megadott anyagi-társadalmi helyzetet. Nem, ha nincs ingatlan vagyron, részben, ha szőlővel jelzett ingatlan szerepel. Az adat azt látszik igazolni, hogy a nők ingatlan örökségeként Csongrádon a múlt század közepén a szőlőbeli föld már jelen van. Ezt tisztán a nem özvegyasszonyként elhunyt feleségek leltára mutatja meg. (Hiszen az özvegyen elhunyt földművesné a férje vagyronának tulajdonosaként szerepelhet a leltárban.) Ugyanakkor az 1855-ből fennmaradt 6 női leltárból 2 özvegyen elhunyt asszony, Harmai Rozália, Bartók Márton neje és Góg Anna, Szabó Jánosné inventáriumai az ingó és ingatlan vagyron milyenségében és értékében egyértelműen bizonyítja, hogy nevezettek földműves, gazdálkodó családfők özvegyei voltak.

Kérdés, miért nem választottam a 32 506 f 15 kr értékben a nagyobb ingatlan vagyont hátrahagyó Góg Anna (isz. 363/1855.) leltárát. A Haláleset Fölvétele dokumentum szerint a jelentős örökség nevezett két felnőttkorú fia kezén van. Tehát az anya életében az ő tulajdonán a két fiú örökös együtt gazdálkodott. Ez az adat a nagycsaládi (esetünkben a legkisebb nagycsaládi) szervezeti formában élést, gazdálkodást bizonyítja. Ezt a leltárt más hasonló családok leltáraival együtt tervezem elemezni. Megjegyzem, hogy 1855-ből a 6 földművesné leltár mellett 2 iparos, 4

---

⁶ Szűcs J. 1995. 56-61.

napszámos és 3 egyéb (1 katonáné, 2 foglalkozással nem jelölt) feleség leltára őrződött meg. Ezen foglalkozási csoportok egyben jelzik a hagyatéki leltárakban tetten érhető társadalmi rétegeket is.

Az előbbieken alapján tehát Harmai Rozália, Bartók Mártonné özvegyen elhunyt, 9520 forint értékű ingó és ingatlan vagyont hagyó asszony leltárát választottam elemzésre. Ezzel hangsúlyozni kívánom az előbbieken már megfogalmazottakat, hogy az özvegyen elhunyt nő leltára egyszerre jelzi (ha hiányai miatt nem is teljes részletességgel tükrözi) férje, családjá, egyúttal saját anyagi-társadalmi helyzetét.

A leltárak és a hozzájuk kapcsolódó Haláleset Fölvétele dokumentumok értelmezésénél két fontos tényezőt kell figyelembe venni. Egyik, hogy a nevezett források a családok anyagi helyzetében, tárgyi ellátottságában és a család összetételében zajló változások közben egy pillanatnyi állapotot tükröznek. Az állapot pillanatnyi voltát és változását a későbbiekben bemutatott árverési jegyzőkönyvek dokumentálják majd számunkra. A másik figyelembe veendő tényező, hogy a leltárak (több, különböző okból) hiányosak. (Ezt az utóbbi tényezőt a kérdés kutatói közhelyszerű tényként kezelik.) E két tényezőt a jelen írásban tárgyalt leltárnál, családnál is számításba kell venni. Harmai Rozália leltárának hiányai részben egyeznek az ország más tájain felvett jegyzékekével, illetve az 1854–1860-ban felvett többi csongrádi leltáréval.

Mely jelentősebb tételeket vagy tételrészleteket nem tartalmazták a vizsgált inventáriumok?

Az ingatlan vagyomból nem adták meg a föld nagyságát holdban. (Erről később lesz szó.) A becős nem részletezte a földhöz tartozó tanya épületeit. (Néhány leltárban ezt részletezték, de az előbbi adattal szemben ez nem átszámítható.) A gazdasághoz tartozó, a tanyán használt és tárolt (az örökösök által be nem mondott) berendezések kimaradhattak a leltárból. Esetünkben az ingatlan vagyontételei közül a gazdálkodás, földművelés és állattartás szerszámait az 1., 2., 3. és 4. táblázatba gyűjtöttem ki. Feltűnő, hogy a földművelés eszközei közül csak az eke került leltárba. A borona, a fogas, kisebb eszközök közül az ásó, csatló lánc, vontató lánc, szénahúzó horog, szénavágó hiányzik. A kocsikötő kötélből egyet vettek fel. Kettővel lehet a kocsit átkötni. (A vetőgép csak később terjedt el.) A Haláleset Fölvétele dokumentumból tudjuk (lásd 16. pont!), hogy a „*Ház, tanya föld, veteményes föld és egyéb ingóságok, legöregebb örökös if. Bartók Márton kezén vannak.*” Tehát az 1855-ig az anya tulajdonában lévő földet az apa halála után a legidősebb, és az adott évig egyetlen nagykorú fia művelte. A földművelés eszközei két okból sem kerülhettek a leltárba. Egyik, hogy a szántóföldhöz tartozó épületben, a tanyán tárolhatták, miközben a leltár a városi háznál készült. A másik ok, hogy a fiú a folyamatos használattal saját tulajdonosként kezelhette. Az állatok közül a juh és a baromfi a leltárakból általában és ebből a leltárból is hiányzik. Az előbbi tartására a juhnyíró olló (Lásd a 2. táblázatot!) utal.

A leltárba nem került termény. Külön, 1855. október 13-án a „néhai Bartók Mártonné hagyatékához tartozó nyers termés elárverezése” tárgyában készült 1855. október 13-án felvett árverési jegyzőkönyv szerint 3 köből búzát (25 f 30 kr), 6 köből 1 véka árpát (20 f 20 kr), 4 és fél véka kölest (2 f 53 kr), 57 véka kukoricát (21 f 52 kr) és 250 darab tökört (5 f 3 kr) adtak el 75 f 38 kr értékben. Ebből az örökösök nem vásároltak.

Tehát a leltárból hiányzó termés (amnek legalábbis egy része) az iratok csomójában külön árverési jegyzőkönyvben található. A később részletezett adósság fejében, az örökség rendezése céljából ezt is el kellett adni.

A jegyzék tételei utalnak a szántóföldi gabonatermesztésre (búza, árpa), a másodvetésre (köles), a kukoricaköztesként termelt tökre. A termények jegyzékbeli arányaiból nem lehet következtetni a termesztés arányaira, de jelzik a 19. század közepe gazdálkodás módját.

A háztartás számbavételénél nem vették fel az étkezés nyersanyagait (Kivéve a nagy értékű szalonnát. Lásd a 10. táblázatot!), félkész és készételeket. A csongrádi leltározási szokások szerint a kisebb ingatlan vagyont megőrkítő, vagy ingatlant nem tartalmazó inventáriumokba vették fel az elhunyt után maradt ruhadarabokat. A berendezések közül a pitvarban használt asztal és kisszékek, a háztartás eszközei közül fa-, cserépmozsár, köpülő, piszkafa, szénvonó, szalma terménytartó, bárd, *szalonnakuka* hiányzik. A piszkafa, szénvonó és a *szalonnakuka* kis értéke miatt lényegtelennek tűnhetett. A fonás eszközei és a *kóc* leltárbavételéből következtethetünk vég vásznak létre. Ezek is hiányoznak. (A hiányok ellenőrzéséhez szolgálhat a mellékletként szereplő teljes leltár és az ingó tételek egyéb ingóságokban szereplő 108 tételét rendszerező 1–10. táblázat.)

A gazdaság, a földműves lét alapját a megművelhető és legeltetésre használható föld (nagysága és minősége) és a rajta lévő tanya jelentették. Bartók Márton özvegye, Harmai Rozália tulajdonában – a leltárban szó szerinti megfogalmazásban – „*6/8 telek tanya föld rajta lévő épületekkel*” volt. Ennek értékét 7500 forintra becsülték. Az idézett ingatlan vagyoni tételt más leltárak hasonló tételéhez viszonyítva tudjuk értelmezni.

iktatószám	név	a föld nagysága	becsült értéke
126/1855.	Harmai Rozália	6/8 telek tanya föld rajta lévő épületekkel	7500 f.
284/1855.	Balog Mátyás	1 telek, vagyis 58 hold föld épületekkel	8000 f.
285/1855.	Futó Kovács Mátyás	2 telek, azaz 116 hold föld épületekkel	20 000 f.
1369/1855.	Forgó István	fél telek tanyásföld	1 448 f.

A fenti 3 leltárból az ingatlan nevezett tételének becsült értéke a föld és a rajta lévő épületek nagysága mellett más (nem a jegyzék adataiból következtethető) tényezőktől, a föld minőségétől, a szántó és a legelő arányától, a rajta lévő épületek nagyságától, minőségétől is függhetett. (Nem beszélve a becserék megállapításának számunkra ismeretlen egyéb tényezőitől, körülményeitől. Gondolok itt arra, hogy kinek mi volt az érdeke a föld becserék megállapításakor, és ezt az érdekét hogyan tudta érvényesíteni.)

Kérdés, hogy a 19. században már használt kishold, nagyhold⁷ mértékegység, a föld minősége és a telek nagysága hogyan függött össze? Harmai Rozália 6/8 telek

⁷ MNL 2. 567-568. A hold szócikk szerint a kishold (1200 négyszögöl) és a nagyhold (1600 négyszögöl) a 19. század második felében terjedt el.

birtoka holdban átszámítva mekkora lehetett? A táblázatbeli adatok alapján mechanikusan – a föld minőségétől függetlenül – a telket 43,5 holdban lehet átszámítani. (A telek holdba történő átszámítását, mai, közelmúltbeli fogalmaink szerinti értelmezését továbbra is nyitott kérdésként kezelem. A helyi levéltárban a korra vonatkozó telekjegyzőkönyvet, adójegyzéket nem találtam. Ezen források nyújthatnának segítséget a telek holdba történő átszámításához.)

De más birtokok adataival összevetve becsült értéke alapján is a Bartók-Harmai család 6/8 telkét épületekkel jelentős vagyonnak tarthatjuk. A közép-tiszai tájon használt 20. század eleji fogalmak szerint középparaszti birtoknak számít(ott).

Az Alföld közép-tiszai részén, ahol 2 városban és 2 faluban gyűjtöttem, az 1890-től született földművesek mindkettőt, a kis- és nagyholdat is ismerték, használták mértékegységként és egymásba könnyedén átszámolták. (A további, részletesebb, több leltár azonos tételének felhasználásával készülő elemzés, értékelés a számítógépes feldolgozás eredményeként készül majd el.)

Nézzük meg az ingatlan vagyon 2. tételét!

A Bartók családban a 19. században apáról fiúra öröklődött Zsinór utcai ház a település központjában volt, s van ma is. (Lásd a leltár 2. oldalát!) Ez volt az első mérnök által kimért utca a terjeszkedés, új utca alakítása során. Csépainé Atkári Anna (sz. 1924.) szerint a Zsinór utcában az ő gyermekkorában is laktak Bartókok. Sajnos, a házszámot nem írták be a leltárba! Így a háznak a családban 20. században történő tovább öröklődését szóbeli adattal jelenleg nem tudom igazolni.

Nézzük meg 3 földtulajdonos, 2 földművesnő és egy gazdálkodó teljes ingatlan vagyonának és házának értékét!

iktatószám	név	ingatlan vagyon ház(ak)	
		értéke	
126/1855.	Harmai Rozália	9 520 f	2 000 f
285/1855.	Futó Kovács Mátyás	48 430 f 50 kr	16 970 f ⁸
363/1855.	Góg Anna	20 864 f	1 890 f

A három leltárban a ház a teljes ingatlan értékének megközelítőleg harmadát, ötödét, illetve tizedét teszi ki.

Az ingatlan vagyonon belül a föld és a ház értékének aránya a foglalkozásokhoz kötött társadalmi rétegek közötti különbségek fontos mutatója lehet. (Például ennek kimutatását teszi lehetővé a számítógépes feldolgozás.) Más oldalról a két adatból, az adatok kapcsolatának változásából családokra, ezekből egy-egy társadalmi rétegre vonatkozó szabályszerűséget több, legalább három egymást követő generáció életében lehetne levonni. A recens gyűjtés 20. századi tapasztalatai azt mutatják, hogy az adatok az ingatlan vagyon és a ház – az ingatlan vagyon legfontosabb, legjelentősebb városi szimbóluma – értéke, értékének viszonya egy generációhoz kötötten esetleges lehet. Kisebb vagyonú gazdának nagyobb háza és nagyobb értékű ingatlanú gazdának kisebb háza lehetett.

A földműves, gazdálkodó leltárakban az ingatlanhoz tanyás földön és (városi) házon kívül veteményes föld és szőlő is tartozhatott. Bartók Márton özvegye, Harmai

⁸ Ez 3 különböző értékű ház becsára.

Rozália ingatlan vagyonának harmadik, egyben utolsó tétele az Ibolyás nevű határrészen 20 forint értékű veteményes föld. Az Ibolyásban (barna homokon) megadott veteményes földeket több esetben négyszögölben is megadták. H. R. leltárában a föld nagysága nem szerepel. Ezen tétel elemzését az előző 2 tételhez hasonló módon lehet majd elvégezni. Bár ennek a tételnek értéke alapján az előző kettőhöz képest kisebb a jelentősége.

Az ingó vagyon tételeinek számbavétele és rendszerezése előtt nézzük meg az ingatlan és ingó vagyonnak az özvegy halála utáni sorsát! A hagyatéki leltár a Bartók Márton és Harmai Rozália házasságában a férjnek apjától öröklött, a feleség haláláig együtt maradt vagyonát rögzíti. (Lásd a leltár 2. oldalán az Ingatlan dolgok 3 tételét!) Az özvegy, Harmai Rozália halála utáni adósságait a hagyatéki leltár 5. oldalán 14 tételben olvashatjuk. Az adósság összege 2693 forint 8 krajcár, ez a teljes vagyonnak (11023 forintnak) megközelítőleg a negyedét teszi ki. Az iratokban található egy 1855. október 27-én készült Tárgyalási Jegyzőkönyv, amelyben családtagok, rokonok, iparosok, kereskedők, a kiskorúak képviselője és a pásztorok 16 tételben nyújtják be igényüket a tartozásuk kifizetésére. A legrégebbi tartozás 1849-től származik, a 16 tartozásból 3 még idősebb Bartók Mártoné, a többi az özvegyé. Magánszemélyektől 40-80-140 forintnyi kölcsönöket vettek fel, kereskedőknek, iparosoknak, pásztoroknak 3-11-30 forint, menyének, fiának, tehát közvetlen családtagjának 20 forint tartozásokat jegyeztek föl. (Az utóbbi a temetés költségét is tartalmazza.) A kölcsönök indoklásaként a feljegyzésekben nem szerepel sem betegség, sem rossz termés. Két tényező, egyik oldalról a megélhetést biztosító, működő gazdaság, másik oldalról egyre több adósság ellentmondásosságára a már talán a férj életében megkezdett italozás, mulatozás (társaság, muzsikások fizetése) szolgálhat magyarázatul.

Ezek után természetes, hogy az adósságok rendezése, az örökösök – köztük kiskorú örökösök – kielégítése érdekében a teljes ingó és ingatlan vagyont kihirdetik. Az ingatlanok árverezése feljegyzéséből megtudjuk, hogy 2000 forintra becsült házat 906 forintért Sági György, tehát nem családtag veszi meg. A „*város felé eső fél telek tanya föld a rajta lévő épületekkel*” Bartók József (legközelebbi rokon, földszomszéd vásárolta meg 3345 forintért, a becsült értéknél lényegesen alacsonyabb árért. Az Ibolyás határrészen lévő földet az egyik nagykorú örökös, Bartók Anna 21 forintért, a becsült értéknél 1 forinttal többért vette meg. Végül a még megmaradt 1/4 telek tanya földhöz 1100 forintért a teljes birtokot eddig művelő (Lásd Halálesetek Fölvétele 16. pontot!) nagykorú fiú, Bartók Márton jutott hozzá. Neki 48 évesen, anyja halálakor annyi pénze lehetett, hogy a szülői birtok épület nélküli harmadát tudta megvenni. Kérdés, hogy máshol, esetleg előre kiosztott örökségből vagy korábbi vásárlásból származó földje volt-e. Ezt nem tudva az apához, szüleihez viszonyított anyagi-társadalmi helyzetét megítélni nem tudjuk.

Az ingó tételek 1855. augusztus 19., 21. és 23-i jegyzőkönyve a hagyatéki leltár tételeinek egy részét tartalmazza. (A jegyzőkönyvben a leltárhoz képest új tételeket nem találunk. Esetenként a tétel elnevezése módosult, új jelzőt kapott.) A tételek egy része az inventáriumban szereplő becsült áron (például a két borjú), más része annak felén, harmadán (például kocsi, ló, lószerszám és festett láda) talált gazdára.

Az árverésre került ingó tételek egy részét, nemcsak a legértékesebbeket az örökösök vették meg, illetve nekik az örökség értékébe beszámították. Így a legértékesebbek közül a 3 ló, kocsi, lószerszám a legidősebb fiúé, Bartók Mártoné (a

lovakat ő nevelhette, az ő kezéhez szokhattak), 2 fias tehén Bartók Anna, Zana Istvánnéé, 4 ökör Bartók Teréz, Bakai Jánosnéé, a nagykorú gyermekeké lett.

Az ingó vagyontételei a leltárban 1. Bútordarabokban, 2. Ágyi ruhákban és fehérneműkben, 3., illetve 4. Egyéb ingóságokban, az utóbbin belül külön, Gazdasági eszközök címszó alatt szerepelnek. Az 1. és 2. számmal jelölt tételcsoport (bizonyára a leltárkészítés előírásait követve) a legzártabb, legegységesebb. Az 1. oldal 1-10. tétele 2 szoba, ezen belül az 1-4. rossz jelzővel felsorolt, feltehetően az özvegy használatában volt bútordarab az egyik, kisebb szoba, az 5-10. tételek a másik, nagyobb szoba berendezése lehetett. (A két szoba meglétét a ház értéke is igazolni látszik. 2000 forint értékű ház nagy lakóépület lehetett az adott időszakban.⁹)

Az Egyéb ingóságokon belül a Gazdasági eszközök között vettek fel 10 nagyobb képet (4. oldal 18. tétel), 17 kis képet (4. oldal 19. tétel) és 2 kis tükröt (4. oldal 20. tétel). Ezeket a tárgyakat a leltározás vége felé, utólag a két szobában számolták össze, vették jegyzékbe. Ezek egyértelműen a szobaberendezéshez tartozhattak. Nem ilyen egyértelmű a szintén az Egyéb ingóságokban felvett *szekrény* (2. oldal 1. tétel) *rossz szekrény* (2. oldal 16. tétel) jelentése. A lexikon szerint nemcsak ruhásszekrény jelentése lehetséges. Hiszen ez a bútordarab a paraszti lakáskultúrában ekkor még nem volt elterjedt. A szekrény szó 2. jelentése konyhaszekrény, 3. faliszekrény – téka, 4. fiókos szekrény – sublót, 5. ácsolt láda.¹⁰ Az adott időszak leltárainak és a századforduló lakáskultúrájának ismeretében a szobából a konyhába, pitvarba, kamrába, másodlagos helyére és funkciójába került téka vagy ácsolt láda lehetett a *szekrény*.¹¹ Mivel a tékát ekkor a leltárak és a 20. század elején született adatközlőim *palackos*nak nevezték, biztosabb az ácsolt ládával azonosítás.

A 2. tételcsoport csak a címben jelzett ágyi ruhákat és fehérneműket, ezeket ágynemű és ágyhuzat, és ágy és asztalterítő jelentésben tartalmazza. Annyit megjegyzek, hogy az 5 nyoszolyához tartozó 6 párnával, 2 dunnával, 2 derékaljjal, 2 lepedővel az ágyak egy részét ágynemű nélkül csak hátsó ágynak, vacoknak használhatták.

Az Egyéb ingóságok 108 tételének felvételi sorrendje a tárgyaknak az épületekben (lakóház, istálló, ól, szín) és az udvaron kialakult tárolási és/vagy használat közbeni, illetve alkalmi helye szerint alakult ki. (A jelenlegi és 20-30 évvel ezelőtti földműves, gazdálkodó tulajdonosok házainak ismeretében erre következtethetünk.) Esetenként számolnunk kell azzal, hogy a folyamatosan felvett tárgyak rendjéből kimaradtakat leltározás közben „beszúrták” az előbbi rend szerint felvett tárgyak közé, vagy a végén vették jegyzékbe. A tárolási és használati rend szerinti leltározásra (a bútorok és ágyneműk leltára mellett) példa a kenyérsütés tárgyaiként a *sütőteknő*, a *székláb* és a *szita*, melyek a leltárban egymás mellett szerepelnek (2. oldal 3., 4., 5. tétel). A tárgyak alkalmi rendjeként példaként fogadhatjuk el a *juhnyíró olló* és a *kenyérkosár* egymásutániságát (2. oldal 7. és 8. tétel). Utólag felvett tárgyak közé számíthatjuk a már említett képeket és tükröket.

A leltárnak ebből a fentiekben jellemzett állapotából az elemzés részeként a tárgyak funkcionális rendezését kívánom az alábbiakban elvégezni.

A földműves család egyszerre folytatott árutermelő és önellátó gazdálkodást. Ingatlan vagyona a termelés és háztartás tárgyait együtt tartalmazza. A kisebb

⁹ Erről Szűcs J. é. n. 2.

¹⁰ Magyar Néprajzi Lexikon 4. 624.

¹¹ Szűcs J. 1987. 105–115.

földtulajdonnal bíró kevesebb, kisebb értékű, a nagyobb birtok tulajdonosa több és esetenként értékesebb tárgyakat használt.^{11/a} (A földtulajdon nagysága és a tárgyak száma, értéke közti összefüggésre a készülő számítógépes feldolgozás fog választ adni.)

Bartók Márton özvegy felesége, Harmai Rozália ingó vagyonának tételeit az előbbi módon, csoportosításban rendszereztem. Ehhez Csépai Jánosné Atkári Anna (sz. 1924.) családi gyökerei alapján középparaszt gazda unokáját, lányát és feleségét kértem. A rendszerezést a tárgyak használatára történő kiegészítéssel vele néztük át. Tette mindezt a nagyszülők, részletesebben az apai nagyszülők gazdasága, háztartása főbb adatainak ismeretében. (Apjának 3 lánya közül legidősebbként ő tudott legtöbbet a családról. 10 éve, 1987-től adatközlőm folyamatosan, 7 évig dolgoztunk együtt a múzeumban.)

1. táblázat

A földművelés, veteményföld művelésének eszközei

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám ¹²
kotsi kötő kötél	3.	10.	1
vas abrantsos véka	3.	19.	1
jó ponyva	3.	21.	1
fa gereblye	3.	31.	1
jó kapa	3.	34.	1
fa lapát ¹³	4.	10.	1
eke hozzá tartozandóival	4.	12.	1

2. táblázat

Az állattartás, tejfeldolgozás eszközei

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
juh nyíró olló	2.	7.	1
nagy dézsa ¹⁴	2.	17.	1
zsajtár	2.	18.	1
kisdézsza ¹⁵	2.	19.	1
tejszűrő	3.	5.	1
zatskó	3.	6.	2
kis rosz létra ¹⁶	3.	28.	1
rosz disznó ól	3.	29.	2
rosz lámpás ¹⁷	4.	34.	1

^{11/a} Juhász A. 1975. 105-167., Szűcs J. 1989. 141-166.

¹² A tárgyak a leltárban szereplésük sorrendjében kerültek egy-egy csoportba és csoporton belülre is. Nem vettem fel ebbe a táblázatsorba a tárgyak becsült értékét, de a leltárban a tételek a megadott oldal- és tételszámokon visszakereshetők.

¹³ Mivel a sütőlapátot és vaslapátot külön jelez a leltár írója, joggal feltételezhetem, hogy ezt a fa lapátot a cséplésnél szóráshoz használhatták.

¹⁴ Egyszerre használták a gazdaságban és a háztartásban.

¹⁵ A disznóknak, malacoknak szánt főtt apró „krumplit” tárolták benne.

¹⁶ Tyúkólhoz tartozhatott, alacsony épület padlásához használhatták.

¹⁷ A tüztől védő tartóban elhelyezett gyertyát az istállóban, udvaron használhatták.

3. táblázat
Az állatállomány és tartásuk közvetlen szerszámai¹⁸

a tétel neve	oldalszám	tételszám	darabszám
lovak			
sárga ppa ló	3.	39.	1
deres kancza ló	3.	40.	1
pej ppa ló	3.	41.	1
fehér ló roszt	4.	1.	1
lóra való szerszám	4.	8.	5
ló bőr	4.	16.	1
szarvasmarha			
ökör	4.	2.	6
ökörhajtó ostor	4.	13.	1
tehén	4.	3.	3
üsző	4.	4.	1
rugott borjú	4.	5.	2
sertés			
öreg disznó	4.	6.	1
süldő	4.	7.	5

4. táblázat
Szerszámok, eszközök az állatok gondozásához

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
vas vella	4.	9.	1
széna hordó kas	4.	14.	1

¹⁸ A leltárban egy helyen a Gazdasági eszközöknél szerepelnek.

5. táblázat
A gazdaság és a háztartás teherhordó eszközei

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
zsák	2.	29.	14
rosz fületlen vödör	3.	7.	1
rosz saroglya	3.	35.	1
két kerekű taliga	3.	36.	1
vasas szekér	3.	37.	1
vasas kotsi	3.	38.	1
rosz talítska	4.	15.	1
rosz láda	4.	25.	1
tobosz ¹⁹	4.	29.	1
rosz garaboly ²⁰	4.	30.	2
vasas fülű vödör	4.	35.	1

6. táblázat
Szerszámok a gazdálkodás, háztartás tárgyainak javításához

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
nagy fűrő	2.	10.	1
véső	2.	11.	1
kalapács	2.	12.	1
rosz harapó fogó	2.	13.	1
fejsze	3.	23.	1
rosz faragó szék	3.	32.	1
balta	3.	33.	1
kasza ülő kalapátsal	4.	11.	1

7. táblázat
A fonás szerszámai és terméke

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
rokka	2.	2.	1
fonál	2.	14.	30
motolla	3.	26.	1

¹⁹ Fakéreg edény MNL 2. 19. Az Atkári tanyában az 1920-as, 1930-as években a lomtárban volt már. A tárgy és a neve is kiveszett napjainkra.

²⁰ Nyelvjárási szó, vesszőkosarat jelent.

8. táblázat
A háztartás: az előkészítés, főzés, sütés, tárolás eszközei

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
rosz sütő teknő	2.	3.	1
székláb	2.	4.	1
rosz szita	2.	5.	1
rosta	2.	6.	3
kenyér kosár	2.	8.	1
só tartó	2.	9.	1
kolbász töltő	2.	15.	1
rézüst	2.	20.	1
bogrács	2.	21.	1
vas serpenyő	2.	22.	2
kis teknő	2.	23.	1
tepszi	2.	24.	5
reszelő ²¹	2.	25.	1
tökgyalú	2.	26.	1
tál ²²	2.	30.	1
csík szedő ²³	2.	31.	1
hab szedő kanál	2.	32.	1
fatányér	3.	1.	1
nagykés	3.	2.	1
fazék ²⁴	3.	3.	4
bögre ²⁵	3.	4.	3
zsíros bödön ²⁶	3.	8.	2
tányér	3.	9.	9
szakajtó	3.	16.	9
szakajtó ruha	3.	17.	9
abrosz	3.	18.	3
kis uborkás hordó	3.	20.	1
korsó	3.	24.	1
kanta	3.	25.	1
sütő lapát	3.	27.	1
pár szárító	3.	30.	2
kenyér kosár	4.	17.	1
tál ²⁷	4.	21.	10

²¹ Lehetett sajt, tészta és alma reszelő. De lehetett a takarmány reszelője is.

²² Használt cseréptál kellett, hogy legyen darabszáma és alacsony értéke (összesen 30 kr) alapján.

²³ Cserépedények voltak, kellett, hogy legyenek.

²⁴ Ua.

²⁵ Ua.

²⁶ Ua.

²⁷ Ua.

tányér ²⁸	4.	22.	17
rosz serpenyő	4.	23.	2
vas láb	4.	24.	1
nagy teknő ²⁹	4.	26.	1
kis teknő ³⁰	4.	28.	3
kis szita	4.	31.	1
kanta	4.	32.	1

9. táblázat
A háztartás: takarítás, tisztálkodás eszközei

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
falapát ³¹	2.	27.	1
czirok seprő	2.	28.	6
mosó teknő	3.	12.	1
kis rosz teknő ³²	3.	13.	1
vas abrantsos nagy dézsa ³³	3.	14.	1
lúgzó kád	3.	15.	1

10. táblázat

a tárgy neve	oldalszám	tételszám	darabszám
Élelmiszer			
fél szalonna ³⁴	3.	11.	6
Egyéb tételek			
ajtó	3.	22.	1
fél fenekű rosz hordó	4.	27.	2

Az inventáriumok általában levéltári források. A levéltár mellett a múlt dokumentumait őrző közgyűjtemény a múzeum. Ezen intézménynek meghatározó gyűjteményfajtáját jelentik a tárgyak. Az 1956 óta napjainkig, 1998-ig folyamatosan működő csongrádi Tari László Múzeum a századforduló idején, a 20. század első felében használt tárgyakat gyűjtött és gyűjt. Ezen tárgyak egy része azonos vagy hasonló a 19. század közepén használtakkal. Ezek két csoportba sorolhatók. Egyik csoportba tartoznak azok, amelyek tartósabb anyagból készültek, és a századfordulóig megőrződött használatuk, tehát eredeti darabként kerültek a múzeum gyűjteményébe. Ilyenek például

²⁸ Cserépedények voltak, kellett, hogy legyenek.

²⁹ Sütő és mosóteknő szerepel a leltárban, ezek lehetnek sózóteknők.

³⁰ Sütő és mosóteknő szerepel a leltárban, ezek lehetnek sózóteknők.

³¹ Vitatható a 2 falapát adott helyre besorolása. A jó falapátot a cséplésnél használták, a rosszabbat hó-sópréshez. A gazdálkodáshoz tárgyi környezete alapján besorolt lapátot 17 krajcárra becsülték, a hasonló módon a háztartáshoz beírt lapátot 20 krajcárra értékelték. A becsérték megállapításánál nem feltétlenül számolhatunk a következetes, összehasonlító értékéssel.

³² Az előtte szereplő mosóteknővel egyező használatú lehet.

³³ Esővízgyűjtésre, tisztálkodásra használták.

³⁴ Az ingó vagyontételei között a legértékesebbet, a 6 darab, illetve oldal szalonnát 120 forintra értékelték.

a cserép vagy kő zsírosbödön, cserép csíkszedő, cserép és fa tálak, cseréptányérok, dézsák, kaszatilló (és kalapács), motolla, rokka, székláb, sütőteknő és szita, mosóteknő, a véka (Lásd a leltár megfelelő tételeit, az 1-6. sz. fotókat és az 1-5. sz. rajzokat!)

Ezek anyaguk és funkciójuk miatt hosszabb ideig voltak használatban. Ezek többségét szakiparos készítette.

A tárgyak másik részét házilag készítették, vagy specialistától szereztek be. Ezeket anyaguk és gyakori használatuk miatt gyakrabban cserélték, de anyagukban, készítésük technikájában, formájukban hosszabb távon nem változtak. Ide sorolhatók a ciroksöprű, a fűzfagallyból készült párszárító, garaboly és a hasított fűzfagallyal készített szalma szakajtókosarak. Részben házilag készültek a kender, len alapanyagú zsákok, ponyva, szakajtóruhák, sütőabrosz, lepedő. Nehéz a két tárgycsoport között a határt meghúzni. A székláb, a sütőteknő a szitával, a rostával ezen a határon helyezkedik el. (Lásd az 5., 6., 7., 8. sz. képeket!) A múzeumban, Harmai Rozália leltárában megtalálható, de fotón, rajzon nem szereplő tárgyak jegyzéke: *festett fenyőfa asztal, karos pad, festett láda, festett karszék, festett tányérok* (1. oldal 5-9. tétel), *lepedő, asztal abrosz* (1. oldal 15., 16., 18. és 19.), *kenyér kosár, nagy fűró, véső, kalapács, rosz harapó fogó* (2. oldal 7., 8., 10., 11., 12. és 13.) *fazék, bögre, kis uborkás hordó, jó ponyva, kanta, fa gereblye, balta és kapa* (3. oldal 3., 4., 20., 21., 25., 31., 33. és 34.), *lóra való szerszám, rosz talitska* (ládás talicska lehetett), *vas láb, fél fenekű rosz hordó, rosz garaboly* (4. oldal 8., 15., 24., 27. és 30.).

Többször előforduló tárgyak, eszközök, edények: *hordó, kanta, tányér, tál, szita, zsajtár, vödör*. A múlt századi *zsajtár* (fejödedény) és vödör vasabroncsos fa edény lehetett. Ilyen már nem került a múzeumba. Kérdéses, hogy a *képek* és a *kis tükrök* milyenek lehettek? A múzeumban található képek és tükrök egyértelműen a 20. században használtakkal azonosíthatók.

Megjegyzések: A két forrástípus, levéltári dokumentumok és a múzeumi tárgyak összevetését, együtt elemzését a már említett OTKA pályázatban, ehhez kötődő cikkekben vettem fel.³⁵ Ez a feldolgozási mód jelen írásban is lehetőségként vetődik fel.

Az özvegyként 1855-ben elhunyt földműves asszony hagyatéki leltára ingó tételeit a fenti módon hoztam kapcsolatba a paraszti gazdálkodás, háztartás dokumentumaiként a helyi múzeumba begyűjtött tárgyakkal.

Ezúton köszönöm Csépai Jánosnének, Illés Jánosnének és Blázsik Ildikónak, a múzeum volt és jelenlegi munkatársainak jelen cikkem elkészítésében nyújtott segítségüket.

A fotókat Enyedi Zoltán, a rajzokat Hamar Edina készítette. Gyors és szíves közreműködésüket ezúton is köszönöm.

³⁵ Szűcs J. 1997.²

IRODALOM

- BENDA Gyula
 1989 Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII–XIX. században. Zalai gyűjtemény 28. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg. 241–249.
 1997 Kézművesek és gazdák vagyona Zalaegerszezen az osztályos egyezségek tükrében (1762–1850). In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg. 217–250.
- HOFER Tamás
 1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűttek néprajzi elemzése. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. Szerk.: Kósa László. Budapest, 39–64.
- JUHÁSZ Antal
 1975 A parasztság tárgyi ellátottsága. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-1. 105–167.
 1991 Paraszti gazdaságok munkaeszközei. In: Szeged története 1849–1919. 3/1. Szerk.: Gaál Endre. Szeged, 293–299.
- KOCSIS Gyula
 1988 Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900. Cegléd
- SZÜCS Judit
 1987 A Gyökér u. 1. számú ház berendezésének néhány kérdése. Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád. 105–115.
 1989 Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1988-1. 141–166.
 1995 Női inventáriumok és a társadalom rétegződése (Csongrád – XIX. század közepe) Oppidum Csongrád 1995. Szerk.: Georgiádes Ildikó és Sebestyén István. Csongrád, 56–61.
 É. n. Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára (Forrásközlés és elemzés) Megjelenőben az Ethnographiában.
 1996 The relation of Social Stratification and Clothing in Csongrad and in Szentes in the XIXth Century. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristartum. Jyväskylä 10-15. 8. 1995. Parts VI. Redegerunt Heikki Leskinen, Risto Raittila, Tonu Seilenthal. Jyväskylä. 459–462.
 1997¹ Gyovai Antal mézeskalácsos leltára (Forrásközlés és elemzés) Luxusiparok. Válogatás a IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium előadásaiból. Szerk.: Horváth Sándor és Szulovszky János. Budapest – Veszprém, 125–140.
 1997² Hogyan tükröződik Csongrád népi társadalma a viseletben és a gyermekéletben? In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1993/1994. Szerk.: Lengyel András. Szeged, 173–179.
- TÓTH Zoltán
 1982 Polgárosodás és hagyományörzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyaiban. Ethnographia. 177–231.
 1989 Szekszárd társadalma a századfordulón. Budapest

Society of Csongrád Reflected in Objects
Inventory of Rozália Harmai
(source publication and analysis)

JUDIT SZÜCS

The author has analysed the inventory of a widow representative of landed peasantry in Csongrád. It is an example from the inventories recorded in the period of 1854-60 in a settlement with a status between an agrarian town and a large village. Besides the inventory itself she used the documentary drawn up in case of decease (*'Haláleset Fölvétele'*) and an auctioneer's report. Publishing and analysing personal property and real estate of the deceased and her family changing in consequence of dept discharging and inheritance was the aim of the study.

By the size and value of their land, also by the list of possessed articles the widow was the owner of the property in a middle peasant family.

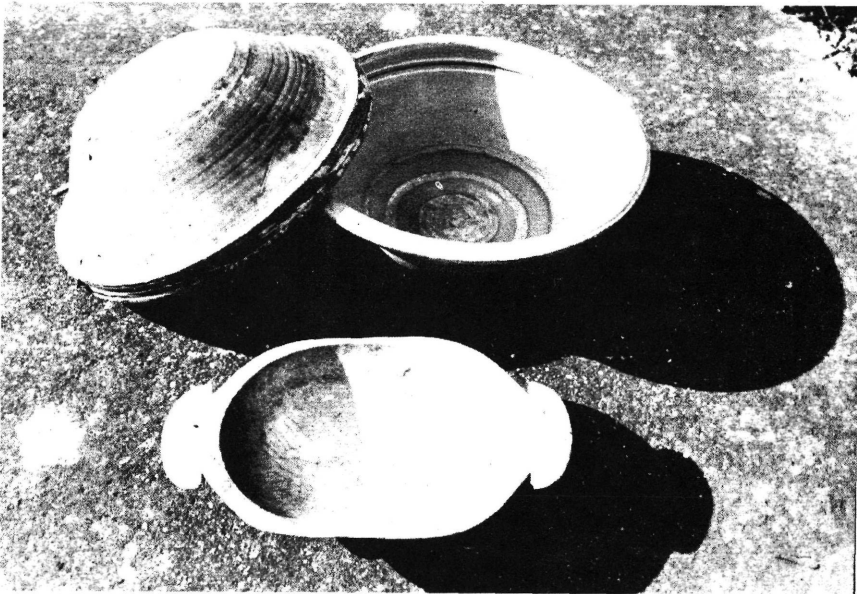
This group of articles has been classified on a functional basis, then compared to the objects used in the first half of the 20th century and collected into the local museum between 1956 and 1998. Important part of the study is the publication of the inventory and the documentary drawn up in case of decease. Also significant are the photos and drawings of articles collected into the museum this century. These are identical with the objects used in peasant farmsteads and household last century.

Comparing archival documentary and museum objects is an example of simultaneous analysis of two public collections.

This article, analysis of an inventory was written in the process of computerised analysis of inventories.

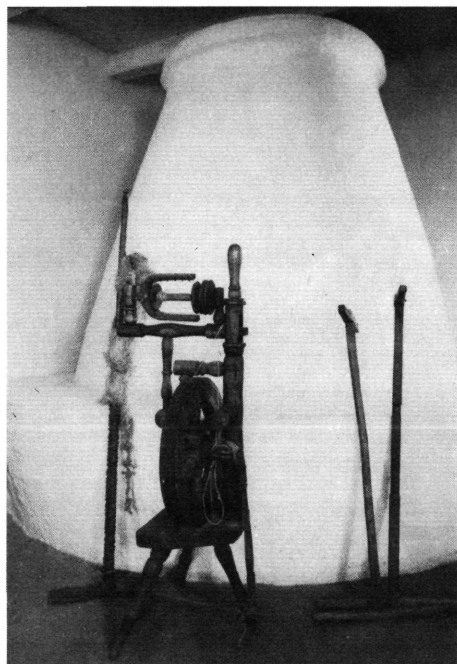
I. kép. Zsíros bödönök. Balról jobbra haladva leltári számuk: 72.1.1., 71.1.1, 71.1.8. A bal oldali drótozott és bádogg tetejű köedény, sűrke színű, a középső zöld mázas, a jobb oldali kívül-belül mázatlan, csak a szájánál mázas díszű és a nyakánál díszített.

2. kép. Tálak. A háttérben két mázas, díszített cseréptál. Balról jobbra haladva leltári számuk: 80.11.1., 75.1.38., előtérben fatál, leltári száma 95.2.2.

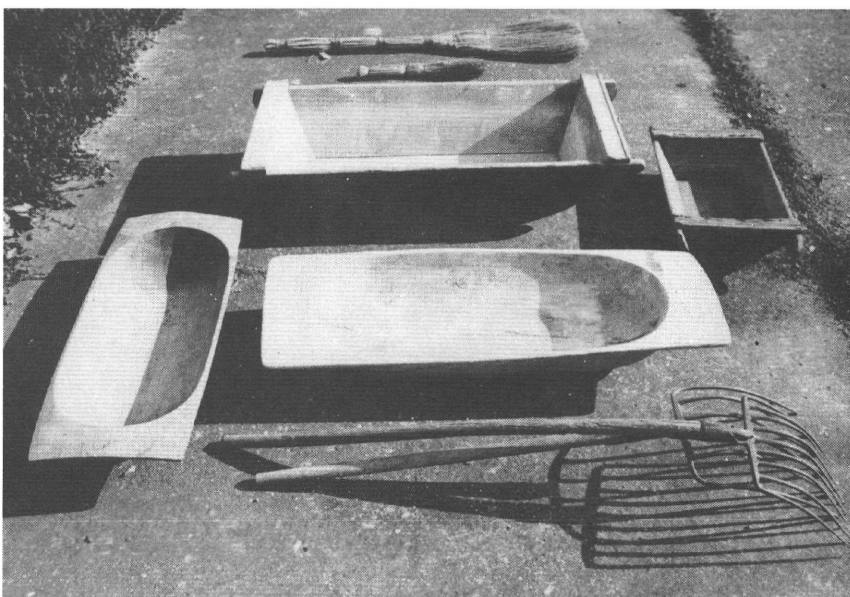
3. kép. A felvétel a Csongrád-Belsőváros, Gyökér utca 1. számú múzeumház szabadkéményes konyhájában készült. A tárgyak sorban balról jobbra haladva sütőlapát (ltsz. 78.11.1.), rézüst (ltsz. 85.24.1.), cserépszűrő a falon (ltsz. 71.1.47.), fatál a falon (ltsz. 82.96.5.), a padkán az előtér cserépbögre (ltsz. 85.14.12.) kisebb korsó (ltsz. 74.1.27.), nagyobb fekete korsó (ltsz. 74.1.28.), 3 cseréptányér (ltsz. 82.1.1, 98.2.1., 98.2.2.)

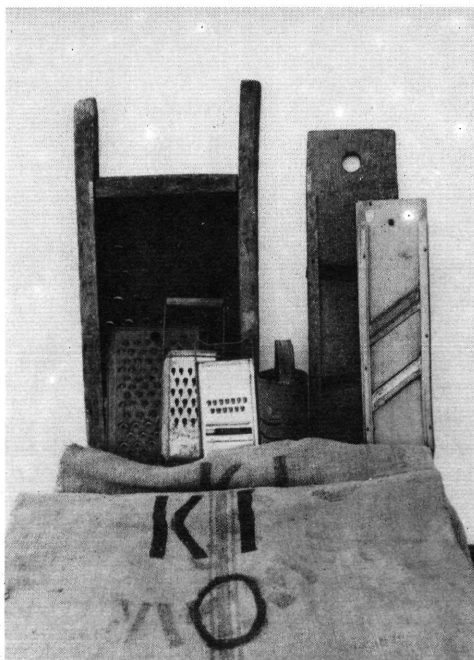
4. kép. A múzeumház „nagyházában” a kemence előtt a festetlen rokka (ltsz. 85.9.2.) és a keresztfás kézi motollák (ltsz. 78.68.1., 78.69.1.)

5. kép. A felvétel a múzeumház szabadkéményes konyhájában, a „pitarban” készült. Előtérben széklyáb (Itsz. 85.30.10.), sütőteknő (Itsz. 86.1.3.), szita (Itsz. 83.5.17.), rosta (Itsz. 82.2.36.), a teknő mögött a három szakajtkosár (Itsz. 82.3.22., 82.3.23., 82.3.24.), szakajtórúha (Itsz. 82.36.4.), fali fa sótartó (Itsz. 98.4.1.)

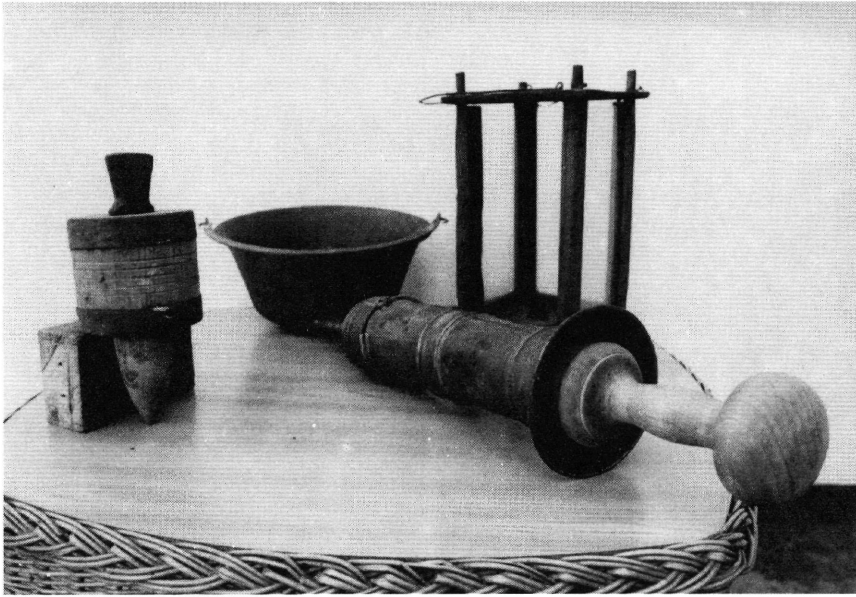
6. kép. Teknők balról jobbra haladva sózó, illetve sütőteknők (Itsz. 72.1.9., 90.2.10.), mosóteknők (Itsz. 82.2.24., 86.1.5.), háttérben nagy ciroksöprű (Itsz. 83.1.3.), kisebb ciroksöprű (Itsz. 94.10.15.), előtérben két vasvilla (a felső Itsz. 93.13.2., alsó 93.13.1.) A teknők és a villák méreteik miatt kerültek egy képre.

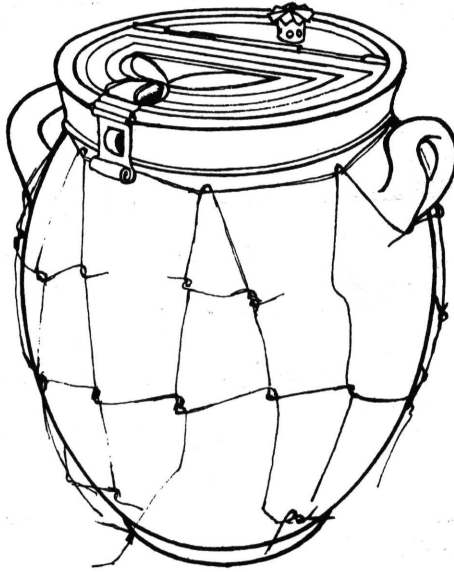
7. kép. Előtérben két zsák, elől csíkos, monogramos (ltsz. 86.34.25.), hátul csík nélküli monogramos (ltsz. 86.34.27.), a reszelők különböző fajtái (balról jobbra haladva ltsz. 87.18.45., 80.18.12., 80.18.13., 80.18.14., 80.17.43.), tökgyaluk (hátsó ltsz. 94.2.1., elősö kisebb ltsz. 82.114.1.)

8. kép. Háttérben párszárító (ltsz. 82.106.28.), előtérben a bal oldali kisebb dézsa (ltsz. 98.3.1.) rajta dézsa leszorító, „sróf” (ltsz. 72.1.68.), a nagyobb dézsa (ltsz. 78.98.1.).

9. kép. Balról jobbra haladva kaszaüllő (ltsz. 85.14.17., téglá alakú kiállítási posztamensnek támasztva), bogrács (ltsz. 78.85.1.), lámpás, középen alól a kerek gyertyatartó formával (ltsz. 78.2.1.), kolbásztöltő (ltsz. 92.12.6.)

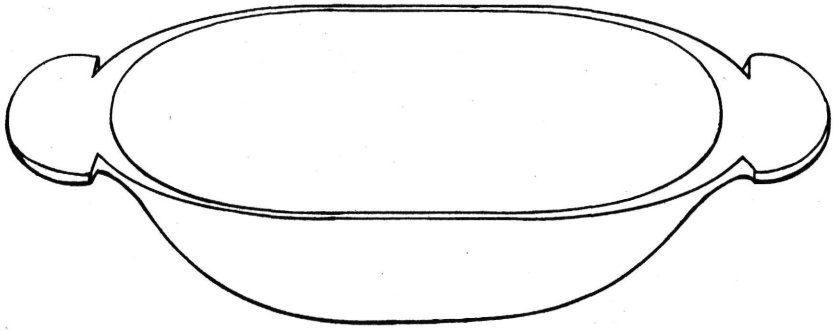

1. rajz. Zsíros bödön. (Itsz. 72.1.1.) Azonos az 1. sz. kép bal oldali edényével. Drótozott, bádoggal, a tetőn kicsi kémény formájú szellőzővel.

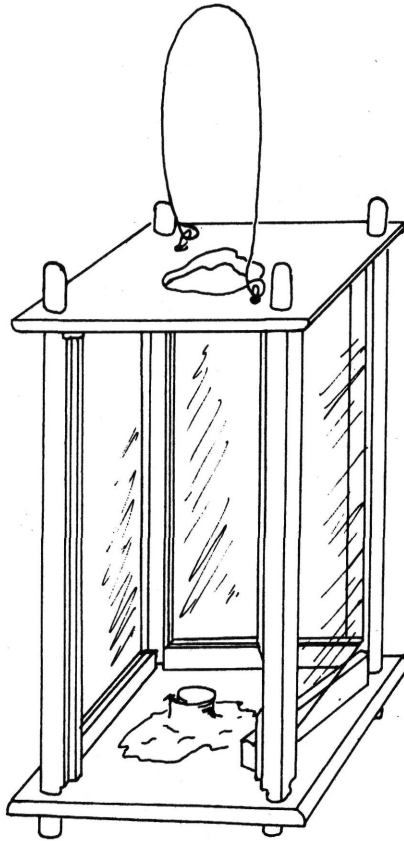

2. rajz. Zsíros bödön. (Itsz. 71.1.1.) Azonos az 1. sz. kép 2. edényével. Kívül zöld mázas, alig látható díszítéssel, bekarcolt számokkal. A száj formázása mutatja, hogy földő illeszkedett bele. (Ennek a cserépedénynek a földője nem maradt meg.)

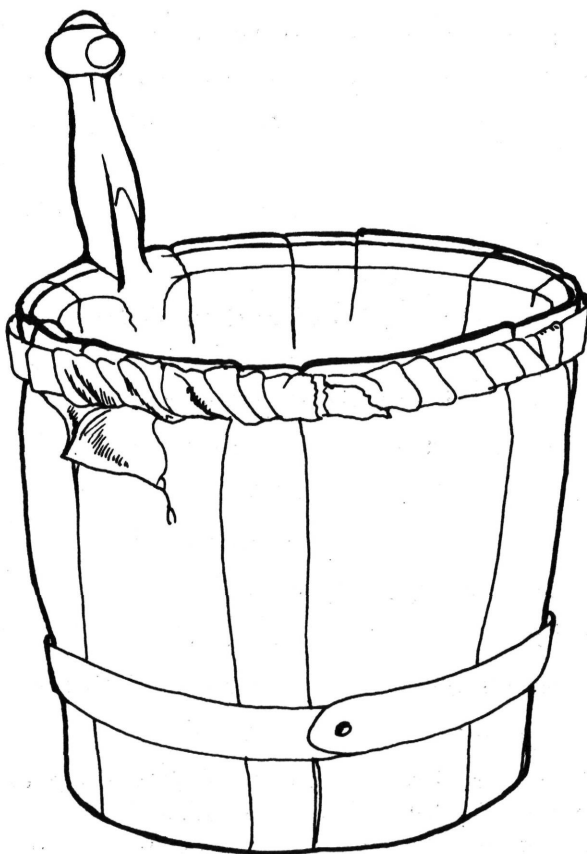

3. rajz. Mosó és dagasztótál egy darab fából kifaragva (ltsz. 95.2.2.). Azonos a 2. sz. kép fatáljával.

4. rajz. Lámpás fa vázzal, három oldalról üvegezve (ltsz. 78.2.1.). Azonos a 9. sz. képen található lámpással.

5. rajz. Véka. A felső abroncs ronggyal áttekerve. (ltsz. 98.5.1.)

Csongrád városában 1854dik évi december hó 21én elhalálozott Bartók Márton neje született Harmai Rozália felett, a csongrádi császári királyi tekintetes járásbírósnak folyó 18__dik évi _____ hó _____ ról _____dik szám alatt kelt meghagyása folytáni

HALÁLESET FÖLVÉTELE

1. Az örökhagyó vezeték- s mellékneve Harmai Rozália
2. Polgári állása vagy foglalkozása földművesné
3. Kora 64 éves
4. Vallása R.Cath.
5. Valjon nőtelen, házas, vagy özvegy-e özvegy
6. Rendes lakhelye Csongrád
7. Halálozás napja és helye 1854.dec. 21. Csongrád
8. Hátrahagyott házastárs nintsen
9. A nagykoru gyermekek s a már elhalt gyermekek helyébe lépő nagykoru utódok vezeték- és mellékneve, polgári állása, kora és tartózkodási helye.
  1. Bartók Márton 48. éves, földműves. csongrádi l.
  - 2 Bartók Anna 45. éves, Zana István neje
  3. Bartók Terezia 31. éves, Bakai János neje
10. A kiskoru gyermekek s a már elhalt gyermekek helyébe lépő kiskoru utódok vezeték és mellékneve; továbbá valjon ezek számára törvényes képviselő már rendeltetett-e, vagy e végre ki hozatik javaslatba.
  4. Bartók Katalin 23. éves, hajadon
  5. Bartók Mihál 18. éves, nőtlen csongrádi lakos
  - elholt Palásti Jánosné született Bartók Juliánna után maradt árvája:
  6. Palásti János 10. éves, neveletlen, atjánál van Újfalun.
11. A többi legközelebbi rokonok vagy a végrendeleti örökösök vezeték- és mellékneve, polgári állása, kora és tartózkodási helye. Bartók József csongrádi lakos.

12. Valjon a végrendelet, fiókvég- nintsen
rendelet, örökszerződés, ajándékozás
vagy házassági egyezvények
találtattak-e, és hol léteznek ezek.
13. Valjon és milly gyámságokat vagy nem
gondnokságokat viselt az elhalt, és a
kinevezési rendelvények hol
léteznek.
14. Valjon az elhalt hivatalos pénzekrőli nem
szám-adást vitt-e, vagy valamelly
közpénztárból avvagy közfelügyelet
alatt álló pénzalapból járandóságot
huzott-e.
15. Valjon a leltárban taláttatnak-e olly a mennyiben árvák vannak, rögtönös
tárgyak, mellyek különös följelentést intézkedés szükségeltetik.
kivánnak, s ezekről minő intézkedés
történt.
16. Valjon vagyon létezik-e, az Ház, tanya föld, veteményes föld és
körülből miből áll, kinek kezei egyéb ingóságok, leg öregebb örökös
között létezik, s annak biztosítására if. Bartók Márton kezén vannak.
milly előintézkedések tétettek.

Kelt Csongrádon 1855dik évi február hó 14.

Ludvig Lénárd Tanácsnok

if. Bartók MártonX egyik örökös

Bartók Terezia X egyik örökös Bakai János neje

Horváth Josef X tanú

Horvát László X tanú

Bartók Anna X egyik örökös Zana Istvánné

126/1233

Csongrád városában 1854. dik évi December hó 21-én elhalálozott Darócz Márton
népe fiújának özvegy Harmati Rozália felett, a csongrádi császári királyi
tekintetes járásbírósnak folyó 18. dik évi _____ hó _____ ról
_____ dik szám alatt kelt meghagyása folytán

HALÁLOZOTT FÖLVÉTELE.

- 1. Az öröknyitó vezeték- s mellékneve. — Harmati Rozália
- 2. Polgári állása vagy foglalkozása. — — féltörvényes
- 3. Kora. — — — — 64. év
- 4. Vallása. — — — — Római Katolikus
- 5. Valjon nőtelen, házas, vagy özvegy-e. — özvegy
- 6. Rendes lakhelye. — — — — Csongrád
- 7. Halálozás napja és helye. — — — — 1854. Dec. 21. Csongrád
- 8. Hátrahagyott házastárs. — — — — nincs
- 9. A nagykoru gyermekek s a már elhalt gyermekek helyébe lépő nagykoru utódok vezeték- és mellékneve, polgári állása, kora és tartózkodási helye.
  - 1. Darócz Márton 18. év, féltörvényes, Csongrád
  - 2. Darócz Anna 15. év, fiamat, népe
  - 3. Darócz Terézia 31. év, Debrecen, népe
- 10. A kiskorú gyermekek s a már elhalt gyermekek helyébe lépő kiskorú utódok vezeték- és mellékneve; továbbá valjon ezek számára törvényes képviselő már rendeltetett-e, vagy e végre ki hozatik javaslatba.
  - 4. Darócz Katalin 12. év, hajadon, Csongrád
  - 5. Darócz Mihály 13. év, nővér, Debrecen, ahol a Debreceni főiskola felvételi vizsgáján Juhász úrnak maradt árva
  - 6. Debreceni János 10. év, nevelésben van, a szülői házában
- 11. A többi legközelebbi rokonok vagy a végrendeleti örökösök vezeték- és mellékneve, polgári állása, kora és tartózkodási helye.
  - Darócz János Csongrád
  - Csongrád Katalin

Valjon végrendelet, fiókvégrendelet, örök-
szerződés, ajándékozás vagy házassági egyez-
vények találtattak-e, és hol léteznek ezek.

mióta

13. Valjon és milly gyámságokat vagy gond-
nokságokat viselt az elhalt, és a kinevezési
rendelvények hol léteznek.

sem

14. Valjon az elhalt hivatalos pénzekről az adó-
adást vitt-e, vagy valamely közpénztárból,
avvagy közfelügyelet alatt álló pénzalaphól
járandóságot húzott-e.

sem

15. Valjon a hagyatékban találtatnak-e oly tárg-
yak, melyek különös följelentést kívánnak,
s ezekből minő intézkedés történt.

*a nemyben arról van szó, az örökösök
elői, főtárgyairól.*

Valjon vagyon létezik-e, az körülbelől miből
áll, kinek kezei között létezik, s annak biz-
tosítására milly előintézkedések tétettek.

*házi, tanya föld, veszemény, föld, s egyéb
ingóságok, legörögbe örökös if. Bartol
állaton képen vannak.*

Kelt Csongrádon 1855 dik évi február hó 14.

Ludwig Csizmadia Törvényszék

<i>if. Barcsik Márton</i>	<i>x</i>	<i>egyik örökös</i>
<i>Barcsik Teresia</i>	<i>x</i>	<i>egyik örökös; Balasi János, neje</i>
<i>Kovács József</i>	<i>x</i>	<i>sem</i>
<i>Kovács Erőse</i>	<i>x</i>	<i>sem</i>
<i>Barcsik Anna</i>	<i>x</i>	<i>egyik örökös; Kauer Jánosné</i>

Bartók Márton neje Harmai Rozália földművesné hagyatéki leltára

A leltár oldalszáma: 1.

Tétel- szám	Darab- szám	Tárgy neve	Somma egyenként	
			for.	kr.
<u>I. Követelési</u> <u>1. Bútordarabokban</u>				
1.	1	rosz fenyő fa asztal	1	30
2.	2	rosz pad		30
3.	1	rosz nyoszolja		30
4.	1	rosz nyoszolja		30
5.	1	festett fenyő fa asztal	5	
6.	2	karos pad	7	30
7.	2	festett láda	10	
8.	1	festett karszék		30
9.	1	festett tányéros	1	30
10.	3	rosz nyoszolja	2	15
		összesen	29	45
<u>2. Ágyi ruhákban és fehérneműekben</u>				
11.	4	párna	4	
12.	1	dunna	3	
13.	1	derekalj	2	30
14.	1	ágyterítő		30
15.	1	dunna	3	30
16.	2	párna	2	30
17.	1	derekalj	1	30
18.	2	lepedő	1	30
19.	1	asztal abrosz		30
		összesen	19	30

Tétel- szám	Darab- szám	Tárgy neve	Somma egyenkint	
			for.	kr.
<u>3. Ingatlan dolgokban</u>				
	6/8	Telek tanya föld rajta lévő épületekkel Bartók Josef és Varga János szomszédságokban hold ☐ öll kiterjedésű öröklötte férje atyjától, jelenlegi becs ára	7500	
	1	Ház Csongrádon a Zsinor útjában sz. alatt férje öröklötte atyjától, jelenlegi becs ára	2000	
	1	Ibolyás veteményes föld Bartók István szomszédságában, öröklötte férje atyjától, jelenleg becs ára	20	
összesen			9520	
			7020	
<u>3. Egyébb ingóságokban</u>				
1.	1	szekrény	1	30
2.	1	rokka		50
3.	1	rosz sütő teknő		50
4.	1	székláb		30
5.	1	rosz szita		10
6.	3	rosta	1	30
7.	1	juh nyíró olló		10
8.	1	kenyér kosár		10
9.	1	só tartó		10
10.	1	nagy furó		20
11.	1	véső		6
12.	1	kalapács		30
13.	1	rosz harapó fogó		12
14.	30	fonál	4	40
15.	1	kolbász töltő	1	
16.	1	rosz szekrény		30
17.	1	nagy dézsa	1	30
18.	1	zsajtár		10
19.	1	kis dézsa		20
20.	1	rézüst	5	
21.	1	bogrács	1	
22.	2	vas serpenyő	1	30
23.	1	kis teknő		30
24.	5	tepszi	2	
25.	1	reszelő		6
26.	1	tökgyalú		20
27.	1	falapát		20
28.	6	czirok seprő		36
29.	14	zsák	7	
30.	8	tál		30
31.	1	csík szedő		3
32.	1	hab szedő kanál		5
áttétel			34	8

Tétel- szám	Darab- szám	Tárgy neve	Somma egyenkint	
			for.	kr.
		áthozatal	34	8
1.	1	fatányér		2
2.	1	nagykés		10
3.	4	fazék		20
4.	3	bögre		3
5.	1	tejszűrő		3
6.	2	zatskó		15
7.	1	rosz fületlen vödör		10
8.	2	zsiros bödön	2	
9.	9	tányér		20
10.	1	kotsi kötő kötél	1	
11.	6	fél szalonna	120	
12.	1	mosó teknő	1	
13.	1	kis rosz teknő		3
14.	1	vas abrontosos nagy dézsa	1	
15.	1	lugzó kád	2	
16.	9	szakajtó		40
17.	9	szakajtó ruha	1	
18.	3	abrosz	1	
19.	1	vas abrontosos véka	1	30
20.	1	kis uborkás hordó		15
21.	1	jó ponyva	5	
22.	1	ajtó	1	
23.	1	fejsze		50
24.	1	korsó		
25.	1	kanta		4
26.	1	motolla		6
27.	1	sütő lapát		8
28.	1	kis rosz létra		10
29.	2	rosz disznó ól	4	
30.	2	pár szárító		30
31.	1	fa gereblye		10
32.	1	rosz faragó szék		5
33.	1	balta		30
34.	1	jó kapa		40
35.	1	rosz saroglja		10
<u>Gazdasági eszközök</u>				
36.	1	két kerekű taliga	20	
37.	1	vasas szekér	35	
38.	1	vasas kotsi	60	
39.	1	sárga ppa ló	40	
40.	1	deres kancza ló	40	
41.	1	pej ppa ló	40	
		áltétel	415	22

Tétel- szám	Darab- szám	Tárgy neve	Somma egyenként	
			for.	kr.
		áthozatal	415	22
1.	1	fehér ló roszt	5	
2.	6	ökör	600	-
3.	3	tehén	200	
4.	1	üsző	40	
5.	2	rugott borjú	40	
6.	1	öreg disznó	40	
7.	5	süldő	30	
8.	5	lóra való szerszám	50	
9.	1	vas vella		30
10.	1	fa lapát		15
11.	1	kasza ülő kalapátsal	1	40
12.	1	eke hozzá tartozandóival	7	
13.	1	ökörhajtó ostor		10
14.	1	széna hordó kas		6
15.	1	roszt talitska		30
16.	1	ló bőr	4	
17.	1	kenyér kosár		20
18.	10	nagyobb kép	4	
19.	17	kis kép	1	15
20.	2	kis tükör		20
21.	10	tál	2	
22.	17	tányér	1	10
23.	2	roszt serpenyő		40
24.	1	vas láb		15
25.	1	roszt láda		30
26.	1	nagy teknő	2	
27.	2	fél fenekű rosz hordó	4	
28.	3	kis teknő	1	
29.	1	tobosz		6
30.	2	roszt garabolj		10
31.	1	kis szita		6
32.	2	kis korsó		10
33.	1	kanta		4
34.	1	roszt zsajtár		3
35.	1	roszt lámpás		6
36.	1	vasas fülű vödör	1	
		összesen	1453	48
<u>a hagyatékt eszerént tészén</u>				
		1. Butor darabokban	29	45
		2. Ágyi ruhákban és fehérmeműekben	19	30
		3. Ingatlan dolgokban	9520	
		4. Egyébb ingóságokban	1453	48
		összesen	11023	3
			~~8523~~	~~3~~

Tétel- szám	Darab- szám	Tárgy neve	Somma egyenként	
			for.	kr.
<u>II. Tartozási állapot</u>				
		a/ Eszes Antalnak tőke	400	
		b/ Gál Istvánnak tőke	250	
		c/ Rajcsi Kovács Istvánnak	400	
		d/ Magyar Katalinnak	370	
		e/ öz Eszesné született Sigler Teréznek	100	
		f/ Bernát Antalnak	200	
		g/ Csányi Imrének	400	
			470	
		h/ Surányi Josefné szül. Kádár Annának	100	
		i/ Bartók Mártonné szület. Fölföldi Rozának	50	
		j/ Gyámi pénztárba	228	
		k/ Draskovits Josef vásárosnak	65	41
		l/ Veisz testvéreknek	71	14
		m/ temetési költségbe összesen	36	44
		n/ Eder István úrnak Bartók Josef ellen folytatott perbeni ügyvédi díjba	25	
		o/ Adói tartozásba		
		1847/8, 1848 és 1849/50 k évekből	64	35
			33	29
		1854/5 k évről	92	42
		összesen	2693	8
			2923	56
			11023	
		A hagyatékból, mely tészen	8523	3
			2693	8
		a tartozást mely tészen	2923	56
			5599	7
		levonva, vagyon összegül fenn marad	18429	52
		Kelt Csongrádon 1855. febr. 14. <u>én</u> Ludvig Lénárd Tanácsnok öszve író becsús ifjú Bartók Márton X Bartók Terezia X örökösök Bartók Anna X Horvát Josef X Horvát László X tanúk		

Tímármesterség Hódmezővásárhelyen

MARKOS GYÖNGYI
(Makó, József Attila Múzeum)

Bevezetés

A bőr megmunkálása egyik legrégebbi ága kézműves foglalkozásunknak. Iparszerű előállításán kívül a bőr kikészítésével és feldolgozásával egyszerű paraszt- és pásztor-emberek is foglalkoztak.

Hódmezővásárhely gazdasági élete alapvetően agrár jellegű. A 18. századi (visszatelepülés utáni) iparfejlődésre jellemző, hogy azok az iparágak fejlődtek erőteljesebben, amelyekhez a megfelelő nyersanyag helyben biztosított volt (bőr, prém, faggyú), valamint a lakosság mindennapi szükségleteit elégítették ki (tímár, szűcs, csizmadia stb.). A kézműves kisiparosok jelentős szerepet játszottak a lakosság ellátásában.¹

A bőr kikészítésével és egyszerűbb lábbelik készítésével foglalkozó mesteremberek a tímárok és a vargák. Szokták őket „fehér” illetve „vörös” tímár néven is emlegetni. Nevüket a bőrkikészítés két különböző eljárásának eredményeként keletkezett bőr színéről kapták.

A *tímár* szó első biztos magyarországi említése 1240-ből származik, jelentése „sutor”, azaz „lábbeli varró”. „Középkori gyakorlat szerint a lábbeli varró maga készítette ki a lábbelikhez szükséges bőroket. A tímárok esetében ez keleti módra, timsóval megdolgozott fehérbőr kikészítését jelentette. A 14. század végétől kezdve az addig ‘bőrkikészítő’ és ‘lábbeli varró’ kettős jelentésű tímár szónak fokozatosan gyengül a lábbeli varró jellege, és inkább a bőrkikészítő jelentése erősödik meg. Ugyanebben az időben (1387) a *varga* szó tűnik fel, mégpedig – mint egykor a tímár – a lábbeli varró és bőrkikészítő kettős értelmében. Ehhez a szóhoz kapcsolódik a nyugati hatásra általánossá váló, cseres bőrkikészítési mód, és olyan európai eredetű lábbelik, mint a középkori saru, cipellő stb. A régi módra timsós bőrt készítő és lábbeli varró tímár munkája a bőrkikészítés mellett a legolcsóbb lábbeli, a bocskor és a talp megmunkálására korlátozódott. Amikor a hódoltság korában az oszmán–török hatású, új divatú csizma a vargákat szorította a bőrkikészítés felé, ezek gyakran ellentétbe kerültek a korábban hasonló utat megjáró tímárokkal... A múlt századra a tímárok timsós és a vargák cseres kikészítése fokozatosan összemosódni látszik”² – írja Gáborján Alice. Ezzel magyarázható, hogy az iratokban, feldolgozásokban gyakran felváltva szerepel a tímár, ill. a *varga* szó. A két kifejezés egymás melletti használatáról konkrét vásárhelyi példát is tudok említeni. Az 1824-ben érvényesített Magyar Tímár Ifjú Társaság Artikulusában a latin *cerdo* (tímár) zárójeles megjegyzésként olvasható a következő: „köznyelven cserző vargáknak vagy magyar tímároknak nevezettek” felsorolás mellett.³

A cserzés által kapott bőr jó minőségű. Ez az eljárás őrzi meg legjobban az anyag rugalmasságát, a rostkötegek épségét. Hazánkban leggyakrabban tölgyfakéregből, ill.

¹ Eperjessy G. 1967. 38.

² Gáborján A. 1982a. 289-290.

³ A Betsületes Magyar Tímár Ifjú Társaság Articulusa, 1823. TJM 73.47.6.

tölggyubacsból készült cserzőanyagot használtak, de alkalmazták a fűz-, nyár-, gesztenye-, fenyőfa kérgéből készült cserlét is.⁴

A 18. századtól figyelhető meg a varga mesterség kétfelé válása. A *magyar vargák* bőrt készítettek ki mesteremberek (csizmadiák, szíjártók) számára, készítettek egyszerű lábbeliket (bocskort, bakancsot, sarut), valamint javították azokat. A *német vargák* finomabb, nyugatibb divatú lábbelik (női fűzős saru, női- férfi cipő, női- férfi papucs) készítésével foglalkoztak. Mesterségük a 19. században összemosódott a cipészekével.⁵

A timsóval, kutyaurüléssel és szömörccével dolgozó, puha bőrt (*szattyán*, kordován) előállító tímár neve *tobakos*. A magas technikai színvonalú török bőrkikészítés hatását kell látni a tímármesterség ezen ágában. Létére a Tabán városrész neve is utal.

A céh története

Szeremlei Sámuel kutatásaiból tudjuk, hogy Hódmezővásárhelyen „a hivatalos iratok legelőször tímár (1766) Fazekas Mihályt nevezik meg, aki 120 frton házat vett, aztán Bernát zsidó (1770) és Szabó István cserző varga mester (1774) neveikre találunk. Néhány évvel később a hivatalos összeírás ezt a hét varga mestert jegyezte fel: Matheidesz András, Szűcs János, Tornyai József, Matula, Szatmári Ferenc, Báriczki András, Varga János, kikhez még hat legény tartozott.”⁶ A 19. század elejéből maradt fenn Suszter János, Szabó János, Komáromi István és Lénárt József neve.⁷

Pozsár István szerint a vásárhelyi vargáknak „első harminc pontból álló levelük 1733-ból való. 1822-ben újabb szabadalmi levelet kapnak 49 articulusban.”⁸

Bálint Sándor szerint a vásárhelyi mesterek 1822-ig az 1774-ben alakult szegedi tímár céhhez tartoztak.⁹ Ez utóbbi tényt látszik igazolni a hódmezővásárhelyi tímár céh protocolluma, mely szerint 1823-ban kaptak privilégiumot, s a legelső céhgyűjtést az év október 17-én tartották.¹⁰

Alapító tagok voltak: Nemes Makola János, Vajnai Ferenc, Goby Márton, Dura Péter, Tóth János, Asztalos Istvány, Betsei Péter, Budai Péter, Kovács József, Makola György, Hegedűs Ferenc, Budai Pál, Asztalos Ferenc, Gobi János, Dura János, Szekuritz Dániel, Szűcs János. A céh első tisztviselői – akik a maradék esztendőre fizetést nem kaptak – a következők lettek: első céhmester: Nemes Makola János, alcéhmester: Goby Márton, atyamester: Tóth János, jegyző: Asztalos Ferenc, szolgálómester: Dura János. 1824-re megválasztott tisztviselők: első céhmester Goby Márton, alcéhmester: Asztalos István, atyamester: Szekuritz Dániel. A tisztviselők fizetése („melly fizetések és jutalmak mind addig úgy maradandók legyenek, még a' czéhbeli cassajövedelem azokk nagyobbítását engedni nem fogja”): főcéhmesternek 6, alcéhmesternek 4, atyamesternek és jegyzőnek 3, szolgálómesternek 1 ezüsfórint.

⁴ Csiba É. 1975. 7.

⁵ Gáborján A. 1982b. 488-489.

⁶ Szeremlei S. 1911. 394.

⁷ Uo. 394-395.

⁸ Pozsár I. 1912. 100.

⁹ Bálint S. 1977. 316.

¹⁰ Az H. M. Vásárhelyi Magyar Tímár Céhnek protocolluma (továbbiakban: Prot.) – TJM 73.47.7.

A céh életének irányításában a későbbiekben néhány mester meghatározó szerepet töltött be. Ők több éven keresztül részt vettek a céh vezetésében.¹¹

Asztalos István (14 év)
1824-ben alcéhmester
1825-ben atyamester
1827-ben alcéhmester
1828–1831 főcéhmester
1834–1837 főcéhmester
1843–1845 főcéhmester

Asztalos Péter (17 év)
1852–1855 jegyző
1858–1859 atyamester
1862–1863 alcéhmester
1864–1872 főcéhmester

Gobi János (16 év)
1827–1830 jegyző
1831–1832 atyamester
1834–1836 alcéhmester
1838–1842 főcéhmester
1846–1849 főcéhmester

Lázár Mihály (10 év)
1863-ban atyamester
1864–1872 alcéhmester

Rátz Sámuel (15 év)
1831–1835 jegyző
1839–1841 jegyző
1835–1836 atyamester
1843–1845 alcéhmester
1850–1853 főcéhmester

Tóth János (10 év)
1823–1824 atyamester
1827-ben főcéhmester
1843–1845 jegyző
1849-ben atyamester
1856-ben alcéhmester
1860–1861 főcéhmester

Hódmezővásárhelyen is dolgoztak német vargák, amire az árszabásokból is következtethetünk, valamint Pozsár István is tudósít róluk. Szerinte a magyar, valamint a német vargák munkájában nincs lényeges eltérés. „1827-ben ír nekik a pesti vargacéh, megkérdezvén tőlük, hogy a mesternek felveendőik remekéül mit szoktak adni. Válaszokban ezt megírják a pestieknek s azt is, hogy köztük és a német tímárok között semmi különbség, velük egy céhet alkotnak, közös a munkájuk, közös a céhük, csak nevükben s abban van eltérés közöttük, hogy a német tímárok hét, míg ők év számra fizetik legényeiket.”¹² A protokollumban és a 19. századi iratokban nem találtam adatokat a német vargák működésére.

A tímár céh nem tartozott a nagy létszámú céhek közé, a tímárság feltételezhetően nem tartozott a keresett szakmák közé sem. Az 1788-as adatok szerint a városban 7 tímár és 1 varga működött, míg szücs 29, takács 31, csizmadia 42.¹³ Az 1828. évi országos összeírásban a következő adatok találhatóak: tímár 13, 6 segéd; varga 1, a nagyobb létszámú szücsök (34), takácsok (52), csizmadiák (66) mellett.¹⁴ A tímár céh korlátozta az inasfelvételt. Az 1824-ben hozott céhgyűlési határozat szerint minden mesternek csak egy-egy inasa lehetett.¹⁵ Néhány évvel később (1829) „voksnak többsége aba határozódott

¹¹ Uo.

¹² Pozsár I. 1912. 100.

¹³ Rákos I. 1984. 494.

¹⁴ Barta L. 1981. 26.

¹⁵ Prot.

hogy az ifjab mester emberek az 3 esztendőig nem fog szabad inasokat felfogadni.”¹⁶ Az inas írástudó, becsületes szülőktől való legyen. Az esetleges kárt a szülő vállalja. A keresztelő levél a céhládában legyen elhelyezve – írta elő a céhgyűlési határozat.¹⁷ Részletesen szabályozta az inaséveket az 1838. decemberi céhgyűlés. Kimondta, hogy aki inast akar szegődtetni „először is tétetik kötelességévé hogy azon gyermek van e már 15 Éves a szegőttetés alkalmával azt a Czéh előtt be is bizonyítsa. Másodszer az Mesterségre kívánczo gyermek a szegőttetéskor tartozik 20 váltó forintokat le fizetni a Czéh ládájába mint tanításbért, ki vévén a Maisterek fiait, azon pénz mind adig a Czéh ládájában fog tartodni, míg csak a gyermeknek a Czéhtől ki rendelt Inasi Esztendei ki nem telnek, ha bizonyos okoknál fogva Maisterjét el akarná hagyni, vagy meg szokne, vagy kárt tenne, a Czéh a dolgott vizsgálatt alá vegye, azonn feljebb ki tett summából azon Maistert, az időtt fel számítva a kárát meg vizsgálva a Czéh ládájából ki fizetődjön, vagy hogy a gyermeknek tovább nem volna kedve a Mesterséghez, a hátra maradott pénzt a többség meg ítézésére határozódik, vagy ha még a gyermeknek Mesterséghez tovább is kedve lenne a Czéh még egy Maistert rendeljen de többet nem, a hátra maradott pénzt az utóbbi Maisterjét fogja illetni a gyermek fel szabadításákor.

A mi bőr készitést illeti az Inasokra való nézve a Maistereknek önnökre hagyattatik de az is úgy számos bőrt az inasoknak nem szabad lészen készíteni.”¹⁸ Sajnos, nincs részletezve, mely bőrök készitésétől tiltották el az inast.

„A Legények számára kéz Írásban levő Regulák felolvastattak, és ezen regulák addig is, még a Ns Vármegye által erősített fognak, az illető Mester Legények által megtartandók lesznek” – rögzíti az első önálló céhgyűlés protokolluma.¹⁹ A 31 cikkelyből álló artikulus a legények munkába állását, ennek általános szabályait és erkölcsi kötelességeit fogalmazta meg. Itt került sor a szakmai feladatok megszabására is: „Mivelhogy közöttünk a Bőr készítés a Legényeknek szegődségek szerént sokásba van, s meg is engedődik, de ez még is tudokra adódik a Legényeknek, hogy a már által oda vitett Nyers Bőrt Mestere tudta nélkül megvenni, vagy Válto Bőrt készíteni, vagy valamely kikészült Bőrt festés alá felvállalni nem szabad, külömbenn ha ki tapasztalódik az ollyann Legények a Czéhnek Hét Forint büntetéssel tartoznak.” (19. c.) „A.B.M. Timár Legényeknek kötelességekbenn áll az, hogy a Hamvasra gondjok légyen, azt tisztánn tartsák, minden nap egyszer fel hányják; és a Tserbe a Bőrt leg alább háromszor napjába jól megforgassák, és a Mesterséghez való Szerszámokra gondjok légyen, azokat szokott helyekre tegyék, a Nyers Bőrt a le ásztatástól fogva a míg tökéletesen elnem készül, minden hibáktól és károktól meg őrizzék, külömbenn ha az ő vigyázatlanóságok miatt abba hiba történik, azonn kár nem mást, hanem őket fogja illetni.” (20. c.)²⁰

A vándorló legények az atyamesternél jelentkeztek munkára. Az ún. *legénysor* betartása, ill. a legények külön fogadása gyakran változott az évek alatt, jelezve, hogy munkájukra igény és szükség volt.

---

¹⁶ Uo. Prot.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

Ezek a következők:

- ha a legény pecsétos levéllel jött valamelyik mesterhez, és annak nem volt szüksége rá „azon mestertársunk azon jött legényt annak az mestertársunknak adhatja az maga tetszése szerint akinek akarja” (1830. január 10.);
- senkinek legényt magától felfogadni nem szabad (1844. október 16.);
- sem aki a városban van egy éve, sem aki pecsétos levéllel jön sor nélkül nem mehet senkihez. (1845. október 3.);
- ha a mesternek legényre van szüksége, s az olyan városban dolgozik, „a’hol pecsétos levél adása nints szokásba”, a céhmester neve alatt küldött levélre is eljöhét a legény, s „azon mester bátran el vállalhatja” (1847. október 30.);
- „törvényeink értelme szerint minden ifjú, amely időkig bé szegődik szoroson tartozik kitölteni” (1852. augusztus 20.);
- a legényeket nem szabad napszámra felfogadni, csak hét vagy esztendőszámra (1852. augusztus 20.);
- a legényeknek tilos volt a bőrök kiválogatása, mert az a mesternek kárára van. „Más különben még engettetnek ugyan a Legényeknek a kapitális bőr készítés hogyha azt páronként vehetik avagy Paraszt embereknél kapják.” (1836. március 1.)²¹

A tímár céh saját hatáskörében elhatározta, hogy a vándorlás után ún. *mestersztendőt* kell a legénynek munkával tölteni. Ez alól kivételt a mesterek fiai kaptak. „Köz akarató meg egyezésből el végeztetett, hogy minden legény, aki az ő vándorlását el töltötte haza jövéen és a Mesterségre jutni kívánna, elébb ide haza városunkba egy esztendőtt az az Mester Esztendőtt, minek utána, ez iránt magát tisztességesen jelentené legény képpen el tölteni tartozik ki vévéen a Mesterek fijait.” (1826. január 18.) A határozatot 1837-ben oldották föl, hivatkozva arra, hogy az nincs benne az artikulusban.²²

A mestersztendő letelte után jelentkezhetett a legény a céhgyűlésben remekelésre. A remek készítését az articulus 24. cikkelye tartalmazta. Elkészítési ideje 3 hónap. Egy évben egyszer lehetett remekelésre jelentkezni. Ez alól csak a mestertárs fia volt kivétel, aki bármikor remekelhetett. Ezenkívül a mestertárs fia a taksa felét fizette, s több remeklő esetén elsőbbséget élvezett. (1834. december 17.) A céh ún. *műlátókat* rendelt a remeklő ifjú mellé, akik megszábták, melyik mester műhelyében készüljön a remek. A műlátók az ifjút remekje elkészítésében csak tanácsokkal segíthették.

Az önálló hódmezővásárhelyi tímár céh első remekelésre jelentkezett legénye Rátz Sámuel volt, akinek vándorlási ideje nem volt ki. A céhgyűlés határozata szerint „a hátra levő másfél esztendőt akár ithon Vásárhelyen, akár másutt töltse ki előbb mint sem a Remekeléshez foghasson.” 1825. január 19-én jelentkezett ismét, amikor már csak 12 hét hiányzott a vándorlási idejéből. Ezt pénzzel kiválthatta. Remekbe a következő hét darab bőr elkészítését szábták meg:

- két tehénbőr, egyik *fischleder*, a másik fényes;
- egy ökörbőr bocskornak;
- két lóbőr, egyik fekete fényesen, másik fehér festetlen;
- két metszet borjúbőr: egyik *fischleder*, másik *vixleder*.²³

A remekelés bemutatása, a céhtaksa befizetése után mestertársnak fogadták a legényt, amelyet esküvel pecsételt meg az új mester. A mesterré fogadás szertartásában

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

1870-ben történt változás, amikor az esküt kézfogás váltotta föl. „Már több alkalommal indítványoztatott, hogy az mai kor szokásai szerint az eskü az Cébe be állott mesterekre nézve mint felesleges maradna el és e helyett tsak kézfogás alkalmaztatnék. Mely indítvány egy hangulag el fogattatott és ez után az esküt kéz fogás fogja pótolni.” (1870. december 28.)²⁴

A remekbe készítendő bőrök fajtái a 19. század utolsó harmadáig ugyanazok voltak. Akkor a bőr fölhasználóinak igénye szerint változások történtek a remekmunkában. Így például 1846-ban „Tekintetes Komiszárius Úr jelenlétibe Czéh Gyűlés alkalmával meg határozódott hogy az ennek előtte szokásba volt botskoros Remek bőr helyet tartozik a Remekes azon Ökör bőrt Blanknak feketére és fényesre elkészíteni.” 1857. június 29-én határozta: „Remek kiadás végett Czéh gyűlést tartottunk, ez alkalommal határozta, hogy az eddig szokásban volt remek tehén bőrök hussolással meg szüntetődik egyedül csak faltzolással köteles a remekes tökéletesen meg hagyni a bőrt.”²⁵

Alapanyagok, technikák, termékek

A bőr feldolgozása történhetett frissen lenyúzott bőrből vagy szárítottból. A cserzésre való előkészítés alapműveletei a 19. században (a szakirodalom alapján)²⁶ a következők voltak. Az *áztatás* vagy lágyítás áztatókádakban vagy folyóvízben történt, eltávolították vele a szennyeződést, valamint a konzerváló anyagot. A *szőrtelenítés* folyamata vegyi, ill. mechanikai úton történt. Részelemei: meszezés, kopasztás, húsolás, színelés. Meszezés során a meszes kádakban elhelyezett bőrről a szőrt a mész lemarta. Többször is kiszedték, ill. visszarakták, forgatták a bőroket. Közben elvégezték a kopasztást: a tőkére fektetett bőrről *toszítóvással* letolták a szőrt, majd ismét visszatették a meszesbe („hamvas”-ba). A húsolás célja a hájas kötőszövet leválasztása a bőrről. A tímármunka egyik legnehezebb része *húsolókéssel* történt. Színeléssel a faggyú- és izzadságmirigyeket távolították el. A színelés után jött a *pácolás*. A pác – amely kutyaganajból vagy madárürülékből készült – fellazította a rostszerkezeteket, amelynek hatására a bőr lágy lett. Ezek a folyamatok előkészítették a bőrt az érlelésre, amely timsós vagy cseres eljárással történhetett.

A *cserzés* lényege, hogy a fellazult bőr rostjai közé hatolt cserzőanyag elkülönítette egymástól a rostokat. Az anyag rugalmas maradt, ugyanakkor ellenálló lett. A cserzést *kikészítő* műveletek követték: puhították (faggyú, halzsír, irhazsír), fényezték (lenolaj, fenyőkorom), nyújtották, festették (kékberzseny, feketítő és más festékanyagok).

A 18. századi munkákat a korabeli megyei árszabások alapján ismerhetjük meg. A vásárhelyi levéltárban található témánkban a legkorábbi árszabás, amely 1743-ban keletkezett. Ez Pest-Pilis-Solt vármegye Péterffy János elnöke alatt kialakított árszabás-gyűjteménye.²⁷ Ugyanazok a termékek szerepelnek benne, mint az 1754-ben Csongrád

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Domokos O. 1991. 71-94.

Gáborján A. 1991. 282-308.

Ferenczi I. 1927. 69-76.

Frecskay J. 1912. 37-52.

²⁷ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiók Levéltára, IV. A. 1001/12.

megyében kiadott árszabásban.²⁸ Feltételezhető, hogy az első árszabás vagy mintaként került ide, vagy letelepült mesterek hozták magukkal. Ezek szerint a tímárok az alábbi árakat készítették és értékesítették:

„Legh öregebb, és jobban el készített fontos Talp bőrnek párja adassék.....	15	ft	kr	–
Egy pár tehén bőrt, avagy három esztendős Tinó bőrnek párját, ki bocskornak való.....	8	50		
Hal zsírral feketére készített, csézákra való Tehén, avagy három esztendős Tinó bőrnek párja.....	9	50		
Egy pár feketén el készített, és Magyar csizmáknak való Tehén bőrnek párja.....	8			–
Ugyan Hal Zsírral el készített feketére festett két esztendős Tinó bőrnek párja.....	6			–
Ugyan azon képpen kikészített esztendős borjú bőrnek párja.....	2	75		
Tíz bőrből álló egy kötés festett Legh jobb borjú bőr fekete Czipellősnek való.....	10			–
Alább való Bőröknek olly formán mind az által el készített bőröknek kötése.....	7	75		
Hogyha valaki pedighlen egy nagy ökör bőrt hal zsírral a Tímárral ki akarja készíttetni, az ollyan bőrnek ki dolgozásáért, a vagy Tímárnak munkájáért fizetni tartozik.....	2	50		
Ha bocskorra készíti az ollyan bőrnek párjátul jutalmaztatik a Tímár munkája.....	2			–
Egy pár tehén bőrnek munkájátul, ha hal Zsírral feketén emberül el készíti.....	2	75		
Ha pedighlen hal Zsír nélkül készíti és feketére csak festi.....	2			–
Egy pár pithling Bőrnek munkájátul.....	1	75		
Egy esztendős borjú bőrnek párja el készítettéstül.....	1	25		
Szopos borjú bőrnek párjátul.....	–	75		
Fontos Talpnek párja.....	–	30		
Egy pár bocskor.....	–	25		

Ebben a dokumentumban a bocskorkészítés még tímármunkaként van feltüntetve. Az 1803-as, s az azután következő árszabások²⁹ már nem tartalmazzak ilyen tételt, bizonyítva, hogy ekkor az már kizárólagosan a vargák munkája volt.

Ugyanekkor a cserző magyar vargák készítménye volt a talpnek vagy bocskornak való ökörbőr, borjú-, ló-, tehén-, tinóbőr készítése feketén vagy fehéren, valamint lábbelik (saru, kapca, bocskor, bakancs) a fenti bőrből. A német vargák készítették a tehénbőrből való, viasszal beeresztett sarut, a finomabb borjubőrből ugyanígy készült „tiszt sarut”, valamint *fischleder*ből férfi cipőt, férfi papucsot. „Fischleder vagy kordoványból Asszony Tzipő, Fekete Bőrből Asszonyoknak való paputs” stb. szerepel még a korai árszabásban.³⁰

²⁸ Csongrád Megyei Levéltár, Szeged város tanácsának iratai: Piaci árszabások, IV. A. 1003/v.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

A protokollumon s az ifjúság artikulusán kívül, a Tornyai János Múzeum tulajdonában van a tímár céh ládája (ltsz.: 73.47.1.), amely fényezett fa. Elején berakásos dísz: egymásra fektetett bőrök. Fedelén üveg alatt kézírásos felirat: „Mi magyar tímárok privilégiumot nyertünk: készítettük ezen ládát Német Pál asztalos mester által az 1824. esztendőben.”

Az 1823-ból származó kerek réz pecsétnyomó felirata: „H. M. VÁSÁRHELYI M. TÍMÁR CÉH PECSÉTYE 1823”. Mezőjében szerszámokat tartó két oroszlán látható. A néhány évvel később készült pecsét felirata: „H. M. VÁSÁRHELYI – M. TÍMÁR céh petsét 1832” (ltsz.: 73.47.3.). 1875-ből származik az ipartársulat pecsétje (ltsz.: 73.47.4.).

A könyv alakú céhbehívó tábla (ltsz.: 73.47.5.) berakásos díszű. Bőrök és 1855. évszám van rajta.

Érdekességként említem, hogy a hódmezővásárhelyi tímárok 1825-ben „tüzi esz-közök”-et csináltattak, amelyet Hutiray András számtartó levele írt elő: „Annál fogva elhatározotatt, hogy a B. Czéh költségén N. S. Veres Sámuel Asztalos által tüzet oltó három vizi Puskák, és ahoz meg kívántató két vedres nagyságú három desák készíttessenek a Cé számára.” (1825. május 15.) Ezek javítására 1832-ben került sor.³¹

A mesterségek a céhrendszer bomlása után

A hódmezővásárhelyi tímár céh – a többi céhhez hasonlóan – az 1860-as években magán viselte a céhrendszer válságának tüneteit. Formailag változatlanul működött a céh, tartalmilag viszont már nem tudta ellátni feladatát, s az új gazdálkodás felé tekintettek. Forczek Zoltán a város e korszakát elemző tanulmányában épp a tímár céhet hozta fel példának az iparosság kettős arculatának bemutatásához.³²

Az 1872-es ipartörvény megszüntette a céhrendszert. A tímár céh – néhány héttel a megadott három hónapnál későbbben – alakult át ipartársulattá: 1872. június 24-én. Asztalos Péter céhmester jelentette az átalakulást: hivatalosan beszüntették a céhkönyv vezetését, az ipartársulati alapszabály kidolgozására Asztalos Péter, Lázár Mihály és Franziszi Lajos kapott megbízást.³³

A 19. század végére, a 20. század elejére rohamosan csökkent a városban dolgozó tímárok száma. 1892-ben a mészárosokkal közösen alakítottak ipartársulatot.³⁴ A hivatalos nyilvántartásban (iparlajstrom) 1874–1895 között két-három tímármester neve szerepel, ami persze nem jelenti azt, hogy ennyi mester dolgozott csak.³⁵

Hódmezővásárhelyen 1904-ben nagyszabású ipari és mezőgazdasági kiállítást rendeztek, amelynek célja elsősorban az iparosság számára megrendelések gyűjtése, szakelőadások tartása, a városi iparosság és vásárló közönség megmozgatása. A bemu-

³¹ Prot.

³² Forczek, 1990. 204.

³³ Uo. ill. Prot.

³⁴ A H.-M.- Vásárhelyi Tímár és mészáros ipartársulat alapszabályai, Hmvhely, 1892. TJM. 73.47.8.

³⁵ Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiók Levéltára, Iparlajstrom, IV.B. 1. 1874-88; 2. 1884-1895.

tatót szakcsoportonként tartották. A bőripari szakcsoportban kevés tímár állított ki. Közülük Kolofon Pál arany, Olasz Benjámint ezüst oklevelet kapott. Banga János tímársegéd szintén ezüst oklevelet érdemelt ki termékeivel.³⁶ Ezt a kiállítást tekintem utolsó megnyilatkozási – bemutatkozási lehetőségnek a tímárok számára. A húszas évek történetének keresztmetszetét bemutató Fejérváry József már nem talált a városban tímármestert. Utolsó, de már más módszerekkel dolgozó bőrgyártó és szőrmefestő mesterként Forgách Lászlót említi.³⁷

A tímármesterség viszonylag gyors felszámolásának okát elsősorban abban látom, hogy a tímárság kifejezetten a hagyományos életmód és életforma mestersége. Ennek felszámolásával megszűnt léte. Helyét át kellett adni az új technikát és technológiát alkalmazó gyáriparnak.

IRODALOM

- BARTA László
1981 Az 1828. évi országos összeírás Szeged Vármegyében. Tanulmányok Csongrád megye történetéből V. 5–46.
- BÁLINT Sándor
1977 A szegedi nemzet II. A MFME 1976/77-2. Szeged, 315–325.
- CSIBA Éva
1975 Bőrművesség. Bp.
- DOMOKOS Ottó
1991 Bőr- és bőrfeldolgozó ipar. In.: Magyar Néprajz III. Bp., 71–93.
- EPERJESSY Géza
1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon. Bp.
- FEJÉRVÁRY József
1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely
- FERENCZI Imre
1927 A tímármesterség Nyiregyházán. Néprajzi Értesítő XIX. 69–76.
- FORCZEK Zoltán
1990 A Hódmezővásárhelyi céhes ipar utolsó időszaka. A válság és a megszűnés évtizedei. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVI. 197–207.
1993 Ipar. In.: Hódmezővásárhely története II/1. Hódmezővásárhely, 201–210.
- FRECSKAY János
1912 Mesterségek szótára. Bp., 37–52.
- GÁBORJÁN Alice
1982a Tímár MNL V. Bp., 289–290.
1982b Varga MNL V. Bp., 488–489.
1991 Magyar bőr- és lábbelikészítés. In.: Magyar Néprajz III. Bp., 282–308.
- KRUZSLICZ István
1984 A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. In.: Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 382–429.
- POZSÁR István
1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád
- RÁKOS István
1984 A feudalizmus utolsó évszázada. In.: Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 469–516.
- SZEREMLEI Sámuel
1911 Hód-Mező-Vásárhely története IV. 330–395.

³⁶ Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiók Levéltára – 1437; A hódmezővásárhelyi 1904. évi ipari- és mezőgazdasági kiállítás iratai. 1902-1905. Végjelentés.

³⁷ Fejérváry J. 1929. 376.

Tannery in Hódmezővásárhely

GYÖNGYI MARKOS

Hódmezővásárhely is one of the largest towns in the south of the Great Plain. Though most of the inhabitants still live on agriculture, industry also plays an important role.

In Hódmezővásárhely after the Turkish occupation and 'resettling' in 1693 the development of handicraft was determined by two factors: the raw material available and the demand on the product. Generally the crafts meeting daily needs developed quickly, such as tannery, furriery, bootmaking and pottery.

This paper, divided into smaller units, focuses on the historical-ethnological data of tannery in Hódmezővásárhely.

The general preface treats the history of tannery in Hungary. Tanners and bootmakers prepared the leather and made simple footwear since the Middle Ages. By the 19th century aluminous currying of tanners and tannic currying melted into one.

Under the title Guild history the history of the tanner guild in Vásárhely is discussed. Before its foundation, 1823, it belonged to the tanner guild of Szeged organised in 1774. János Makola was the first guild master. Guild founders, leading masters are introduced. Conditions of engaging an apprentice and journeyman and of becoming a master and producing a masterpiece are discussed as well. The changes in tannery are demonstrated by the different raw materials, technology and products.

The trade law of 1872 abolished guild system. The tanner guild became a craft-union on 24 June, 1872.

By the end of the 19th century and the beginning of the 20th century the number of tanners working in the town rapidly decreased. With the decline of traditional lifestyle tannery disappeared giving its place to modern industry.

A fa és az ember a Duna–Tisza közti homokhátságon

FODOR FERENC

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

„Balga emberhez hasonlít, aki házát homokra építette.” (Máté 7,26.)

Az emberiség fával való szoros kapcsolata egyidős a történelemmel. A fához való viszonya az évezredek során egybeforrott hiedelemvilágával. Dolgozatomban azonban nem erről a kapcsolatról kívánok beszélni, hanem a Duna–Tisza közti embernek a mindennapi élethez szükséges fa megszerzéséről, feldolgozásáról valamint e vidék korai erdősítésének történetéről, korántsem erdészeti szakmunka igényével.

A középkori tájat nehezen tudjuk elképzelni, különösen a tavaszi homokviharak idején. A homokhátság mintegy 10.000 négyzetkilométernyi területén még a századforduló táján is mintegy 600 tó létezett, melynek vízfelülete kb. 30.000 hektárt tett ki.¹

Hatalmas kiterjedésű, összefüggő erdőterületek voltak, melyről számos forrás tanúskodik. Egy 1493. június 5-én Majsán kiállított oklevél szerint a kun szállások kapitányai Majossa-szállásán összegyűltek, hogy felosszák Ellésföldet, a csólyosi erdőt és Kömpöc-szállását. A csólyosi erdőt kétfelé osztották: a déli része Mayossa Domonkosé, az északi része pedig Mayossa Mihályé és testvéréé, Istváné lett. „Erről intézkedik a budai káptalan több halas széki kunok esküdt bírói és kapitányok által több nemesek jelenlétében.”² A tavak és az erdőségek mellett feneketlennek tűnő homokos területek is voltak. Ez okozta vesztét például Balassa Bálint gróf seregének kit Csólyoson „...1659-ben 900 magyarral együtt a törökök itt megölték, mivel a csapatot utjában a nagy homok akadályozta.”³ A 18. századi határkijelölések alkalmával „...a határjelek leírásánál találkoztunk gyepes-, rókalikas-, tüssökbokros-, gyökeres határ- megjelöléssel és egy alkalommal körtefás határral. Csólyos alsó határszéle közelében, Balázs pusztán említik még a Balassa fáját, ezen az adaton kívül azonban fa az egész félegyházi határszél részletes leírásaiban nem fordul elő. Következtethető ebből, hogy vidékünk mennyire fátlan volt még a 18. század végén.”⁴ E fát Bedekovich Lőrinc is feltünteti térképén.⁵ Az erdők nagy része a törökkel folytatott háborúskodás alatt pusztult ki. Fára volt szükség az erdítésekhez is. Az 1778–79-ben Szeged város külterületéről Balla Antal által készített térképen az egész homokterületen, a jelenlegi Kissor elnevezés alatt ismeretes részen *Nesztorok erdejének* jelzett, mintegy 3 kat. holdnyi erdőn kívül több fásított terület nem található.⁶

A területről szóló korabeli munkák erről kivétel nélkül megemlékeznek. Nagy Lajos 1828-ban kelt munkájában a Kiskunságról a következőket írja: „Egyébként gabo-

¹ Konc A. 1996. 74.

² Gyárfás I. 1872. III. k. 709.

³ Horváth P. 1801. II. rész 232-254. Iványosi-Szabó Tibor szerint "nem azonos Balassa (Balassi) Bálint költőnkkel, aki 1554-94-ig élt." (Iványosi -Szabó T. 1982. 169.)

⁴ Metzner K. 1932. 23.

⁵ Bedekovich Lőrinc kéziratoss térképe. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum

⁶ Magyar P. 1960. I.köt. 18.

nában, legelőekben és kiváló dinnyében termékeny föld jutott nekik, de tüzelő- és vízhiányban szenvednek...”⁷ Puky Károly 1833-ban a következőket írja: „Szántóföldjei némely homokos részeket kivéven termékenyek, a gabonának minden neme bőséggel termesztetik, dohány és dinnye sok, a tágas legelőin pedig számtalan szarvas marhák, lovak és juh nyájak tenyésznek, a fának nagy szükségét száraz marha ganéjjal, náddal és szalmával pótolják.”⁸

„Termékeny talajnak örvend azokon a részeken, ahol a homoktakaró hiányzik. Tágas legelői is vannak, melyek igen alkalmasak jószág tartására. Ezért a lakosok főleg állattenyésztéssel foglalkoznak. A jószág itatására leginkább ásott kutak szolgálnak. Ezeket annál nagyobb gonddal kezelik, mivel megposhadnak, és férgektől hemzsegnek, hacsak gyakran ki nem merik vagy ki nem tisztítják azokat. Mindazonáltal tavaszi vagy őszi időben az alkáli sókban gazdag tavakban egészséges vízhozamok keletkeznek. Ez a vidék szegény tűzifában, és ennek hiányát nád vagy szárított trágya, avagy messziről ideszállított tűzifa pótolja” – írja Horváth Péter.⁹

Bede Kovich Lőrinc szerint „erdőkből is szűkölködik ezen Kerület, azért a lakosok tüzi, és épületre való fát máshonnan szerezni kéntelítetnek, sőt a szegényebbek a tüzelésre itt sem vetik meg a tőzeket, e mellett náddal, vagy gazzal segítik magokat.”¹⁰ A helyzetet csak nehezítette egy-egy szárazabb időszak. Kiskunhalas város történetében olvashatjuk, hogy 1797-ben a nagy szárazság miatt „...minden rétek úgymint idehaza a város alatt lévő nagy nádas rét, Balotán, Eresztőn, Pirtón, Kisteleken, Rekettyén és Bodogláron egészen kiszáradtak, Fejértóban is igen csekély víz maradt, a kutak kiapadtak a víznek leszállása miatt ...a tavakból a halak és a hal-csíkok végkép kivésztek, a vízi szárnyas állatok is kevesen mutatták magokat”.¹¹ A jelentős nagyállattartás sem kedvezett a laza talajú pusztáknak. Vedres István így írt a futóhomok pusztításáról: „Azt csak futólag említtem meg, hogy a mai Tsorda és Barom homokos Járásaink a szaporodó sivány homok áradásaitól Arábiának forró homokos pusztáira hasonlítanak. A mai Öttömösi, Engi, Csorvai homokjainkon, amelyek valóban, ha fürkésző szemmel megtekintetnek, nem mutatnak egyebet, hanem azt, hogy minden esztendőben számos holdnyi jó földet az Tsorda és Barom Járásokból elfoglalnak, beborítanak és haszontalanná tesznek. Az olyan helyeken, mint Szegeden és a környékén, ahol ti. nemcsak hogy semmi erdők nincsenek, hanem ahol több mérőföldekre el lehet menni, mégsem lát csak egyetlen fát is az ember, úgy köll tekinteni az ujonnan ültetett erdőt, mint egy ma született első Gyermevét az Édes Anyának.”¹²

Az erdők az ország más területein is veszélybe kerültek. Védelmükről II. Lipót 1791. LVII. törvényben rendelkezett: „...akár pazarlás okából, akár mivel a birtokjog kétes per vagy határjárású vita alatt áll, akár végül azért, mivel a közbirtoklás nincs szabályozva, bárkitől eredjen az erdők pusztítása: a vármegyék a dolog törvényszerű és hathatós megvizsgálása után a pusztító ellen indított ügyészi kereszt terhe alatt, a szükséghez képest zárlatot is alkalmazván, akadályozzák meg a pusztítást...”¹³ A Jászkun

⁷ Nagy L. 1828. 467-468. In.: Iványosi-Szabó T. 1982. 154.

⁸ Puky K. 1833. 368-369. In.: Iványosi-Szabó T. 1982. 152.

⁹ Horváth P. 1801. 232-254. In.: Iványosi-Szabó T. 1982. 158.

¹⁰ Bedekovich L. 1799. 3. In.: Tóth J. 1976. 26.

¹¹ Toóth J. 1861. 44.

¹² Bálint S. 1974/75-2. 123.

¹³ Magyar Törvénytar 1740-1835. évi tc-ek. Budapest 1901. 199.

Kerület előjárósága már 1755. április 21-én körrendeletet adott ki, melyben felszólított, hogy „minden Nemes Helység Bírói az erdő ültetésben szorgalmatos legyen, úgy hogy mivel már most az ültetés ideje elmúlt, úgy készítse magát, hogy a jövő ősszel vagy tavasszal juxta Competentiam nyárfából, fűzfából elégséges erdőt ültetessen.”¹⁴ A kiskunfélegyházi városi tanács 1800. július 5-én hozott rendeletében kihirdette, hogy „...az újonnan osztatott erdő földbe a jövő őszön és tavasszon a vad fa ültetéséhez minden ember hozzáfogjon, és az ültetést folytatni úgy igyekezzen, hogy aki maga jussát 3 esztendő alatt bé nem ülteti, elvétetik tüle a földje, és annak adatik aki bé fogja ültetni. Aki pedig a jövő őszön és tavasszon hozzá sem kezdene az ültetéshez 6 forintot, másik esztendőre 12 forintot fog fizetni. Úgy aki más földéről fátskát lopna, minden fátskáért 6 forintot fizetni, vagy 24 pálczát szenvedni köteleztetik. Az eprest pedig akik eddig ültetették veteményekkel, azt azok is a jövő őszön elhagyni tartoznak, és az egész epres fátskákkal bé fog ültetetni.”¹⁵ A jegyzőkönyvben említett erdőföldet még 1789 őszén osztották ki a redemptus lakosok között. A kijelölt terület a *galambosi szőlők* alsó végén 6 lánc széles és 44 lánc hosszú volt. Ez az erdőtelepítés a kerületi sürgetések ellenére sem sikerült. A lakosok inkább szőlőt ültettek a kijelölt földbe. 1811-ben a tanács hivatalosan is elismerte a szőlőtelepítés jogosságát, majd a *csólyosi* és a ferencszállási közhomokon jelölt ki új erdőtelepítésre alkalmas területet.¹⁶ A tanács új intézkedése kapcsolódott az 1807. évi XX. tc.-hez, mely a futóhomok megkötéséről és hasznosításáról rendelkezett. Elsősorban a legeltetést tilalmazta. Kimondta, hogy „... mindaddig, míg a fák oly magasságra nőnek, hogy köztük a barmok kártétel nélkül legelhetnek, erőszak büntetése alatt tiltatik marhát legeltetni ... ahol a törvényhatóságok a kecskéket kártékonynak vélik, azok tartását elkobzás és a kár megtérítésének büntetése alatt tiltsák el.”¹⁷ A félegyháziak már 1829-ben a *csólyosi* erdőben kivágandó fa mennyiségéről és hazaszállításáról intézkedtek.¹⁸ Félegyházának 1850-ben a hozzátartozó fél Kisszálláson, Ferencszálláson és Galamboson 64 hold, Csólyoson 653 hold erdeje volt.¹⁹

Az erdőültetést a kiskunmajsaiak is igen korán kezdték. Közgyűlési határozat mondta ki 1780. október 10-én, hogy „az újonnan ültetendő erdőnek felállítása elegendőképpen vizsgáltnak és disputáltnak és helyesebbnek is az ültetésre való nézve találtatott volna az, hogy inkább az lakosok reportiolandó fának árát, hogy sem in natura adgyák meg, elvégeztetett, hogy az Biró azonnal rendelést tévén, az 3600 fáknak megvételére, addig is mig az reportitio megesketik succurállyon és azoknak megszerzéséért ell külgjön.”²⁰ Az ültetés megtörtént, mivel a következő évben már arról intézkedtek, hogy „az Districtualiter parancsolt erdő mellé constituálandó csósznek bére rendeltetett 12 rh. forint és 12 kila buza úgy, hogy mindenkor ottan lakni tartozik és magának gunyhót csinálni... Azon parancsolt erdőnek annyival inkább való gyarapítása rendeltetett, hogy valaki annak árkat által hágja 1 forint, aki pedig fát kirugni merészelve 12 fo-

¹⁴ Zsidó P. 1936. II. k. 168.

¹⁵ BKml KfIt. V.101. A.Prot.Pol. 9. 713-714.

¹⁶ Iványosi -Szabó T.(szerk.) 1985. 154.

¹⁷ Magyar Törvénytár 1740-1835. évi tc-ek. Budapest 1901. 353.

¹⁸ BKml KfIt. Tan. jkv. 1829. 729. A.15.,c.1., f.5., N.6.

¹⁹ Iványosi-Szabó T. 1985. 207.

²⁰ Zsidó P. 1940. III. k. 10.

rintokban büntették.”²¹ Mintegy 20 év elteltével folytatódott az erdőtelepítés. A közgyűlés 1800. március 24-én dokumentálta, hogy „Districtuális Geometra Bedekovich Lőrinc Úr tegnapi napon itt megjelenvén a közönséges publicatio után a népnek értelmessen kimagyarázta, hogy az újonand kirendelendő erdő plágában mitsoda nemű fákat és minemű serénységgel kelletik ültetni és abból minemű hasznokat lehet várni. A topoly, jegenye és fejér nyárfákkal úgy Szil és Akász fáknak, kökény és rekettye csemekéknek és még fűzfáknak is plántálása hasznosnak találtatván továbbá is fognak a lakosok szerény plántálásra serkentetni.”²²

Nyilván a Kerület rendeleteinek tettek eleget – ha kényszerűen is –, azonban mindenképpen figyelemreméltó a büntetések szigorúsága és az, hogy a kor legnevesebb mérnökét kérték föl a kivitelezés végrehajtásának megszervezésére. A telepítés később is folytatódott. Kigyós Majsza pusztája volt, gyenge minőségű homokkal. 1813. november 14-én megállapították, hogy „az erdő tenyésztés a felsőség által parancsoltatván annak következtében meg hagyatik, hogy Kigyós helység részére ell kezdett erdő ültetés a mostani arra alkalmas nedves időben be ültetessen. A Lógó homokrész pedig redemptió szerint ugyan erdőnek fel osztasson.”²³

A kialakult állapotokról egy 1816. május 16-án kelt jegyzőkönyv tanúskodik: „Ezen a helységben mind Communitas, mind lakosok által homokos helyen ültetett erdők jó állapotban vannak, az arra kirendelt csöszök jól vigyázzván azokra. Ezen tavaszon a Communitas a kigyósi pusztában lévő homoknak meg gátlására jó darab erdőt gyenge fákból ültetett. A lakosok is ugyan azon célból jó darabot a Lógó-hegyi szőlők mellet plántáltak. Ezeknek minemű foganattya lészen, a jövő őszön az erdő inspector kötelessége szerént referálni fogja. Ha a csöszök tolvajt, vagy más képpen pusztítót tapasztalnak az erdőben, azokat bíróságnak fel jelentik, akik a T. Districtusoknak kiszabott büntetésnek mindenkor alá vettetnek. Helybeli inspektor is vagyon, akinek útmutatása szerént ültetnek a fák. Aki a csöszökre is fel vigyáz, azokat kötelességük teljesítésére serkenti. Már három ízben publikáltott a nép előtt, hogy minden ház birtokos a háza eleibe fát ültessen. Teljesített is ezen parancsolat, de fájlalva lehet látni, nem lévén minden embernek módgya azoknak oltalmat csinálni, csak a tehetősebbek házaik végénél zöldellenek fák.”²⁴ Érezhető a beszámolóból, hogy inkább a törvény által előírt kötelességüknek kívántak eleget tenni, mintsem az intézkedéseket végrehajtani. A betelepített területek nagyságát ugyan nem említik, de nyilvánvaló, hogy a szükségekhez mértén elenyésző területekről van szó. A redemptusok érdeke is érthető, hiszen az újonnan kapott birtokok kiválóan alkalmasak voltak szőlőtelepítésre, amely számukra jóval hamarabb, sokkal nagyobb jövedelmet hozott. Kétségbe kell vonni azt a szakértelmet is, amellyel ezek a telepítések folytak. Mint később Szeged esetében ezt látni fogjuk, a szakértelem alapvető fontosságú volt. Ezt bizonyítja Kiskunhalas esete is. „1777-ben a városon felül, a Mélyvíznél levő szigetben, plántáltattak ugyan fűz és gyümölcsfák a közösségek számára, de a jó igyekezetnek semmi szerencsés következte nem lévén, a próbatételnek csak emlékezete maradt”.²⁵

²¹ Uo.

²² Uo. 91.

²³ Uo. 144.

²⁴ Uo. 152.

²⁵ Toóth J. 1861. 32.

Az alföldi homokfásítás fanatikusa Vedres István volt. Elévületlen érdeme a fekete nyár meghonosítása a homokon. Elsőként apja, György 1793-ban Kiszombor határában, a Marosnak *Csipkés* nevű kiszakadásánál, másfél ölnyi magas, egyéves feketenyár-*fiatalosból* 400 darabot szedett, és azt szegedi szőlőjének árokpartján eldugványozta. Ez volt a szegedi homokon az első feketenyár telepítés. Ebből lett az a szép erdőcske, melynek ágait felhasználva 1805 után a szegedi határban, a csengelei, köröséri és ásothalmi erdők ültetésénél felhasználták.²⁶ Vedres István, később Kiss Ferenc munkásságának köszönhetően Szeged környékén Európa híru erdészeti kultúra, illetve oktatás folyt. A város 1852-ben az ún. „*tízestendős*” járási földek bérbeadásánál is kikötötte, hogy „a bérbbe vett földet a haszonbérő egyedül és kizárólag szántóföldnek vagy kaszálónak használhatja. Ha a földjén bucka, sivány homok volna, azt köteles fákkaal beültetni és tíz év után minden négyszögöl siványon egy élő fát nevelni. A fa nyeselekét használhatja, de az élő fát kivágni tilos.”²⁷ Ásothalmon és Csengelén 1770–1771-ben kezdték el a tölgyerdősítést két kis ligettel, ahol egy-egy erdőöri épületet is emeltek, melyekből időjárástán a két várostanya fejlődött. Az erdősítés először Felsőtanyán kezdődött el 1805 körül, 700 ezer csemetét ültettek éspedig eper-, akác-, vadkörte-, nyír-, szil-, köris-, hárs-, füz- és *csomoros* nyárfát. „Nekünk Szegeden a szegedi erdőkben valósággal kincsrünk van. A hajdani homokbucka vonulatokon, hol egymástól nagy távolban csomoros nyár meg másféle nyárak között lézengett a naptól tikkadt jószág, még árnyékot is alig találva, ma vegyes állagú, szép zárterdők vannak, melyeket a tudós szorgalom, ernyedetlen munka és kitartás varázsolt a homoksivatagra.”²⁸

A szegedi erdősítés történetével nem földadatunk foglalkozni, csupán azt szeretnénk érzékeltetni, hogy milyen nagy hatással volt vizsgált területünk fásításában. Amint láttuk, a hivatalos törekvések eljutottak az egyes emberekig, javasolván portájuk fásítását is.

Jellemző fajok

Az akác (*Robinia pseudoacacia* L.) volt az első faj, amelyet Észak-Amerikából Európába telepítettek. 1601-ben hozta be Jean Robin, a párizsi botanikus kert igazgatója, akinek tiszteletére kapta azután az akácnemzetség a *Robinia* nevet. Az akácot 1710–1720 között hozták el Magyarországra. Kezdetben csak parkfának, utakat szegélyező sorfának használták.²⁹ Erdőtelepítésre a katonai kincstár alkalmazta először 1750-ben a komáromherkályi erődítmény körül. 1827-ben telepítettek először akác mezővédő erdősávokat Pusztavacs környékén. A tömeges elterjedés fő időszaka 1865 és 1895 közé tehető – írja Keresztesi Béla.³⁰ Kiváló szárazságtűrő képessége különösen az 1863. évi aszályos időben vált nyilvánvalóvá, amikor az Alföld jószágállományának nagy része is elpusztult.³¹ „A szegedi erdőségekben nagy kárt tett az 1863. évi lucaszél, amely egy álló napig fújt.

²⁶ Magyar P. 1960. 19.

²⁷ Juhász A. 1989. 62.

²⁸ Szűts M. 1914. 197.

²⁹ Majer A. 1968. 167.

³⁰ Keresztesi B. 1984. 32.

³¹ Györffy L. 1978. 97.

Ereje akkora volt, hogy nyomában több ezer hold újabb sivány keletkezett. Lesodorta a háztetőket, betemette juhnyájakat” – írja Bálint Sándor.³²

1. kép. Akáccal körbeültetett tanya (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1986.)

Az akác – népünk nyelvén *ágácfa* – kiváló tűzifa, mely gyorsan nő. Keveset árnyékol, a kevés földdel rendelkezők is könnyen találtak helyet az ültetéshez. Minden évben kora tavasszal meg lehetett metszeni, két-három évenként pedig *megnyesték*. Erős tüskéi miatt metszése kényelmetlen volt. Az akácgallyat külön rakták, csak kenyér- vagy kalácssütéskor fűtöttek vele. Szaporítása is egyszerű volt. Az akác sor mellett ástak két-három ásonyom mély árkot, ahol a következő évben a gyökerekről új csemeték hajtottak. A porta, illetve a telek elrendezésétől függően szívesen ültették közvetlenül a ház végéhez, vagy a ház mögé egy sorba, egymástól egy-két méterre. Nagyobb földdel rendelkezők néhány *szögöl* akácerdőt is telepítettek. Ültették még dűlőutak, bejárók mellé, a tanyához közelebb eső mezsgyékre. A méhészek legkedveltebb fája volt, maguk is gyakran ültették. A gyerekek tavaszi virágzáskor a virágját ették. A kertészek előszeretettel használják az akácerdő talaját a magas humusztartalma miatt. Ma már ritka az összefüggő akácok.

Az eperfának két fajtája ismert: a fehér (*Morus alba* L.) és a fekete (*Morus nigra* L.). Már az 1800-as évek elején ültették, „...utakat szegélyeztek eperfákkal, az udvarokba azt ültették, epreskerteket csináltak” – írja Szűts Mihály.³³ Az eperfa telepítést a selyemhernyó tenyésztés is elősegítette. Már Mária Terézia idejében országos intézkedések születtek a selyemhernyó tenyésztésére, de a központilag remélt eredményt nem érték el.

³² Bálint S. 1976. 124.

³³ Szűts M. 1914. 198.

II. József 1788-ban beszüntette a selyemegyedárúságot, aminek következtében a tenyésztés jócskán visszaesett. A szabadságharc után próbálkoztak országosan a selyemhernyó tenyésztés fellendítésével. Számba vették az eperfákat, elrendelték a faiskolák helyreállítását, az országutak mentén eperfákat ültettek. 1860-ban Félégyházának két eprese volt, az egyik a Csanyi út, a másik a Szegedi út mellett. 1860. március 2-án a félégyházi tanács eleget tett Csernyei Ferenc helybeli tanító kérésének, és az *alsó eprest* (Csanyi út) három évre átadta „...azon kötelezettséggel, hogy a tanuló növendékeket a selyembogár körüli bánásmódban oktadni leendő köteles...”.³⁴ Ezekről a helyekről került azután a kialakuló tanyavilág udvaraiba az eperfa. Az udvaron kívül epreskerteket telepítettek, melyet bekerítettek. Nyáron, eperéréskor a disznókat ide hajtották ki, ahol az epren *följavultak*. Az epret minden reggel lerázták. Ez általában a fiatal férfiak dolga volt. Idősebbek hosszabb *ricaszárral*, vagy bottal verték le. A fehéreret sok helyen ponyvára rázták, így gyűjtötték össze, hogy pálinkát főzzenek belőle. Az eperfa szaporítása egyszerű volt. Az összegyűjtött epret elásták 15-20 cm mélyre, olyan helyen ahol a jószág nem jár. Legtöbb helyen azonban az epres kutyaurületet gyűjtötték össze, ezt tartották a legbiztosabbnak. Az így keletkezett „iskolát” két-három évig gondozták, majd a megerősödött csemetéket a helyükre ültették. Hasonló módon kerítést is készítettek belőle. A két-három éves fákat – *susnyót* – minden évben megmetszették, így sűrű kerítés lett belőle. Ha *barkás* lett a fa – nem termett – beszemezték. Ma is sok helyen az elhagyott, összedőlő tanya udvarán még mindig teremnek a hatalmas fák, mintha abban reménykednének, hogy valaha még szükség lehet rájuk.

2. kép. Elhagyott tanya eperfákkal (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1986.)

³⁴ Iványosi-Szabó T. 1985. 221.

Vidékünkön az ezüsfát (*Eleangus angustifolia* L.) egyszerűen csak *olajfának* nevezik. A Földközi-tenger környéki tájakra jellemző fafaj, mely a szikes talajt és a szárazságot is jól tűri.³⁵ Telepítése egyszerű, sok helyen csak az éves hajtásokat szúrták a földbe. Közvetlen a tanya köré nem ültették, inkább a mezsgyére, dűlőutak mellé. Kerítésként is használták. Szőlőt, *kilsőkerítést* kerítettek vele. Ide általában két-három éves hajtásokat használtak. Kb. fél méter mély árkot ástak, melybe egymástól 15-20 cm távolságra állították a hajtásokat. Az árok betaposása után egy-másfél méter magasságban egyformára vágták. Szőlő mellett alacsonyan hagyták a törzset, 15-20 cm-re. Tőke lett belőle, minden tavasszal felnőtt és védte a szőlőt amikor kellett. A tőkéről, hajtott vessző erősebb volt, ezt lehetett ültetni. Az ilyen kerítést minden évben megmetszették. Évtizedekig bírta és még értékes tüzelővel is szolgált.

Tehetősebb gazdák a mezsgyére ültették az olajfát. Ez gyorsan megerősödvé kiváló szélfogó volt. Az ilyen olajfasorokat *garádnak* nevezték.

3. kép. Kiöregedett olajfakerítés (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csölyospálos 1995.)

Nyárfát csak módosabb gazdák telepítettek. Elsősorban a jegenyenyárt (*Populus italica* L.) szerették. Hosszabb-rövidebb sorba ültették, felnöve messze mutatta, hogy abban a tanyában módosabb gazda lakik. Termőföld mellé nem ültették, mert akkora területet árnyékolt – tett terméketlenné – amilyen magas volt. Megtalálható még a tanyák körül a rezgőnyár, (*Populus tremula* L.) a korai nyár (*Populus euramericana* L.) és elvéve a gazdag nyárfajták egyéb példányai is. Az elmúlt évtizedekben a helytelen gazdaságpolitika következményeként újrapusztasodó homokhátságot hatalmas nyárfáültetvényekkel próbálták hasznosítani. Az ipari felhasználás céljára telepített erdők megváltoztatták

³⁵ Majer A. 1968. 190.

a táj arculatát. Ma sok helyen a kitermelt erdők helyén ismét elhagyott pusztaság van, a terület szélére összetolt tuskók látványa elszomorító.

Ügyesebb kezű emberek tanyája körül nem maradhatott el a kosárkötő fűz vagy kenderfűz (*Salix viminalis* L.), a vesszőnek való fűzfa. Telepítése egyszerű volt, az éves hajtásokat egy-két ásónyom mélyen elásták, ezután a föld felszíne felett 15-20 cm-re visszavágták. Másik fajtája a sárgafűz (*Salix vitellina* L.), mely vékonyabb szárú, finomabb kidolgozású kosarak, garabolyok kötésére alkalmas. Ezt ősszel szedték le kévékbe, melyeket kúpba állítottak. A kosárfonók felől kötötték meg. A mezsgyére, kerítés mellé néhol *cédrusfát* (*Tamarix tetrandra* Pall.) is ültettek.³⁶

A fenyőfán kívül a tanyák körül még számos fafaj található, igen kevés példányban. Ilyen a mezei szil (*Ulmus campestris* L.), vadgesztenye (*Aesculus Hippocastanum* L.), a szomorúfűz (*Salix tristis* L.) és a gledícsia (*Gleditsia triacanthos*) – *glédicsfa*, melyből *tüskeboronát* készítettek.³⁷

A tanya környékének elmaradhatatlan része volt még a gyümölcsöskert. A már említett 18. századi szőlőtelepítések mellett jelentős volt a gyümölcsstelepítés is. Az alföldi homok gyümölcsfával való betelepítésének lehetőségére már Tessedik Sámuel felhívta a figyelmet a 18. sz. végén.³⁸ A tanyák körül ma is sok helyen található dió-, alma-, körte-, Barack-, cseresznye-, szilvafa. A szőlő- és gyümölcs kultúra alakulásával azonban itt csak annyiban foglalkozunk, amennyiben az érinti a tanyai gazdaság fával való ellátásának körülményeit.

A fa megszerzése

A Homokhátság területe gyenge minőségű talaj, melyen nehéz volt a megélhetés. A több holddal rendelkező családok is – különösen ha sok volt a gyerek – szegénynek számítottak. A kisterületű gyümölcsös mellett már nem engedhették meg, hogy jelentősebb területeket fával ültessenek be. A fa jelentős értéknek számított, melyet minden esetben megbecsültek. Ahol nem volt tüzelő, ott az emberek „...minden következő esztendőbeli termésnek Zsírját a fának szűk volta miatt föltüzelik” – írta Vedres István.³⁹ A fa Kiskunmajsán 1745-ben beletartozott a plébános kommenciójába is. „Kapott évente 1 mázsa húst, 1 mázsa sót, 1/2 mázsa vaját, 60 font helybeli készítésű sajtot, 20 font faggyút, 7 akó bort, 7 öl tűzifát és 8 szekér szénát...”. A kántor 3 öl tűzifát kapott.⁴⁰ A gyerekek sok helyen maguk vitték a tűzrevalót a tanító számára télen az iskolába.

A fa megszerzése ily módon sokak számára nehéz munka volt. Azok a szegényebb emberek, akik a nagyobb gazdánál földet részletet, általában kaptak részéből *olajfagarádot* is. Az olajfa metszését kora tavasszal, hóolvadás után kezdték. Az Alföldön az 1880-as évektől terjedtek el a metszőollók, melyeket ügyes lakatosmesterek készítettek. Ezeket „kecskeméti” ollóknak nevezték. Előtte metszőkést használtak.⁴¹ Az olajfaszedés szerszáma volt még az egykezes *pisztolyfűrész* vagy *rókafarkú fűrész*, a

³⁶ Itt köszönöm meg Dr. Gaskó Bélának, a Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztálya vezetőjének szakmai segítségét.

³⁷ A tüskeborona készítését ld. Takács L. 1965. 315-328.

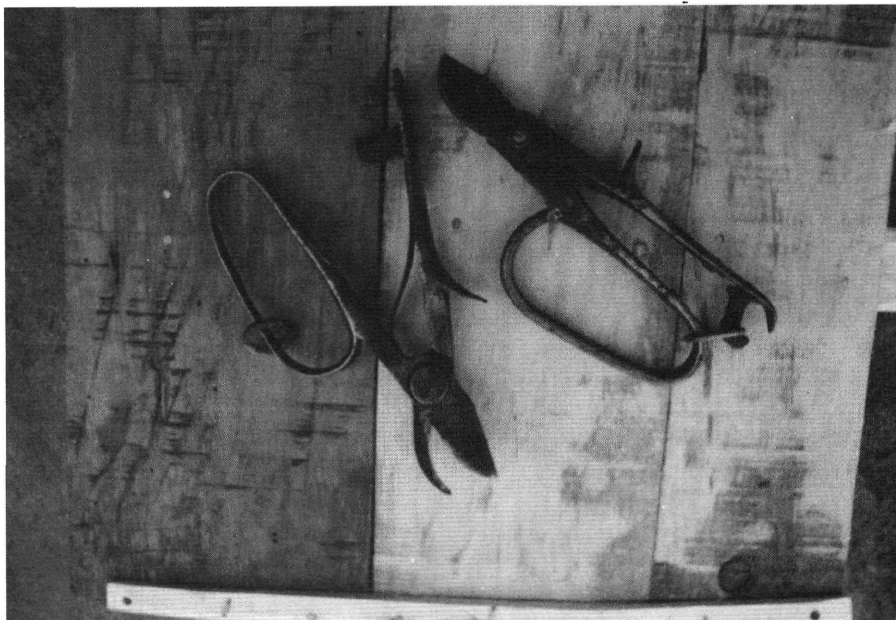
³⁸ Ortutay Gy. (szerk.) 1979. 12.

³⁹ Bálint S. 1976. 123.

⁴⁰ Zsidó P. 1936. II.k. 202.

⁴¹ Csoma Zs. 1983. 52.

kisbalta és a töke, amelyen a nem túl vastag ágakat baltával összevágták és belerakták a kévébe. A részből szedett olajfa kévéje feles, a *botfa* – a vastagabb ágak – harmados volt.

4. kép. Kecskeméti ollók (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1996.)

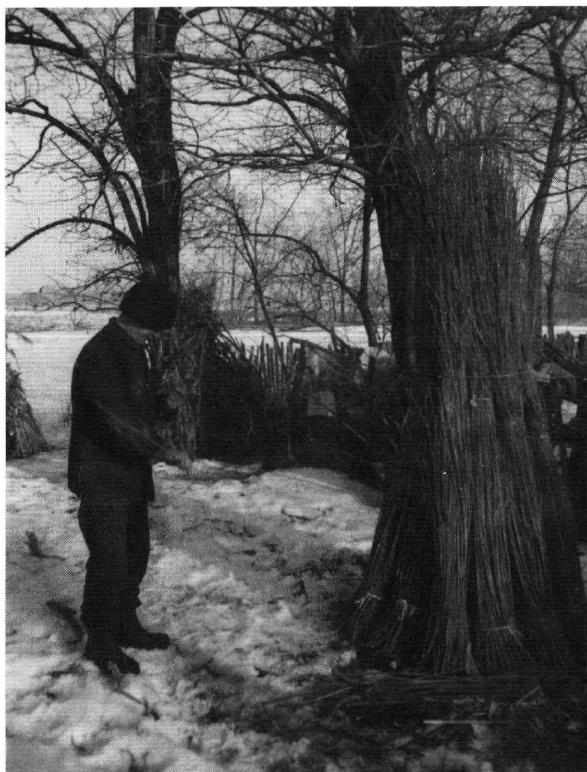
Az olajfa szédése többnyire az asszonyok munkája volt. Tavasszal versenyeztek, ki tud több kéve gallyat leszedni egy nap alatt. Az ügyesebbek 50-60 kévét is leszedtek. A kévét szalmakötéllal, gúzzsal, dróttal kötötték be. A gúzzt fűzfavesszőből hajtották, ezt kukoricaszár kötésére is használták. A *garádot* nehezebb volt szedni, mert a vesszők rendezetlenül álltak és több volt a botfa is.

Az olajfakévéket 50-60 cm hosszúra szedték. A levágott, vastagabb végét hagyták maguk felé. Egy-egy kévébe annyi gallyat tettek, amennyit kényelmesen be tudtak kötni. A kévékötéshez sok helyen kévékötőfát használtak.

A kész kévét a kerítés félreeső részében kazalba rakták. A kévék vastagabb végét hagyták kívül, a tetejét pedig fokozatosan összehaladva *betetejézték*. A gallykazal alá általában farönköket tettek, hogy ne *rothadjon*. Ez kiváló búvóhelye volt a patkányoknak, sok helyen a róka is befészkelte. A botfát hegyével fölállítva kúpba rakták.

Az olajfát ritkán nyesték, az alját viszont minden évben megszedték. Az akácfa sorokat két-három évenként nyesték. Egy-egy pusztában híres fanyeső emberek voltak, akik több órán keresztül képesek voltak a fa törzsén csupán lábukkal kapaszkodva dolgozni. A nyesést alulról kezdték és úgy haladtak fölfelé. A legbátrabbak fölnyesték a fát – már csak virtusból is – az utolsó ágig a gazda nem kis bosszúságára. A nagyon megnyesett fa könnyen kiszáradhatott. Az akácfa nyesedéket baltával darabolták kévébe. Két-három helyen megütötték, hogy télen könnyebben törjön. A vastagabb ágakat botfának hagyták. Ez már az asszonyok dolga volt.

5. kép. Gúzs hajtása (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1997.)

6. kép. Gúzs (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1997.)

7.kép. Kévekötés fával (A felvételt készítette Juhász Antal, Rösztke 1974.)

8. kép. Gallykazal (A felvételt készítette Juhász Antal, Mórahalom 1973.)

Ahol volt gyümölcsös, ott a tavaszi metszésekor lekerült gallyat is kévébe kötötték. A legkiválóbb fűtőanyag a szőlővessző volt. Metszésekor markonként rakták a *hártyára* a sor közé, melyet a végén kévébe szedtek. Külön kazalba rakták. A kovácsok is ezt használták ráfhúzáskor.

A kiöregedett gyümölcsöst, fasort *fordítással* termelték ki. Ezt általában bérben vállalták szegényebb emberek és télen végezték, ha a fagy megengedte. Rajczi István csőlyospálosi gazda 1930-ban adta ki tanyája mögötti részt fordítani. Gazdasági följegyzéseiben leírta a feltételeket: „A tanya meget levő kert fodítását elválalta Ábrahám János a következőkép. Gyümölcsfa derékból a hetedik, a felső koronán (felül) lévő botfa harmados az összes gaj feles, ültetni való fából nem kap semit, az esetleg össze fort haszna vehetetlenje szintén harmados, Glidics derék negyedén, botfájából nem kap semmit, a gaja feles a gyökér mind. A fordítást elkezdte Kasza Péterrel 1930 Decz 1.én.” Különösen az akácot volt nehéz fordítani. Ezt általában a tuskóért, ötödik szál fáért, harmada botfáért és fele gallyért vállalták. A fordító szerszáma az ásó, fejsze, csákány volt. A gyökereket először kívül vágták el, utána a tövénél. Ezután *alábujtak* a fának, hogy a főgyökeret el tudják vágni. Mindig egy irányba döntöttek. A homokot az ellenkező oldalra rakták, vagy a régi gödörbe, hogy ne akadályozza a tuskó levágását. A *kivetett* fát legallyazták, majd *körösztbevágó* fűrészsel méretre vágták. Először a tuskót vágták le. Sokszor a legnehezebb munka a tuskó gödörből való kigurítása volt. Ehhez erős rudakat használtak. A fordítást általában két ember végezte. Miután a fát *fölpucolták*, folytatták a munkát. Ha a fordítás helyére szőlő került, összegyűjtötték a *pajorkukacokat*, ezt a gazda a kialakított mennyiségű borral honorálta.

A második világháború után a fakitermelést az utak szélén megtiltották. „Értesítjük a lakosságot, hogy az Alispán ur megtiltotta az ut menti fák irtását és ezért felszólítjuk a lakosságot az ut menti fák pusztításától tartózkodjék.”⁴² Az 1950-es évek elején a fakitermelés engedélyhez volt kötve. Évente öt szál fát lehetett kivágni egy-egy gazdának. A fának jó ára volt, a szűk világban minden fillér kellett, ezért sokszor éjjel lopták az emberek saját fájukat. A fát mélyen kivágták keresztbévágó fűrészsel, a tuskót pedig földdel, mohával letakarták. A gallyat, hasábfát, botfát összekötötték és úgy árulták Szegeden a Mars tér északi sarkában, ahol a fapiac volt.

A fa felhasználása

„Ahol nem volt fűtenivaló, elfűtötték a szalmát – nem lett trágya – elszegényedtek. Márpedig fűteni kellett, mert kenyeret kellett sütni.”⁴³ Ilyen egyszerű a magyarázata annak a hatalmas munkának, amelyet minden évben el kellett végezni, hogy fűtőanyaghoz jussanak. Nemsoda hát, hogy a tűzrevalót nagy becsben tartották. A tuskót, miután kiszáradt széthasogatták. Ez külön szerszámokat és tudást igényelt. Aki tehette vasékeket használt, de készítették ékeket akácából is. Ezek 15-30 cm hosszú, 4-7 cm-re szélesedő vas- illetve fadarabok voltak. A furkót akácfatuskó felső részéből faragták, melynek hossza kb. 25 cm, átmérője kb. 20 cm volt. Oldalába 4-5 cm átmérőjű lyukat fűrtak, melybe meggyfahusángból faragtak nyelet. A furkó két végét kováccsal bevasaltatták, vagy rossz kerékagy vasalását verték rá. Azt tartották, hogy a tuskónál *kétszer lehet me-*

⁴² Csőlyospálosi dobolási könyv 1947. június 7. BKml. Kecskemét

⁴³ Fodor Ferencné Máté Mária (1935) közlése, Csőlyospálos

legedni: először a hasogatáskor, másodszer pedig a kályha mellett. A széthasogatott tuskót azután a fűrészbakon apróra lehetett vágni. Fáradságos munka volt, de megérte, mert a legerősebb tüze volt, egyébként is télen volt jó csinálni a legnagyobb fagyban, amikor a férfiember úgyis ráért. A botfát a tuskón aprították fel és összerakták, hogy ne ázzon. A hasábfát kivágás után kazalba rakták, hogy kiszáradjon. Amikor ráértek, fűrészbakon rámásfűrészsel vagy keresztbevágó fűrészsel vágták darabokra. Fűrészelőbaknak sok helyen megfelelt két leásott elágazó végű oszlop is.

9. kép. Favágás fűrészelőbakon rámásfűrészsel (A felvételt készítette Juhász Antal, Mórahalom 1973.)

A rönköket nagyságtól függően baltával vagy fejszével hasogatták szét. A csomós olajfát vagy akácfa nehéz volt elhasítani. Miután erősen belevágták a fejszét, a fát felemelve a levegőben megfordították és a fejsze fokával ütötték a tőkére. Ha így sem hasadt, akkor is elő kellett venni a furkót.

A fölaprított fát karon vagy kosárban fedett helyre vitték, hogy ne ázzon. Tüzelésre használták a *szárizéket* is. Miután a tehének a kukorica száráról lerágták a levelet, a megmaradt ízéket kiválogatták, kévébe kötötték és kazalba rakták. Ez általában a gyerekek nem szívesen vállalt mindennapos feladata volt. Nem hagyták veszendőbe a kukorica tövét sem. A kukoricaföld tavaszi szántása után felfordított tuskókat villával kiszedték, kiverték gyökerei közül a homokot és halomba rakták. Miután kiszáradt, tüzelőnek hasz-

nálták. A száraz marhatrágyát is eltűzelték. „Szöggyé’ szart, majd főzünk apádnak” – küldte az anya a gyereket.

10. kép. Botfa aprítása (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1984.)

11. kép. Fahasogatás (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1997.)

A tanyai ember minden nap szoros kapcsolatban volt a fával. Hajnalban a *sparhetba* történő begyűjtáshoz félmarék szalmacsóvát és pár szál gallyat tett, melyre vagy vastagabb fát, vagy *kukoricacsumát* rakott mielőtt meggyújtotta. A fát karon vagy garabolyban vitte be. Ez legtöbbször az asszonyok dolga volt. Ahol az embernek kellett begyűjtani ott az asszony vagy beteg volt, vagy akkor került a családba, mint menyecske. A tüzelővel spóroltak, napközben leginkább a konyhában tartózkodtak, ahol meleg volt, sok helyen télen is ott aludtak. Ha csak melegíteni kellett, a tűzre szárízéket, vagy csumát raktak. A szárízéket a kazalból hozták, ahol már kiszáradt, mert a nyers nehezen tört, hamar *megcsipte az ember térdét*. Jó tüzelőnek számított még a napraforgósár, melyet szintén kúpban tartottak.

Hetente legalább egyszer – kenyérsütéskor – begyűjtottak a kemencébe is. Száraz szalmára egy kéve gallyat tettek, melyet begyűjtás után a kemence egyik felébe toltak. A következő kévénél az egészet a pizskafával áttolták a másik oldalra. Ezt minden kévénél megismételték. Kenyérsütéshez 8-10 kéve szőlőgallyra volt szükség. Ha a kemence alja szikrázott a pizskafa alatt, tovább nem fűtöttek. Föltették az *előtét*, hogy enyhüljön a heve. Pár perc múlva a kézben fogott tyúktollat betartották a kemencébe, és ha a hőség *lekapta* a tollat, akkor még várni kellett. Szegényebb helyen szárízékkal, csumával, esetleg szalmával is fűtöttek, de azt tartják, hogy jó kenyeret csak szőlővesszővel lehet sütni. Fával gazdagabb helyen sem fűtöttek. Ahol jószág volt, télen sok tűzrevalót használtak el a vízmelegítésre, krumpli, tök, alma, répa, stb. főzésére. Ezt az udvar jószágokhoz közel eső sarkában lévő katlanon végezték. A *katlan alá* bármi jó volt tüzelőnek. Ha botfával tüzeltek, legtöbbször el sem vágták, ahogyan égett, úgy tették beljebb-beljebb. A katlanon főzték ősszel a lekvárt, vagy tavasszal a *mészkenlevet*, disznóvágáskor itt melegítették a vizet, itt *abáltak*. Nyáron, amikor a katlanra nem volt szükség kimeszelték, gondosan letakarták, hogy a disznók ne dörgölődzenek hozzá.

Disznóvágás előtt akácfa hasábokat rövide (15-20 cm) vágtak, azután vékonyra hasogattak. A fát kenyérsütés után a kemencébe tették, ahol kiszáradt. Ezzel tüzeltek a pörkölőbe. Ha túl korán betették, könnyen elégthetett. A pörkölőfa készítése a gyerekek feladata volt. Disznóvágás után a húsokat fölfüstölték. A füstölőt félreeső helyen építették. Ez nem volt minden háznál. Csak keményfából származó fűrészporral tüzeltek benne, s vigyáztak, nehogy föllángoljon.

A *tüzesgépek* idején a kazánba való fát hosszabbra vágták és csak a legvastagabb derekat hasították ketté. Tudták, hogy hány kereszthez mennyi fa kell. Sok helyen szalmával fűtöttek, amiért a fűtő nagyon haragudott.

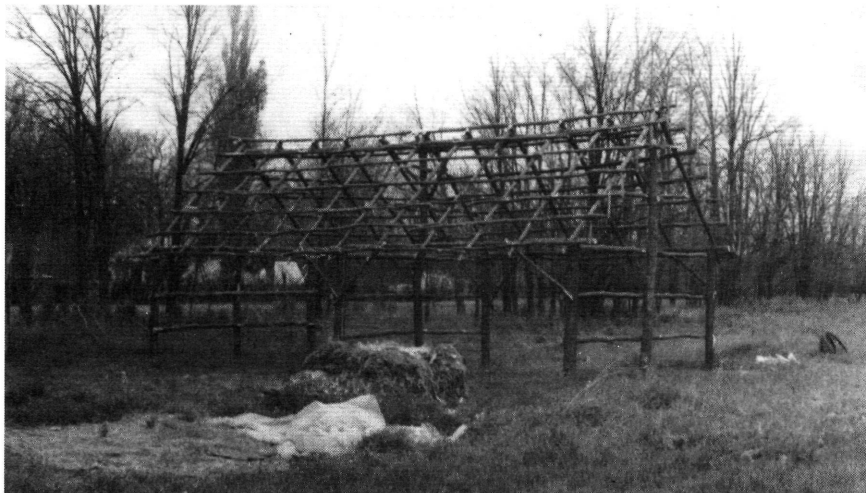
Ősszel gyakran raktak tüzet a pásztorkodó gyerekek a szabadban, ahol *összebandásodva* kukoricát, krumplit sütöttek.

A fa nagyobb arányú felhasználása a tüzelés után az építkezésben történt. Házak gerendázata, melléképületek, szárnyékok, pajták, ólak, színek, górék, *szergyiák*, karámok, nyári jászlak készültek legtöbbször *szödött-vödött* fából.

Az ágasnak megfelelő fát külön gondnal őrizték, minden évben nyesték, hogy ne csumósodjon el, a melléte lévő fákat kivágták. Amikor megfelelő nagyságú volt, kivették, kútágas vagy ollóágas lett belőle. A horogfákat vastagabb akácából faragták, vagy hasították. A nagygerendát és a szelement módosabb helyen vásárolták, ez vastag fenyőfából készült.

Volt ahol az istállót, színt teljesen fából készítették. A földbe ásott vastag akácoszlopokhoz vízszintesen vékonyabb fákat szegeztek, majd ezekhez függőlegesen hasí-

tott lécet kötöttek. A szelement kívülről ollóágas tartotta. Sok helyen be is tapasztották. Dohányszárító pajtának föl lehetett használni bármilyen vastagabb akácfaát.

12. kép. Épülő pajta akácfaából (A felvételt készítette Bellon Tibor, Csólyospálos 1994.)

A parasztember ismerte fáit. Már előre kinézte, miből mit lehet faragni, készíteni. Az egyenes, erős akácnövést nyélnek vágják ki. *Lehajalták*, majd a trágyadombba tették, hogy megérjen. Az ilyen nyeleket az eresz alatt fölkötve tárolták. A csomótlan akácfade-rekat már a fa kivetésénél attól függően vágják el, hogy mit fognak belőle készíteni. Kivágás után a derekat *lehajalták*, majd száradni hagyták. A legerősebb szerszámnyelek hasított fából készültek. A fát ékek és furkó segítségével hasították. Először kettőbe hasították, s miután látták a szálát, vékonyították. Kerítést szinte mindenhol hasított lécből fűztek.

13. kép. Hasított lécből készült *kilsőkerítés* (A felvételt készítette Juhász Antal, Mórahalom 1973.)

A tanya körül kisebb kerítéseket – veteményeskert, virágskert – *karcérozással* készítettek. Vékonyabb faágak vastagabb végét 20-25 cm mélyen leásták, és mintegy 50-60 cm magasan az előre leásott erősebb oszlopokhoz vízszintesen fekvő, hosszabb ágakkal rögzítették, *karcérozták*. Erre sokszor napraforgószárat is használtak. Néhol tövére állított olajfakévéket karcéroztak össze, vagy kötöttek egymáshoz szalmakötéllel.

14. kép. Karcérozás (A felvételt készítette Juhász Antal, Kistelek 1974.)

15. kép. Olajfakévékből készült kerítés (A felvételt készítette Juhász Antal, Mórahalom 1973.)

16. kép. Eperfával erősített kerítés (A felvételt készítette Töröcsik István, Domaszék 1997.)

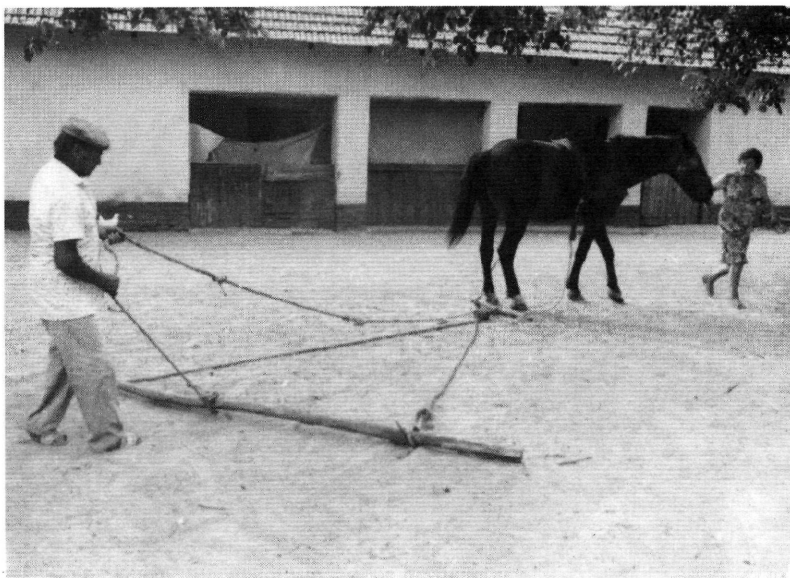
Tavasszal az őszibarackfa *vízajtás*aiból kicsi *főliapálcák*at fontak. Két hajtást hegyével összehajtottak, egy helyen megkötötték, a vastagabb végeket pedig a földbe szúrták. Palántaneveléshez használt fólia tartója volt. Apróbb husángokból *udvarsöprűt* kötöttek. Leveles akácfaággyal tört a gyerek, déli fejkor ezzel hajtotta a tehénről a legyeket. Májusi nyárfaággal fűzték be a *gang* elejét, hogy hűvöst tartson és a védjen a legyektől.

A megfelelő alakú fákból a megfelelő szerszámokat készítették. Már említettem a kútágasnak való fát. Kivágás után *lehajalták*, úgy száradt meg. Földbeásás előtt a tövét – ameddig a földbe került – erős tűzön körbeégették, hogy ne korhadjon el. A kútgém, hosszú, egyenes akácfaából készült. Volt, ahol úgy vetették ki a gémnak valót, így a nehezéket a végén a tuskó képezte. A gémhöz az *ustorfát* láncsal erősítették oda. Az ostorfa még vékonyabb volt, hogy könnyen meg lehessen markolni. Lehetőleg nem akácfaából készítették, hogy ne *égessen*. A kútrovást olajfadeszkából szegelték. A kút mellett lévő vályútartót akácfaából készítették. Itatóvályút, disznóetető-vályút csak akácfaából véstek baltával és *kapicskával*. Hosszú, erős akácfaából lett a szénahúzó, mellyel a *vellahögyet* húzták össze. A megfelelően nőtt ágból kukát faragtak, melyet a szénával, szalmával megrakott lócsösköcsi lekötésekor használtak. A kisebb kukát szalonna felakasztására használtak. Kukát használtak a dohánykertészek is a dohánykötelek felakasztására, innen kapták csúfnevüket: *kukások*.⁴⁴

Akácfaából hasították, majd faragták ki a vesszőhasítót a kosárkötők, melynek egyik végét három, másik végét négy élűre faragták.

⁴⁴ Bálint S. 1976. 157.

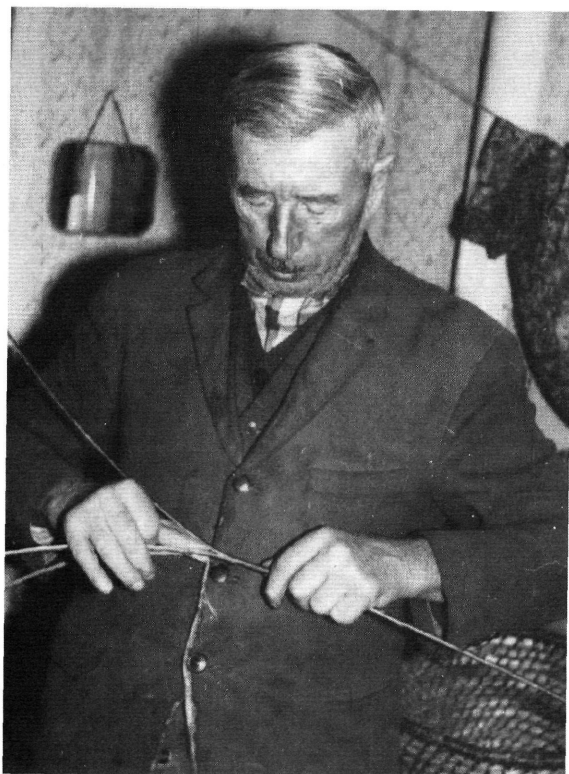

17. kép. Indulás szénahúzatáshoz (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1986.)

Hasonlóan készült a kukoricahasító is, melyet hegyesre faragtak, a másik végén körben mélyedést vágtak, ahová a madzagot kötötték. A faszegeket az eresz alá verték, erre akasztották a paprikafüzéreket. A kaszaüllő tőkét diófából, vagy almafából faragták.

18. kép. Kuka (A felvételt készítette Dömötör Mihály, Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1994.)

19. kép. Vesszőhasítás (A felvételt készítette Juhász Antal, Mórahalom 1973.)

20. kép. Tyúktojató (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1984.)

21. kép. Talicskakas (A felvételt készítette Bellon Tibor, Csólyospálos 1994.)

Húsvágatókét csak diófából fűrészeltek. Lábait legtöbbször akácfaából készítették. A diófa levelét a letaposott *törköre* rakták, melyet agyaggal tapasztottak le, hogy a levegőtől elszigeteljék. A fűzfavesszőből kiskosarat, nagykosarat, csirkeborítót, *tyúktojatót*, talicskakast kötöttek. A hasított vesszőt szakajtókötéshez használták.

A fát a gyerekek is számos játék készítéséhez használták. Árgus szemekkel figyelték, hol lenne egy jó ág *csúzli*fának. Ezt általában eperfából készítették. Húsvéti botot erős meggyfahajtásból faragtak. A héjába mintákat vágtak. Meggyfakéregből az ügyesebbek sípot hasítottak, mellyel szépen tudtak muzsikálni. Vékony deszkából *brungattyút* faragtak. Ez mintegy 30-35 cm hosszú, 4,5-5 cm széles, 3-3,5 mm vastag fadarab volt, melynek két ellentétes oldalon lévő élét lefaragták. Egyik végét kilyukasztották és ide kb. 50-60 cm madzagot kötöttek. Ez gyorsan körbeforgatva zúgó hangot adott, melytől a disznók nagyon féltek.

Faluhelyen általában csak iparendély nélkül működő barkácsolók: bognárok, kádárok foglalkoztak famunkával. Csólyospáloson Rabi Tamás a következőket mondta: „A famunkára a szükség készített rá. Apródonként szödtem össze mindönt. Szerszámnyelet általában ágacsfából, diófából csináltam – fejszenyelet, vellanyelet. Kaszanyelet diófából faragtam, de lehet ágacsfából is. A szerszámfa általában mögtermött, csak diófát vöttem. Én nagyba nem tudok beszélni, annak idején Csolesz Gyurkátú vöttem egy szép nagy diófát, abbú dógoztam vagy húsz évig. Vásároztam is egy időbe, de az nem nagyon mönt. Kaszakaccs az még mindig köll, sokszó gyűnnek, hogy van-e. Kaszakaccsot száraz almafábú faragtam. Olyan fábú köll csináni, hogy ne lögyön olyan élös. Csináták ezt epörfábú még a mestörök is, csak ilyen esztendők vannak benne, oszt könnyebben etörök. Régebben én is diófábú csinátam, de ott kiszáradt egy almafa és ott gyüttem rá, hogy mennyire jó, mert az olyan kemény mint a csont. Nem is löhet csináni csak nyersen, me utána nem birja az embör kidógozni. Hólapátot is csinálók, mert most ennek van a

szezonnya. Vannak baltanyelek is készen. A nyélnekvalót csak vágni lehet. Akinek több fája vót az mögtöhetta, hogy hasította. A tökéletes vellanyél hasított. Az a fontos, hogy szálába hasaggyon, mert a fűrész azért csak kivöszi szálábú. Azt csak magának csinájja az embör. Azt mestörembör nem csinájja, me ha nem jó hasad sok lösz a hulladék, mög sokat is kő rajta dógozni. ...Nyárfábú horolónyelet, kapanyelet faragunk, mer 'az könnyű.

22. kép. Rabi Tamás (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Csólyospálos 1997.)

Faragójancsin csinátam, ez régön vót majnem mindön házná. Hajtásbú az embör csak saját magának csinál nyelet. Kaszaülöt is csinátam, ezt legjobb valami tuskóbú faragni. Akácfatuskóbú nehéz, me ha nem szálába van akkó behasad. A diófa, almafa az nem hasad be, annak nincs olyan szála, mint az epör- mög az akácának. Úgy faragom csak ezöket, me esztergám nincs. ...Kutyaszilfábú nem dógoztam, me az nagyon kemény fa. Kocsiagyakat csinátam belüle. ...Kócsó Marciva sokat dógoztam, szánkótalpat csinátunk vele. Ű vizsgázott mestör vót, Kistelekön tanút Nagy Lajosná. Gyöngö műhelye vót, jobban emönt valahova oszt ottan barkácsót, házhoz járt dógozni ételé mög italé. Nagyon jó keze vót, szép munkát csinát, ha mögcsináta. Nála tanút a Szekula Tóni is, annak is jó

keze vót, de az is agyon itta magát, mán rég möghat. Túle vöttem ezt a körzöt is. Akkó használom, mikó egy kis dézsába feneket csinállok. A fúrókka létrát, nagygereblyenyelet fúrtam. Amit fúruva nem löhet kifúrni, vagy sarkos köll, akkó lukfúrófűrészsel vágom ki. A kovácsreszelőt fareszelésre használom.... A faragóbalta nagyóni köll. Ahol fűrészőni nincs mód, ott pontosan löhet vele faragni. Almafábú van a nyele, ferde, hogyha szélös deszkát farag az embör, akkó a kezit nem üti le. A gyalupadot úgy vöttem a Szilágyitú mán vagy negyven esztendeje, de már akkó is hitvány vót. A tanyán vót egy szalagfűrészöm, MIB motor hajtotta, de mán nem dógozok vele.”⁴⁵

23. kép. Szélpál Antal (A felvételt készítette Fodor Ferenc, Szatymaz 1997.)

Szatymazon Szélpál Antal bognármester sem saját jószántából tanulta ki a mesterséget. A polgári iskola elvégzése után édesapja megbetegedett és neki kellett helytállni a műhelyben. 1958-ban – harmincnégy évesen – „tette le a mestervizsgát”. A műhely mellett ő is gazdálkodott. A tsz-ben is folytatta mesterségét. Elsősorban szerszámnyeleket készít, de az újonnan divatba jött fiákereknek, a gazdasági változások miatt előkerült vetőgépeknek is készít, javít kerekeket. Ma is gazdálkodik, szőlője, őszibarackosa van.⁴⁶ Ilyen műhelyek még nagyon sok faluban találhatók, sajnos a néprajztudomány kevés figyelmet fordított rájuk. E műhelyek részletes leírása egy másik dolgozat témája lehetne.⁴⁷

A helyi igényeket általában ilyen specialisták elégítették ki. Ők mindig a helyben megtalálható anyagból dolgoztak. Nagyobb munkákat mesteremberek végeztek: pl. szél-

⁴⁵ Rabi Tamás (1911) közlése, Csólyospálos

⁴⁶ Szélpál Antal (1920) közlése, Szatymaz

⁴⁷ Molnár M. 1965. 329-336.

malom, szárazmalom, olajsutú famunkáit. Épülethez való fáért általában Szegedre mentek, ahol a Tiszán és a Maroson érkező fa feldolgozásának központja volt.⁴⁸ A módosabb gazdák a múlt században a tetőt zsindelemmel fedték. A zsindelet Szegeden vásárolták. Néhány helyen még ma is látható a nád alatt megmaradt zsindelem, mint például Csólyospáloson a Gémes vagy a Pintér tanyán. Az *olajsutúk* tetejét is zsindelemmel fedték be.⁴⁹

Régen az útmenti keresztetek is általában akácfaiból készültek. Ezek élettartama ritkán haladta meg az ötven esztendő. Ezért pl. a félegyházi tanács már a 19. század közepén javasolta a maradandóbb kőkereszt állítását. Minden útmenti keresztet tartozott kerítés vagy népies nevén *sorompó*. A kerítést kezdetben akácfaiból hasított lécből készítették. A négyszög alakú, kb. 110 cm magas kerítésen a homlokzati részen egyszárnyas lécajtó volt, az ún. *saragja*.

A századforduló után a léceket már nyárfából fűrészelték. Általánosnak mondható, hogy a kerítések oszlopai 120 cm magasak és 10x10 cm vastagok, a régebbiek bárdoltak, a későbbiek fűrészelték voltak. A sérült és javíthatatlan keresztet az új kereszt mögé ásták el. 1957-ben Kiskunfélegyházán „...a felsőhőgyi nép azt akarta, hogy a sérült, fel nem újítható fakereszt darabjait ássák el az új kereszt elé, mivel a 'szent fa Krisztus testét hordozta'. Hosszabb tárgyalás után azonban a fiatalabbak véleménye alapján a két mázsányi keresztfa egy rászoruló szegénycsaládnak adták.⁵⁰ A fejfát sokan saját maguknak előre kifaragták.

A fát tisztelték és szerették az emberek. Különösen az udvarban lévő eperfákhoz, diófákhoz ragaszkodtak. Tudták ki, mikor ültette, a fán keresztül az őseket tisztelték. Ha a tanya új gazda került, akit nem kötöttek ilyen érzelmek és kívágták a fákat, netán még a tanya körül is, azt megszólták. Ha a fát mégis kivágták, azt általában újholdkor tették. A hold járására a jószágok pároztatásánál is figyeltek. Erős tűz hangjára mondták: „pöröl a tűz”. Az eperfa biztos időjárásjósló volt: ha az oldalából barna lé folyt, az közeli, tartós esőzést jelentett.

Jelen és a jövő

Az utóbbi évtizedekben e vidék kiszáradása mind nagyobb méreteket ölt. A természetes tavak vízfelülete száz év alatt a felére, a tavak száma pedig a negyedére csökkent.⁵¹ A fokozatos kiszáradásnak a szakemberek feltételezése szerint több összetevője van:

- időjárás	50 %
- rétegvízkiemelés	25 %
- talajvízkitermelés	6 %
- földhasználatban bekövetkezett változások (erdősültség stb.)	10 %
- vízrendezés	7 %
- egyéb (szénhidrogéntermelés)	2 % ⁵²

⁴⁸ A szegedi faipar jelentőségéről és a környékre gyakorolt szerepéről ld. Juhász A. 1962. 117-146.

⁴⁹ Fodor F. 1986. 75.

⁵⁰ Fekete J. 1984. 90.

⁵¹ Pálfi I. 1996. 28. Itt szeretnék köszönetet mondani Pálfi Imrénck, a Délmagyarországi Vízügyigazgatóság igazgatójának szakmai segítségéért.

⁵² Pálfi I. 1994. 120.

Az alföldfásítás hatalmas eredményeket ért el az elmúlt közel kétszáz évben, de teljes mértékben máig nem tudta megvalósítani feladatát.

Sajnos nemcsak az időjárás tizedeli a vidék fáit. Az elmúlt években a birtokviszonyok megváltozása és az energia árak emelkedése után soha nem látott faharócsolás indult el. Ennek elsőként az olajfagarádok estek áldozatul. Most még csak a törzs és a botfa az érték, a gallyat helyben elégetik. Nem kímélik az útmenti vastagabb fákat, de mindennaposak az erdőlopások, az illegális kitermelések. Stílfűrészcsapatok járkálják a határt, és a modern technika segítségével órák alatt hatalmas pusztítást tudnak végezni. Ebben az évben „...a Kunságban tízmillió forint fölötti összegű erdőgazdálkodási bírságot róttak ki a fatolvajokra ... több százra rúgott az illegális fatolvajok ellen tett feljelentések száma.”⁵³

A fák eltűnése nemcsak a kiszáradás felgyorsulását eredményezheti, hanem a vidék gyorsütemű elsivatagosodását is. Ezt csak az tudja megérteni, aki a tavaszi „búti szelek” után megpróbál végigmenni a vidék dűlőútjain. A homokátfúvásoktól ilyenkor sajnos már nemcsak az alsóbbrendű utak, hanem sok helyen a kövesutak is nehezen járhatók. A mezőgazdaságra nézve pedig egyszerűen katasztrofális következményekkel lesz, ha kivágunk „minden fát”.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor
1976 A szögedi nemzet. A szögedi nagytáj népelete I. In.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1974/75-2.
- BEDEKOVICH Lőrinc
1979 Kéziratok könyve a Jászságról. In.: Tóth János: A Jászkunság helyzete a 18. sz. végén. Jászberény, 1976.
- CSOMA Zsigmond
1983 Képes metszőillők Magyarországon. In.: Ethnographia XCIV. 1. 51–65.
- FEKETE János
1984 Kiskunfélegyházi útmenti kereszték. In.: Ethnographia XCV. 1. 81–101.
- FODOR Ferenc
1986 A napraforgó termesztése, felhasználása és az olajstulálás Csólyospáloson. In.: Móra Ferenc múzeum Évkönyve 1986. Szeged, 71–87.
- GYÁRFÁS István
1870–1885 A Jász-kunok története I–IV. Kecskemét
- GYÓRFFY Lajos
1978 A „rettenetes esztendő, az 1863. évi nagyínség” emlékezete. In.: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 91–103. Szolnok
- HORVÁTH Péter
1801 Értekezés a Jászok és Kunok eredetéről, valamint azok alkotmányáról. Pest. In.: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából VI. Kecskemét, 1982.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez, Kecskemét
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.)
1982 Bács-Kiskun megye múltjából VI. Kecskemét

---

⁵³ Népszava, 1997. október 30. 3.

- JUHÁSZ Antal
 1989 A szegedi táj tanyái In.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/2. Szeged
 1962 A tiszai tutajozás és a szegedi super-mesterség. In.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–62. Szeged, 117–146.
- KERESZTESI Béla (szerk.)
 1984 Az akác. Budapest
- KONCZ Adrien
 1996 A Duna–Tisza közti hátság talajvíz-süllyedésének okai és hatása a környezetre. In: V. Országos Környezettudományi Diákkonferencia. Összefoglalók. Gödöllő
- MAGYAR Pál
 1960 Alföldfásítás. Budapest
- MAJER Antal
 1968 Magyarország erdőtársulásai, Budapest
- METZNER Károly
 1932 Kiskunfélegyháza határtörténete. In: Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet Értesítője 1931–32. 1–24. Kiskunfélegyháza
- MOLNÁR Mária
 1965 Faragóspecialista műhelye Faddon. In.: Néprajzi Értesítő 329–336. Budapest
- NAGY Lajos
 1828 Notitiae Politico-geographico-statisticae Inlyti Regni Hungariae... Buda
- ORTUTAY Gyula (szerk.)
 1979 A magyar néprajz klasszikusai. Tessedik Sámuel–Berzeviczy Gergely: A parasztok állapotáról Magyarországon. Budapest
- PÁLFAI Imre
 1994 Összefoglaló tanulmány a Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedés okairól és a vízhiányos helyzet javításának lehetőségeiről. In.: A Nagyalföld Alapítvány Kötetei III. Duna–Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái. Békéscsaba
- PÁLFAI Imre (szerk.)
 1996 Tanulmányok a Duna–Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémáinak rendezésére (1990–1995). Budapest
- PUKY Károly
 1833 A Magyar Haza. Pest
- TAKÁCS Lajos
 1965 A tüskeborona készítése és használata Várongon. In.: Néprajzi Értesítő 315–328. Budapest
- TOÓTH János
 1861 Kis-Kun-Halás város története. Nagykőrös
- ZSIDÓ Péter
 1936–40 Adatok Kiskunmajsa történetéhez I–IV. Kézirat

Wood and Man between the River Danube and Tisza

FERENC FODOR

Through the past centuries the environment in the Great Hungarian Plain has entirely altered. Land alternated between high sand-hills and territories covered by water. Vegetation was rather scattered. After the Turkish occupation the population immigrating into the area made great part of the land arable with mighty effort.

Afforestation started already at the end of the 18th century, though it was without any concrete results. Numerous different plans were worked out by experts in the 19th century to bind the sand. Beside vine-planting deliberate forest-plantation started at that time, especially in the neighbourhood of Szeged.

There was a great need of wood because of increasing population. Straw or dried cow-dung was used to lit fire. Thus a peculiar relation developed between wood and man. A tree was propagated, planted and

protected with great care, as life depended on it. If straw had to be burnt up, there was not any dung, neither enough harvest.

The most frequent hardwood of the area was locust and poplar. Mulberry trees were useful in pig-breeding around the house. Willows (*Elengus angusti-folia L.*) planted on the ridge were pruned, and used for heating in baker's oven. Great value was set on vine-branch, as it had the greatest heating-quality. The most important work in winter and early spring was collecting and storing fuel for the year. Those owning little land gathered willow wood in shares. An owner kept strongly to his tree lifelong, he did not let it cut out in spite of its being in the way.

There were only a few cartwrights in the area of homesteads. Handy-men prepared working-tools instead, though almost every farmer carved the simple tool-handles himself.

Hagyományos hagymatermelés Makón

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A makói tájfajta hagyma kisparaszti produktumként, a népi nemesítés magasiskolájaként jött létre és vált híressé. Egyedülálló íz-, zamattartalmával, nagyfokú eltarthatóságával, több rétegű bronzvörös héjazatával, fehér húsával, gömbölyded alakjával, magas szárazanyag-tartalmával világszerte különös rangot vívott ki magának.

A makói nép nemcsak a fajtát teremtette meg, de kialakította a sajátos dughagymás termesztési módot is. A földrajzi adottságok miatt itt a hagyma egy nyáron nem képes magról kellő nagyságúra megnőni, ezért – a tenyészidőt egy évvel megtoldva – előbb magról dughagymát, a második évben dughagymáról étkezési hagymát termelnek. Néhány termőtájon (pl. Spanyolországban és Olaszországban) a tenyészidőt úgy hosszabbították meg, hogy a hagymamagot kora tavasszal melegágyba vetették, onnan palántázták állandó helyére. Szárazabb éghajlatú területen, így a Balkánon is a dughagymás eljárás honosodott meg. Kellő nagyságú étkezési hagyma csak nagyobb méretű dughagymáról állítható elő. Ez viszont *fölbördözik*, magszárat, magrózsát nevel, és nem a hagymafej nő nagyra. A dughagyma virágrügyképződését hőkezeléssel gátolják meg, régen kemence fölött *száritották*, ma hőkezelőben kezelik a dughagymát. Az egyedülálló makói eljárás a hőkezelt dughagymás termesztési mód.

A népi hagymaművelés Makón a sajátos munkaeszközöknek igen gazdag tárházát hozta létre. Állandóan változó és folyamatosan tökéletesedő eszközkészletről van szó. Sokszor évtizedekig egymás mellett él ugyanazon munkafázisnak régi és új szerszáma. Némelyek ragaszkodnak a régihez és kitartanak mellette, mások könnyörtelenül elvetik. A kis parcellán dolgozóknak inkább megfelel az ősből készült eszköz, a nagyobb termelőknek létkérdés az újítás, különben nem győzik a munkálatot időben elvégezni. A hagymakertészek új iránti fogékonysága a szerszámok dolgában is megmutatkozik. A kézi eszközök korunkban is szakadatlanul korszerűsödnek. A fejlődés a munkafázis gyorsabb és könnyebb elvégzésére irányul.

A helyi sajátosságoknak megfelelően kialakult Makón a hagymatermelés műszökincse is. Mindez sajátos életmóddal is párosult, parasztpolgári fejlődést eredményezett.

DUGHAGYMATERMESZTÉS

A terület kiválasztása

A 19. század második felében a Maros-parti öntéstalajú kertekből nagyrészt kiszorult a hagyma, ma már csupán Verebes és Gerizdes határrészt használják. Ennek laza szerkezetű talaja átmenet az iszapos hordalék és a humuszos vályogtalaj között. A belső legelő kiosztásakor, 1861-ben a volt házasszellek első nagy hagymatermelő nemzedéke a Járandóban kapta meg földjára adományát. Ez a könnyű és középkötött, porhanyós, morzsálékos szerkezetű, humuszos talaj kiválóan alkalmas volt a vöröshagyma termesztésére. Különösen szerették a *Kákási járandót*, a *Mikócsai járandót*, a *Cigánydűlőt* és az apát-

falvi út melletti területeket. A város mezőgazdasági övezeteiből a Járandón túli ugarföldeket is előnyben részesítették, főleg a *Püspökugart*. Amikor bérelt földön kertészkedtek, az is fontos szempont volt, hogy közel essék a városhoz, hiszen naponként gyalog jártak ki. Ezekhez a könnyű, laza talajokhoz nagyon ragaszkodtak a kertészek.

Az 1890-es évekre annyira növekedett a hagyma iránti kereslet, hogy a Járandó már szűknek bizonyult. A kiszombori Rónay, a csanádi Nákó és San Marco uradalmaktól száz holdakat vettek ki haszonbérbe. A bánási *Szinában* és *Kucorháton* kötöttebb volt a talaj, de nagyon jó minőségű hagyma termett benne.

Egyre többen béreltek hagyma alá földet a makói határ tanyaföld-övezetében is. A két világháború között a föld nélküli kertészek a mezőhegyesi ménesbirtokon és a királyhegyesi Blakovics uradalomban árendáltak hagymaföldet. Bár a mezőhegyesi talaj erősebb volt a makóinál, de ez a békés-csanádi löszhátság legkitűnőbb talajának számított.

A város alatti földek hasznabére olyan nagy volt, hogy rákényszerültek egy-egy időnyre idegen területre is elvándorolni. Csongrád és Békés megyén kívül Tiszántúl különböző helységeibe is elmentek hagymát termelni. Ilyenkor a szaporítóanyagot Makón állították elő, vagy szereztek be.

A második világháborúig Makó kétféle talajtípusát tekintve nagyon szigorúan betartották, hogy a mezőségi, löszös talajon kizárólag vörshagymát, a réti agyagon fokhagymát termeltek. A haszonbérlet megkötése előtt a kertész alaposan bejárta a földparcellát, az ásójával kiemelt kis földkupacot csizmájával megrugdosta, így ellenőrizte a talaj szerkezetét. Persze figyelt a talaj gyomosságára és az előveteményre is.

Talaj-előkészítés

A 19. század végéig, némelyek az első világháborúig *ásták* a hagymaföldet. *Az én fiatal koromban — mondta 1963-ban a 79 éves Szilágyi Imre — nem is hagymaföld volt az, amit nem ástak.*¹ Azt tartották, a talajt lóval nem szabad taposni. Az ásásra különösen igényesek voltak. Az ásóval keskeny föld darabot lehetett egyszerre megfordítani, aki *vastagot fogott*, az csak dúrta a földet. Teljesen meg kellett fordítani, hogy a föld formája pontosan olyan hegyes legyen, mint maga az ásó, tehát a jó ásás *ásóhögves* volt. Ha dúrták, olyan volt, mint a vakonddúrás, az ásó fénye is látszott. Az ásó hegyének eleven, vad földet kellett fölhoznia. Aki gyorsan ásott, annak mondták: *Né dúrd a földet, hanem ásóhögvesre ássál.* A szegényebb kertészek maguk ásták föl az *egy járandónyi*, 2200 négyszögöles hagymaföldet.² Az elhanyagolt, tarackos földnek olcsóbb volt a hasznabére, ezért bizony nem kímélték magukat, minden ásónyomnyi föld után lehajoltak, az utolsó szálig kiszedték a gyökerét. Előfordult, hogy egy-két boglyányi is összegyűlt belőle. A *megelőzöttebb* kertészek fogadtak három-négy *ásós embert*. A szegény földmunkások őszi időben evvel keresték a kenyerüket. Gyalog jártak; reggel sötétben indultak, este sötétben értek haza. Teljes szélességben fölfogták a parcellát, az ásással egyvonalban haladtak. Azon nem osztozkodtak, „te kevesebbet ásol, én többet”. Napról napra, hétről hétre nyugodtan ástak. Az elhanyagolt, gazos földből egy nap jó, ha ötven négyszögölnyi föl tudtak ásní, a tisztábból hetven-hetvenöt négyszögölet. Ha kemény vagy kötött volt a föld, *rugózni* is kellett, vagyis lábbal az ásónyél aljára derékszögben, kengyel sze-

¹ Szilágyi I. 1963.

² Járandó a belső legelő kiosztásakor a háza után járó föld. Vö. Péter L. 1997. 227–228.

rúen szerelt *rugó*t lábbal taposva könnyítettek a kar munkáján. Ez igen lassította a munkát, hiszen minden ásónyomnál a testhelyzetet is változtatni kellett.

1. kép. Ásás

ÁSÓ. Hajdan goromba kivitelű kovácsásót használtak, amelynek vidékenként változott alakja, formája, nagysága. Az íves végű kubikosásóval ellentétben a makói ásók hegyesek voltak. Mivel a hagymakertész mélyen ásta hagyma alá a földet, nagyobb méretű, *herkulesásó*kat használtak. Minél hosszabb volt a pengéje, annál könnyebben meghajlott, és a sok visszakalapálás következtében eltört. Iritz Márton és Fiai makói cégnek törhetetlen ásója hátul, a köpű vonalában kovácsolt horonnyal volt megerősítve, elől pedig kissé homorítva. Különleges erősségeért fontosnak tartották, hogy „Császári és Királyi Osztrák-Magyar és Németbirodalmi” szabadalommal is védjék terméküket. A 19. század végétől létrejött áso-gyárak nem uniformizált ásókat készítettek, hanem alkalmazkodtak a megszokott áso-típusokhoz. Faragó Andor 18 áso-típust gyártott, köztük a *makói* és a *makói herkulesásó*t. Az áso nyele igen hosszú volt, igencsak vállig ért. Ásás közben jobb kézzel a nyél végét nyomva, minél hosszabb volt a nyél, annál könnyebb volt a földet kiemelni. Idős Pósa Lajos mondta: „Az én apám is járt ásni. Szinte hihetetlen, ahogy fogta az áso nyelét, az ujjja belekopott az áso nyélbe. Meddig kellett azt markolászni, hogy az ujjja elkoptassa az áso nyelet!”³

A bánági uradalmaktól gözkeivel fölszántott földet vettek ki, ezt legalább olyan jónak tartották, mint az áso-t. A fölszántandó terület két szélén állt a göz-gép, a loko-

³ Pósa L. 1982.

motív, amely drótkötéssel fölváltva vontatta a gőzekét. Mivel a gőzeke nem taposta a földet és mélyen, egyenletesen szántott, nemcsak megkedvelték a hagymakertészek, de magas haszonbért is szívesen adtak érte. Az erősebb kertészek a makói határban már tavasszal kinézték, hol van hagyma alá kiadó föld. Mások figyelték, mikor volt benne hagyma, hogyan munkálták.

Az első világháborútól hagyma alá is áttértek a szántásra. Erdei Sándor szavaival: *Nyári ugarlás és őszi mélyszántás kell a hagymának.*⁴ A Sack-ekét megkedvelték, mert ez — miként az ásás — megfordította a földet. Aratás után kettős ekével csekélyen, 3–5 col mélyen *megugarolták* a talajt. A bérlet a gazdasági év szokásos kezdetétől, október 1-től kezdődött, ezért aratás után a földet még a gazda *ugarolta* föl. Az őszi szántás már a kertész dolga volt; a tanyai gazdának külön fizetett érte. Azt tartották: *a csökély szántás dupla gaz*. Kikötötték, hogy ne keskeny, hanem széles borozdás ekefejjel szántsanak, mert ez leviszi a gazmagot a föld mélyére. Mindig egyes fejú ekét használtak. A szántást három, de inkább négy lóval végezték, 10–12 col mélyen. Azt szerették, ha új, addig nem művelt *vadföldet, elevenföldet* is hozott föl az eke. Sok nem volt jó belőle, mert abba nehezen tudott a hagyma *belekapaszkodni*. Az volt a jó szántás, ha nem lehetett látni, hány kerülővel történt a szántás, vagyis nem lehetett megszámolni a *makházat*; a szántott föld teteje folyjék össze. A szántáskor mindig ott volt a bérlő, ment az eke után; ugyanannyit került, mint az eke. Ha egy szál tarackot talált, fölszedte. Hagymának a földet *összevettetésre* szántották, vagyis nem a parcella szélén, hanem közepén kezdték a szántást, ott egy kis magaslat, a két szélén pedig *borozda* maradt. Szántás közben vigyáztak, hogy *vakborozda* ne keletkezzék. Igyekeztek az őszi szántással, nehogy beálljon a fagy. A téli hideg jól *megmarta* a földet. Tavasszal arra voltak kíváncsiak, a tél hogyan *örte* (örölte) meg, mennyire porhanyós a talaj. Az akkurátus kertészek az 1920-as években — amikor a hagymának már szántott földet használtak — a dughagymának szánt területet, 100–200 négyszöglet továbbra is ásták. Erre a célra a legtisztább, a legjobb talajerőben lévő, porhanyós talajra volt szükség. Erdei József szerint: *Apróhagymához a kertész mögéválogatta a földet. Azt partódalba tötték, déli ódalba, ahun odavág a nap.*⁵

EKE. A hagymakertészek ragaszkodtak a Sack-ekés szántáshoz, mert az ásáshoz hasonlóan jól megfordította a földet. Hagyma alá nyolcas ekefejet használtak. Az ekefej réteges, *funéros* volt, amelyen azt értették, hogy két rétegből állt; a földdel találkozó felületét kemény és tükörfényes anyagból gyártották. Ma-kón Lipták István forgalmazta.

Vetés

Erdei Sándor általában egy holdon termelte az étkezési hagymát, 100–150–200 négyszögölön a dughagymát és 20–30 kvadráton a maghozót. A hagymaföldet kora tavasszal, amikor *fölpirkadt*, sűrűre lett a talaj, kézi fogással vagy boronával, a második világháború után két lóval *elfogasolták* és *elboronálták*. A rossz szántás után meg kellett terhelni a *fogast*, hogy eltüntesse a mélyedéseket. A két *fogast* egy *húzóra* akasztották föl. A föld elsímitásához öles vagy másfél öles *boronát* használtak. Ha a fogas fölszag-

⁴ Erdei S. 1963.

⁵ Erdei J. 1983.

gatta a rögöket, és a felület nagyon *göröngyös* volt, azonnal boronálni kellett, mert különben olyan lett volna a talaj, mintha *kavics közé rakták volna a hagymát*.

GEREBLYE. Az ásott földet gereblyézték, a szántottat fogasolták és boronálták. A *kovácsgereblye* fejből, köpüből, fogakból és nyélből állt. A köpű végét V alakban csatlakoztatták a fejhez. Az enyhén ívesre kovácsolt fogakat tűzben forrasztották a fej furataiba. Makón a kilencfogas gereblyék lettek általánosak. A kereskedelemben beszerezhető préselt és hajlított gereblyék gyöngék, a kovácsgereblyék elnyúhetetlenek voltak, és igen mélyen jártak a talajban.

KISFOGAS. Az idejében fölászott, a fagytól porhanyóssá tett talaj elsimitásához elegendő volt a gereblye vagy a borona, de a tavaszi ásott földet fogasolni is kellett. A régi favázás, kézi *kisfogas* már a népi emlékezetben sem él, csupán múzeumi tárgyként maradt fenn. Trapéz alakú faváza repedésre nem hajló nyárfából készült. A húzófákba a kötél beakasztására egy-egy vashurok szolgált. Az igen nagy méretű, hegyes fogakat az összekötő fákba erősítették. Az egymás mögötti három sorban elhelyezett fogakat úgy állították be, hogy húzáskor a keletkező földcsíkok egymást *közölték*, sohasem ugyanabba a barázdavonalba estek. A *kézi*-vagy *kisfogast* igényeknek megfelelően zsákba rakott földdel meg is terhelték. Amikor az 1930-as években már lóval is rámentek a hagymaföldre, a lóvontatású fogast használták.

FOGAS. A ló utáni fogas két tagból állt, egyenként 40 fogból. A fogak — hogy jobban hasítsák a földet — egyoldalra voltak kihegyezve. Az egyes tagok váza Z vagy ferde szerkezetű volt. Közös *fogashúzó* fogta össze őket; ez elé *kettős körösztös húzót* akasztottak, amelyhez két *hámfá* csatlakozott. A fogas két tagját — fogak közötti távolságra — láncsal kötötték össze. Mivel az összekapcsolás nem fix volt, ezért a talaj egyenetlenségéhez igazodott. A fogasolást mindig két lóval végezték, a fogast igencsak meg kellett terhelni. Az eszközt hanyatt fordítva négy félkör alakú *csúszón* lehetett vontatni.⁶

KISBORONA. Az 1950-es évekre a *tüsökbورونا* fölött eljárt az idő. Jó és szép munkát végzett, de kerékpárral nehézkes volt a szállítása, és korszerűtlenné vált. A kisborona a hagymások körében gyorsan elterjedt. Ez a makói Kucsés Károly mű- és géplakatos által föl talált és szabadalmaztatott lóvontatású lánchoronának kicsinyített mása. Ez is csuklós rendszerű volt, így igazodott a talaj egyenetlenségéhez. Előbb kovácsok és géplakatosok készítették 6-os vagy 5-ös köracélból, aztán gépészkedő ezermesterek. A köracél hajlításához sablont használtak. A boronát elöl laposvasra erősítették, hátul két csuklós laposvas fogta össze, amelyek a talajhoz simulását segítette. Húzója vékony kötél. A boronát igény szerint terhelték is. Szállításkor fölcsavarva kis helyet foglalt el.

BORONA. Az 1930-as évektől — amikor már lóval is rámerészkedtek a hagymaföldre — használták a talaj elsimitására a szántóföldi művelésben alkalmazott lóvontatású boronákat. Ezek közül legjobbnak tartották szintén a Kucsés Károly készítette és szabadalmaztatta boronákat. Ez két tagból: vonórúdból és húzóláncból állt. A borona fogai 8-as gömbacélból készültek, és külön-külön is simuláltak a talajhoz. Ezt segítette a tagok csuklós kapcsolása is. Munkaszélességük

⁶ Széll I. 1997.

6, 7, 8 láb (2–2,64 méter), de háromtagú, 3–3,5 méter széles boronákat is készítettek.

A dughagymának való földnek olyan simának kellett lennie, mint az asztal. Vetés előtt a földet *tüsökboronával* vagy *kisboronával elsimították*, hogy *né billögjön* a vetőgép, és a csoroszlyája elérje a talajt.

A hagymamagot, a *feketemagot* eredetileg kapával húzott *borozdára, rónára* vetették. Akkor a hagymaparcella megmunkálása nem földhosszában, hanem keresztben történt. Az első borozdát 4–5 cm mélyen kapával kihúzták. Beleszórták a magot. Ezt egyenletesen, kézzel pörgetve végezték, hogy ne egy helyre essék, terítve legyen az egész kapaszelességű terület. A magvetés sűrűségét tudni kellett. A következő borozda húzásakor a földet rárakták a maggal berakott borozdára. Így haladtak végig. A borozda széle alig volt észrevehető. Aki szépen tudta a borozdákat húzni, annak a földjén nem maradt el a borozdák között földcsík. Ha készen volt a vetés, *elgereblyézték* vagy *tüsökboronával elboronálták*. Ha száraz volt az idő, el is *hengerelték*, ugyanis így jobban bírta a szárazságot és egységesebben kelt a mag. Még meg is terhelték a hengert, a vályújába téglát raktak.

KAPA. A régi kovácskapák elhasználódtak, hírmondó sem maradt belőlük. Köpűjét és lapját egy acélból kovácsolták. A lapját négyzet alakúra vágták. A gyári készítményeknél vastkosabb, durvább kivitelűek voltak.

Erdei Sándor így emlékezett a szórva vetésre: *Én magam is csináltam 1922-től 1926-ig. Magam is borozdába vetöttem, kapával, sorba. Ez igen sok munkát adott, mer a mögtakarítása és a fölszödése is körülményes vót. Nem mertünk többet vetni száz négyszögölnél, mer ha nem vót segítség, nem tudtuk mögtakarítani.* Akkoriban dughagymát eladásra nemigen termeltek, mindenki a maga szükségletére állította elő. A kézi vetés a gépesnél többet termelt, a dughagyma egységesebb lett. Aki jól tudott vetni, annak egyenletes volt az apróhagymája, *zsigájuk* nemigen termett; aki csomóba szórta, annak hullámos lett a dughagymája. Rozsnyai István büszkén mondta: *Mindig arrul vótunk hírösek, hogy kevés zsigánk termött.*⁸

Volt, aki az elsimított talaj tetejére elszórta a hagymamagot, és belekapálta. Igényesebb kertész ezt nem csinálta, mert egyenetlen lett a kelés.

A hagymamag vetéséhez kisüzemekben az 1920-as évektől kézi vetőgépet használtak. A vetés sűrűségét aszerint állították be, milyen dughagymára volt szükségük. A makói kertész az *első*, a *második* és a *harmadik* osztályú dughagymát ültette, *rakta* el; főleg a *másodikat* kedvelte. Kötött talajon a *harmadik* volt jó, mert az jobban meghajtott. A *negyediket* és a *zsigát* eladta. A magvetés sűrűségét eredetileg a kertész saját célú szaporító anyagának előállítására határozta meg. Aki már eladásra is termelt, több vetőmagot használt föl. Mikor id. Pósa Lajosnak *második osztályú* dughagymára volt szüksége, száz négyszögölnbe három kiló hagymamagot vetett el; amikor az apróhagymát piacra termelte, nyolc-tíz kilót is belevetett.

⁷ Erdei S. 1963.

⁸ Rozsnyai I. 1983.

VETŐGÉP. A kézi vetőgépek elterjedése valósággal forradalmasította a hagyományos dughagyma, petrezselyem és más apró magvak termesztését. Amikor a hagyma- vagy petrezselyem magot kézzel szórták, a növényápolás és betakarítás sok munkát, nagy fáradtságot követelt. A dughagyma- és a zöldségtermesztésben a sorba vetés tette lehetővé tolókapu alkalmazását, amely előbb a kapálást, majd a dughagyma szedését gyorsította meg. Ezáltal a vetésterület is jelentősen növekedett. Míg korábban inkább csak saját szükségletre termesztettek dughagymát, ezután a dughagyma a belső piac ellátásán túl exportcikk is lett.

Az első vetőgépeket a búzavetőgépek mintájára gépészek, lakatosok vasból, majd barkácsoló hajlamú hagymakertészek fából készítették. Évtizedek során állandóan tökéletesedett, de működésének alapelve nemigen változott. A vetőgép nélkülözhetetlen része a kerék, a magdoboz, a csoroszllya és a tolórúd. A kerék nemcsak hordozza a gépet, de működteti is: a mag adagolását végzi; az egy-, vagy kétágú rúd, vagy szarv a tolását szolgálja; az állítható csoroszllyával a vetés mélysége szabályozható. Az újítások főként a mag adagolási módjára vonatkoztak; de közben a gép anyaga, kivitelezése, külleme is változott. Sorozatgyártásukat lakatosok, műszerészek kezdték meg, és a hagymakertészek tapasztalata alapján állandóan változtattak, tökéletesítették rajta. Olyan univerzális gépet hoztak létre, amely a hagyma- és petrezselyemmag vetésén kívül a legkülönbözőbb konyhakerti magvak (mák, sárgarépa, borsó, cékla) földbe juttatására is alkalmas.

2. kép. Fa vetőgép (Dömötör Mihály felvétele)

A legrégebbi típust a *hengeres vetőgépek* jelentették. A magtartályon (*magtartány*) keresztülmenő tengely keresztmetszetét fémhengerrel megnövelték,

és erre a kidobó nyílás irányában akkora furatokat készítettek, amelybe 3–4 mag fért bele. A vetőgép tolasakor a mag a csoroszlyán a talajba jutott. Az első ilyen, fából készült vetőgépek a 19. és 20. század fordulóján jelentek meg. Ezek fix beállításúak voltak, sem a magvak számát, sem a sortávolságot nem lehetett szabályozni. Ilyen vetőgépet készített Kiss Imre (Szegfű u. 75.) hagymakertész. Özvegye, akitől a makói múzeum 1953-ban vásárolt két favetőgépet, úgy tudta, hogy mindkettő 1910 körül készült. Bár a két gép működési elve azonos, még küllemében is jelentős különbség mutatkozik; a két vetőgép keletkezése között több évnyi különbség lehet.

Kiss Imre egycsővű vetőgépének (József Attila Múzeum, ltsz: 52.30.1.) anyaga keményfa; a csoroszlya és a nyél rögzítésére, kitérésre vaslemez szolgál, zsanérral ellátott födele vasfordítóval zárható. Az erős, vaskos kivitelű gép hossza 123 cm, a vetődoboz mérete 17 x 14 cm, sajtkeréke 3,2 cm vastag, amely fokozza nehézségét. A vetés sűrűségét a kerék kerülete és a vetőhenger furatainak száma, valamint nagysága határozta meg. A kerék kerülete 78 cm, a furatok száma 7. A furatokba kb. 3–5 mag fért el, így a kerék egy fordulatkor 20–35, vagyis 10 centiméterenként 3–5 hagymamag került a talajba. Mivel a csoroszlya és a kerék közötti távolság 5 col, vagyis 12,5 cm, ha visszafelé a keréknyomon tolták a gépet a vetés sortávolsága 10 col volt, a csoroszlya csikján haladva 5 col. A vetés mélységét a tolóruddal alacsonyabb vagy magasabb tartásával lehetett szabályozni.

Kiss Imre háromcsővű vetőgépe (József Attila Múzeum, ltsz: 52.2.1.) az egycsővűnél mivesebb kiképzésű, kecsesebb küllemű; kereke áttört, küllöket utánoz. A magtartály hármasszoros. Keményfából készült, de a magadagoló henger, a 3 csoroszlya, a tolóruddal kitérésre vaslemez szolgál, zsanérral ellátott födele vasfordítóval zárható. Hossza 140 cm, a vetődoboz 45 x 14 cm. A csoroszlyák távolsága, vagyis a vetés sortávolsága 10 cm. A kerék kerülete 73 cm, a vashenger 14 db 7 mm-es furattal van ellátva. A vetőgép öt centiméterenként kb. tíz hagymamagot juttat a talajba. Asztalsímaságúan elegyengetett talajt igényelt, különben a csoroszlyák nem egyenletes mélységbe szórták a magot. A vetés mélységét a tolóruddal magassági tartásával lehetett szabályozni.

A búzavetőgépek mintájára készültek a *korongos vetőgépek*. A magtartályon keresztül menő tengelyre korongot szereltek, melynek lapátjai forgás közben megmerültek maggal, kidobták a garatba, és onnan a mag a csoroszlyán a talajba csúszott. A korongos vetőgépek az első világháború előtt jelentek meg, Makón Lipták Károly mű- és géplakatos készítette. Vetőgépei henger alakúak, gyári minőségűek voltak. A géppel 4–5 rézkorongot adtak, a mag nagyságának megfelelő korongot kellett a gép szétszedésével betenni. Újítással ezen úgy segítettek, hogy állítható korongot alkalmaztak. Két korongnak közelebbi vagy távolabbi beállításával növelt vagy kisebbedett az a nyílás, amelybe forgás közben a magok beakadtak. Így alkalmassá vált a gép a petrezselyemmagtól a babig mindenféle mag vetésére. Ezt a gépet az 1920-as években is használták. Barkácsoló kertészek is faragtak korongos vetőgépet. Ebből a típusból *háromcsőves* fából faragott gép került a makói múzeum gyűjteményébe.

Háromcsoroszlyás, korongos, fából faragott hagymamag vetőgép (József Attila Múzeum, ltsz: 75. 605. 1.) doboza puhafából, sajtkeréke és szerkezeti részei keményfából készültek. Födele és tolószára hiányzik. A magtartály alatti tengelyre fogaskerék került, amely áttétellel hajtotta a három koronggal ellátott tengelyt.

Olyan pontosan volt méretezve, hogy télen a kemence közelében tartották, nyirkos levegőben ugyanis a fa alkatrészek annyira megdagadtak, hogy használhatatlan lett volna.

A korongos vetőgép továbbfejlesztett változata a tőtávolságot nem tudta megoldani, ezen segítettek a szintén gyári *kanalas vetőgépek*. Korong helyett csillagkereket alkalmaztak; száraira kisebb-nagyobb kanalakat húztak, aszerint, hogy mit vetettek vele. Nagyobb tőtávolság esetén minden második vagy harmadik kanalat lehúzták.

Mivel a kanalas vetőgépek is *csomóztak*, egy helyre több magot szórtak, *harapófogóval szaggatott*, szakaszos volt a vetés. Ennek kiküszöbölésére születtek meg a kavaró rendszerű vetőgépek. A mosonmagyaróvári Kühne gyár vetőgépeinek alul elhelyezett magszóró nyílásán hullott ki a mag, a nyílást rugóra járó vaslemez nyitotta, zárta. Jellegzetes hangjáról *csettögős vetőgépnek* nevezték. Hátránya volt, hogy aránytalanul vetett, és a magot olykor elcsípte.

A máig használatos *vitórlás vetőgépeket* Szabó György lakatos kezdte gyártani. Főltalálója — utalva az új működési elvre — *szórvavetőgépnek* nevezte. Találománya *szóró és ültető vetésre állítható, amellyel mindenféle mag szabályozható mennyiséggel vethető*.⁹ Külön szerkesztett az étkezési hagymában köztes petrezselyem termesztéséhez *gyökérmagvetőgépet*, amelyet úttalóval épített egybe; a vetéskor egyúttal a dughagyma ültetéséhez is megvonalmazta a talajt.¹⁰ Ezt a vetőtípust nem tolták, hanem igen hosszú nyelével húzták.

3. kép. A hagymamag vetése

⁹ Makói Friss Újság 1929. jan. 30.

¹⁰ Makói Friss Újság 1928. jan. 1.

A Szabó György-féle *nyitott csoroszlyás vetőgépeket* Kiss Antal géplakatos fejlesztette tovább. 1931-ben megalkotta a *szélvédős, tölcseres (tölcserős) vetőgépeket*. 1943-ig ötezret gyártott belőle. Állandó megrendelése voltak Szegedről, Hódmezővásárhelyről, Békéscsabáról, Orosházáról, Debrecenből, Pécsről, Szabadkáról, Újvidékről. Terjesztője volt a Mauthner, a Monori cég, továbbá a Magyar Mezőgazdák és a Hangya Szövetkezet. Bulgáriában is ismertek voltak a Kiss-féle gépek; oda Stefán Sbojagyijev cége révén jutottak. Súlya a korábbi tíz kilogrammnyi gépekének fele. Olyan tökéletesen megalkotta az aprómagvetőgépet, hogy a kisüzemi termelők 66 év múltán is minden változtatás nélkül ma is ezt használják, és találmányi védetség hiányában szélteben gyártják. Ő alkalmazott először a magtartályban *csavart vitorlát*. *Egysoros vetőgépen* kívül gyártott *két-, három-, négy- és ötsoros kézi vetőgépet* is, de ezek nem terjedtek el.¹¹

A *sortávolság* a kerekek tengelyen történő rögzítésével állítható, a tengely 18–24 col hosszúságú. A kerékráfot a rátapadt sártól sártisztító tartja karban. A *magtartály* fölfelé enyhén szélesedik, földelével és závarzattal van ellátva. Az eredeti Kiss-féle gép földelébe hagymadomborítás van préselve. A *magkavaró vitorla* hatágú. A *magszóró tölcser* és a *csoroszlya* szabályozható. A mag nagyságának megfelelően a *magszórónyílás* 6 fokozatban állítható. *Nyele* vagy *szarva* gőzölt bükk.

A *magszóró nyílás* többféleképpen állítható be. Bartha Sándor (Aradi u. 70.) hagymakertész magról vetett étkezési hagymához 1951-ben így állította be gépét: „Spárgával körülfogja a vetőszerkezet meghatározó nagykerékét, így megkapja, hogy milyen hosszú utat tesz meg a kerék egyszeri körülforgással. Ezt a távolságot megszorozza a vetésszélességgel (a csoroszlyák száma szorozva a sortávolsággal). Ez a szorzat adja meg négyzetméterenként azt a területet, melyet a gép a hajtókerék egy körülforgása alatt bevet. Azután kiszámítja, hogy ez hányszor van meg ötezer ötszázötvenötben (ennyi egy katasztrális hold négyzetméterben). Ezzel viszont megtudja, hogy egy hold bevetéséhez hányszor fordul a hajtókerék. Mikor ez megvan, akkor feltámasztja a gép kerekét és azt körbeforgatva próba-
vetést végezve állítja be a magmennyiséget.”¹²

Makón az első aprómagvetőgépek nem hagymamag, hanem gyökérmag (petrezselyem) vetésére készültek. A vitorlás hagymavetőgép beállítását akkurátusan végezték. Mindenki gyakorlatból ismerte saját gépét, és tudta, milyen *számnyílásra* szokta a *szabályzót* állítani. De a mag nagysága nem volt állandó; néha duzzadtabbra, máskor soványabbra nőtt. Kiterítettek egy fehér ponyvát vagy papírt, és a vetőgépet — a kilógó magcsoroszlya miatt — egy keréken, egy méter távolságra tolták. Azután ellenőrizték a kihullott mag számát. Mások pedig a szokott magmennyiséget egy meghatározott terület bevetésére számolták. Tapasztalatból tudták, hogy pl. hat liter magot szoktak egy kisláncba (100 négyszögöl) elvetni. Hat liter *hat gép* volt; de a gép magtartójában mindig kellett valamennyi magnak lennie. Kiszámították, hogy az adott mennyiségből hány sornak kell lennie. Az első gép kiürülése után szükség szerint állítottak a gépen.

¹¹ Makói Független Újság 1938. jún. 12., Makói Újság 1941. márc. 2., 1943. jan. 16. Csongrád Megyei Hírlap 1984. ápr. 15.

¹² Délvidéki Hírlap 1951. febr. 2.

A hagymamagot öt colra vetették, de volt, aki négyre, újabban inkább hatra. A vetőgép kerekei állíthatók voltak. Hatcolos sortávolság esetén a *csoroszlyától* a kerékráf közepéig kellett három colt mérni. Visszafelé a keréknyomon tolták a vetőgép kerekét, így kapták meg a kétszer három, vagyis a hat col sortávolságot. Kiss Antal géplakatos *kétsoros vetőgépet* is forgalomba hozott, így már az 1930-as években *ikersoros* vetés is előfordult.

A két világháború között már igencsak ellenőrizték a mag *csírákéességét*. Egy kis rongyba beletettek száz szemet, vízzel megszórták és meleg helyen tartották. Mások a forró kályha szélére rakták; ha kipattogott, mint a kukorica, jó volt. A zsidó kereskedőtől olykor kaptak olyan cserélapot, amelyen tízszer tíz sorban kis mélyedések voltak; a belerakott magot vízzel meghintették. Tapasztalatból tudták, hogy az elsőéves mag 80–85, a kétéves 60, a hároméves 25–30 százalékos. A hagymamagot eredetileg nem csávázták, de az 1930-as évektől többen *meszezték*, az utóbbi évtizedben némelyek kétszázalékos *kikküvel*, bordói lével csávázták.

A vetést is *tüsök-* vagy *kisboronával* elboronálták, sőt a pontosabb kertészek *hengerelték* is, így *mögszorult* a mag, és egyenletesen kelt.

4. kép. Tüsökbورونا vásár a makói piacon. (Boross Marietta felvétele)

TÖVISBORONA. A tövis- vagy *tüsökboronát* az 1960-as évekig a hagyományföld boronálására általánosan használták. *Kisboronának* is hívták, mivel gabonához ló utáni, nagyméretű boronákat is kötöttek. Eredetileg minden kertész magának készítette, majd — ahogy megerősödtek — piacon szerezték be. Az előállítás specialistái szegény nincstelenek lettek. A mai emlékezet szerint utóbb főleg Kiszomboron a *halesziek* kötöttek jó tüsökboronákat. Tavaszi hónapokban a ma-

kói piacon árusították.¹³ A tüskés galagonya vagy kökény vesszők végét két *boronafa* közé szorították. A boronafákat *vesszőnyolcasokkal*, fűzfavesszővel kötötték össze. Ha a hagymaföld nem volt elég porhanyós, használat közben olykor meg is terhelték. A túsőkboronát naptól védett helyen tartották, mert ha szétszáradt, könnyen széthullott. A kertész a meglazult boronafákat dróttal erősítette meg. Ha a galagonya ága, bokra és tüskéi lekoptak, nem lehetett vele jól boronálni, tűzre került.

5. kép. Boronálás

HENGER. Vetés után a talaj tömörítésére szolgál, inkább az akkurátus kertészek használják és ha nagy szárazságnak néznek elébe. A szántóföldi művelésben alkalmazott lóvontatású hengernek kicsinyített változata. A henger a talajt akkor tömöríti jól, ha nem hosszú, de elég nehéz. Ezért a hengere 90 centiméternél nem hosszabb, és legtöbbször nem csak kerete van, hanem vályúja is, amelybe terhelés végett tetszés szerinti mennyiségű földet raknak. Bognár készíti. A hengerre keményfából, a kerete vagy ládája fenyőből, húzója olykor vasból készül. A henger két végét repedés ellen vasráffal is ellátják. A kerete vagy ládája kissé meg van emelve, az ezek alá szegezett, kopásgátló perselyfa szintén keményfa. Csak a tengelye és a deformálódás elleni kitámasztója vas. Többekből — a könnyebb szállíthatóságért — a nyél kiszedhető. Nyikorgás ellen a tengelyt zsírozzák, nehogy szóvá tegyék a szomszédok, hogy *megitta a kenőcsre valót*.

¹³ Boross M. 1968. 132.

Növényápolás

A rónára vetett dughagyma tisztántartását gyomlálással érték el. Akinek elgyomosodott az apróhagymája, száz négyszöglet 5–6, sőt több napszámmal tudta rendbe hozni. Ha nem győzte valaki kigyomlálni, előfordult, hogy a nagyra nőtt gyomot lekaszálták, *lëborotválták*. A géppel vetetthez készítettek *kis-* vagy *apróhagymakaparót*. Megvárták, hogy *elhányja a kaszáját*, a visszahajló sziklevele kiegyenesedjék, csak azután kezdhettek az ápolásához. Nagyon haladatlan munka volt, pedig háromszor meg kellett *kaparni*. Az öt–hat colos sortávolságot azért szerették, mert ezt már tolókapázní, *dikkelni* is lehetett. Készítették apróhagymába való *kis dikkelő* kést, amely elfért a sorközökben. Három sor közül a középsőbe ment a kerék, a két szélsőbe haladt a kés. Dikkelés után a ki nem vágott gyomokat *kiskaparóval* vágták ki. Amikor már a dikkelő törte volna a dughagyma szárát és levelét, nem mentek bele, de szedés előtt még meggyomlálták.

APRÓHAGYMAKAPARÓ. Az étkezési hagymatermesztésben használt hagymakaparó mintájára készült. Szintén nyélből, hattyúnyakból és pengéből áll. Mivel a hagymamagot géppel 4–5 cm távolságra vetették, az étkezési hagymában használt hagymakaparó a sorközökben nem fért el, ezért a dughagyma növényápolásában keskenyebb pengéjű kaparót alkalmaztak.

Az 1920-as évektől a dughagymatermesztés föllendülését idézte elő a vetőgép és a dikkelő alkalmazása az apróhagymában. Míg korábban a törzshagymások sem termeltek dughagymát százötven–kétszáz négyszögölnél nagyobb területen, ettől kezdve vetették sűrűre a hagymamagot, hogy minél több *zsiga* (ötödik osztályú) és negyedik osztályú dughagymájuk teremjen, mivel ennek volt belföldi és külföldi kereslete.

Betakarítás

A dughagymát általában Szent Istvánkor, augusztus 20. körül kezdték szedni, szeptemberre nemigen nyúlt át. *A szedés ideje akkor gyűtt el — mondta Bereczki Sándor —, amikor a hagyma szára lë vót sülve, szép dohánybarnára mög vót száradva.* Előbb *lëgyomlálták* a földet, majd *nyírfasöprüvel* vagy kopott *kertisöprüvel* *lësöpörték*. Ezt sohasem reggel, harmaton, hanem tűző napon végezték, mégpedig két irányból. Nagy porral járt, jól jött ilyenkor egy kis enyhe szél. *Röndre* történt a söprés, majd *kisrakásokba*, és *kiskaskával* kihordták a föld szélébe. A régi öregek nem söprüvel, hanem gyomláláskor gazzal *dörzsölték lë* az elszáradt hagymaszárát.

KERTISÖPRÜ. A dughagymaföldet szedés előtt sohasem harmaton, hanem déli melegben kopott, *kotrós* kertisöprüvel söpörték le. Kertisöprünek valót a kert egyik sarkában minden háznál termeltek. Nem kellett évente ültetni, minden évben elszóródott elegendő mag. Mikor jól beért, madzaggal, olykor fűzfavesszővel vagy dróttal három helyen összekötötték. Az udvart és az utcai járdát új söprüvel tartották tisztán, a dughagymában kizárólag a kopottat lehetett használni. A huszadik században a nyírfasöprü használata is elterjedt.

NYÍRFASÖPRÜ. A dughagymaföldet szedés előtt a szármaradványoktól régebben kertisöprüvel, később nyírfasöprüvel tisztították le. A hozzá való anyagot a piacon, még inkább a *fás boltban* lehetett beszerezni. Eredetileg inkább kerék söprüt kötöttek. A vesszők vágott végét egyenletesen összeverték, majd drót-

tal vagy vaskarikával összefogták. Ebbe verték bele az előre elkészített, kihegyezett nyelet. A *fás* vagy faárus boltokban laposra kötött nyírfasöprűt készen is lehetett venni. Sokan azért ragaszkodtak hozzá, mert erősebb, durvább volt a kertisöprűnél, könnyebben lehetett tisztára söpörni a dughagymaföldet. Viszont több dughagymát szaggatott ki a földből.

Az 1980-as évektől előfordul, hogy söprés helyett — főleg fiatalabb nemzedék tagjai — leégetik a hagymaszárat. Propán-bután gázpalackra hosszabb gumicsővel disznóvágáskor használt pörzsölőt szerelnek, és nem fölülről, hanem oldalirányból leégetik a hagymaszárat. Mivel a hagyma a földben van, az égetés nem árt neki.

Volt, aki szárazság esetén néhány napig várt az esőre. Kései szedéskor vagy nagyobb esőzéskor viszont tartani lehetett, hogy a hagyma újra hajt, *léggyökeredzik, lüestöködik*, és tönkremegy. Újabban száraz időben szedés előtt némelyek meg is öntözték a dughagymaföldet. Tartályban hordtak ki vizet, és este, vagy késődélután *belocsoltak* akkora darabot, amennyit másnap fölszedtek. Sohasem kantából vagy vödörből öntözték, mivel takarékoskodni kellett a vízzel, *locsolót* használtak. A Kossuth Termelőszövetkezet évek óta szedés előtt megöntözi a dughagymatáblákat.

A régi hagymások olyan takarékosak voltak, hogy a söpréskor kivert apróhagymákat a szemétből is kiválogatták. A *rónára vetett* dughagymát *hagymakaparóval* szedték, pengéjével elvágták a gyökérzetét, az *üstökét*, és egyenként dobálták bele a *szödő- vagy kistréába*. Mások lapocka alakú fakéssel lazították meg a földet. A vetőgéppel ültetett dughagymát is elejében *kaparóval* szedték, ezzel húzták, *csikolták* meg a sort, és marokkal, valamennyi földdel dobták a *szödőréstába* vagy a *kiskaskába*. A rostaszövetnek olyan volt a lyukbősége, hogy azon legföljebb a *zsiga* apraja, az *árpazsiga* és a föld hullott ki. A legrégebb szedőrosták *bőrrésták* voltak, nem rostaszövet volt a kéreg aljára kifeszítve, hanem kilyuggatott bőr. Bár a szedőrostát sohasem öntötték tele, amikor félig volt, már rázták ki belőle a földet; az egész napos rostálás mégis fásasztó volt.

SZEDŐROSTA. A *szödő- vagy kéregrosta* a dughagyma szedésekor a föld kirázására szolgált. A dughagymát nem egyesével, hanem marokkal szedték, így a szedőrostába, kaskába vagy vödörkebe mindig került valamennyi föld is. A föld kirostálására eredetileg bőrróstát használtak. A szitakéregre kilyuggatott disznóbőrt feszítettek ki. A ma élő hagymások ezt már legföljebb hallomásból ismerik. A második világháború utáni évekig a föld kirostálására kizárólag szedőrostát használtak. Nagyméretű, erős rosta volt, amelyben fél vödörnyi földes dughagymát rostáltak egyszerre. A rostaszövet lyukmérete kb. 7 x 7 milliméter volt, akkora, hogy a *zsiga* ne hulljon ki rajta. A kérgen volt két *fogantyú*, de ezek nem pontosan szemközt estek, hanem kissé a rázó személy felé. Nem annyira jobb-bal irányban rázták, mint a lisztes szitát, hanem kicsit forgatva, riszálva. Ezért is hívták sokan *riszálós rostának*. Gyorsabban haladtak, ha harmadáig, félig volt öntve a rosta. Arra különösen vigyázni kellett, hogy rostálás közben a dughagyma *ne kopszodjon meg*. Az egész napos rostálás fásasztó volt, ezért némelyek *csúsztatót* csináltak. Ez két kisszékre helyezett két darab gyalult lécből állt, ezen rángatták a rostát. A szedőrostát a szítások készítették, piacon árusították.

A szedés könnyítésére *sorlazítót* használtak. Volt egy- és kétágú sorlazító, *irdoló*, aszerint, hogy a sor egyik vagy mindkét oldalán *irdolták* meg vele a földet. Az 1950-es évektől a kézi dughagymaszedés nagyban meggyorsult. A forradalmasítást két eszköz: a dikkelőre (tolókapára) szerelt görbe kés és az állványos földrosta elterjedése tette lehetővé. A dikkelőre egy vagy két meghajlított kiemelő kés készült, amelyet a hagyma alatt, az *üstökénél taszítanak* el. Ezáltal könnyen lehetett földestül markolni a kis hagymákat. A nagy fölületű rostából pedig viszonylag gyorsan kirázódott az addiginál lényegesen nagyobb mennyiségű föld.

FAKÉS. Amikor a hagymamagot borozdába vetették, a dughagyma szedéséhez kaparót vagy fakést használtak. Keményfából faragták, ezzel szedték ki és tölték össze az apróhagymát.

IRDOLÓ. Az *irdoló*, *karmoló* vagy *kapartyú* a vetőgépek, a sorbavetés általánossá válása után terjedt el. A dughagyma sorainak föllazítását előbb hagymakaparóval végezték. Ez igen jól bevált, ugyanis a kaparó pengéje az apróhagyma alatt, elvágta gyökérzetét, *üstökét* is, így a szedés könnyebbé vált, csak markolni kellett a hagymát; viszont lassú és fárasztó volt. Ezt váltotta föl a nyélbe erősített kampós vas, az *irdoló*. Az ezermesterkedő kertészek előbb rövid nyelű szerszámot csináltak, a kaparó része sarló alakban meghajlított, ócska köracél volt. A kovácsok kis szívvégződést és díszesebb hajlítású szerszámot alkottak. A szakszerű kivitelezésű szerszámok már köpüsek voltak, és hosszú nyelűek. Ezt azért kedvelték, mert állva lehetett vele dolgozni. A *kapartyúval* a dughagymasor mindkét oldalát megirdolták. A munka gyorsítását jelentette a kétágú irdoló alkalmazása. Bár az egyágúval finomabb munkát lehetett végezni, tetszés szerint meg lehetett közelíteni a hagymasort, mégis elterjedt a fix távolságra kovácsolt változat. Volt, aki kitört fogú vasvillát vagy disznópörzsölő villát alakított át irdolóknak. A kétágú kapartyút is tovább tökéletesítették, hegyét a sor felé hajlították, és úgy kovácsolták, hogy vágóélben végződött. Ezzel a változattal a sor megkezdésekor vigyázni kellett, mert a megfelelő mélység eléréséig elmetszette a kis hagymafejeket.

HAGYMAKIEMELŐ KÉS. A kézi dughagymaszedést nagyban meggyorsította a hagymatermelés univerzális szerszámának, a dikkelőnek ellátása hagymakiemelő késsel. *Tulipántos* Erdei Ferenc kezdeményezésére Baranyi Jenő (1905–1978) kovácsmester 1958-ban készítette az elsőt. Alakja a tolókapakéshez hasonlított, de a *göröndölyhöz* kengyellel fölerősített késszár annál hosszabb volt, a rászegecselt acélkés szintén ferde szögben állt, és a vágóélre kiemelő lemezt erősítettek.¹⁴ Később formája egyszerűsödött, csupán egy kb. 30 centiméter hosszú, meghajlított acélkés alakult. Volt, aki csak a dughagymasor egyik oldalán tolta végig a kiemelőkést, mások visszafelé ugyanazon sor másik oldalán is végigmentek. Ezzel a művelettel nemcsak meglazították a sorokat, de a hagyma alatt végigsikló kés ki is emelte az dughagyma fejeket. Van, aki kétkéses kiemelőt használ: egy görbét és egy egyenest. Ezzel a módszerrel a sorokon csak egyszer kellett végighaladni, ez nagyobb erőt igényelt. A dughagyma-kiemelő kés — kellő odafigyelés hiányában — a megfelelő mélység eléréséig elmetszette a dughagyma

¹⁴ Hajdu J. 1958. jún. szám. 13.

fejeket. A kézi dughagymaszedésnek ma is nélkülözhetetlen eszköze. Ez az eszköz alkalmas érkezési hagyma kiemelésére is, de ezt a műveletet ma már kizárólag kistraktorra szerelt kiemelő késekkel végzik, amely egyszerre öt sort emel ki.

SZEDŐLAPÁT. A dughagymaszedő lapátot a makói hagymakísérleti állomás az 1950-es években tervezte és kivitelezte. A bolti forgalomban beszerezhető nyeles lapátot a dughagymasor alatt tolható csőrrel látták el. Ez tolás közben valamennyi földdel szedte föl az apróhagymát, amelyet a rostába dobtak. A szedés egyenletes mélységét a lapátra hegesztett vezetőléc teremtette meg. Könnyű, laza talajon jól lehetett használni, mégsem terjedt el. Csupán a kísérleti gazdaság alkalmazta néhány évig.

6. kép. Állványos földrosta

FÖLDROSTA. A szedőrosta felülete elég kicsi volt, a vele való munka lassan haladt, ezért a kertészek a kereskedésben beszerezhető rostaszövetből készítették ládás vagy deszkakeretes rostát, amelyet előbb kézben rázogattak. A fásasztó munkán többféleképpen segítettek. A legkezdetlegesebb módszer, hogy a ládás rosta alá négy fix lábat készítettek, és a fölöntött dughagymából kézzel dörzsölték ki a földet. Ezt hívták *lábás rostának* is. Mások négy sajtkeréken mozgatható rázós rostát szerkesztettek. Ismét mások a három karóra akasztott *láncos rostát* tartották a célravezetőnek, könnyebb volt ugyanis a levegőben függő rostát rázni, mint ugyanezt kerékre nehezelve végezni. Az 1980-as években megszülettek a benzinmotorral vagy akkumulátoros villanymotorral mozgásba hozott egy-

másfél négyzetméter felületű földrosták. Ezekkel az eszközökkel már üzemszerűen folyik a munka. Be van állítva 3–5 *szedő*, egy vagy két *vödörös* (manapság igencsak olcsó műanyagvödörbe szedik a dughagymát) és egy *rostás*. A *vödörös* hordja a fölszedett, földes dughagymát, és viszi kiönteni a már megrostáltat. A rostára egy-két vödörnyit öntenek föl. A rosta kissé lejt a kezelője felé. Vége középpüth nyitott vagy *sublerrel* lezárható. A megrostált hagymát itt engedik le a kaskába vagy a vödörbe. A kézi szedésnek ezt a motorizált formáját tekintik a legjobb szedési módszernek.

A fölszedett és a földtől kirostált apróhagymát *ponyvára*, újabban nejlonra öntik le, hogy néhány napig száradjon, *fonnyadjon a gyökere*. Eredetileg leöntési helyet, *dughagymaszérűt*, *szűrűt* készítettek. Az erre kiválasztott helyen előre fölszedték a hagymát, lábbal apróra kitapostak 20–25 négyzetméternyi területet. Ha a talaj nem volt elég lágy, kis vizet is csorgattak rá, és szép simára taposták. Régen a máról holnapra tengődő kishagymások talicskával, majd kerékpárral hazatolták az aznap fölszedett apróhagymát, és a háznál terítették ki. Az általános gyakorlat máig az, hogy 3–4 napig kint, a hagymaföldön szárad a hagyma. Beázás ellen éjszakára összébb hajtották a ponyvát, betakarták; lesöpört gatz vagy más nehezéket tettek rá, nehogy a szél lesodorja a ponyvát és esetleg beázzon. Napközben kézzel többször *megkeverték*, *mögdörgölték*. Akinek több volt kiterítve, és kézzel nem tudta a rakás közepét megkeverni, nyeles meszelőre szerelt bicikligumival, *doroszolóval* forgatta meg.

PONYVA. A két világháború között a módosabb kertészek a fölszedett dughagymát a hagymaföldön 2 x 3 méteres durva szövésű vászonponyvára öntötték le. A *zsigaszeelelő* alá is ponyvát terítették. A mosott apróhagyma is rajta száradt, a maghagyma rózsáit, *búgáit* ezen verték ki.

DOROSZOLÓ. A fölszedett és szárításra leöntött dughagymát kézzel *kavarták* meg. Ha nagyobb fölületen és vastagon volt leterítve, *doroszolóval kavargatták*. Ilyen állandó hagymás eszköz nincs. Kivisznek valami nyeles meszelőt vagy gereblyét, erre alkalmasszerűen rákötnek egy kerékpár külsőgumidarabot, és ezzel megkavargatják a hagymát.

A szép dughagyma *fényes*. Ha sáros időben szedték, *maszatos*, *morcos* volt. A dughagyma értékét lerontotta, ha *begyökerezett*, *csírás*, sérült vagy *kopasz* akadt közöttük. Nagyon ritkán fordult elő, ha valaki a dughagymát nem szedte föl, még egy évig földben maradt. Ebből *kétüstökű* hagyma lett. A kupeczek azért megvásárolták.

A *léhával*, *hajával* teli dughagymát az akkurátus kertész még hazaszállítás előtt, kint a hagymaföldön *megszeelelte*, mert különben könnyen *begyullad*, *befűlik*. A szelelést *kiskaskából nagykaskába* végezték.

NAGYKASKA. A *nagykaskát kukoricáskaskának* is hívták, a kukorica töresekor a rakásra dobott csöveket ebbe szedték föl és öntötték a kocsiderékba. A dughagyma szeleléséhez is használták, szél ellenében kiskaskából nagykaskába szórták. A fenék nélküli, kivénhedt nagykaskákat a hagyma szárításakor a nád-rácsra, a kemence fölé rakták, így gondoskodtak a meleg levegő szabad áramlásáról.

Az apróhagymának előre elkészítették a padláson a helyet. Gondosan letakarították a padlást, ha kellett még le is tapasztották, de mindenképpen fölmázolták, sőt volt, aki föl is meszelte. A zsákban hazaszállított hagymát a padláson 10–15 centiméter vastagságban kiterítették. A tető cserepeit két-három helyen csutkadarabbal kitámasztották, hogy a padlástér huzatosabb legyen. A dughagyma a padláson *csörgősre* kiszáradt. Általában nem *kavargatták*.

A dughagyma osztályozása

Amíg nem születtek meg az osztályozó rosták, asztalon válogatták szét a dughagymát. A rónára vetés idején sokkal egyenletesebb volt a dughagyma, nem igényelte a mai differenciált osztályozást. Asztalon háromfelé válogatták: kiszedték az apraját (a *zsigát*) és a nagyját (a *pikleszt*) és a közép méretűt rakták el. Az asztalra fölöntöttek valamennyi dughagymát, a válogató az asztal sarkára ült, onnan kézre esett a földre tett *kaszába* húzni a megfelelő méretű hagymát. A gyereket is bevonták a munkába, és hogy lelkesebben dolgozzanak, a dughagyma közé darabos cukrot dugdostak. Már a 19. század végén a nagyobb kertészek dughagymaszükséglete 6–8 mázsa volt; ennek asztali szétválogatása sok időt igényelt. Az osztályozás megkönnyítésére előbb kéregrostákat alkalmaztak. Ezek az *osztályozó résták* a *szedőrostákhoz* hasonlítottak, csak a lyukbőség különbözött. Ezt váltotta föl a *tolós rosta*.

DUGHAGYMA-OSZTÁLYOZÓ KÉREGROSTA. A szítások elejében egy vagy két lyukbőségű rostát készítettek. Az utóbbival az osztályozás szintén háromfelé történt: a nagyobb lyukún a dughagyma nagyja, a *piklesz* maradt fenn, a kisebbben a *raknivaló*, a földre kihullott a *zsiga*. Később három rostát alkalmazva négyfelé válogatták az apróhagymát. Az elsőben a piklesz, a másodikban a nagyobb raknivaló, a harmadikban a kisebb raknivaló maradt fenn, a *zsiga* és a szemét kihullott. A rostálás riszálással, szítáló mozdulattal, rázással, ütögetéssel történt. A többmázsányi dughagyma rostálása igen fárasztó volt. Ezen előbb úgy könnyítettek, hogy a rostát nem kézben rázták, hanem két egymás mellé állított karszék karjain. Mások két közel állított asztal szélein tolták, húzták.

TOLÓS ROSTA. A fabrikáló kertészek saját használatra szintén készítettek rostát, de ezek nem kerek, hanem ládarosták voltak. Kiderült, hogy ezekkel a nagyobb rostafölületű eszközökkel haladósabb volt az osztályozás, de sokkal fárasztóbb is. Ezért két asztal szélén rángatták, ami szintén nem volt könnyű. Ezt oldotta meg a négy gurigakerékkel ellátott állvány, amelyen akár egy kézzel is könnyedén lehetett a rostát rázni. A tolós rosta végleges formáját akkor kapta, amikor egymás fölé három különböző lyukbőségű ládarostát szerkesztettek. Az osztályozás négyfelé történt: a felső lédában fenn maradt a piklesz, a középsőben az első, az alsóban a második osztályú dughagyma, a földre a szeméttel és léhával együtt kihullott a *zsiga*.

Az első világháború táján terjedtek el a ma is használatos *forgatós rosták*. Ezek előbb négy-, majd ötfelé osztályozták a dughagymát. A legtöbb hagymakertész csak november közepén osztályozta a dughagymát, amikor a kemence fölé, a rácsra készült fölteni, vagy vitte a hagymát a *szárítóba*. Zsákba szedték, lehordták a padlásról, hogy kéznél legyen. A forgatós osztályozó rostát órábérre adták kölcsön, akkor erre már nem

volt idő. Az osztályozáshoz legalább hárman kellettek: egy hordta a *garatba* a hagymát, egy hajtotta a rostát, a harmadik a szétválogatott hagymával megtelt *kaskákat* ürítette ki. A garatba egy kiskaskányi hagymát öntöttek föl, aki a gépet kezelte, egyik kézzel hajtotta a rostát, a másikkal a garat *ötető nyílásán* kézzel adagolta, nyomta be a hagymát.

FORGATÓS ROSTA: Kisüzemi hagymatermelőknek ma is nélkülözhetetlen eszköze, a dughagymát szinte kizárólag forgatós rostával osztályozzák. Az 1920-as évekre teljesen kiforrt alakja és működési elve. Márton György gondosan utánajárt, és részletesen be is mutatta: „Az apróhagyma osztályozó rostálására az osztályozó rosta (hagymarosta) szolgál. Ilyen kétféle van, úm. a tolós és a forgatós rosta. Mind a kettő majdnem teljesen fából készül, s a háziipar terméke. Sokszor ácsok, de leginkább barkácsoló emberek készítménye. Sehol az országban másutt ilyeneket nem láttam: úgy látszik, hogy e gépek a makói nép kezén születtek meg, makói különlegességek [...] A tolós rosta a régibb, az egyszerűbb, a kevésbé jó; éppen ezért a használatból lassan ki is megy.

A *forgatós rosta* (*forgató rosta*, *kerekrosta*, *triőrrosta*, *hengerrosta*) egy körülbelül másfél méter magas és majdnem 2 méter hosszú, triőrhöz hasonló géprosta. Teljesen fából van. Csak a szögek és a bordaléckötők vannak rajta vasból. Azonkívül bádogból van a tölcsernél, a *garat* alján a *beeresztő* és a *parázs-kiadó* hajlított lemez a gép végén.

7. kép. Forgatós osztályozó rosta (Dömötör Mihály felvétele)

Nem más ez, mint egy nyolcszögletű oszlopszerű váz (henger), amely a vízszintestől körülbelül 10°-nyira eltérő ferde szögben állványra van erősítve. A képünkön ábrázolt forgatórosta állványának méretei a következők: magassága elől 86, hátul 77 cm; szélessége 58 cm; hossza a hordásra szolgáló szarvakkal 175 cm, azok nélkül 135 cm. Az állvány négy lába közül az első kettőre néha két kis vastengelyen forgó vaskerék van rászelve; az ilyen rostát egy ember maga is képes bárhová szállítani, illetőleg talicska módjára eltolni. A régebben készített forgatós-rosták első lábain még nincs meg ez a két kis kerék. Az ilyeneket két ember a két első és a két hátsó fogantyút (*szarv*) megfogva olyanformán viszi, mint ahogy a Szent Mihály lovát szokták vinni. Az erre az állványra erősített nyolcszögletű, oszlopszerű vázon belül ugyanazon tengelyre erősítve még két, az előbbinél mindig kisebb átmérőjű oszlop váz van. A második rácsoszlop szintén nyolcszögletes bordázatú, de a harmadik, a legbelső csak hatszögletes. A legkülső rácsoszlop átmérője 21 cm, a másodiké 15, a harmadiké 10 cm. Mind a három rácsoszlopnak a tengelye egy és ugyanaz a tengely. E közös tengely vége az állvány hátsó végének közepén egy lyukba pontosan beillik. E nyílásban s az állvány felső végén levő kerek bevágásban forog a henger. Mind a három henger bordáinak egymástól való távolsága 14 cm, a másodiké 12, a harmadiké 9,5 cm. A szemetes apróhagymát a ferdén álló nyolcszögletű rács oszlop felső végén levő garatba hordja kisebb kosár (*kaska*) segítségével az egyik hagymás. (A garat csavarokkal van az állványra ráerősítve és arról levehető. Levétel után a rácsoszlop is kiemelhető az állványból. A rosta tehát így szétszedhető. A szétszedés esetleges hibák kijavításánál fontos.) Miközben ez a hagymás az apróhagymát a garatba önti, a másik a rostát kézzel lassan forgásba hozza. A harmadik pedig a kiadóknál vigyáz. Ez utóbbi dolgot a *felöntő* is végezheti. Minél több ember van mellette, annál gyorsabban halad az osztályozás. A felöntött apróhagyma a garatból a *garattölcse*ren át a harmadik rácsoszlop közepére ömlik. Itt a legnagyobb apróhagymák, a *parázshagymák* nagyságuk miatt a lécecskék nyílásain át nem tudnak a második rácsoszlopra hullani, tehát a harmadik rácsoszlop közepén végig mennek, és annak végén (*parázskiadó*) kihullanak. Itt egy fűz vesszőből készült kosárba (*kaska*) esnek. A paráznál kisebb összes hagymák — miközben a rosta folyton forog — áthullanak a második forgó rácsoszlopra. Ennek nyílásain — nagysága miatt — nem tud átesni a megmaradt apróhagymák egy másik része: az elsőrendű apróhagyma. Ezek oldalt egy nyíláson (*kiadó*) elhagyják a harmadik és második forgó rácsoszlop között, és egy bádogcsatornán (*elsőrendű kiadócső*) át egy kaskába esnek. (Az elsőrendű kiadónyílás és cső a képen nem látható!) Az elsőrendű apróhagymánál kisebb hagymák így az első rácsoszlopra hullanak. Ennek nyílásain nem tud áthullani a másodrendű apróhagymák serege. Ezek megint oldalt, az elsőrendű apróhagymákhoz hasonlóan, elhagyják a második és első forgó rácsoszlop között, s szintén egy bádogcsatornán, *másodrendű kiadócsövön* át a szájánál lévő vesszőkosárba hullanak. Egyes rostákon, így a képen ábrázolt rostán is a legkülső rácsoszlop alsó harmadában lévő lécecskéknek egymástól való kis méretű (2 mm-nyi) eltávolításával már összfel még egy új fajta apróhagymát is nyerhetünk: a harmadrendű apróhagymát. Ezek a *harmadrendű kiadón*, annak kiadócsövén át távoznak el a rostából, s szintén egy *kaskába* esnek.

Harmadrendű apróhagymán azonban rendszeren azt az elsőrendű *zsigahagymát* értjük, amely a tavaszi osztályozó rostálás alkalmával a rostán alul, a földre hullott ki. Ez tehát már tulajdonképpen száraz hagyma, amely a másodrendű apróhagymákból a téli beszáradás következtében vált ki.

A legkisebb hagymák, a lehullott hagymahéjak és a szemét mind a három forgó rácsoszlopon át a rosta alá, a földre hullanak ki. A legmodernebb rostáknál azonban (így a képvünkön föltüntetett rostánál is) a zsigahagymáknak oldalt kosárban való összegyűjtésére a rosta alá egy széles, ferdén álló *szemétszűrő* is van szögezve. Ez — nyílásain át — a szemetet a földre szitálja, a zsigahagymát pedig egy kosárba vezeti le. Ez a *zsigakiadó*.

Ily módon a forgatós rosta az apróhagymát nagyság szerint négy, illetőleg öt felé választja úm. 1. *parázhagyma*, 2. *elsőrendű apróhagyma*, 3. *másodrendű apróhagyma*, 4. *harmadrendű apróhagyma* (csak egyes rostáknál), 5. *zsigahagyma*.¹⁵

Márton György a forgatós rosta születését is leírta: „A kilencvenes évek valamelyikében hagymakrach volt. Még kenyérré valójuk sem volt a hagymásoknak. A vöröshagyma legnagyobb részét a város körüli gödrökbe hordták ki. Nem kellett senkinek. Ez a különben elég gyakran előforduló esemény könnyörtelenül szétkergette a makói hagymakertészeket az ország minden tája felé, kenyér után. Így jutott el egy pár hagymás Arad megye hegyes részére, Gurahonra egy kavicsbányába dolgozni. Itt ismerkedtek meg a munkások a triórrendszerű kavicsosztályozó rostával. Ez a rosta, amely teljesen vasból volt, a kavicsot ipari célra nagyság szerint osztályozta. Tehát teljesen ugyanazt a munkát végezte, mint az ő otthoni tolós hagymaosztályozó rostájuk, csak hogy nem hagymával, hanem kavicsal. Ennek megfelelőleg nem fából volt, hanem vasból. Az élelmes makói kertészek fölismerték e rosta előnyeit az ő tologatós rostájuk fölött. A közöttük lévő Baranyi János (Jókai-Vigh úr utca) ácsmester mindjárt le is mintázta ezt a kavicsosztályozó rostát, és a következő évben már új osztályozó rosta pörgött a makói hagymások kezén, a mai forgatós rosta őse. Íme a makói hagymások ügyességének, élelmességének, tanulékonyságának és a viszonyokhoz való alkalmazkodási képességének egyik legfontosabb bizonyítéka! — Az új forgatós rosta eleinte még nem olyan volt, mint a mai. Ez is fejlődött, tökéletesedett. Az alakja, a nagysága, a szerkezete változott. A fejlődés oda irányult később, hogy célszerűsége mellett a súlya is kisebb legyen. Az átmeneti rosta-alakok között voltak olyanok, amelyek szelelővel is össze voltak kötve. Ezek nem váltak be. A *szelelő* lemaradt róluk. Egyesekre a házról házra való szállításra kerekeket szereltek föl, mégpedig az állvány két első lábára. Ez már a fejlődés, a tökéletesedés legújabb, legutolsó lépése. Szükség van erre, mert nem minden hagymásnak van ilyen rostája, csak a nagyobb termelőknek.”¹⁶

Manapság a rosta golyóscsapágyas, általában motorkerékpár-kerekeken tolható. Vannak motorral hajtható rosták is, bár sokan ragaszkodnak a kézi hajtásúhoz, mert ennek garatjában ki-ki maga adagolja — szabályozza — a rostálás

¹⁵ Márton Gy. 1926. 6–9.

¹⁶ Márton Gy. 1926. 11–12.

ütemét. Lassú forgatással és a gép enyhe lejtésű beállításával gondosabban lehet osztályozni.

SÍKROSTA. Újabban a dughagyma osztályozására használnak nagy felületű síkrostát is, ezzel sokkal haladósabb az osztályozás. A forgatós rostához hasonlóan ez is kölcsönözhető.

Voltak akkurátus kertészek, akik már októberben elvégezték az osztályozást. Ilyenkor egyszerűbb volt a padláson rostálni, nem kellett le- majd fölhordani a nagy mennyiségű dughagymát. Kötél segítségével három ember fölvitte a *forgatós rostát*. Rostáláskor az udvaron is sok port nyeltek, főleg akik a rögöket, *göröngyöket* szedegettek ki rostálás közben, de a padláson különösen megszenvedtek. *Szürkék vótunk a portul, és sarat köptünk* — mondta Rozsnyai István, aki — ha bérlakásban lakott — akkor is a padláson osztályozta dughagymáját.¹⁷ A leterített, osztályozott dughagyma között hagyta a hézagot, mások deszkadarabbal különítették el. Amelyik fajtából sok volt, a rosta közelében öntötték le, amiből kevés lett, távolabb hordták.

8. kép. Szelelés

Csak a zsigát és a negyedik osztályú dughagymát hordták vissza a padlásra, a többinek megkezdődött a hőkezelése. A zsigát fölhordás előtt *megszelelték*, a gondosabb kertészeknek volt kézzel hajtható *zsigaszemelője* is. A zsiga sokáig ekkor sem állhatott a zsákban, mert *bemelegedett, befűlt*, barnás lett a színe.

¹⁷ Rozsnyai I. 1983.

ZSIGASZELELŐ. A zsigát az összegyűlt léhától és szeméttől az 1920-as évekig széllal szelelték. Ezt fej fölé emelt kiskaskából nagykaskába szórva szél ellenében végezték. Mivel a dughagyma osztályozásakor nem föltétlen volt megfelelő erősségű szél, a zsigát mesterséges légáramlattal tisztították meg. Az ács-mesterek előbb forgatós rostákat, majd utóbb zsigaszelelőket készítettek. Aki 5–6 forgatós osztályozórosta és egy zsigaszelelő kölcsönzésére rendezkedett be, annak ezek a gépek évente egy járandó föld értékét hozták.

9. kép. Zsigaszelelő

A négy lábón álló zsigaszelelő két oldala deszkából készült. Mindkét vége *szarvakkal* van ellátva, ezzel ugyanúgy lehet vinni, mint a Szent Mihály lovát. A hátsó felében, a kerek alakú, bádoggal borított dobban forog a vitorla. A vitorla nagy lapátjait a tengelyre szerelt meghajtó karral lehetett üzembe helyezni. Szelelés előtt a gépet beállítják. Szelelni csak szél alá lehet. (Ha széllal szemben szelelnének, a tiszta és a szemetes zsigá összekeveredne.) A szelelő *garatjába* egy kiskaskányi zsigát lehetett fölönteni. A hagymát a garat alján lévő kétujjnyi résen adagolják, *dörgölik* be a gépbe. Minél egyenletesebben és lassabban szóródik a garatból a hagyma, annál szebb munkát végez a gép. A zsigá egy ferdén beállított, működés közben rázó rostára hull, közben a hajtással keletkezett légáramlat kifújja a szemetet és léhát. A megtisztított zsigá a ferde rostáról a gép alá terített *ponyvára* hull, a léha és a szemét a szelelő elé. Amíg a garatból a hagyma nem ürül ki, addig a hajtást nem szabad abbahagyni, mert a kiszélelt és a szeleletlen zsigá összekeveredik. Egy óra alatt 10–12 zsák dughagymát lehet kiszélelni. A gyári szelelőt át lehetett alakítani zsigaszelelőnek, de jobban szerették az ácsok

által, kimondottan a zsigá céljára készített szelelőket. Jól beváltak a Tulipán utcai Borka György zsigaszlelői. Utóbbi időben villanymotorral meghajtott *villany-szelelők* terjedtek el. A nagyobb méretű dughagymát nem kellett szelelni, mert az osztályozáskor az összes léha és szemét áthullott a zsigába.

TEKNŐ. A sáros, maszatos zsigát és ha tele van apró *göröngyökkel*, mosóteknőben megmosták. A zsigát a víz földobta a víz tetejére, a föld leült a teknő fenekére. Tíz évben egyszer fordul elő a zsigá mosása. Hogy ne kelljen a teljes zsigamennyiséget megmosni, közönséges kukoricarostával vagy szedőrostával rázogatták, rostálták; ilyenkor a zsigá fölül, a talajrögök alul maradtak; a tiszta zsigát leföldrözték, mosni csak a rosta alját kellett. A mosást napos időben végezték. Ha csalánzsákot tettek alá, ez magába szívta a nedvességet.

A dughagyma bírta a fagyot, de azért a fűtött szoba fölötti padlásrészen terítették ki. Aki két vagy három holdon termelte a hagymát, egymás fölé vagy mellé még egy vagy nagyon ritkán harmadik rácsot is fölszerelt. Ez a megnövekedett mennyiség nagyobb fűtést igényelt, ezért naponta kétszer gyűjtöttak be a kemencébe, sőt általában hosszú kályhacsővel ellátott kályhát is beállítottak.

Újabban egyre többen a hagymaföldről hazaszállított dughagymát máris osztályozzák. A padlásra csak a negyediket és a zsigát hordják föl, a többit a *száritóba*, hőkezelőbe szállításig *krumplisládában* tárolják. Egy-egy ládába tíz kilót öntenek, mindegyikre ráírják a dughagymaosztályt, és a ládákat árnyékos, szellős helyen rakják össze.

KRUMPLISLÁDA. Az 1960-as évektől a dughagymát szárításra (hőkezelésre) a kemence fölé nem nádrácsra, hanem krumplisládákban rakták föl. Ez nem járt, porral és piszokkal, sőt a már osztályozott hagyma nem keveredett össze. Mivel a kb. 60 x 40 cm alapterületű láda vékony léceit hézagosan szegelték, a meleg levegő szabadon áramolhatott.

A dughagyma hőkezelése

A magszárba szökés megakadályozást szolgáló hőkezelés, *száritás* a makói dughagymatermesztési technológia egyik döntő sajátossága. A boglyakemencék fölé *hagymaszáritó rácsot* szereltek, és erre öntötték föl a dughagymát. Ennek ideje *Örszébetkor*, Erzsébet napján (november 19-én), vagy hetében jött el. A gondos kertész hat-nyolc mázsányi dughagymát sem volt rest a *száritás* előtt átválogatni; asztalon *áthúzták*; a roszsát, a puhát, a csírásat kiszedték belőle. Így télen nem keletkeztek romlási góccok. A dughagymát *szakajtókosárral* öntögették föl. Egyszerre nem lehetett a teljes mennyiséget fölrakni, mert *begyulladt* volna, és a különböző méretű hagymák nem is azonos hosszúságú hőkezelést igényeltek. Először a dughagyma nagyját, az *első hagymát* rakták föl, és az egész rácson szétterítették. Két-három napig erősebben fűtöttek, hogy a hagyma gőze menjen el. Ilyenkor különösen erős volt a hagyma illata. Szellőztetni később sem lehetett, mert a hideg levegő lecsapódása miatt megpárasodott, sőt *mögfázott* volna a hagyma. Gőze mindent átjárt: ágyeműt, ruhát egyaránt. Két hét után a *második hagymát* is fölrakták. Ha nem volt elegendő dughagymájuk, akkor karácsony előtt a *harmadik hagyma* is fölkerült. *Tolóvonóval* a már fönt lévő hagymát beljebb tolták. Először *pálforduláskor* (január 25-én) *kavarták meg*, másodszer egy hónap múlva. Általában a gyereket küldték föl a kavarásra, mások asztalra állva a *tolóvonót* használták. Ahol a szoba belmagassága alacsony volt, és a rács közel esett a kemence tetejéhez, a kemence fölé a rácsra kéreg-

rostát vagy feneketlen kaskát helyeztek, amelynek a fülét levágták. Ezen belül nem került hagyma, így a meleg levegő szabadon juthatott föl a mennyezetig, és fölülről is érte a hagymát. A kemence fölött annyira megszáradt volna a hagyma, hogy csiraképességét is elveszítette volna. Ha valakinek begyulladt a hagymája, föl kellett bújni a rácsra, és a romlott gócot kiszedni.

RÁCS. A dughagyma *szárítását*, hőkezelését a lakószoba kemencéje fölötti rácson végezték. A rács állt *nádrácsból*, *rácsgerendából* és 3–4 *rácsvasból*. Ezt 1926-ban Márton György így írta le: A hagymarácsot „a hagymás maga készíti, *köti* tetőnádból (Phragmites vulgaris Lam. Crép.). Párhuzamosan, szépen egymás mellé rakja a körülbelül 3 méter hosszú, száraz nádszálakat. Majd minden 30–35 cm-re (egy sukkra) erős cukorspárgával egy csomó segítségével minden egyes nádat az előtte való nádhoz köt. Így egy hajlékony, négyszögben 2–2,25 m-es (6–7 sukkos) nagyságú, lepedőszerű *nádrács* keletkezik, amely nem teljesen merev, egy irányban összegöngyölhető. Egy ilyen nagy rácsra körülbelül 3,5 q apróhagyma fér el.

E rácsot úgy feszítik ki, hogy a mestergerendába és a falakba egymástól 50 cm távolágra nagy tartó vasszögeket vernek. E szögekre láncokon 3 farudat, szarufát erősítenek a mestergerendára derékszög alatt álló vízszintes helyzetben. Ezekre a párhuzamos, vízszintesen álló vékony gerendákra terítik föl a rácsot. Oly módon tehát, hogy a nádszálak a mestergerendával párhuzamosan vonulnak...¹⁸

Később a kemence mellett, a ház hátulja felől a falba kovács készítette kampós szögeket vertek úgy, hogy a kiálló szögek egy *rácsgerendát* megtartsanak. A szögek állandóan ott maradtak, ezért kiálló végüket bemeszelték. A *rácsvasak* laposvasból készültek, akkorák voltak, hogy *rácsfákat* beléjük lehessen dugni. Rájuk láncot forrasztottak, ezt akasztották a mestergerendába vert szögre. A megfelelő láncszem kiválasztásával szabályozható volt a rács magassága. A rács összeszerelése gyorsan ment. A hátsó falra fölrakták a rácsot tartó kisgerendát, a mestergerendára a *rácsvasakat*. A *rácsfák* egyik végét bedugták a rácsvasba, másik fölfeküdt a hátsó falon lévő kisgerendára. A *rácsfákra* kiterítették a *nádrácsot*. A rácsot gondozták, a vasrészeket vaslakkal bemázolták, a *rácsfákat* minden ősszel bemeszelték.

GYÉKÉNYKOSÁR. A rácsra a kenyérsütéskor használt *gyékénykosárral*, *szakajtóval* öntötték föl a dughagymát. Erre a kiskaska nem felelt meg, mert a nádrács és a mennyezet közötti szűk távolság miatt csak a gyékénykosár fért el.

TOLÓVONÓ. A nádrács elejére fölöntött dughagymát a szénvonóhoz hasonló *tolóvonóval*, *tolóval*, *hagymatolóval* taszították beljebb. Télen egyszer, esetleg kétszer ugyancsak ezzel forgatták meg a száradó dughagymát, a megszáritott apróhagymát ezzel húzták le a *kiskaskába*. A tolóvonó feje kb. 40 x 25 cm nagyságú volt, a közepére fűrt lyukba mintegy 2,5 méteres nyelet erősítettek.

A rácson József napig (március 19.) volt a hagyma. Korábban nemigen vették le. Ha az elrakott hagymát fagy érte, *elfelejtette a szárítást*, visszanyerte a vadságát és *fölbördözött*.

¹⁸ Márton Gy. 1926. 21–22.

A dughagyma leszedése nagy porral járt. Az ágyneműt a szobából kihordták, a bent maradt bútort ponyvával letakarták; az ablakokat, ajtókat kinyitották, hogy minél nagyobb huzat legyen. A kertész orrát, száját kendővel bekötve, asztalon állva kézzel és *tolóvonóval* kosárba, *kaskába* húzta a megszáradt dughagymát. A feleség pedig zsákba öntötte. Mások a kemencekuckóba eresztették le, és onnan szedték föl. Az újra osztályozott dughagymát ültetésig az eresz alatt tárolták. Azt sem tartották jónak, hogy a hőkezelt hagyma zsákban sokáig álljon. Diós Ferenc Kisfaludy utcai kertészről mondták, hogy *hagymarakáskor* naponta annyi hagymát szedett le a rácsról, amennyit aznap elrakott. Erdei József szerint: *Zsákba hagytuk, ereszködjön egy kicsit mög, ne csússzon rakáskor a kézbe.*¹⁹ A gondos kertész ültetés előtt még egyszer fölvalogatta, asztalon *áthúzta* a dughagymát, a mumifikálódottakat kidobta.

A hagymakertész modernizálta a házát, de a kemencéhez a hagyma *szárítása* miatt sokáig ragaszkodott. Az 1950-es években tértek át a *ládás szárításra*. Mintául a kísérleti telep és a MÉK hőkezelőjének rekeszei szolgáltak. Az osztályozáskor *krumplisládákba* öntött dughagymát a hőkezelés megkezdésekor nem nádrácsra, hanem *rácsfákra* pakolták föl több sorban egymás fölé. A ládás szárítás máról holnapra népszerű lett; nem járt porral, és a hagyma ültetése előtti újabb osztályozás is elmaradt. Ezt az újítást követte a kemencék kihordása. Hordozható kandallót vásároltak, amelyet hosszú kályhacsővel állítottak be. Ma már a ládás hőkezeléshez is kevesen ragaszkodnak, egyre többen tapasztalták az üzemi hőkezelés előnyét. Az osztályozott dughagymát *necc zsákban* (raschelzsákban) a név föltüntetésével viszik az Agora Rt. hőkezelőjébe.

AZ ÉTKEZÉSI VÖRÖSHAGYMA TERMESZTÉSE

A dughagyma ültetése

Amikor kitavaszkodott, *kinyílt az idő, megfogasolták, elboronálták* a hagymaföldet. A hagymasorok eredetileg földkeresztbe futottak, csak a tolóka, a *dikkelő* elterjedésével kerültek földhosszba. Az ültetés a hagymaföld szélének kijelölésével, a *hancsikolással* kezdődött. A parcella dűlőút felőli és belső sarkára leverték egy-egy karót. A kettő közé 10–15 méterenként ásóval vagy kapával földhányást, *hancsikot* tettek. A művelethez ketten kellettek: az egyik személy, a *hancsikoló* készítette a földkupacokat, a másik nézte a két karóval jelzett egyenes vonalat, és közben kézzel intett, hogy jobbra vagy balra kell-e a jelölést tenni; ha jó helyen volt, függőleges irányban jóváhagyólag *leintette*. Amikor a hancsikolással készen lettek, az egyik hancsiktól a másikig kis léptekkel, húzva a lábat *kitaposták* a föld szélét. Bereczki Sándor szavaival: *Olyan igenyös vót az, mint a nyíl, végig löhetött rajta lüni.*²⁰ A hancsiknak csak a hagyma elrakásáig volt szerepe, de igencsak ott maradt őszig. Ha nem volt *csapás*, azon jártak, akkor eltaposták. A termelőszövetkezeti háztájiban volt, aki *madzagolt*, de annak kis szélben is *hasa* lett, így a hagyma sorok is *hasasok* voltak.

TALICSKA. A makói talicska, *tajicska* ládája hosszú volt, ezért *mönyédérékű* vagy *ládás tajicskának* hívták. Mivel Makón egy évszázadig a ne-

¹⁹ Erdei J. 1983.

²⁰ Bereczki S. 1997.

mesi eredetű Majsai család gyártott minden talicskát, *majsaji tajicskának*, gúnyosan *majsaji kocsinak*, *majsaji fjjákernek*, *majsaji autónak* nevezték. Majsai Pál bognár az 1870-es években költözött a Maros-parti városba. Mivel tapasztalta a talicska nagy keletjét, erre szakosodott. Négy fiát is talicskakészítésre tanította ki. Unokájának, Majsai Mihálynak halálával, 1977-ben kihalt a városban ez a mesteriség. Házukon cégéreként akkurátusan kifaragott kis talicska állt.

A hagymakertészek kocsival, lóval nem bíró zsellérek voltak, ezért teherhordó eszközük a talicska volt. Erdei Ferenc a *belterjes gazdálkodás első fecskéjeként* jellemezte.²¹ Találónan írták: „a talicska jobban hozzátartozik a makói hagymához, mint a csizma vagy a papucs”.²² Koczás Ferenc hagymakertész így emlékezett vissza az egykori talicskás időkre: „Akkoriban mindönki tajicskával járt a szöllőbe, hagymába. Akkor aztán az egyik gazdaembőr kérdezte az egyik hagymást:

- Hová mész?
- Hát — aszongya — mögyök a szöllőbe.
- Tajicskával mész?
- Avval mék.
- Hozol valamit?
- Nem hozok én.
- Hát akkor mér visződ a tajicskát?
- Mer mögszoktam.”²³

Az első világháborúig a hagymarakáshoz egyik talicskával kivitték az útallót, túsökboronát, a másikban a dughagymát, a harmadikban a kisgyereket. Ha nagyon tűzött a nap, ernyővel csináltak számára hűvöset. A főszedett apróhagymát is talicskával hordták haza. A *húzott gyökeret*, a *zöld hagymát* távoli bérletről is talicskával hordták a házhoz, majd a piacra. A kisgyerek a hagymaföldön — amíg a szülők rakták vagy kaparták a hagymát — talicskában játszott, mert ez az alkalmatlóság babakocsiul is szolgált. Ahogy a kertészek megerősödtek, hagyma termeléséből ugyan kiszorult a talicska, de az 1960-as évekig általánosan használt teherhordó eszköz maradt. Majsai Mihály ismert olyan családot, ahol 12 talicska volt használatban, a gyerekeknek kisebb méretű. A kofa ezzel vitte portékáját a piacra, kiérve oldalára fordította, ezen ülve árult a piac végéig. Örletni vagy vízért is talicskával jártak. Szükségből két zsákot is rátettek; egyet keresztbe, egyet hosszába. Már Palugyay Imrének föltűnt: „Makón mindent talicskába tesznek, még a vizes kantákat is a Marosnál abba rakják.”²⁴ Érzékletesen jellemezte az újságíró a talicskához fűződő makói népeletet: „A kishagymásnak a talicska a kocsija, az a szekere, az az autója, lova, ökre, egyszóval minden szállítási alkalmatlansága. [...] Talicskán bonyolódik le a hagymatermeléssel kapcsolatos helyi forgalom legnagyobb része, úgy hogy bátran meg lehet állapítani, hogy Makó köz-

²¹ Erdei F. 1937. 202.

²² Makói Friss Újság 1929. dec. 20.

²³ Tóth F. 1971. 189.

²⁴ Palugyay I. 1855. 80–81.

gazdasági élete és a nehéz viszonyok közt a közellátása is valósággal össze van kapcsolva a talicskával.”²⁵

Az 1890-es években a talicskának köszönhetően Szeged után Makó volt az első vidéki város, ahol a járdákat aszfaltozták. Déry Tibor egy történeti hiteltű anekdotát beleszőtt *Felelet* című regényébe: „Ami elkél Szegednek, az Makónak sem árthat meg, gondolta a városi tanács, s rögtön át is küldött egy bizottságot, hogy nézzék meg, mi fán terem az az aszfalt. A bizottság alaposan szemügyre vette az új találmányt, megtekintette, jobbról-balról megtapogatta, tán nyalt is rajta egyet, hogy milyen íze van, aztán három nap múlva beadta a jelentést, hahaha, hogy jól gurul rajta a talicska. Abban a minutumban a városi tanács megrendelte a vállalkozónál a főútvonalak sürgős beburkolását. [...] Makó városa ketté vágta az utcákat, mint Gordiusz azt a bizonyos csomóját, s a pesti vállalkozónál csak az utca felének, az egyik járdának az aszfaltozását rendelte el, és mindenütt azét, amely hajnalban, munkába menet napon, délután, munkából jövet pedig árnyékban fekszik.”²⁶

Vertics József rendőrkapitány 1872-ben megtiltotta a talicska járdán tolását. A hatóság és a törvényhozás mit sem akar tudni a járda és a talicska összeforrottságáról. Erdei Ferenc is megállapította: „Van egy kézijármű [...], melynek céljáról és értelméről a központi rendelkezés mit sem tud, s az országuóra parancsolja.”²⁷ A „talicskapör” igazán 1929-ben kezdődött. Ekkor született a közlekedés szabályozásáról szóló XXXII t.c., amely járműnek minősítette a talicskát, járművel pedig járdán közlekedni nem lehet. A hagymakertészek — mint a 48-as Kossuth párt lelkes hívei — a városi képviselő-testületben a legerősebb ellenzéklet alkotva fáradhatatlanul harcoltak a talicska jogaiért. Ügyüket fölkarolta Petrovics György országgyűlési képviselő, Nikelszky Jenő polgármester, s Bálint György fölsőházi tag egyaránt. Buday Géza gimnáziumi igazgató is fölemelte szavát: „Igen tisztelt talicskaellenes tábor. Ne méltóztassék feledni azt, hogy Makón sok száz család használja gyermekkocsinak a talicskát. Tessék csak elsétálni a Stefánia Gyermekotthon előtt, s bekukucskálni az udvarra: egész talicskapark lepi el! S azokon mind beteg gyerekeket fognak hazavinni [...] Hát nem tudom, mi lesz a megoldása a talicskaügynek, de az bizonyos, hogy nekem nagyon rosszul esnék, ha ezeknek a gyermekkocsiknak az én kedvemért, az én kényelmemért le kellene szorulniuk a járdáról [...] Nem is mernék többé a szemébe nézni a bennük ülő kis apróságoknak, amikor kátyús úton, sárban, rossz kövezeten tolják el őket mellettem, mert biztosan azt olvasnám ki tekintetükből: csúnya, rossz szívű bácsi [...] Látja, hol kell engem maga miatt szegény anyukámnak döcögtetni!”²⁸

Gorcsa Péter városi főjegyző rámutatott: „Ne vegyük el az aszfaltot attól, akinek köszönhetjük az aszfaltjárdát.”²⁹ A belügyminiszter rossz helyi szokásnak mondta a járdán való talicskaközlekedést. Kompromisszumos javaslatként a hagymások végül javasolták talicskautak építését. Egy salakos út 1940-ben el is készült a DMKE előtt.

²⁵ Makói Friss Újság 1920. aug. 20.

²⁶ Déry T.: *Felelet*. I. A gyermekkor felelete. Bp. 1950. 157.

²⁷ Erdei F. 1937. 202.

²⁸ Marosvidék 1930. jan. 14.

²⁹ Marosvidék 1930. máj. 13.

A makói talicska ládája igen hosszú, kb. 70 cm. Oldalai enyhén, végei erőteljesebben kifelé dőlnek; dereka szarvánál szélesebb, a kerék felé keskenyedik. Végdeszkáit korábban csapolták, ez volt a *csapos talicska*. Kereke küllös, abronccsal van megerősítve. A tolás könnyítésére *nyaklót* használtak. A nyakló végére erős zsinórt vagy szíjat erősítettek, ezt akasztották a talicska szarvára. A talicskavégekre két-két *vashorgot* erősítettek, a teher lekötésekor ebbe akasztották a kötelet. Igen gyakran *billegvással* a név kezdőbetűit is beleégették.

KOCSI. Az egy ló utáni löcsös *kertész kocsi* a gazdakocsiknál könnyebb volt. A bognárok minden famunkát egy *lineával* vékonyabbra csináltak. A makói gazdakocsi hét sukkos, a kertész kocsi hat és fél, hat és háromnegyed sukkos volt. A makói gazdakocsik erős vasalásúak, a Dél-Alföldön a legjobban fölvasáltak közé tartoztak. A kertész kocsi valamivel könnyebb vasalást kapott. A kocsit általában oldaldeszka betéttel látták el, de az igényesebb kertészeké *körülkásos* volt, és a kerék fölé sárhányót is szereltek. A gondozottság abban is megnyilvánult, hogy az új kocsit festették és fényeztették. A fa részek zöld színűek voltak sárga csikózással, a vas fölületek fekete lakkozást kaptak. Az első világháború előtt kezdtek a hagymások *lovasodni*, az 1930-as években száz kertészből mintegy 25–30-nak volt egylovas kocsija. A család ezzel járt ki a hagymaföldre. Elöl, a féderes ülésen két; hátul, a kapcsos ülésen szintén két személynek jutott hely. Az utóbbi nem számított állandó tartozéknak, ez egy-egy kocsioldalra akasztható kapocsból állt, amibe deszka járt. A kocsi derékban bőségesen elfért az úttálló, a dikkelő, a rakni való hagyma stb. 1945-től 1948-ig nagy lendületet vett a kertészkedés, Galamb Ferenc, Széll Ferenc, Mándoki János évente 15–20 kocsit készített. Jó kocsifényező hírében állt Dojcsák József és Baranyi József. A makói kertészek olykor dorozsmai kocsit vásároltak, ez könnyű és díszes vasalású volt. A lószerszám rangosabbnak számított. Nem volt sallangos, de a *kúcsos szerszámot* kedvelték. A ló hátára kitömött lópárna került, a karikák csavározottak, kulcsosak voltak. Ezzel nemcsak piacra, vásárba lehetett menni, de még olykor esküvőre is.³⁰

CSERÉPKORSÓ. Makón a hagymatermesztés révén nagy keletje volt a korsóknak, hiszen minden kertész családnak volt belőle egy-kettő. Nem véletlen, hogy Makót korsós központként tartották számon.³¹ A benne lévő golyóról *csörgőkorsónak*, a fülén kiképzett szopókáról *csecses* (*csöcsös*) korsónak hívták. Mivel a makói fazekasok mázas munkákat is készítettek, a korsó száját és szopókáját zöld vagy barna mázzal vonták be. A korsó nyakát és vállát körkörös sima vagy hullámos *írókás* díszítéssel látták el. Mivel a hagymás családok elég népesek voltak, igencsak nagyméretű, 5–7 literes korsókat használtak. Ezt kézben vagy talicskában hordozták. Ha messze béreltek hagymaföldet, ismerősei kocsival vitték ki. Mivel az ásott kutak vize jórészt ihatatlan volt, eredetileg Maros-vizet vittek magukkal — amely a Fekete-Körös vize után a legjobb italú volt az országban —, vagy később annak az útba eső artézi kútnak a vizét, amelyet ki-ki a legjobbnak tartott. Ha a hagymaföldön volt kunyhó, ott helyezték el, különben egy ásónyom mélységben, félig a földbe süllyesztve tárolták és valami rossz gúnyát dobtak rá, hogy hideg maradjon benne a víz. A két világháború között már jobbára vesszővel

³⁰ Széll I. 1997.

³¹ Kresz M. 1991. 540–541.

fonott, a második világháború után színes műanyag fonatú demizsont vagy műanyag kannát használtak.

NYAKLÓ. A talicskás cipekedés és a cserépkorsó hordásának könnyítésére szolgált. A talicska szarvaira vagy a korsó fülébe akasztott és a vállon átvetett nyakló a karra nehezedő terhet a vállra továbbította. Anyaga bőr vagy gurtni. A gurtnis nyaklót a köteles, a bőrt a szíjgyártó készítette. Visszahajtott végeire zsinórt vagy szíjat erősítettek, ezt nevezték a nyakló *csülkének*. Ennek erősítésére szolgált az esztergált keményfa *pöcök*, amelyet a nyakló visszahajtott korcába helyeztek. Ha nem talicskával mentek a hagymaföldre, a szőrtarisznyát az egyik, a korsós nyaklót a másik vállon hordták, útközben meg-megfordították.

SZŐRTARISZNYA. A kertész vállon hordott szőrtarisznyában vitte ki a hagymaföldre az aznapi elemőzsiát: kenyeret, szalonnát, hagymát. Erre akasztotta a hagymakaparót.

GARABOLY. Míg a szőrtarisznyát a férfiak, a garabolyt kizárólag asszonyok hordták. Húzott, fehér fűz vesszőből készült, szögletes formájú volt. Ennivalót vagy melegebb ruhadarabot tettek bele. A garabolyt karra akasztva, a hagymakaparót kezükben vitték.

A hancsik, a kitaposás mellett sorvonallzóval, *útallóval* kijelölték a sorokat. Az *utalás*, az *útallózás* szakaszosan folyt. Igencsak annyit vonalaztak meg, amennyit aznap beraktak. Ha a parcella keskeny volt, teljes szélességben *főlutalták*. Forduláskor az *útallót* a szélső nyomon húzták, így a sortávolság nem változott. Arra minden kertész adott, hogy a sorok ne legyenek girbegurbák. A sortávolság tíz col volt; amióta az útalló foga állítható, vagyis nem fix fogas, 25–27–29 cm-re rakják.

ÚTALLÓ. Az útallót az apróhagyma duggatásához a sorok vonalazására használták. A régi útalló egyöles és hétfogas volt; teljesen fából készült, vagyis *fagöröndőből*, keményfa *fogakból* és fa *húzóból* állt. A sortávolságot nem lehetett állítani, ezért *fix fogasnak* nevezték. Némelyeknek kettős fogbeosztása volt; az útalló egyik oldalán 9 colra, ha köztest termeltek, a másikon 10 colra volt a foga rögzítve. Általában bognárok, ritkán maguk a kertészek készítették. A kerek fafogak könnyen kitöredeztek, ezért az első világháború után a fagöröndőbe kováccsal hagymaásóhoz hasonló, de ívesebb meghajlítású, csavarral rögzített vasfogakat alkalmaztak. Ezt váltották föl a második világháború előtt a teljesen vasból készült, állítható fogú útallók. A két sínből álló, 8 x 30-as lapos acélból készült *göröndő* két végét összekovácsolták. A sínek közötti kb. 15 mm távolságú nyílásba anyás csavarral lehetett rögzíteni a levél alakú fogakat. Eredetileg ezek is hétfogásra készültek, újabban a könnyebben húzható hatfogas útallók terjedtek el. Ezekben a fogak villáskulccsal tetszés szerint állíthatók. Ha mélyebb nyomot akartak húzni — pl. fokhagyma rakásához — zsákba rakott földdel meg is terheltek az útallót. A kertészek adtak arra, hogy a sorok meghúzása nyílegyenes legyen. Munkavégzéskor féloldalasan, visszafelé nézve haladtak előre; jobb kézzel a nyél végét fogva szabályozták az irányt, bal kézzel a *köpű* alatt a vas *húzót* fogva vontatták az útallót. Az útallózást szakaszonként végezték, sohasem teljes földhosszban. Megfordulva a már meghúzott szélső sorba került a szerszám szélső foga, így a hatfogas útalló öt új sort vonalazott. A termelőszövetkezetekben ele-

inte kézi útallózás folyt, csak egyszerre több útallóval. Később elterjedt a *lővontatású útalló*, amelyet a kísérleti gazdaság gépműhelyében terveztek meg.

10. kép. A dughagyma kötőbe öntése (Boross Marietta felvétele)

11. kép. A dughagyma rakása

Régen *kötőből* rakták a hagymát. A bal kézzel kimarkolt hagymát a jobb kéz hüvelyk- és mutatóujjával gyökérzetével, *üstökével* lefelé egyenként nyomkodják a földbe. Nem szabad a dughagymát mélyre ültetni, csak annyira, hogy a *borona ki ne verje*. Újabban műanyag vödörből markolnak ki valamennyi hagymát, és szétszórják maguk előtt. A gyakorlott kertész tudja, mennyi hagymát szórjon maga elé, de lehet pótolni vagy visszaszedni. Sokan áttértek a *kétkézes rakásra*. Így egy nap másfél-két kislánc területet is képesek *elrakni*. A kertész egyszerre négy sort *hajt*. A tőtávolság a dughagyma méretétől függ. Az első hagymát kisaraszra, *bakaraszra*, a másodikat két, a harmadikat újabb két centivel közelebb ültetik. A beültetett területet még aznap *tüsök-* vagy *kisboronával elboronálják*. Sokan kézi *hengerrel* is *lehengerlik*, így *mögszorul* a mag, egyenletesen *kel* a hagyma.

KÖTŐ. A hagymakertészek az 1960-as évekig kék *konyhakötőből* rakták a dughagymát. A mintegy 70 x 70 cm-es kötőnek olyan hosszú *madzagja* volt, hogy kétszer körültekerték a derekukon, elől bokorra megkötötték, és a kötő alját belefűzték a madzagba. Az asszonyok nyakba akasztott *mejjeskötőt* használtak.

TÉRDELŐ (TÉRGYELŐ). A februári, márciusi hideg talajon térdelve végzett hagymarakáskor a térd kihülése ellen a férfiak nadrádjára kötött térdvédő. Régebben nem használták, de a gyakori reumás betegségek miatt kezd terjedni. Anyaga zsákdarab, paplanszerűen bélelt textília, szivacs stb., amelyet négy madzaggal rögzítenek a térd fölött és alatt. Asszonyok nem használják, manapság inkább aláöltöznek; két, olykor három nadrágot vesznek föl.

ÉRMELEGÍTŐ. Elhasznált gyapjúsztvetterek ujjából készült. Mindkét végét beszegték, a hüvelykujjnak külön ujjat varrtak rá. Csak asszonyok használják hidegben.

KISKASKA. A hagyma termesztésében általánosan használt eszköz. Alkalmazták a dughagyma szedéshez, szeleléséhez, osztályozáshoz, a szárított hagyma rácsról való leszedéséhez; az étkezési hagymatermesztésben a dughagyma rakásakor, a hagyma szedésekor, a fokhagyma kaparásakor, fosztásakor, rakásakor stb. Három kaska nagyhagyma adott ki egy ötven kilós zsák hagymát. A városban jó nevű kaskötő dinasztiák jöttek létre, így Dobai Kálmán és fia, Dobai Sándor. A *kaska* hajás vesszőből készült. Mivel nagy igénybevételnek volt kitéve, szoros, összetömörített kötést alkalmaztak, amelyet négyes kötésnek neveztek. Ez abból állt, hogy nem pusztán egymás fölé, hanem a kettőzött vesszőnek kívül és belül egymásba fonásával kötötték a kaska oldalát. Azzal is a kaska erősítését szolgálták, hogy a fölfelé álló vesszőket, a karókat bekötötték a kaska fenekébe; a két fül vezérágának vastagabb karókat alkalmaztak. A kaskát piacon lehetett beszerezni, de a kaskötőnek mindig volt belőle raktárkészlete, s háztól is árusította. Vidékről hozott, laza kötésű kaskát makói kertész nem vásárolt. A kiskaska a nagy igénybevétel ellenére három–négy évig megtette. Az elhasználódott kaskát nem tüzelték el, még alkalmas volt a kotló ültetésére.

Régen hagymarakás után az emberek meghempergették egymást a földön, hogy a hagymák nagyra nőjenek.

Növényápolás

A talaj tisztán tartását kis *hagymakaparóval* végezték. *Kaparáskor* is négy–négy sort fogtak föl. Az első kaparáskor olykor még a sorok közé térdelhettek, de a kaparást hajolva végezték. Nem volt szabad a hagyma levelét törni. Ha a hagyma szárát megsértették, beleesett az eső, és rejtett hibás lett; kívülről nem látszott rajta semmi, de fölívga a harmadik, negyedik levele barna volt. A dús lombozat idején, minden lépéskor óvatosan csináltak helyet a lábnak, a hagyma levelét gondosan elhajtották. A kaparóval is gyöngéden nyúltak alá. Hasonló elővigyázatosságból a nadrág szárát alul madzaggal be is kötötték. Akadtak napszámosok, akik után — Rozsnyai István szerint — *büdös volt a sor*, annyira törték a hagyma levézetét. Bereczki Sándor a kevesek közé tartozott, aki a kaparó élének a sarkát lekerekítette, nehogy *mögcsisszentse* szerszámával a hagymát, mert akkor *defektös* lett.

KAPARÓ. A legrégebbi hagymaművelő eszközök egyike. Már egy 1779. évi vagyonszeirásban megjelent a *hagymakapa* kifejezés³², ekkorra tehát kialakult az a kapatípus — a mai kaparó őse —, amelyet kizárólag a hagyma termesztésében használtak. Alakjára semmi utalás nincs. A makói múzeum gyűjteményében a legősibb kaparót egyetlen vasból lemezzvastagságúra kovácsolták, nincs még nyaka, csak a kívánt szögben ívesen meghajlították. Nehézkesen lehetett vele dolgozni, a gyomokat nem annyira kivágta, mint inkább kitepte; a talajt pedig dúrta. Nedves időben folyamatosan tisztítani kellett. A nyele viszont már rövid volt, mint manapság. A hatyúnyakkal ellátott, de kovácsolt élű kaparók már a mai formát közelítették meg, ám ez sem csúszott még könnyedén a talajban, de a görbített nyak lehetővé tette a hagyma levézetének törése nélküli tisztántartást. Újjítást jelentett a *kaszakaparó* elterjedése, amikor a kaparó pengéjét törött kaszából készítették, és két szegeccsel rögzítették a nyak fejéhez. Ezt nem kellett naponta élezni, és könnyedén siklott a talajban, simán vágta ki a gyomokat. Még ma is mondják, nincs jobb a *kaszakaparónál*. Mégsem ebből készül. A kaparó nyakát 8-as köracélból hajlítják, sablonba kalapálják bele. Erre szegeccselik a kb. 10 x 4 cm-es éltartó acéllemezt. Nyelét fűzfából vagy nyárfából esztergálják, hogy könnyű legyen, és ez nem égeti a tenyeret. A kihegyezett szárát a nyélhez nyélkarika alkalmazásával rögzítik. Kisebb pengéjű változatát a dughagymában használják.

CSUSZKIA. A tolókapának, a dikkelőnek az őse. Az étkezési hagymában sorközművelésre használták. Akkor is lehetett alkalmazni, amikor a hagymának nagy volt a lombozata, és nem akarták törni a hagyma levelét; a szerszám nyaka és nyele tolás közben utat nyitott magának. Formájáról *fecskének*, munkamódjáról *csuszujkának*, mivel a jó munkatárs szerepet töltötte be, *bélának* is nevezték.³³ Mivel fecske alakú pengéje eredetileg teljes szélességében megfeküdt a talajt, könnyen megsértette a hagymát, ezért később a szárny két szélét fölhajlították. A V alakú penge vízszintes részét a kovács elől kikalapálta, a kertész rendszeresen élezte, reszelte; a fölfelé hajlított, éleztelen két fül nem párhuzamosan, hanem elől enyhén befelé állt, hogy a hagymafej mellett elcsúszhasson. A *csuszkia* nyakát a pengéhez szögecselték, másik vége köpüben végződött. A nyél a pengével kb. 30

³² Makói Levéltár. Régi iratok 1779. 197.

³³ Boross M. 1968. 136.

fokos szöget alkotott, így a nyél derékmagasságig ért. Állva lehetett vele dolgozni, nem kellett hajlongani, mint a kaparásnál.

TOLÓKAPA. A tolóka, népi nevén dikkelő (*dikkölő*) az elmúlt hetven évben a legfontosabb hagymaművelő eszköz lett. Sorközművelőként terjedt el, de később gyártottak hozzá apróhagymába való kést, dughagyma kiemelőt, petrezselyembe való kést, fokhagymatöltőgetőt és -kiemelőt.

A lóvontatású ekekapa kicsinyített változataként jelent meg. Az első kézikapáló ekét a temesvári Mokry István szabadalmaztatta 1886-ban. A szerszám vasgerendelyét elől kerékkel, hátul kapával és szarvakkal látta el. A kapák angol hengerelt acélból készültek. Az ekeszarv magassága a kerék és az ekevas beállításiával szabályozható volt. A gyártó cég öt különböző méretű kapával szállította, a sorművelés szélessége 12–18 cm. Az eszköz kapálásra és töltőgetésre is alkalmas volt.³⁴

Sajátosan hagymaművelő eszközként Lipták Béla makói géplakatos készített tolókapát, amelyet 1912-től *hagymakaparó gép* néven forgalmazott. Ezzel naponta 16–18 kislánc (1600–2000 négyszögöl) területet lehetett megmunkálni. A tolóka kerékből, *göröndölyből*, késekből és két szarvból állt. Az első évtizedekben három darab háromszögletű késsel gyártották. Mivel a kések 2–3 mm-es lemezből készültek, nem lehetett velük finom munkát végezni, működtetésük nagy erőt igényelt. A régi eszközök *fagöröndősek* voltak, ezeket is az ipar gyártotta. Tökéletesítése a könnyű kezelés irányában alakult. A kovácsolt kapát fől váltotta az 1,5 mm-es acél penge. A késeket ferdén állították be, így nem dúrta, hanem könnyen hasította a talajt. Volt, aki a vasráfot gumival borította, hogy ne törje a hagyma szárát. Mai formájában Kiss Antal géplakatos alakította ki. Erről így nyilatkozott: „Az első tolókapát 1921-ben készítettem, amelyet errefelé *drugának, dikkelőnek, tolikapának* és *kézi kaparógépnek* is hívták. A húszas évek elejétől kezdve mások is gyártottak ilyen szerszámokat, az enyémekek azonban eltérőek voltak. A kapakarok magassága, meghajlítása, a hajlított kések állása, anyaga, a kerékráfok megmunkálása, a szerkezet golyóscsapágyba helyezése és végül a növényterelő váz alakítása más módszerrel történt.”³⁵

Rónyai Kálmán (1982–1937) kiszombori ny. állami patkoló főmester 1930-ban szabadalmaztatta „*kézi ekekapa és maghagyma felszedő*” találmányát. A kézi ekekapát a talaj minősége szerint lehet sekélyebbre vagy mélyebbre igazítani. A hátsó kapák tartóvasa hajlított volt, így a hagyma levélzetét tolás közben félretolta. A két hátsó kapa helyére az étkezési hagyma sortávolságának megfelelően szív alakú hagymakiemelőt lehetett fölcsavarozni, és így egyszerre két sor hagymát emelt ki.³⁶

A tolókapát Széll Miklós kovácsmester a *gazok tankjaként* reklámozta. A dikkelőt minden makói hagymakertész — maga Erdei Ferenc is — makói találmánynak tartotta.

SZÁRHAJTOGATÓ. Amikor már nagy volt a hagyma lombozata, a tolókapára *száremelőt, szártaszítót, szárhajlítót* szereltek, hogy ne törje a levélzetét. A vele való munkát sohasem reggel, hanem a legnagyobb melegben végezték, mert a

³⁴ Csongrád Megyei Levéltár. Csanád Megyei Gazdasági Egyesület iratai. X. 123. 15. doboz. 1887. 2.

³⁵ Forgó I.: Arcok a városból. Az újtító kisiparos. Csongrád Megyei Hírlap 1984. ápr. 15.

³⁶ A szabadalmi okirat száma 103 797. József Attila Múzeum Tört. Dok. Gyűjt. 83. 89. 4.

forróságban megpuhult a hagyma levélzete, és így nem szaggatták a hagyma szárát. A szárhajtogató 8–10 darab hatos vastagságú vas pálcából készült. A kovács egy közös pontból kiindulva tűzben összeforrasztotta a pálcákat, ez lett a szár-emelő orra. A pálcákat tölcészerűen alakították ki. Az orra föl volt görbítve, és madzaggal a tolóka szarvának vízszintes összekötő rúdjaához kötötték, magát a kis szerkezetet a dikkelő göröndjéhez erősítették. Az első szárhajtogatókat is Kiss Antal készítette az 1930-as évek első felében.

Ha jó volt az elővetemény, gondosan lefordította az eke a talaj gyommagos föl-színét, csak a gyökeres gyomok hajtottak ki. Az étkezési hagymát általában háromszor *kaparták*. A dikkelő elterjedésével, háromszor, négyszer megtolókápták, ezzel a sorköz-rendben volt, a sorját pedig *megkaparták*, vagy legalább *meghajtották*, a nagyja gyomot *kicsapkodták*. Sohasem várták meg, hogy a talaj begyomosodjék. Nagy Imre mondta: *Nem azér kapartuk, mer gazos, hanem, hogy në lögyön gazos.*³⁷ Nagyobb eső után levegőztetés végett igencsak megdikkelték vagy megkaparták. Amikor a hagyma lombozata kezdett erősödni, a dikkelőre *száremelőt*, *szárhajtogatót* erősítettek. Bereczki Sándor a dikkelőkerék vasrájára gumiabroncsot húzott, mert a vaskerék elvághatta a hagyma levelét. Azt szerette a kertész, ha a hagyma lombozata kövéren nőtt, ha kis horpadások voltak a levélen. Ezt hívták *kutyarágásnak*. A *kutyarágott* hagyma kislánconként 9–10 mázsát is hozott.³⁸

A hőkezelt dughagymában is akadt valamennyi bördő. Ezért *mögbördözték* a hagymát, letördelték a szárát. De ebbe befolyt a csapadék, ezért később a magrózsa képződményt, a kis *gúbát* törték le, ez volt a *légombázás*. Ezután még *behegedt* a magszár. Voltak, akik kihúzták, fölnyűtték a bördős hagymát.

Betakarítás

Zöldeladáskor a csomós vagy főzhagymát *fölnyűtték*. Ehhez hagymaásót nem használtak, mert akkor még nem szakadt a szára. Jobb kézzel szedték, a bal kézbe négy, öt, hat hagymát összefogtak, és szépen sorba lerakták. *Röndre raktuk, egy felé a fejít, osztán a sor végihön odakucorogtunk, oszt kaszakéssel lédarabótuk a szárát, a hagymát mög két rönd közé rakásba hajigáltuk*. Ez volt a *zöldvágott hagyma*. Ha valamivel korábban szedték föl, akkor ötösével összekötötték, és *csomós főzhagymaként* került piacra.

Ha a hagyma szára *megdőlt* (*mögdült*), a haja bepirosodott, ez jelezte, hogy a hagyma beért. *A szödés előtt még átlovaltuk a hagymafödét, a nagyja gazt kiszödöttük* – mondták. Szedéskor is négy sort *hajtott* a kertész, és 12 sor ment a *rakásra*. Két *kiskas-kás* rakásokat csináltak, a rakások között egy méternyi távolság esett. Tehát hárman dolgoztak össze; a középsőnek igyekeznie kellett, mert ő csinálta a rakást. Mindig az ügyesebb szedő került középre. Ha mégsem haladt elég jól, azt mondták: *Eriggy onnan, majd mék én, mer mindig akadályozol*. Régen hagymaásóval szedték a hagymát, mert akkori-ban gyengébb volt a hagyma szára, könnyen szakadt. Jobb kézben tartott ásóval a hagyma alá szúrtak, a bal kézbe négy-öt hagymát összefogtak, és a jobb kézzel egyszerre lenyomták az összefogott hagymafejeket, és dobták a rakásba. A múlt században még koszorúba fonták a vöröshagymát, ezért a teljes beérést nem várták meg. Mivel a vörös-

³⁷ Nagy I. 1997.

³⁸ Bereczki S. 1997.

hagymának a fokhagymánál sokkal gyengébb volt a szára, a fonáshoz beáztatott gyékényt használták. Ma már *nyüvik* a hagymát, mert a köztermesztésben lévő *Nemesített makói* vöröshagymának erősebb a szára. Újabban némelyek traktorral *kihúztatják* a vöröshagymát, ekkor csak rakásba kell dobni. Sőt a kézi művelésű hagymában is terjed a rendre rakó gép alkalmazása, de a további műveleteket továbbra is kézzel végzik.

12. kép. A vöröshagyma szedése

HAGYMAÁSÓ. A vöröshagymát hajdan faásóval szedték. A régi kovácsolt hagymaásók durva kivitelűek voltak, az eleje és a hátlapja alig különbözött. Megmunkálása egyre művesebb lett. A szív alakú ásó elejét kissé homorúra, hátlapját domborúra alakították, sőt kovácsoláskor hornyolással is megerősítették. A szív forma kb. 7 x 5 cm volt. A szárnyúlványa 14 mm vastag, hosszúsága a készítő ízlése szerint változott; a régebbieké kisebb, majd kecsesen nyúltabb. A nyél kb. 25 cm hosszú, eredetileg durva, rusztikus kivitelű, olykor faragott faág. Az ásó hegyesre kovácsolt végét verték be a nyélbe; az elrepedés megakadályozására nyélkarikát alkalmaztak. A keményfából esztergált nyél vége le van kerekítve, hogy ne törje föl a tenyeret.³⁹ A mai *Makói* fajta vöröshagyma szára beéréskor is elég erős, olykor ásó nélkül is fölnyúhető. Zöldhagyma szedéséhez nem használtak ásót.

KASZAKÉS. A hagyma szárának levágásához a hagymakertész kaszakést, az újabb termelők konyhakést vagy metszőollót használnak.

DÖRGÖLŐ. A *kupacba* dobált hagyma lepörgő *haját* régen ritkaszdövésű, ún. *csalánzsákkal* dörzsölték le, ma már vannak, akik a gereblye fogaira félbetört

³⁹ Széll I. 1997.

morzsoltcsutkát húznak, esetleg kerékpár külsőgumi darabot kötnek, ezzel *döröglik* meg a hagymát. Így nem kell térdelniük, és nem szívnek annyi port.

A fölszedett hagymát 3–4 napig ott hagyták a *rakáson*, hogy száradjon el az *üstöke*, és ha néhány reggel a harmat *megcsapta*, alig kellett megmozgatni, *durrogott lé a haja*. Ahhoz, hogy fényes legyen a hagyma, mint a tükör, meg kellett dörzsölgetni. A *dörögölés* kézzel vagy *csalánzsákkal* történt. Erdei Ferenc a hagyma tiszta betakarítását a makói termelési eljárás egyik jellemző sajátosságának tartotta. A magról történő hagymatermesztéssel szemben „a makói kertész tökéletesen be hagyja érni a földben a hagymát, és úgy szedi föl, hogy rögtön letépi a szárát, és kevés száradás után a héját is ledörzsöli, tehát piacrakész állapotban viszi a raktárba”.⁴⁰ A hagymán sok kis földmaradvány is volt, így a dörzsölés nagy porral járt. A kertész rengeteg hagymaport, utóbb vegyszeres port szívott be. Éppen a por miatt sokan zsákban dörzsölték le a héjazatot. Egyszerre egy kaskányi hagymát tettek bele. Mindig annyi hagymát dörzsöltek föl, amennyit aznap zsákba szedtek, mert ha a *mögörzsölt hagymát mögverte az eső, kirepedt a haja*. Ma előfordul, hogy a gereblye fejére bicikli külsőgumi darabot kötnek, és ezzel forgatják meg hagymát, de igazi kertész ezt nem alkalmazza: ő nekitérdeelve gondosan tisztítja meg a lepergő héjától. Zsákba szedés előtt a rakás mellé ülve késsel levágják, *ledarabolják* a szárát. Amikor még tárolásra szállították haza a hagymát, kint a hagymaföldön csak a hibás egyedeket válogatták ki: a *szúrott*, a *bördös* és a *vágott* hagymát. Ezt nevezték *kihányás hagymának*. Mióta *földjéből (fődjiből)* történik az eladás, a *kaskába* szedéskor az átvevő igénye szerint méret szerint *osztályozzák, válogatják* is a hagymát.

MAGTERMESZTÉS

Minden kertész saját szükségletére maga termelte meg a hagymamagot, *feketema-*
got; piacon sohasem vásárolt. Titok övezte nemesítői tevékenységét, büszke volt tudományára, és zárkózottsága folytán e tekintetben nem nyílt meg mások előtt. Kis tételben csak kofáktól lehetett magot beszerezni. A hagymakertészek arra törekedtek, hogy két évre való magjuk legyen, hagymabetegség esetén se fogyjanak ki belőle. Akinek két helyen volt hagymaföldje, igencsak mindkettőbe rakott magnak valót. Erdei Sándor azt tartotta: *Ha egyiket el is csapja a köd, másik helyön mögmarad*. Egy törzshagymás 20–30 négyszögölnyit rakott.

A magnak való *anyahagymát* kétszer válogatták meg: hagymaeladáskor a szép fejeket félredobták; tavasszal, Zsófia napkor (május 15.) ismét megválogatták. Ezt a gazda végezte, gyerek vagy asszony sohasem segítezhetett. Ki-ki gondosan ügyelt a hagyma formájára, színére, elállóságára. A csírás hagymát, a repedt héjazatút félredobta. *A magnak való —* mondotta Pósa Lajos — *gömbölyű lögyön, kevésbé hosszúkás, formás, vékony nyakú, több hajú, mer arra is nagy súlyt fektettek, hogy vastag hajú lögyön; mer ha egy haja vót, oszt szödéskor szárazság gyüött, az az egy haj lëugrott, oszt kopasz, kihányás lött belülle*.⁴¹ Szilágyi Imre annyira megadta a módját, hogy a magnak valót már a földjében kiválogatta, tavasszal ismét. Ilyenkor a száránál kissé kétfelé húzta, hogy van-e

⁴⁰ Erdei F. 1941, 1985. 16.

⁴¹ Pósa L. 1982.

benne kékes színű, vagy egy kicsit kinyomta-e már a csiráját, mert az ilyet félredobta. *Szép, takaros, gömbölyű lögyön, a héja rajta mög né lögyön szakadva, az üstökínél sē lögyön rajta repedés.*⁴²

Akinek földjén *kunyhó* (*gunyhó*) is volt, igencsak mellé került a maghagyma. Erdei Sándor a föld közepébe vagy a végébe, a szántáskor megtaposott *forgóba* rakta. Az *elgereblyezett* földet megvonalták, *mögútallták*. A sortávolság még egyszer akkora volt, mint az étkezési hagymánál, vagyis 20 col. Ugyanazt az *utallót* használták, mint a nagyhagymában, csak minden második sorba rakták a hagymát. Egyszerre két sort *hajtottak*. Igencsak *kötőből* történt a *rakás*, de voltak, akik *kiskaskából* csinálták. Ebből valamennyit maguk elé szórtak, hogy kéznél legyen. A magnak való hagymát csak *hagymaóval* lehetett elrakni. Kis gödröt vágtak, és abba olyan mozdulattal nyomták bele a hagymát, hogy a föld közben nem omlott be körülötte. Elég mélyen, 5–6 cm-re kellett lenyomni. Volt, aki nagyobb dughagymát, *pikleszt* rakott magnak. Ez csak egy *bördőt* hozott, a nagyhagyma három-ötöt. A *pikleszt* olyan sűrűn rakták, mint a dughagymát. A növényápoláshoz tolókapát, *dikköltőt*, a sorjához *hagymakaparót* használtak. Sokan, főleg akiknek szőlőföldjük is volt, *karaszolót*, mások *kapát* alkalmaztak. A karaszoló nem törte annyira a hagyma szárát. Amikor *fölbördözött* a hagyma, már különösebb talajmunkát nem igényelt, mert a *bördő elfullasztja a gatz*.

A kertésztvörvény azt tartotta, amikor eljött Nagyboldogasszony (augusztus 15.), a *hagymamagot*, *gyökérmagot* be kell takarítani. Amikor kezd a tok kinyílni, már nem lehet halasztani a *szödést*. Ha egy kis szél megfújta, már hullott is ki a mag. Reggel, harmattal kezdtek a munkához. A hagymarózsa, a *búga* alatt két ujjuk közé fogták a szárát, marokkal összefogták a magrózsát, nehogy szóródjék a mag, és meghúzva letörték. A *búgát* általában kis szárcsonkkal törték le, ez elősegítette a magok utóérlelését. A teljesen be nem ért magra azt mondták, *mögszorult*. A hagymarózsát kötőbe, a férfiak inkább nyakba akasztott zsákba gyűjtötték. A zsákokat *talicskával*, később kerékpárral hazatolták, és a padláson *széterigeték*. Sietni kellett, nehogy *begyulladjon*. Olykor *kavargatták* is.

A *szárított*, hőkezelt dughagyma is *fölbördözik* olykor. Szorultságból ennek a magját is fölhasználták vagy a piacon eladták. Előfordult, hogy a *maghagyma* a rossz időjárás miatt fejedesni kezdett, és *bördőt* csak késve hozott. Ez volt a *sarjúbördő*, de ez *magszedésre* nem volt alkalmas.

A *bördő* szárával a gyerekek szerettek durrogni. Ha a *bördő* szára kicsit fonnyadt volt, elkezdték föltekerni, és akkor durrant.

Miután megszáradt — mindenképpen az étkezési hagyma és a dughagyma fölszedése után — kicsépeltek, *kiverték* a magot. A padlásról az udvaron kiterített ponyvára hordták. Favillával, vasvillával, mások *sulyokkal*, *kézicséppel*, fadarabbal verték ki, ismét mások kézzel dörzsölték ki a magot. Akinek kevés csépelni valója volt, két kézbe fogott egy-egy *búgát*, és *kidörzsölte*, *kidörgölte* belőle a *feketemagot*. A kicsépelte magot *kirostatáltak*, *kiszelelték*, esetleg *kalmárrostával* is kitisztították. Az akkurátus kertészek a magot *megmosták*. Ha a vegetációs időben peronoszporafertőzés lépett föl, a *köd lécsapta*, a

---

⁴² Szilágyi I. 1963.

13. kép. A hagymamag kicsépelése

mag *mögszorult*. Ezt a jobbára csíráatlan, megszorult, lazább magot a vödörben a víz fölvetette, a trágyadombra kiöntötték. A jó mag viszont leült a vödör aljára. Szilágyi Imre erre oltott meszet tett. Ennek csávázó szerepet is tulajdonított, de számára főleg azért volt fontos, hogy vetéskor a kézi vetőgép csoroszlyájánál jobban látta a mag szórását. Vesszőből font *párszárítóra* tett ruhán vagy zsákon megszáritották, esetleg este bevitték a kemence, a kályha mellé, sokáig nedvesen nem hagyhatták, nehogy kicsírázzék. A kiszeelelt vagy kimosott magot *vászonzacsókóba* rakták, és a padláson fölakasztották. Vetéskor mindig az előző évi magot használták föl.

KARASZOLÓ. A makói szőlőművelésben általánosan elterjedt eszköz. Formája és fölépítése hasonló a hagymakaparóhoz, csak fölnagyított méretben. Különbség, hogy a nyél köpüs csatlakozású. A hattyúnyak 10–12-es köracélból készült, a pengéje kb. 6 x 20 centiméter nagyságú. Az 1930-as évekig maghagyományban használták.

SULYOK. A hagymamag kiverésére szolgált. Erre a célra megfelelt egy darab lécs, mások vasvillával ütögetve csépeltek ki a magot, vagy egyszerűen kézzel dörzsölték ki. Az akkurátus kertész külön faragott *magverő sulykot*. Megfelelt erre a mosósulyok is. A makói múzeum gyűjteményében őrzött sulyok (ltsz: 64.24.32.) hossza 36, szélessége 10 cm.⁴³

PÁRSZÁRÍTÓ. Hántolatlan fűz vesszőből kaskötő által kötött kerek tálca, amely kb. 1 méter átmérőjű, oldala 10 cm magas, két füllel van ellátva. A megmosott hagymamagot ezen szárították, alá ruhát tettek, azon lecsorgott a víz.

⁴³ Boross M. 1968. 144.

VÁSZONZACSKÓ. Vászomból házilag varrt, korccal ellátott kis zsák. A kicsévelt hagymamag tárolására használták, szellős padláson fölakasztva tárolták. Kevésbé igényes kertészek erre a célra csalánzsákot alkalmaztak.

MŰSZÓ MUTATÓ

állványos földrosta 89	elgereblyéz 80, 112	hancsik 100
apróhagymakaparó 87	elhányja a kaszáját 87	hancsikolás 100
árpázsiga 88	elrak 106	hancsikoló 100
ásó 77	elsimit 80	harmadik hagyma 81, 98
ásós (ember) 76	első hagyma 81, 98	harmadrendű hagyma 95
áthúzni 100	elsőrendű hagyma 95	harmadrendű kiadó 94
átloval 109	elsőrendű kiadócső 94	három csoroszlyás 82
befülük 91, 96	érmelegítő 106	háromcsövű vetőgép 82
begyullad 91, 112	etető nyílás 93	háromsoros vetőgép 84
begyökerez 91	fagöröndő 104	héj 112
béla 107	fakés 89	henger 86
bemeleged 96	fecske 107	hengerel 80, 85
borona 80, 106	feketemag 80, 111, 112	hengeres vetőgép 82
boronafa 86	felbördözés 99	herkulesásó 77
boronál 80, 100	félöntő 94	húzó 78
borozda 78, 80	fogantyú 88	húzott gyökér 101
bördő 112	fogas78	irdol 89
bőrrosta 88	fogashúzó 79	irdoló 89
búga 91, 112	fogasol 78	kalmárrosta 112
csalánzsák 98, 111	fonnyad 91	kanalas vetőgép 82
csávázás 85	forgatós rosta 92, 93, 96	kapar 87, 109
csecses korsó 103	fölbördözik 75, 112	kaparó 107
cserépkorsó 103	földrosta 90	kaparógép 108
csettegős vetőgép 83	fölnyű 109	kapartyú 89
csíráképeség 85	förlútall 104	karaszoló 112, 113
csírás 91	főzhagyma 109	karmoló 89
csomós hagyma 109	garaboly 104	kaska 94, 99, 111
csomóz 83	garat 93, 97	kaszahányás 87
csapás 100	garattölcsér 94	kaszakaparó 107
csoroszlya 82, 84, 85	gereblye 78	kaszakés 109
csuszkia 107	göröndő 104	kavar 98
csúszó 79	göröndőly 89	kavargat 92, 112
csúsztató 88	göröngy 79, 96, 98	kertész kocsi 103
csuszujka 107	gúba 109	kéreg rosta 88, 92
dikkel 87, 112	gyékénykosár 99	kertisőprű 87
dikkelő 89, 100, 108	gyomlálás 87	kétcsövű vetőgép 82
disznóperzselő villa 89	gyökér 91	kétkezes rakás 106
doroszoló 91	gyökérmag 112	kétsoros vetőgép 84
dörgöl 97, 111	hagymakapa 107	kétüstökű 91
druga 108	hagymaásó 110	kézicsép 112
dughagymaszérű 91	hagymakaparó 88, 107, 112	kézi fogas 79
durrog 111	hagymakiemelő kés 89	kézi ekeka 108
egycsövű vetőgép 82	hagymamag 111, 112	kézi vetőgép 84
egykezes rakás 106	hagymaszárító rács 98	kicsépel 112
egysoros vetőgép 84	hagymatoló 99	kidörgöl 112
ekeka 108	haj (héjazat) 91, 111	kidörzsöl 112
elboronál 80, 100, 106	hajt 106, 110, 112	kiemelőkés 89

kihányás 111
 kihúzat 110
 kiostál 88, 112
 kisborona 79, 85, 106
 kislefogas 79
 kiskaparó 87
 kiskaska 87, 91, 99, 106
 kisrakás 87, 88
 kisrosta 88
 kiszemel 112
 konyhakötő 106
 kopasz 88
 korongos vetőgép 82
 kotrók seprű 87
 kovácsgerelye 79
 köptő 104
 kötő 106, 112
 krumplicsoda 98, 100
 kukoricás kaska 91
 kukoricarosta 98
 kupac 110
 kutyarágás 109
 lábas rosta 90
 ladás szárítás 100
 láncos rosta 90
 ledarabol 109, 111
 legombázás 109
 legyomlál 87
 legyökeredzik 88
 léha 91
 lehengerele 106
 lesöpör 87
 lesöpítés 87
 leüstöközik 88
 lóvontatású úttaló 105
 madzagol 100
 magkavaró vitorla 84
 magszedés 112
 magszóró nyílás 84
 magtartály 82, 84
 makház 78
 második hagyma 81, 98
 másodrendű 94
 másodrendű kiadócső 94
 maszatos 91
 megbördöz 109
 megcsap 111
 megdörgöl 91
 megereszkedni 100
 megfogasol 100
 meghajt 109
 megkapar 109
 megkever 91
 megszelel 91, 96
 megszorol 106, 112, 113
 megútall 112
 melleskötő 106
 morcos 91
 nádrács 99
 nagykaska 91
 necc zsák 100
 negyedik hagyma 81
 négysoros vetőgép 84
 nyakló 103, 104
 nyírfasóprú 87
 nyű 110
 osztályozó rosta 92
 ötsoros vetőgép 84
 parázshagyma 94, 95
 parázskiadó 93, 94
 párszárító 113
 piklesz 92
 pirkad 78
 ponyva 91
 rács 98, 99
 rácsfa 99
 rácsgerenda 99
 rácsvas 99
 rakás 109, 111
 raknivaló 92
 raschelzsák ~ ráselzsák 100
 rend 87
 riszálós rosta 88
 rónára vetés 88
 rosta 88
 rostál 98
 rostás 91
 rugó 77
 rugózni 76
 Sack eke 78
 sarjübdördő 112
 síkrosta 96
 sorlazító 89
 söprés 87
 sóprú 87
 süber 91
 sulyok 112, 113
 száremelő 108, 109
 szárhajlító 108
 szárhajtogató 108, 109
 szárít 75
 szárítás 98, 99, 100
 szárító 92, 98
 szárított hagyma 112
 szártaszító 108
 szed 87
 szedés 109
 szedőlapát 90
 szedőrosta 88, 89, 92, 98
 szelel 112
 szélvédős vetőgép 83
 szőrtarisznya 104
 talicska 100, 103, 112
 teknő 98
 térdelő 106
 tolókapa 89, 108
 tolórúd 82
 tolós rosta 92
 toló 99
 tolóvonó 98, 99, 100
 tölcseres vetőgép 84
 tövisborona 85
 tüsköborona 80, 106
 ugarlás 78
 útall 112
 útallás 104
 úttaló 104
 úttalózás 104
 üstök 88, 89, 106, 111, 112
 üstöközik 88
 vakborozda 78
 válogatás 111
 vászonzacskó 113, 114
 vesszőnyolcas 85
 vetőgép 81
 villanszelelő 98
 vitorla 84
 vitorlás vetőgép 83
 vödörös 91
 zöldeladás 109
 zöldhagyma 101, 110
 zsigá 80, 81, 87, 92, 98
 zsigahagyma 95
 zsigakiadó 95
 zsigaszelelő 91, 96, 97

IRODALOM

- DÉRY Tibor
1950 Felelet. Budapest
- ERDEI Ferenc
1937 Futóhomok. Budapest
1941 A makói hagyma iskolája. Makó.
- HAJDU József
1958 Kertészet és Szőlészet, jún. száma. 13.
- KRESZ Mária
1991 Agyagművesség. In: Magyar Néprajz 3. Kézművesség. Budapest
- MÁRTON György
1926 Az apró- (dug-) hagyma osztályozása és szárítása Makón. Makó
- PALUGYAY Imre
1855 Békés–Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest
- PÉTER László
1997 Járandó. Magyar Nyelvőr, 1997. 227–228.
- TÓTH Ferenc
1969 A makói hagyma történetéhez. Makó
É.n. A makói hagyma. Makó Monográfiája 2. Sajtó alatt.

ADATKÖZLŐK

- BERECZKI Sándor
1997 A vöröshagyma termelése.
- ERDEI József
1983 A hagyományos hagymatermesztés Makón.
- ERDEI Sándor *
1963 Hagymatermelés Makón.
- NAGY Imre
1997 Vöröshagyma termesztés Makón.
- PÓSA Lajos
1982 A makói hagymatermesztésről.
- ROZSNYAI István
1983 A vöröshagyma termesztés hagyományos módja.
- SZÉLL Imre
1997 Hagymás eszközök készítése.
- SZILÁGYI Imre *
1963 A hagymatermelés hagyományos módja.

Az adatközlőkkel készült magnetofon felvételek a makói József Attila Múzeum hangarchívumában vannak. A felvételeket készítette Tóth Ferenc.

* A felvételt készítette Boross Marietta.

Az 1., 3., 5., 6., 8., 9., 11., 12. és 13. kép a Zöldségtermesztési Kutató Intézet hagymakutató állomása – Makó archívumából való.

Traditional Onion Cultivation in Makó

FERENC TÓTH

The local variant of onion was produced in Makó as a perfect example of folk innovation. With its unique taste, long durability, multi-layer bronze-red skin, white flesh, round shape, high content of dry-pulp the onion has won a success all around the world. Folk cultivation in Makó has produced a particular method and working tools of its own.

To grow eating onion directly from seed is impossible due to climatic conditions in Makó. In the first year seed-onions are grown from seeds, in the second eating onions from seed-onions, finally in the third year onion seeds are produced.

Cultivation of seed-onion: The soil for onion growing used to be dug, later it was ploughed. Before sowing the land is harrowed. Seeds used to be sowed by hand, since 1920s it has been done by a hand-seeder. A short handled small hoe is used to nurse the plants. The sliding-hoe used for cleaning the space between rows came into general use seventy years ago. Harvesting the seed-onions is done by hand. The dry pieces of stalks are swept off with a shabby broom and the rows are loosened. The soil is sifted from the seed-onions picked up by hand and the onions are dried in the sun. They are classified into four or five groups with a hand-sorter. Eating onions with large bulb can be produced only from bigger onionseeds. Though these grow seed-stalks and ripen seeds. The heat-treatment of seed-onions in winter is the unique characteristic of this technology. They used to be dried above a stove while nowadays this is carried out in a heat-treating plant.

Cultivation of eating onion: In the middle of March the land worked out in autumn is smoothed out and ruled at 25-30 centimetres distance. The seed-onions are bedded, then the soil is harrowed, often also rolled down. The plants are nursed by hoeing and recently with chemical weed-killers. The onions are lifted by a short-handle onionhoe, thrown into piles, the stalks are cut by a knife and the bulbs are dried in the sun for 5-6 days. Dirt is rubbed off with a sack. The bulbs are selected, classified and put into sack of 25 or 50 kilograms.

Cultivation of seed: The onions which are let seed are selected carefully. The onionfarmer takes care of the shape, colour, skin and durability of the onions. They are bedded in rows at 50-60 centimetres distance with a small onion hoe. It is hoed twice or three times until it comes into leaf. The ripened seedball is broken off and dried on the loft. They are trashed out by hand, cleaned, and the seeds are kept in linen bags in an airy place.

*A kiskunsági fafaragások motívumkincse**

KORKES ZSUZSA
(Szentendre, Ferenczy Múzeum)

A Kiskunság népi díszítőművészete, fafaragásai az ország más tájaihoz viszonyítva kevésbé ismertek, ami elsősorban a kutatás hiányosságával magyarázható. A népművészettel foglalkozó összefoglaló munkák jóformán csak a kásakavarókkal, egy-két borotvatartóval és a kiskunsági Madonnákkal jellemzik e terület tárgyalkotó művészetét. Átnézve a kiskunfélegyházi, halasi, kecskeméti fafaragásokat és a Néprajzi Múzeumban található darabokat, ezek közül is elsősorban a guzsalyokat, mángorlókat, borotvatartókat, azt tapasztaljuk, hogy igen magas szintű művészet jött létre ezen a területen. A datált tárgyak alapján közel száz év emlékanyagát vizsgáltam meg, így tanulmányommal adalékot szeretnék szolgáltatni a kiskunsági fafaragások motívumkincsének, népi díszítőművészetének mind teljesebb megismeréséhez.

A népművészet alakulása, formálódása elválaszthatatlan az adott terület társadalm- és gazdaságtörténetétől, így a Kiskunság esetében is ennek rövid áttekintését kell adnunk. Témánk szempontjából a későközépkori, ill. újkori története lényeges.

A török hódoltság idején a kun szállások nagy részt elpusztultak. A Kiskunságban a 16–17. század fordulóján csak öt község maradt fenn, csekély számú lakossal. Ebben az időszakban Baranya megyei lakosok települtek át, majd a 18. század elején, közepén megtörtént a Kiskunság második felülrétegződése katolikus jász és palóc elemekkel.¹

A törököt átvészelt kiskunsági református községek közé igen tekintélyes számú katolikus népesség ékelődött be, amely feladta korábbi tolnai, baranyai, ceglédi, nagykőrösi kapcsolatait, és vallási okok miatt inkább Szegeddel, Kecskeméttel, Csongráddal, valamint a Jászsággal tartott fenn kapcsolatot. „A Kiskunság életében Dorozsma, Félegyháza, Majsja, majd a későbbi alapítású Kerekegyháza, Lajosmizse jelentős szerepre tett szert, míg a többi település elsősorban a tanyák gazdasági erejét növelte, de kulturális kisugárzása még a környezetében sem volt” – állapította meg Szabó László.²

Az 1860-as évektől szegedi és alsótanyai családok népesítették be a Kiskunság déli részét. Jelentős számban települtek át Halasra az 1879. évi szegedi árvíz után Alsótanyáról, kisebb részben Felsőtanyáról, Dócról, Kistelekről, Csengeléről. Jászszentlászlóra balástyái, kisteleki, *csöngölei* szegényparasztok költöztek át. A szegediek megtelepülése jól nyomon követhető még Majsja, Kígyós, Kömpöc, Szank, Tázlár, Bócsa, Csólyos történetében is.³

Fodor Ferenc több művében is foglalkozott Csólyos-, ill. Pálospusztja településtörténetével, így jól ismert azok jászsági, valamint szegedi eredete, kapcsolataik.⁴

* Előadasként elhangzott 1995 novemberében Szegeden, a Migráció és anyagi kultúra a Duna–Tisza közén című konferencián.

¹ Tálasi I. 1977. 35., 40–50., 119.

² Szabó L. 1980. 53.

³ Bálint S. 1974. 411–426.

⁴ Fodor F. 1990. 53–66.

Juhász Antal Tázlár, Bócsa, Bugac és Jakabszállás esetében elsősorban a migráció társadalmi és gazdasági okaival foglalkozott.⁵

A 17–18. századi, ún. *klasszikus* paraszttílus darabjai eddig alig-alig kerültek elő területünkről, hiszen a török hódoltság alatt a népművészet egyik éltető, továbbvivő eleme, a hagyományozódási folyamat megszakadt.⁶ Mint láttuk, a 18–19. századra a Kiskunság meglehetősen kevert etnikai jelleget öltött. Ennek ellenére erre az időszakra egységes gazdálkodási forma alakult ki, amelyhez adottak voltak a természeti, termelési feltételek. Ugyanakkor ez a folyamat nem járt együtt a tárgyalkotó népművészet egységesülésével, nem alakult ki egy sajátos, erősen ható, egységes jegyeket felmutató kiskunsági népművészeti stílus. Ehelyett azt tapasztaljuk, hogy egymás mellett élt többféle művészeti irányzat. Így a népi építészetben, a népi hangszereken jól kimutatható a szegedi hatás, mint pl. a majsai *napsugaras* házak, vagy a *menyecskefejes* dudák esetében. A szücs-hímzéseknél, a *kiskunsági Madonnáknál* pedig jászági eredettel kell számolnunk.⁷ Szabó László egyik tanulmányában megállapította, hogy „a pásztorművészet jászági kapcsolatai nyilván megvoltak, mert tudjuk, hogy a lent élő pásztorok egy része télen – éppen mert téli juhásként és gulyásként is alkalmazta őket a község – a Jászágban lakott. Erős volt a Jászág belső pusztái és a kiskunsági puszták közötti kapcsolat. Nyilván ez a népművészetet és a pásztorművészetet is összekapcsolta.”⁸

Viszonylag egységes stílust, motívumkincset a borotvatartókon, guzsalyokon, mángorlókon fedezhetünk fel. Ezeket a tárgyakat pásztorok, esetleg ügyesebb parasztfaragók készítették, vagy saját használatra, vagy szeretőjüknek, barátjuknak ajándékba. A pásztorok viszonylag zárt társadalma, hosszú távollétük a falu közösségétől bizonyos mértékig konzerválta a tárgyak formáit, díszítménykincsét. Természetesen a régi hagyományok továbbélésével mindig számolnunk kell: a megszokott tárgy csak fokozatosan szakad el a megszokott díszítő technikától és díszítménytől.⁹

Ortutay Gyula mutatott rá arra, hogy a paraszti kultúrában a megrögzött konvenciók, formulák erőteljesebben érvényesültek az egyéni invenciónál. Nem mintha a paraszti alkotókban nem lett volna elegendő kezdeményezőkézség, de egyéni ötleteik, javaslataik mindig a közösségi stílus, a formulák medrében helyezkedhettek csak el.¹⁰ Másrészt pedig ezen a vidéken nem akadt olyan újító egyéniség – mint pl. a Dunántúlon Király Zsiga – aki új és más irányba vitte volna a kiskunsági fafaragást, és egészen a 20. század elejéig megőrződött és szinte egyeduralkodó maradt a geometrikus stílus. Ez a konzerválódási folyamat gazdasági okokkal is magyarázható. A 19. század közepén a gazdasági fejlődés: a mezőgazdaság konjunktúrája, a parasztok érdekeit szolgáló reformok hozzájárultak a népművészet kiteljesedéséhez, virágzásához. Az ország legnagyobb részében a népművészet ekkor élte fénykorát, ekkor születtek a legkiegyensúlyozottabb, legharmonikusabb alkotások, új stílusok teremtődtek¹¹, amelyek azonban a Kiskunság pásztorművészetében már nem tudtak gyökeret verni. A század közepére mind több legelőt vettek művelés alá, a szilaj állattartás és a pásztorkodás egyre inkább

⁵ Juhász A. 1990. 99–110.

⁶ Sztrinkó I. 1980. 15.

⁷ Sztrinkó I. 1980. 15.; Sümegi Gy. 1980. 37–42.; Bálint S. 1980. 43–46.

⁸ Szabó L. 1980. 54.

⁹ Manga J. 1971. 318.

¹⁰ Ortutay Gy. 1937. 34–35.

¹¹ K. Csilléry K. 1977. 18–21.

veszített jelentőségéből. A pásztorélet visszaszorulásával nem volt meg az a megfelelő közeg, amely az új irányzatokat átvehette volna.¹² Így pl. nem találunk emberábrázolást a faragásokon és a spanyolozás nyoma is csak egy-két borotvatartón, guzsalyon figyelhető meg, ami kisebb mértékű dunántúli pásztormigrációval magyarázható.

Mielőtt rátérnék a kiskunsági faragások részletesebb elemzésére, néhány általánosabb érvényű megjegyzést tennék, amelyek a Kiskunság népi díszítőművészetére is oly jellemzők.

A nép által létrehozott tárgyak mindenkor a célszerűség elvét követték, a mindennapi élethez kötődtek. A használati tárgyaknak, munkaeszközöknek és a rajtuk alkalmazott díszítményeknek szoros kapcsolata mutatja, hogy a népi művészkedés nem öncélú, a tárgyakon alkalmazott díszítmény része és kiegészítője a parasztság anyagi kultúrájának¹³ és ugyanakkor tükrözi annak szellemi hagyományait is.

A népi alkotóművész mindig szem előtt tartotta az anyag, a forma és technika egységét. Másféle díszítményt alkalmazott a kerámián, a textilen, a fán. A faragásokon belül is eltérőek a motívumok, a tárgy rendeltetése is nagymértékben meghatározta, ill. befolyásolta a felhasználható díszítő elemeket. Ha a kiskunsági faragások összességét nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy másféle ékítményt faragtak a szélmalom kőpad-elejére, mást az útszéli keresztekre vagy a ládákra. Mindemellett az alkalmazott motívumcsoport nemcsak formájában, hanem tartalmában is öröklődött.

A kora középkori geometrikus mintakincs népművészetünk, különösen a faragásaink alapjává vált. Erre épült fel az a sokrétű és gazdag motívumvilág, amely a 19. századi parasztfaragásokat uralta, de emellett a század elején már a virágdíszítés is kezdett megjelenni.¹⁴

A 19. század elejétől a kiskunsági faragások esetében sem beszélhetünk tisztán geometrikus stílusról, mert egy 1827-ből származó kiskunfőlegyházi guzsalytalpon szintén megjelenik a virágdíszítés. A guzsaly egyik végére egy nagyobb, a másik, nyél felőli részére egy kisebb rozettát faragtak, mindkettőt leveles ág veszi körül. A nagyobb rozetta mellett egy levelekkel és leveles szárral díszített szív, míg a talp másik végén levelekkel körbevett, stilizált tulipán látható. (1. ábra)

Ebben az esetben már egy olyan kiforrott, kiegyensúlyozott stílus tanúi lehetünk, amely arra enged következtetni, hogy a virágos ornamentika már jóval korábban megjelent és beékelődött a mértanias elemek közé. Egy 1835-ből származó kecskeméti borotvatartó tetejére készítője egy szívből kinövő leveles tulipánt faragott. Egyik oldalán szilvavag alakú levélsor, másik oldalán „cs istványé ez a beretva tarto 1835” felirat látható. (2. ábra) Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a virágos díszítésmód igen egyszerű formában honosodott csak meg ezen a vidéken: leggyakrabban stilizált tulipán, cserépből kinövő leveles ág, virág, vagy szívből kinövő leveles szárú tulipán formájában. Gyakori motívuma faragásainknak az egymásnak szembefordított S alak. A virágdíszítés nem vált egyeduralgokodóvá, mindvégig a geometrikus stílus kiegészítője maradt. Sőt a borotvatartók között több olyan múlt század végi, ill. e század eleji darabot is találunk, amelyekre a díszítés kizárólag rozetta, forgórózsa, vagy e kettő kombinációja. (3–4. ábra)

Ugyancsak jellegzetes díszítő eleme a borotvatartóknak és a guzsalyoknak a fűrészfog, míg a mángorlókon ez az elem nem található meg (1–17., 21. ábra).

¹² Novák L. 1982. 213.

¹³ Janó Á. – Solymos E. 1966. 6.

¹⁴ Manga J. 1972. 63.

Igen szembetűnő ezeknél a faragásoknál az egyensúlyra, a szimmetriára való törekvés. Ha a borotvatartókat képzeletben három részre osztjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a két szélső motívum rozetta vagy forgórózsa. A középső rész általában több motívumból áll, amely több rozetta, vagy forgórózsa, esetleg ezek ritmikus ismétlődéséből tevődik össze. Ugyancsak ebbe a részbe faragták bele a tulajdonos nevét, esetleg monogramját, a készítés évszámát, de ugyancsak itt található a stilizált tulipán, a szív-motívum, a cserépből kinövő leveles ág is. (5–9. ábra)

Két kiskunfélegyházi borotvatartónál a motívumok hasonlósága, elrendezése alapján feltételezhető, hogy egy kéztől származnak. Az egyik 1853-ban, a másik 1856-ban készült. (10–11. ábra)

A guzsalytalpakat négy részre oszthatjuk fel, és itt is jól megfigyelhetjük a szimmetriára való törekvést. Két félegyházi guzsalyon a nyélhez közel eső részre szívet, stilizált tulipánt és S vonalából kialakított leveles virágmotívumot faragtak, míg a talp végére egy-egy rozetta, ill. forgórózsa került. (12–13. ábra) Egy másik félegyházi guzsalytalp egyik végén levelekkel díszített szív látható, a másik végén pedig hajlított S vonalából kinövő leveles ág, míg a nyél két oldalán rozetta és forgórózsa látható. (14. ábra)

A motívumok hasonló megfogalmazását, elrendezését figyelhetjük meg három különböző datálású félegyházi guzsalytalpon is. (15–17. ábra)

Ugyancsak gyakori motívuma a mángorlóknak is a rozetta és a forgórózsa. Szinte teljesen elborítja ez a két elem azt a kecskeméti mángorlót, amelyet 1893-ban készített Virág István Daró Erzsébetnek. (18. ábra) Egy 1883-as datálású darabon, amely Kunszentmiklósról került a kecskeméti múzeumba, a rozettán kívül cserépből kinövő virág, barokkos kacskaringós vonalak és szív látható, melybe B R monogramot faragtak. (19. ábra)

Népmeséink, népmondáink gyakori eleme az égig érő fa, melynek ágai között található a nap, ill. a hold. Feltételezésem szerint ezt a napos-holdas világfát jelenítették meg pásztoraink a borotvatartókon, guzsalyokon, mángorlókon. Egy 1875-ben készült félegyházi borotvatartón a fa cserépből nő ki, föléje pedig a napkorongot karcolták. (20. ábra) Egy évszám nélküli félegyházi borotvatartó tetején a fa egy kör alakból nő ki, amely feltételezhetően a föld, a fa csúcsán pedig a napkorong látható. A fa alá igen egyszerű módon ábrázolt repülő madár került. (21. ábra)

A napos-holdas világfának legszebb, legkifejezőbb megjelenítését figyelhetjük meg egy 1886-ban készült félegyházi mángorlón. Az égigérő fát leveles ágnak ábrázolták, amely egy félig bevonalkázott köralakból – nyilván a földgolyóból – nyúlik felfelé. A fa középső részén egy rozetta szimbolizálja a napot. E fölött a levelek kisebbek lesznek, és ezek tetején helyezkedik el a hold. A félhold fölött vannak a csillagok, amelyek apró körbezárt rozetta és forgórózsa formák. A mángorló két szélén egy-egy leveles ág fut végig, amely cserépből nő ki, a kisebbik ág csúcsán a nappal és a holddal. A nagyobbik fa tetején három egymás fölé helyezett szív látható, amelybe a készítő valószínűleg a szeretője monogramját véste. (22. ábra)

A motívumok jelentéstartalma

Legfontosabb kérdés annak kiderítése, hogy az egyes motívumok vagy motívumcsoportok mögött milyen szellemi hagyomány húzódhatott meg. Mi az az éltető erő, amely az egyes díszítőelemek fennmaradását, öröklődését biztosította? Ugyancsak felvetődik az a kérdés is, hogy melyek azok a motívumok, amelyek alkalmazása hagyománnyá vált, és mint jelek, milyen jelentést hordoztak?

Az alkotó és a befogadó között egyfajta kapcsolat állt fenn, hiszen ugyanabba a közösségbe tartoztak, ugyanazokkal a szellemi és kulturális hagyományokkal rendelkeztek. Ez a kapcsolat csak akkor lehetett tökéletes, ha egy adott jel mindkét fél számára ugyanazt jelentette, ugyanazzal az információs értékkel rendelkezett. Egy új díszítésmód csak abban az esetben honosodhatott meg, maradhatott fenn, ha valamiképpen kapcsolódott a régihez, beilleszthető volt a múlt hagyományai közé. A közösség olyan szerepet töltött be, mint a zsűri, amely elfogad, vagy elutasít. A közösségi ízlés olyan művészi látást feltételezett, amely formára, díszítményre meglehetősen egységesen reagál. Hagyománnyá tehát csak az válhatott, amit a közösség magáévá fogadott.¹⁵

A legkorábbi időszaktól kezdve az ember törekedett arra, hogy környezetét valamiféleképp ábrázolja és rendelkezett azzal a képességgel, hogy a környező világot szimbólumokká alakítsa és ezekből felépítse a dologi világgal párhuzamosan létező szimbólumok világát.¹⁶ Egy-egy időszak díszítőművészetében megtalálhatjuk az adott időszak valóságának tükröződését, vagy annak absztrakcióját.¹⁷

A természetben élő és annak kiszolgáltatott ember előszeretettel jelenítette meg a különböző természeti jelenségeket, így többek között a Napot, a Holdat és a csillagokat. A napkorong képi ábrázolására legegyszerűbbnek bizonyult a kör, vagy a félkörív. Ezt a mágikus célzattal létrejött kerekformát, mint gonoszűző varázsjelet alkalmazták a legkülönbözőbb viseleti darabokon, használati eszközökön. Ugyancsak védő-oltalmazó funkciót tölthetett be az a napmotívum, amelyet egy szaru sótartóra karcolt tulajdonosa. (23. ábra)

A napot az egyszerű körön kívül egyéb más formában is ábrázolhatták. Így a sugárzó, forgó napot a forgókerékkel, forgórózsával, de ugyanilyen napszimbólumnak tarthatjuk a rozettát is. Ezeknek igen szép példái láthatók a borotvatartókon, guzsalyokon.

Csilléry Klára részletesen foglalkozott a mértanias díszítésmód kialakulásával, fejlődésével. Megállapítása szerint a geometrikus ábrázolás a Földközi-tenger melléki ókori városokban alakult ki és római közvetítéssel terjedt el szinte egész Európában. A középkor korai századaiban különösen templomokban, kolostorokban volt közkedvelt díszítőelem.¹⁸ A világi élethez kapcsolódó tárgyakon is alkalmazták ezeket a motívumokat. Ezt bizonyítják Szabó Kálmán ágasegyházi, aranyegyházi ásatásai is: 14. századi sírokból olyan ezüst ptykegombok és kályhacsempék kerültek elő, amelyeket rozettákkal díszítettek.¹⁹ Ez a tény azt sugallja, hogy ennek korábbi hagyományaival is számolnunk kell, a magyarság körében mindenképpen. Az ország különböző helyein olyan honfoglalás

¹⁵ Domanovszky Gy. 1981. 9.

¹⁶ V. N. Toporov 1982. 110.

¹⁷ Manga J. 1971. 321.

¹⁸ K. Csilléry K. 1979. 6.

¹⁹ Szabó K. 1938.

lás kori lószerszámveretek kerültek elő, amelyeket szintén rozettával díszítettek.²⁰ Hasonló motívum látható pl. a kétpói ezüstsésze belsejében is.²¹ Feltételezhetjük, hogy nemcsak a hiedelmek, a mesék stb. őrződtek meg évszázadokon át, hanem a tárgyakon alkalmazott motívumok is. Annak ellenére, hogy a Félegyháza környékén folytatott mese- és mondagyűjtések során nem kerültek elő ugyan tündérmesék,²² mégis feltételezhetjük, hogy a borotvatartókon, guzsalyokon, mángorlókon megjelenő rozetta egy honfoglalás kori hagyomány továbbélése, amit a gótika szellemisége csak tovább erősített. Azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy egyetlen motívumot sem alkalmaztak öncélúan, mindegyikhez kapcsolódott valamilyen érzelmi vagy szellemi kötődés.

Diószegi Vilmos behatóan foglalkozott a napos-holdas világfával és annak történeti hátterével. Kutatásai nyomán közismert, hogy a világfa képzete igen régi sajátossága a sámánhitű népeknek. Hiedelemmondáink *csudálatos* fája, népmeséink *évigérő* vagy *tetejellen* fája tehát nem egyéb, mint a sámánhitű népek világfája, amely összeköti az alsó és a felső világot.²³ Feltételezésem szerint a borotvatartókon, mángorlókon előforduló leveles ág, mellette vagy felette rozettával, forgórózsával a honfoglalás kori életfa ábrázolásnak egy késői, kivitelében ugyan eltérő, de változatlan tartalommal történő megjelenítési formája.

A faragásokon megjelenő szív, tulipán, szilvamag alakú levelek jelentésével több kutató is foglalkozott. Szabó László szerint „a virágok között feltűnő szívek, rozetták, forgórózsák ugyan felfoghatók geometrikus ábrázolásnak is, ám kétségtelen az, hogy elsősorban szerelmet kifejező virágok stilizált változatai inkább. Néha ez a mégoly geometrikus díszítésűnek ítélnélhető, rozettákkal terhes darabokon is nyilvánvaló.”²⁴

Hoppál Mihály megfigyelése szerint a tulipán és a szív igen gyakran együtt szerepel ugyanazon a tárgyon. „Ebből arra lehet következtetni, hogy e két jel összetartozása valamilyen értelmes közleményt akar kifejezni. A tulipánról mint virágról, mint virágszárról a népdalok és a virágénekek alapján azt mondhatjuk, hogy a leányt szimbolizálja. Ha most visszakanyarodunk a szerelmi ajándékok gondolatköréhez, fel kell tételeznünk, hogy a női szimbólum mellett valahol egy férfi szimbólumnak is szerepelnie kell. ... A tulipánt a szívvel gyakran ággal, indákkal összekötik, egymásba rajzolják a szerelmi ajándékokon – vagyis fel kell tételeznünk, hogy a szív lesz a férfi jele.” Megjegyzi, hogy ez nem mindenhol és nem mindig van így.²⁵

Lükő Gábor a 7. ábrán bemutatott borotvatartó szíves-tulipános motívumát a szülőnő jelképének tekintette.²⁶

Manga János szerint a szilvamag alakú levelek annak az akácfának a levelei, amelyek a 18. század derekán, ill. második felében kezdtek elterjedni az ország különböző vidékein.²⁷

²⁰ Fodor I. 1975.

²¹ Fodor I. 1975. 261.

²² Tóth Judit szíves szóbeli közlése.

²³ Diószegi V. 1978. 14.

²⁴ Szabó L. 1982. 27.

²⁵ Hoppál M. 1983. 283–284.

²⁶ Lükő G. 1983. 101., 146.

²⁷ Manga J. 1971. 317–318.

Novák László behatóan tanulmányozta a Háromváros népművészetét és egy önálló dolgozatot szentelt a guzsalyok, mángorlók, borotvatartók motívumainak elemzésére. „A pásztorok geometrikus díszítéseket faragtak a borotvatartókra, tulipánokat, szíveket, amelyeket egymásba is csúsztattak és ezek a motívumok, mint szexuális szimbólumok szexuális vágyaikat fejezték ki. Az általuk használt szimbólumok egyértelműek. A szív, a szív levelekkel fallikus szimbólumok, a szilvماغ és a szív a vulva, a növényi levelek a fallosz konkrét funkcióját jelzik: az élet teremtését. A díszítések, a cifrázás vagy a faragás kidolgozása ezeken a tárgyakon mély információt hordoznak: a szexuális ornamentális elemek illetve szimbólum rendszer, a szexuális, érzéki kapcsolatra utalnak – illetve az azutáni vágyakozásra. A szexuális díszítés leggyakoribb elemei voltak a forgó rózsák, a szilvماغ alakú levelek, a tulipán és szív motívumok: ezek adták azt az erotikusabb szimbólum rendszert, amit korábban díszítésként vagy faragásként említettünk a bemutatott tárgyakon, mint például a guzsalyokon vagy mángorlókön. A guzsalyokon megjelenő fallosz szimbólumok még egyértelműbbé válnak, ha elképzeljük a nőt, amint rajta ül és használja ezt a munkaeszközt. ... A guzsaly talpán található indás és leveles szív-tulipán motívumok nemcsak az erotikát demonstrálják, hanem annak szociális funkcióját is: a fajfenntartást és a családalapítást.”²⁸

Csilléry Klára vizsgálta meg a szerelmi ajándékok szimbolikáját. Tanulmányában rámutatott arra, hogy „bizonyos tárgyak csakis szerelmi ajándéknak készülve nyerhették el a hagyomány megszabta díszítést, azt kell vélni, hogy korábban, amikor a népművészetben még a geometrikus díszítés volt az egyeduralgoló, az ilyen tárgy díszített volta maga is elegendő volt arra, hogy erre a különleges rendeltetésre utaljon.” Rámutatott arra is, hogy a virágos szívet, a páros madarat előbb egyszerű díszítőmotívumként vették át a paraszti alkotók, és csak jelentősebb idő múltán váltak azután a parasztek szemében egyértelműen szerelmi szimbólumokká. Ezt jelzi az a tény, hogy a férfiak között szövődő barátságot megpecsételő tárgyakat is díszíthette szív vagy szívből kinövő virágtól.²⁹

Meglehetősen nehéz feladat napjainkban már ezeknek a motívumoknak az eredeti jelentéstartalmát kikutatni, de ha elfogadjuk azt az állítást, hogy egy adott motívum kizárólag az adott tárgyra kerülhetett és az valamilyen információt hordozott, akkor elfogadható, hogy a szív és a tulipán akár együttes előfordulása, akár külön-külön is szerelmi üzenetet közvetítettek.

Összefoglalás

A Kiskunság fafaragó művészetének e három részletesen bemutatott tárgyegyüttesénél jól megfigyelhető a forma és a motívum egysége. Századunk elejéig fennmaradt a geometrikus stílus, ami elsősorban társadalmi, gazdasági tényezőkkel magyarázható. A különböző irányból érkező hatások közül a dunántúlit a legegyszerűbb tettenérni. Az ez irányból érkező pásztorigrációra enged következtetni az egyes borotvatartókon megfigyelhető spanyolozás, vagy a néhány ivócának megléte is. Sokkal nehezebb kideríteni a tiszántúli, pontosabban a jászági hatást. A jászberényi múzeumban található néhány olyan guzsaly, melyeket a forma és a díszítésmód hasonlósága miatt a

²⁸ Novák L. 1990. 183.

²⁹ K. Csilléry K. 1976. 123–124.

Kiskunsághoz kapcsolhatunk. A szárúk azonban a legtöbb esetben csörgős, ami ezen a vidéken ismeretlen. Itt általában díszítetlen vagy csak igen kis mértékben faragott szárat alkalmaztak. A borotvatartók és a mángorlók esetében ezt az összehasonlító vizsgálatot nem végezhettem el, mert a Jász Múzeumban csak egy-két ilyen darab található.

Ugyancsak eredménytelenül járt annak kiderítése, hogy a Szeged környékéről ki-rajzó népcsoportok milyen hatással voltak a kiskunsági pásztorművészet alakulására, mert a Móra Ferenc Múzeumban elsősorban Békés megyéből és a Kiskunságból származó borotvatartók, ill. guzsalyok találhatók, Szeged környéki alig.

Még egy kulturális hatással – a kecskemétiivel – mindenképpen számolni kell. Bár mindez ideig nem ismerjük kellőképpen a kapcsolatok mélységét, néhány elem azonos-sága feltételezi, hogy Kecskemét is közrejátszott a Kiskunság népművészetének alakulá-sában. Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a különböző irányból érkező népművészeti hatások csak igen kis mértékben befolyásolták a kiskunsági fafaragó művé-szetet, sokkal inkább egy sajátos belső fejlődési utat tett meg.

Végezetül Balogh Jolán igen találó megállapítását idézem: „Az átvételek sohasem passzívak. A motívumok a nép kezén deformálódnak és átformálódnak, de korántsem pejoratív értelemben. Az átvett motívum nyersanyag, amelyből a nép újat formál. Éppen ezért nehéz olykor az összefüggéseket felderíteni. Nem az átvételek határozzák meg a népművészetet, hanem a feldolgozás módja, tehát a sajátos stílusfelfogás.”³⁰

IRODALOM

BALOGH Jolán

1967 A népművészet és a történeti stílusok. Néprajzi Múzeum Füzetei 24. sz.

BÁLINT Sándor

1974 Szegediek Bács-Kiskun homokján. *Cumania* II. 411–426.

K. CSILLÉRY Klára

1976 A szerelmi ajándékok a magyar parasztságnál. *Ethn.* LXXXVII. 103–132..

1977 A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. *Ethn.* XXXVIII. 14–30.

1979 A magyar népművészet története. Budapest

DIÓSZEGI Vilmos

1978 A pogány magyarok hitvilága. Budapest

DOMANOVSKY György

1981 A magyar nép díszítőművészete. Budapest

FODOR Ferenc

1990 Pálospuszta benépesedése. In: *Migráció és település a Duna–Tisza közén.* Szeged.

1995 Csólyos és Pálos puszta története. In: *Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népéletéről.* Csólyospálos.

FODOR István

1975 Verecke híres útján... Budapest

HOPPÁL Mihály – VASS Katalin

1978 Mosósulykok és díszítményeik. *Folklor Archivum* 9.

HOPPÁL Mihály

1983 Jelrendszerek a népművészetben. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIII. 275–298.

JANÓ Ákos – SOLYMOS Ede

1966 Bács-Kiskun megye népművészete. Kecskemét

---

³⁰ Balogh J. 1967. 79.

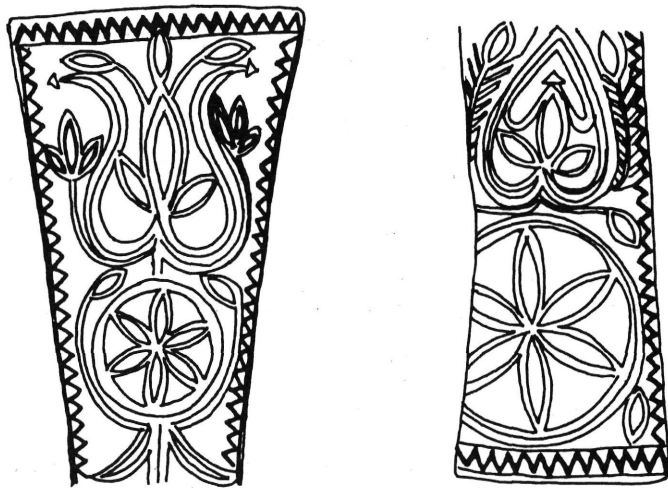
- JUHÁSZ Antal
1990 Az elvándorlás és megtelepedés motivációi a táj települési folyamataiban. In: Migráció és település a Duna–Tisza közén. Szeged.
- LÜKŐ Gábor
1983 Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét
- MANGA János
1971 A népi díszítőművészet stíluselmzésének történeti tanulságai. Népi Kultúra – Népi Társadalom V–VI. 314–322.
1972 Magyar pásztorfaragások Budapest
- NOVÁK László
1982 Mezővárosi népművészet. Nagykőrös
1990 Figurative Communication in Folk-Life. In: Bild Kunde Volks Kunde. Miskolc
- ORTUTAY Gyula
1937 Parasztágunk élete. Officina, Budapest
- SÖMEGI György
1978 Valami paraszt faragta. Forrás. X. évf. 7-8. sz. 79-81.
- SZABÓ László
1980 A járszági helytörténeti, néprajzi kutatás eredményei a Kiskunság népművészetének értékelésében. In: A Kiskunság népművészete. Szeged
1982 Faragott guzsalyok és rokkák Szolnok megyében. Kiállításvezető. Szolnok
- SZABÓ Kálmán
1979 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest
- SZTRINKÓ István
1980 A kiskunsági népművészet kérdőjelei. In: A Kiskunság népművészete. Szeged
- TÁLASI István
1977 Kiskunság. Gondolat, Budapest
- V. N. TOPOROV
1982 Adalékok néhány költői szimbólum eredetének kérdéséhez. In: A művészet ősi formái. Budapest

The Motifs of Wood Carvings from Kiskunság

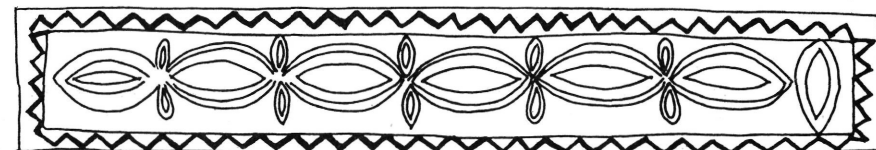
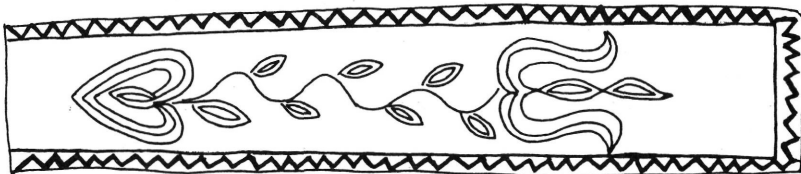
ZSUZSA KORKES

The pieces of the wood-carvings of Kiskunság. The author is dealing with in her study, namely razor-cases, mangles and distaffs, have been less-known so far. On the basis of dated objects she has examined the relics of the period between the beginning of the 19th century and the beginning of the 20th century, so the general characteristics of the above-mentioned objects can be determined. The most outstanding feature of the carvings is the exclusiveness of geometric ornaments, for example, the rotating rose, the rosette and the saw-tooth. The floral ornaments appearing at the beginning of the 19th century gained ground in this region in a very simple form: most often in that of a stylized tulip, a leafy bough or a flower in a pot. The S-shapes turned opposite to each other and plumstone-shape leaves are common motifs of the carvings. Floral ornaments, however, remained the complement of geometric style all the time.

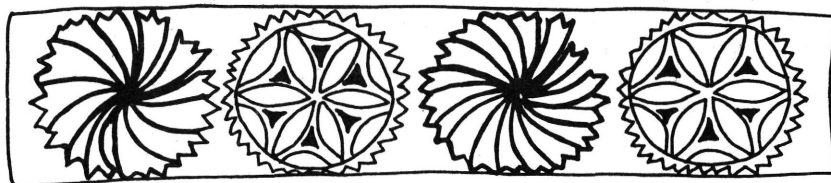
Motifs were never used for a purpose themselves; they always carried some kind of information. The author supposes that the leafy bough with a rosette or a rotating rose beside or above it is the later representational form of the sun and moon world-tree representation dating from the Hungarian settlement. The hearts, tulips and plumstone-shapes leaves appearing either together or one by one on the carvings carried love messages.

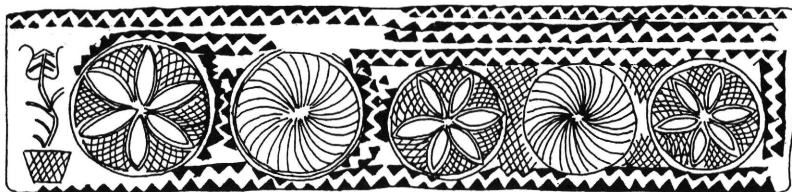
1. ábra Guzsalytalp, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.2436.1. Oldalán 1827, alján Pero Vera felirat olvasható.
H: 29,3 cm; Sz: 7 cm

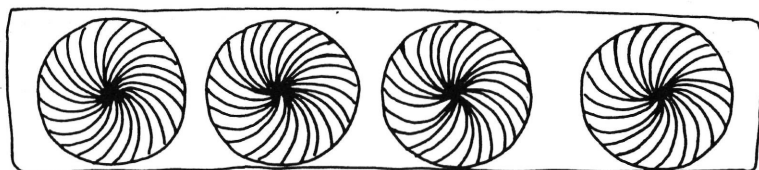
2. ábra Borotvatartó, Kecskemét. ltsz. 72.1.115. Oldalán felirat: cs istványé ez a beretvatarto 1835
H: 22,8 cm; Sz: 4,5 cm; M: 4,5 cm

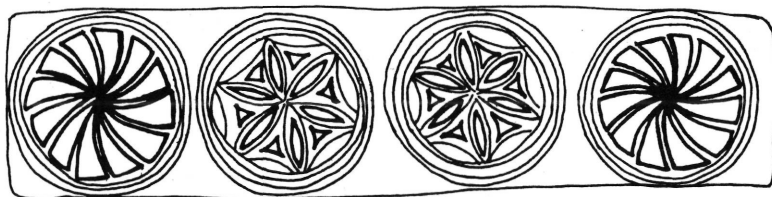
3. ábra Borotvatartó, Kecskemét. ltsz. 1595. Tetején bevésve 1892. H: 24 cm; Sz: 5,3 cm; M: 5,2 cm

4. ábra Borotvatartó, Kecskemét. Néprajzi Múzeum ltsz. 132 695.
Oldalán felirat: Cs GYJGYMNK K SZ 1907. H: 25 cm; M: 6 cm; Sz: 5 cm

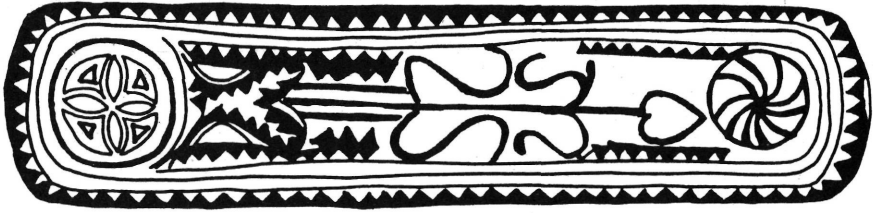

5. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.1053.1. Felirat az alján: Rényi Ferencz
H: 23 cm; Sz: 5,2 cm; M: 5,2 cm

6. ábra Borotvatartó, Kecskemét. Néprajzi Múzeum ltsz. 132 690. H: 23 cm; Sz: 5,4 cm; M: 4 cm

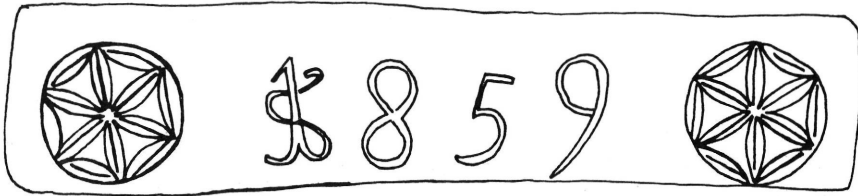

7. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.1026.1. Bevésve: 1842. H: 20,2 cm; Sz: 5,6 cm; M: 5,5 cm

8. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. ltsz. 60.3572.1. Bevésve: 1859. H: 22,5 cm; Sz: 6,7 cm; M: 7 cm

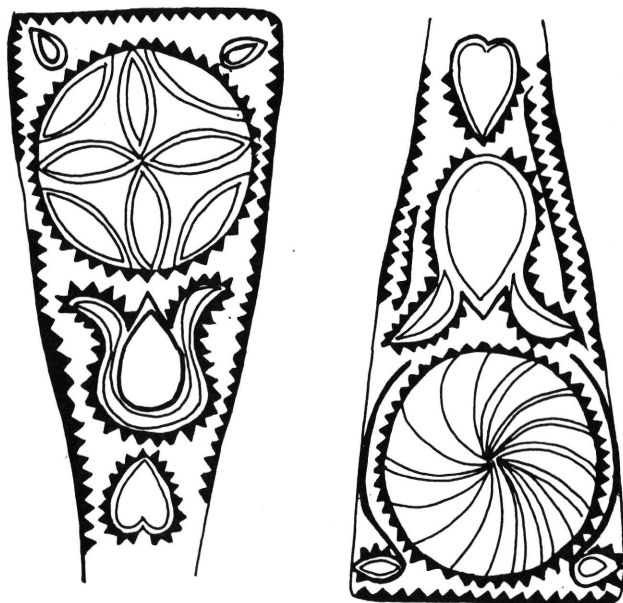
9. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.1050.1. Oldalán 1843 Tót Is
H: 25,2 cm; Sz: 5,2 cm; M: 7,8 cm

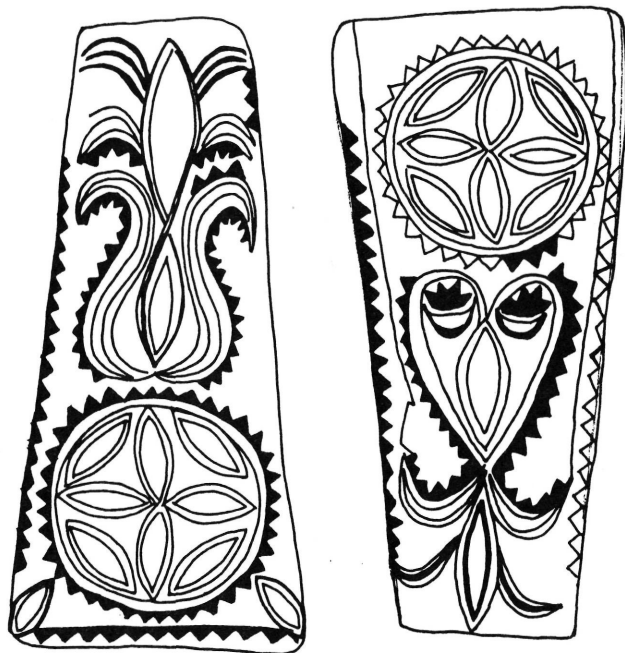
10. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.1032.1. Oldalán: Ivány Imrée Készült 1853 ba
H: 22,5 cm; Sz: 5,1 cm; M: 5,7 cm

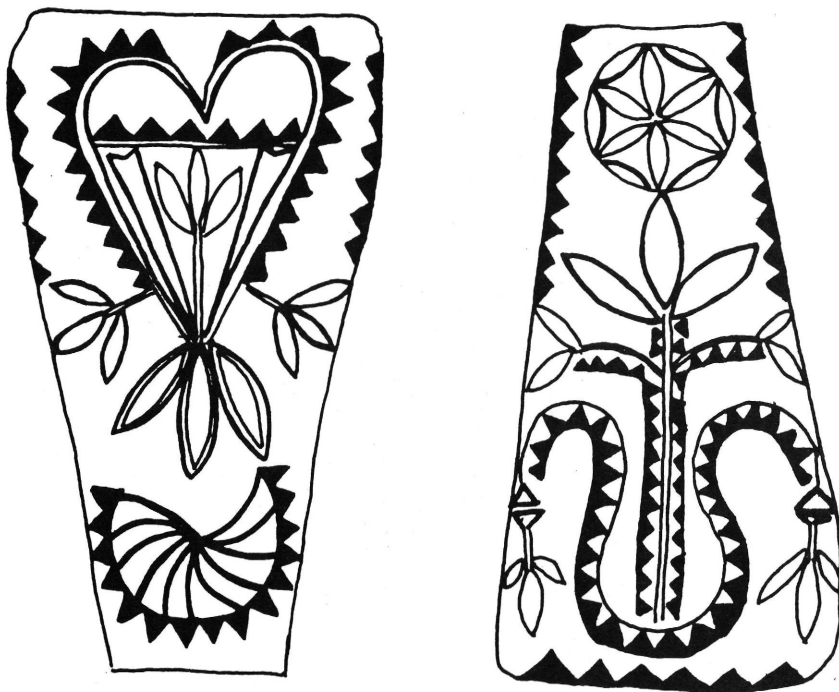
11. ábra Borotvatartó, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.1011.1. Tetején: 1856. H: 25,2 cm; Sz: 4,7 cm; M: 9,7 cm

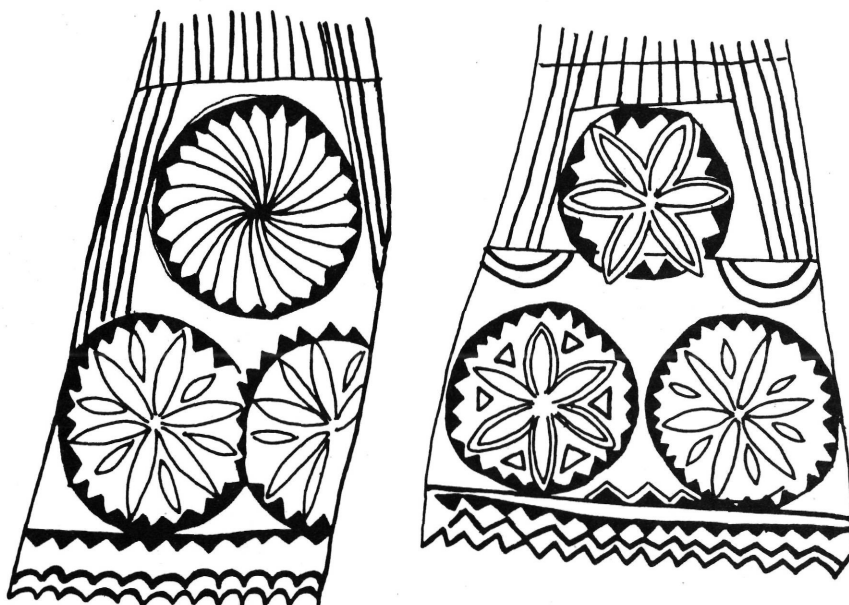
12. ábra Guzsalytalp, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.2483.1. H: 34,2 cm; Sz: 7,5 cm

13. ábra Guzsalytalp, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.2437.1. H: 37,5 cm; Sz: 7,7 cm

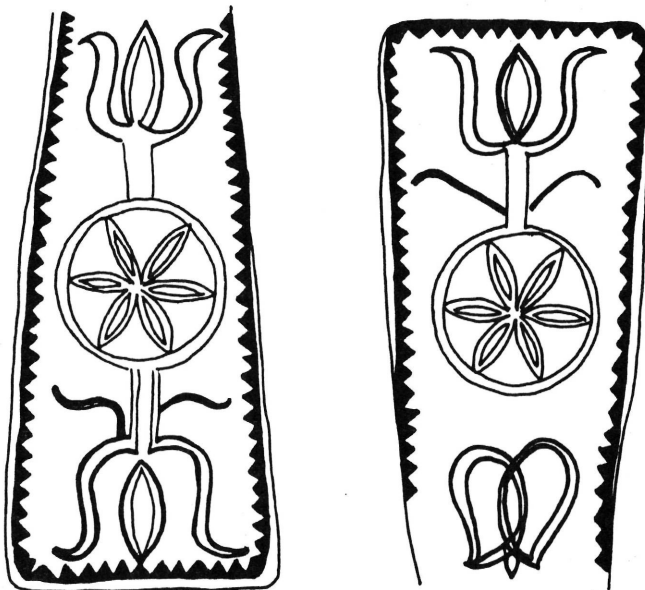
14. ábra Guzsalytálp, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.2422.1. H: 30,5 cm; Sz: 7 cm

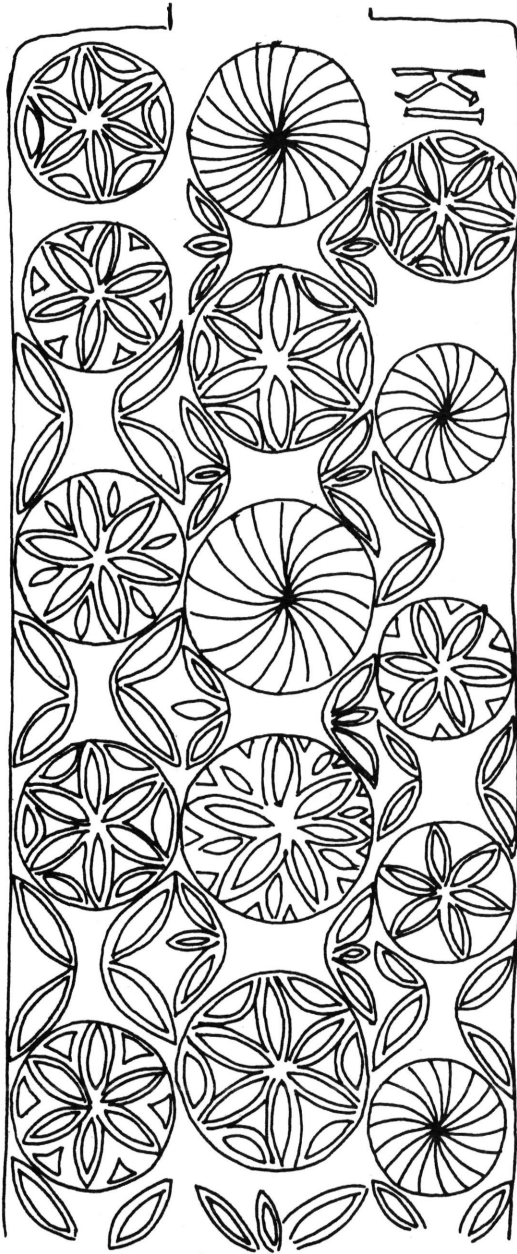
15. ábra Guzsalytálp, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.2423.1. Felirat az alján: 1871 N Mária
H: 30,5 cm; Sz: 10 cm

16. ábra Guzsalytalp, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.2421.1. Felirata: Barna Ilos Kovász Janos 1835
H: 35 cm; Sz: 9 cm

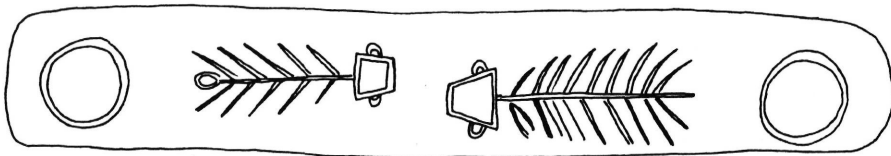
17. ábra Guzsalytalp, Kiskunfélegyháza. Itsz. 55.2465.1. Alján bevésve: 1855. H: 33,8 cm; Sz: 6,7 cm

18. ábra Mángorló, Kecskemét. It.sz. 2507. Felirata: Virág
István 1893 Daró Erzsébet Születet Ok 23
H: 73 cm; Sz: 9,5 cm

19. ábra Mángorló, Kecskemét.
It.sz. 75.29.8. Kunszentmiklóson
vásárolták. Belevésve: B R 1883.
H: 73 cm; Sz: 15 cm

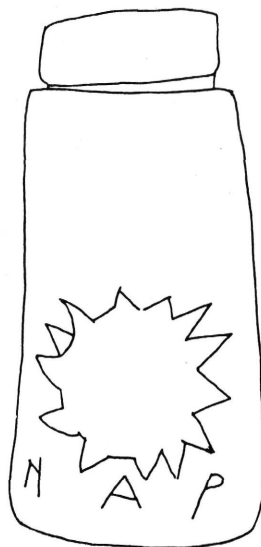
20. ábra Borotvatartó,
Kiskunfélegyháza. ltsz.
55.1062.1. Belevésve:
1875. H: 28 cm; Sz: 5,5 cm
M: 4,5 cm

21. ábra Borotvatartó,
Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.1016.1.
H: 22,5 cm; Sz: 5,1 cm; M: 5,5 cm

22. ábra Mángorló, Kiskunfélegyháza. ltsz. 55.1760.1.
H: 66 cm; Sz: 12 cm; M: 4,5 cm

23. ábra Sótartó, Kiskunfélegyháza.
ltsz. 69.39.1. H: 11,5 cm; Átm: 6 cm

„Lappongyva gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig*

1994

GRYNAEUS TAMÁS
(Budapest, Szent János Kórház)

A városi tanács ekkor (1797) elhatározta, hogy a „Feő Biro Müller Sebestyén ur az illetén lappongyva gyógyítgató paraszt orvosokat kifogja nyomoztatni, s büntetés véget elől állítani, többnyire pedig közönséggé tétetend, hogy ki-ki nyavalyás állapottyában a Város tanult Orvossához folyamodjon, és ha ki magát vagy felebarátyt az ilyen veszedelmes paraszt orvosokra bízni tapasztaltatik hasonló büntetést, aki pedig az ilyeneket, akár az amollyan orvosokat feladja, ajándékot vészen”.

(Szeged város Tanácsi jegyzőkönyv, 1324. sz. 1797. aug. 17.)

„A sündisznótüske hamuja petroleummal keverve a legkopaszabb fejen is bozontot nevel, csak előbb mustárral kell vörösre dörgölni a tarkót. Ezt persze már csak Apró Setét Rozál ángyikától hallottam, aki szatymazi javasasszony és csirkével járatos a házunkhoz.

Alighanem sündisznótüske hamujával kenegeti őket, mert a toll sokkal dúsabb növésű rajtuk, mint a hús. De éppen ezért van az én szememben Rozál ángyinak is annyi hitele, mint Pliniusnak, meg a császárok doktorának”.

(Móra Ferenc: Belterjes sündisznótenyésztés)

A hazai nagyhirű hagyományos gyógyítókról szóló irodalom meglehetősen szegényes, (ősi javas,¹ csereszegtomaji Vak Lina,² az Illyés Gyula említette pusztai gyógyító,³ a fehértói gyógyító ember,⁴ az orosházi kenőasszony,⁵ a „pitvarosi

* Rövidített formában, németül megjelent: Acta Ethnographica Hungarica 1994. 39., 325–340.

¹ Vajkai A. 1938.

² Vajkai A. 1940.

³ Illyés Gyula: Puszták népe, 15. fejezet: Kuruzslók és orvoslók.

⁴ Grynacus T. 1956.

⁵ Oláh A. 1963.

~ csanádalberti ember”,⁶ a mátészalkai parasztorvos,⁷ Engi Tüdő Vince,⁸ a Dráva menti „varázslók”,⁹ csépai ~ *csibai* ember,¹⁰ vagy a részletesen nem ismert, de korukban nagy hírű cérnabarai asszony,¹¹ pécskai ember,¹² budákóci [Szlavónia] javas,¹³ mohácsi asszony¹⁴ stb.) s ez azt a látszatot kelti, mintha e gyógyítók száma csekély lenne.

Kisebb tájegység gyógyítóit Ébner Sándor szedte számba a zselici csontrakókról és öntőasszonyokról 1931-ben írott munkájában, Kiss Géza pedig az Ormánságban és azon kívül lakó, leggyakrabban fölkeresett gyógyítókat – szám szerint hetet –, valamint a név és szám szerint nem említett csontrakókat sorolja föl.¹⁵ Néhány évvel később, 1941-ben jelent meg Szűcs Sándor munkája a nagysárréti javasokról. Pócs Éva ír a zagyvarékesi és környékbeli gyógyítókról;¹⁶ Barna Gábor pedig a Hortobágy vidékiekről, monográfiája első fejezetében 12 ember- és 13 állatgyógyítót sorolva föl ebből az időszakból.¹⁷ Korkes Zsuzsanna a Tápió menti falvakban közelmúltban működött gyógyítók számát 25-30-ra becsüli, „de lehet, hogy ennél több volt, mert igen sok kenőasszony, kovács, borbély foglalkozott gyógyítással és csak a híresebbek neveit említették.”¹⁸ Ugyancsak 1985-ben jelent meg Vasas Samu könyve a kalotaszegi népi orvoslásról. Külön fejezetben, sok szempontból elemzi a gyógyítókat, a nők–férfiak számaránya közötti nagy különbség (4:1) neki is feltűnt. Számos Békés megyei – magyar és szlovák – gyógyítót említ Oláh Andor 1975-ben megjelent monográfiájában. A Maros menti Magyarón ugyanebben az időszakban Zsigmond József szerint mintegy 25-30 gyógyító tevékenykedett, zömük nő (asszony); viszont a ficamok és sérülések gyógyítása férfiak feladata volt. A Torda-Aranyos megyei Felsőszentmihály és környéke gyógyítóit (5 öntő-, 4 kenőasszony, egy kenő és a kovácsmester) Komáromi Tünde sorolja föl szakdolgozatában.¹⁹ A volt Ung megyei Rát község és környéke bábáit, gyógyítóit pedig Kótyuk Erzsébet, disszertációjában.²⁰ Bonomi 1975-ben megjelent tanulmányában 10 Buda környéki, részben németek lakta községben 20 „Rotlauf” specialistát írt le. A korábbi gyűjtések nem sok figyelmet szenteltek arra sem, hogy egy-egy vizsgált település összes működő gyógyítóját felsorolják. Csupán Vajkai figyelt arra, hogy Cserszegtomajon,²¹ a Borsa völgyi falvakban (Kide, Csomafája, Bádok, Borsa)²² és

⁶ Oláh A. 1968.

⁷ Farkas J. 1968.

⁸ Grynaeus T. 1972., 1994.

⁹ Dömötör T. 1987.

¹⁰ Tömörkény I. 1909., 1903.; Móra F. 1955. Négy apának egy leánya. 125.; Bálint S. SzegSz *Csépa* címszónál; Grynaeus T. 1960.; Barna G. 1982.

¹¹ Tömörkény I. 1909. Bálint S. SzegSz *Cérnabara* címszónál és A szögedi nemzet. I. 154; Grynaeus T. 1971. 779/8; Ferenczi I. 1973. 293.

¹² „pécskai ember,” „pécskai oláh,” „Száva bácsi” ld. Grynaeus T. 1963. 367., 429.

¹³ Kiss G. 1937. 150., 153.

¹⁴ Dávodi kéziratoss gyűjtésében.

¹⁵ Kiss G. 1937. 150–161. (Szalonta, Cserdi, Szigetvár, Tótokújfalú, Szilvás, Budákóc, Szaporca tudósai.)

¹⁶ 1964. 116., 122–127., 206., 255–258.

¹⁷ Barna G. 1979. 20–68.

¹⁸ Korkes Zs. 1985. és szíves levélbeli közlés.

¹⁹ Kézirat. Kolozsvár, 1995. 18., 49., 51.

²⁰ Bölcsészdoktori disszertáció (kézirat). Budapest, 1996. 190–192.

²¹ Vajkai A. 1939.

²² Vajkai A. 1943.

Szentgálon²³ a vizsgált időszakban hány és milyen gyógyító élt-dolgozott. Ezt követően még Vésztő (13 fő),²⁴ Orosháza és környéke (17 fő),²⁵ Tápé²⁶ és a volt Hadikfalva²⁷ gyógyítóiról van tudósításunk. Tánczos Vilmos könyvében sok szó esik a Gyimesek gyógyítóiról,²⁸ Tankó Gyula 1996-ban megjelent monográfiájában pedig ezt olvashatjuk: „Régebb meg vót minden patakon ujan mindenttudó öregasszony, aki ráolvasott a betegségre s az megjavult. Így gyógyították: az igazet, a hályogot, a rontást, torokgyékét, árpát, kelést, kégyómarást vagy akármilyen betegséget. Ma ezek má kimentek...”.²⁹

Nem túl távoli külföldi példa E. Rudolph műve az Ausztria – Bajor erdő – Svájc – Dél-Tirol határos területén élő gyógyítókról. Elméleti alapvetést-összegzést Schröder munkájában (1988) találhatunk.

A szegedi nagytáj legjobb ismerője, Bálint Sándor összefoglaló munkájában – példaképpen – mindössze három gyógyítót említ, a kérdés behatóbb vizsgálatát rám testálva.³⁰ Ennek a megbízatásnak szeretnék most – részben – eleget tenni.

I. A szegedi néprajzi művekből több, a múlt század második felében – a századforduló táján élt neves gyógyítóról van tudomásunk. Így a részben szerbek, részben a szegedi dohánykertészek leszármazottai által lakott Cérnabara (Feketető, Temes m.) szerb (rác) gyógyító-jósló asszonya – a *cérnabari asszonyáról* (tudását a hagyomány szerint egy helybéli magyar asszonyra hagyta, aki később elköltözött a községből);³¹ a szentesi Veszett Nagy Sándor (1841–1913)³² messze földön ismert és igénybe vett *veszettorvosról*, vagy a tájegységünkön már kívül élt, de avval igen szoros kapcsolatban volt csépai *tudós emberről* (Mészáros Mihály, ?, 1844–1913)³³ szóló tudósítások mellett Kálmány Lajos és Kovács János³⁴ a szegedi nagytáj számos községében igen sok értékes gyógyító hagyományt és gyógyeljárást is följegyeztek. Ezekből azonban többnyire nem derül ki, hogy ki volt a gyógyító, mikor munkálkodott és kb. milyen körre terjedt ki gyógyító tevékenysége.³⁵

	magyar	román	össz.
Kide	21	10	31
Csoma fája	5	11	16
Borsa	3	8	11
Bádok	1	több	1 + ?
összesen			58 + ?

²³ Vajkai A. 1987. A gyógyítók c. fejezet (129–131.): 14 fő (11 nő, 3 férfi ?).

²⁴ Grynaeus T. EA P 96/1954. (kézirat).

²⁵ Grynaeus T. 1963. 362., 368–369.: 10 ember- és 7 állatgyógyító.

²⁶ Grynaeus T. 1971. 29 gyógyító.

²⁷ Grynaeus T. 1991. 19 gyógyító.

²⁸ Tánczos V. 1995. 278–279. és passim.

²⁹ Tankó Gy. 1996. 87.

³⁰ Bálint S. A szegedi nemzet III. 156.

³¹ Ld. a 11. jegyzetben.

³² Tömörkény I. 1904. és 1909.; Polner Z. 1984. 9., 28. skk.

³³ Ld. 10. jegyzetben.

³⁴ Kovács J. 380.

³⁵ A Szeged népe III. 153/26. sz. szöregi, uo. 29. sz. egyházaskéri támadásról, ill. sünről való adatánál ez sejtethető. Kovács J. i.m. 398. beszél a szegedi Dóka családban hagyományos gyógyító tevékenységről.

II. Jelen munkámban a 20. század első háromnegyedében Szegeden és környékén működött gyógyítók az irodalmi adatok és saját gyűjtéseim alapján próbálom meg számba venni. Mint az előző időszakban, úgy ebben is nagyobb számúak az általános-ságban mozgó, vagy egyes gyógyító szokásokat, eljárásokat rögzítő följegyzések. A gyógyítók személye még az egyéniséggutatás időszakában sem kapott vidékünkön nagyobb figyelmet.³⁶ Sok értékes ismerettel gyarapította viszont tudásunkat a gyógyító imádságok gyűjtése és rendszerezése.³⁷

A múlt századi vasút- (1854) és hídépítés (vasúti 1859; közúti 1883), kórházépítések (első világi kórház 1805), valamint a gyáripar kialakulása után századunk legjelentősebb eseményei a két világháború; a jogakadémia után teljes egyetem (1921) és klinikák, könyvtárak alapítása, múzeumépítés, a csanádi püspökség székhelyének Szegedre helyezése (1923); megyeszékhellyé válás (1960-as évek); útépitések, s 1948 után az ún. szocializálás–kollektivizálás voltak. A két békekötéssel meghúzott határ a Város helyzetét megváltoztatta, természetes országúti, vasúti és vízi összeköttetései egy részét megszakította. A Szegedtől délre eső községek vizsgálatát az ötvenes években kialakított határsáv tovább nehezítette.

Azt vizsgáljuk, hogy ilyen gyors és mélyreható változások – mintegy az elmúlt három emberöltő – idején hogyan alakult a Városban és a szegedi földön a hagyományos gyógyítás helyzete. Közlebről: hol, mikor, hány és milyen gyógyító működött a Város egyházi, kulturális, adminisztratív és gazdasági vonzási körében. Munkám sikeres elvégzése érdekében számos adott, ill. önként vállalt határt–korlátot kell tiszteletben tartanom.

Gyógyító alatt jelen esetben azokat értem, akik szűk családi körükön kívül is gyógyítanak. Ez is önkényes meghatározás, mert folyamatos az átmenet a saját maga végezte gyógyítás; pl. „*fecskét látok, szeplőt hányok*”; *finkő (hörpencs)* ráolvasása; a „*Főd Anyám, torkom fáj*”, ill. „*Giz-gaz, Boldogasszony teje...*” típusú gyógyítások; a családtag végezte gyógyítás (pl. *nyakfog* felhúszása, fülbecseppentés *fülfüvel, váltott gyerek visszaváltása*); az idegen segítséggel otthon végzett gyógyítás (pl. *aggos főzése*); a betegség- okozó odacitálása (pl. a föltételezett szemverővel mosdatják meg a gyereket)³⁸ és a nem családi közösségbe tartozó gyógyító ténykedése között.

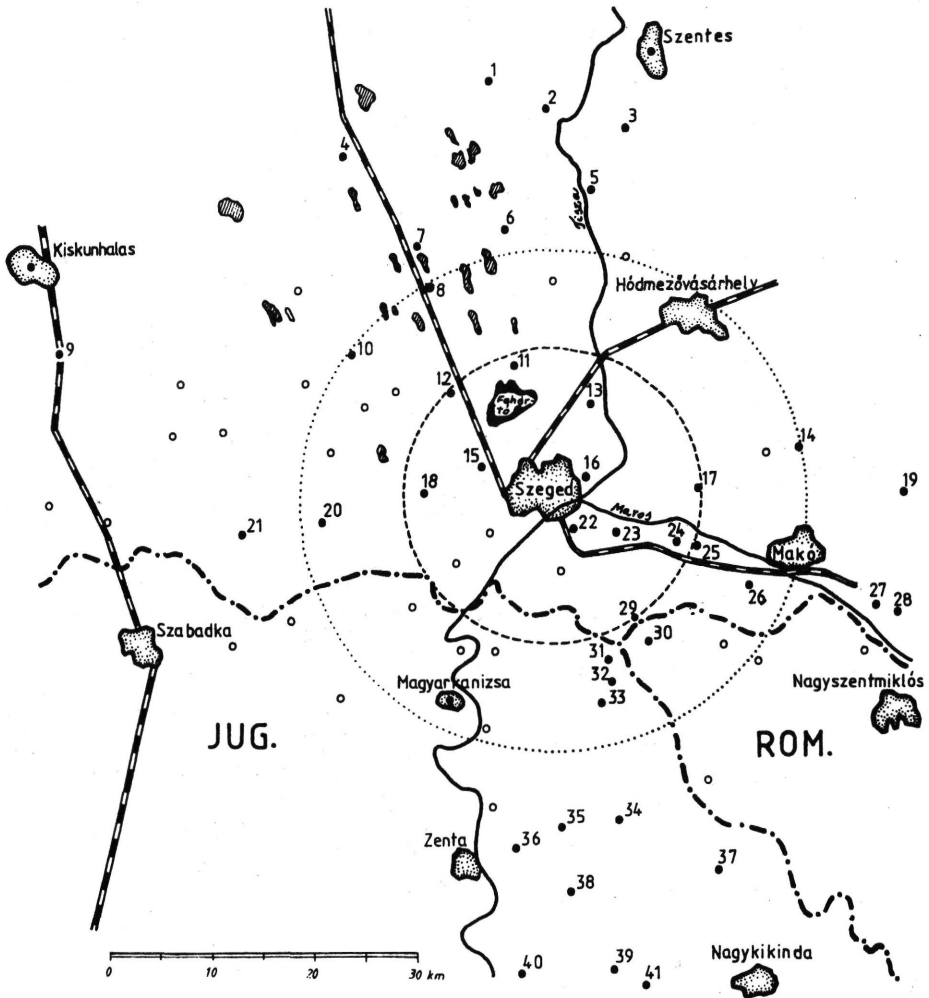
A „hol?” kérdésre adott válaszuk is bizonytalan. Általában a gyűjtés helyét rögzítik, de pontosabb adatfölvételek mutatják, hogy a születési-, és lakóhely házasságkötés, vagy más okból történt belső migráció miatt nem mindig azonos. (Még szerencsésebb, egyszerűbb eset, ha ezek a helyváltoztatások a szegedi nagytájon belül történnek.) Az új helyre a gyógyító viheti magával hagyományait, de ott is tanulhat újakat.³⁹ (I. térkép)

³⁶ Péter L. 1947.

³⁷ Bálint S. 1929., 1937. és A szegedi nemzet. III.; Erdélyi Zs. 1976.; Polner Z. 1978.

³⁸ Pl. Ferenczi I. 1973. 284.; Süli É. 1976. 448.

³⁹ Így pl. Enginé, szőregi gyógyítóasszony tudományát anyjától tanulta. egy ideig Szegeden élt, majd Szőregre költözött. Kisteleki születésű Klárafalvára (Polner 1984. 99.), tömörkényi Mindszentre került (uo. 175.). Szatymazi (uo. 143.), ill. mórahalmi (uo. 63.) Kiskundorozsmára költözött, átokházi családok még meszszebb, Szeremlére (Bács m.) kerültek. Fordítottjával is találkozunk: Gutáról Pitvarosra került asszony ráimádkozó szövegéről ezt mondja: „Itt kaptam Pitvaroson egy asszonytul” (Polner uo. 273.).

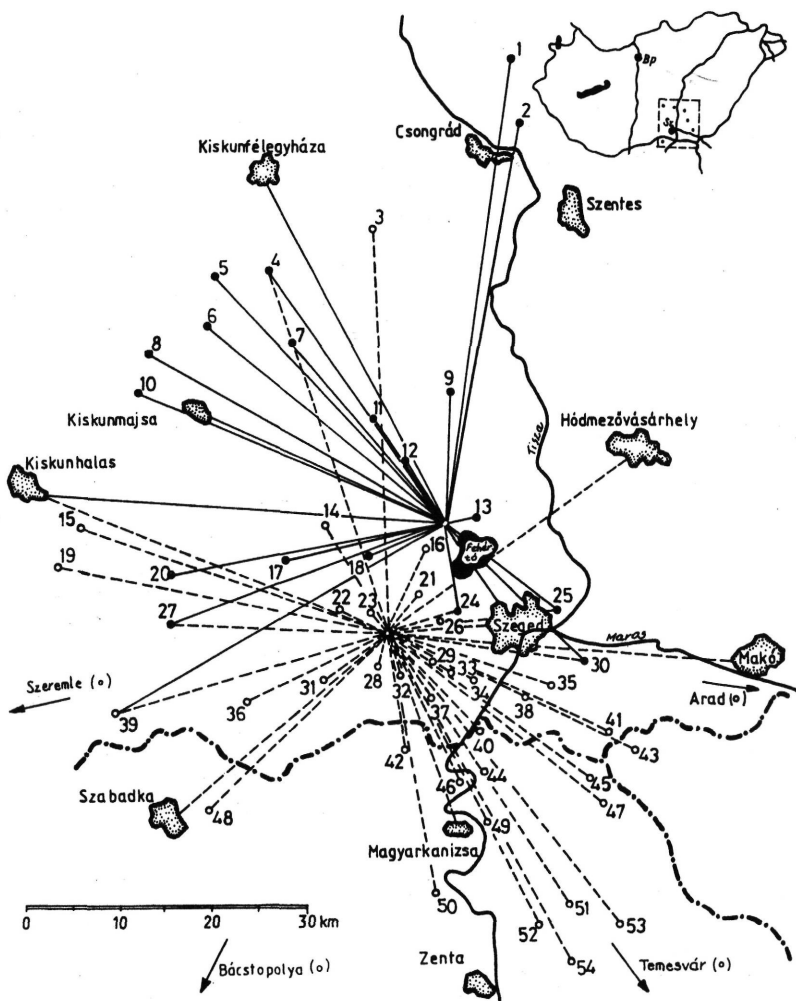
I. térkép

Ismert gyógyítók lakhelyei a szegedi nagytájban

----- 15 km

..... 25 km

- 1: Tömörkény, 2: Csanytelek, 3: Szegvár, 4: Csengele, 5: Mindszent, 6: Pusztaszer, 7: Kistelek, 8: Balástya, 9: Balotaszállás, 10: Forráskút, 11: Sándorfalva, 12: Szatymaz, 13: Algyő, 14: Földeák, 15: Kiskundorozsma, 16: Tápé, 17: Püspöktele, 18: Domaszék, 19: Királyhegyes, 20: Mórahalom, 21: Szőreg, 22: Ásotthalom, 23: Deszk, 24: Klárafalva, 25: Ferencszállás, 26: Kiszombor, 27: Apátfalva, 28: Magyarcsanád, 29: Kübekháza, 30: Óbéba (Beba Veche), 31: Rábé (Rabe), 32: Majdán (Majdan), 33: Oroszlámos (Banatsko Aranđelovo), 34: Cérnabara (Crna Bara), 35: Egyházaskér (Verbica, Vrbica), 36: Csóka (Čoka), 37: Mokrin, 38: Jázova (Jazovo), 39: Szaján (Sajan), 40: Padé (Padej), 41: Tiszahegyes (Iđoš)

II. térkép

Engi Tüdő Vince (- - -) és Dóczi István (—) vonzaskörzete

1: Szelevény, 2: Magyartés, 3: Tömörkény, 4: Petőfiszállás, 5: Jászszentlászló, 6: Szank, 7: Csengele, 8: Tázlár, 9: Pusztaszer, 10: Bodoglár, 11: Kistelek, 12: Balástya, 13: Sándorfalva, 14: Forráskút, 15: Alsószállás, 16: Szatymaz, 17: Üllés, 18: Zsombó, 19: Balotaszállás, 20: Pusztamérges, 21: Lengyelkápola, 22: Külső-Zákány, 23: Zákányszék, 24: Kiskundorozsma, 25: Tápé, 26: Domaszék, 27: Öttömös, 28: Mórahalom, 29: Királyhalom, 30: Deszk, 31: Átokháza, 32: Nagyszéksós, 33: Feketeszél, 34: Gyálarét, 35: Újszentiván, 36: Ásotthalom, 37: Röszeke, 38: Ószentiván, 39: Kelebia, 40: Gyála, 41: Kükbekeháza, 42: Horgos (Horgoš), 43: Óbéba (Beba Veche), 44: Martonos (Martanoš), 45: Rábé (Rabe), 46: Szerbkeresztúr (Krstur), 47: Majdán (Majdan), 48: Palics (Palič), 49: Törökkanizsa (Novi Kneževac), 50: Adorján (Nadrijan), 51: Egyházaskér (Verbica, Vrbica), 52: Csóka (Čoka), 53: Cérnabara (Crna Bara), 54: Jázova (Jazovo)

Működésük tartamát is sokszor csak hozzávetőlegesen sejthetjük. (Mikor kezdte? Meddig csinálta?) Egyesek életútja és működési ideje a múlt századból jócskán átnyúlt a huszadikba is.

Az itt említett gyógyítók csak azok, akikről ilyen vagy olyan mértékű tudomást szereztünk. Ismereteinket véletlenek nagymértékben befolyásolhatják, a gyűjtések esetlegességéből számos torzító hiba adódhat; gyógyító tudományuk fölmérése is hiányos, csonka maradhatott. Nehézséget okoz sokszor az is, hogy a gyógyító – boszorkány – ördögös – táltos – tudós kocsis – halottlátó vonásai és hiedelemköre egy-egy személyben, ill. személy körül változó arányban keverednek.

Végül gyűjtés közben, vagy a közlésekből sokszor nem állapítható meg biztosan, hogy az elmondott gyógyítás, gyógymód passzív ismeret-e, avagy ők is éltek vele mások javára. (Csak ez utóbbi eseteket vettem figyelembe!) Mindez csökkenti számbavételünk pontosságát, megbízhatóságát. E hibalehetőségek ellenére, az előbbi megszorításokkal élve is megdöbbentő gazdagság tárul elénk: a vizsgált területen és időszakban 251 gyógyítót tudtunk (eddig) számba venni. (180 nő, 65 férfi; 6 ismeretlen nemű.)

Nagy különbség van az egyes gyógyítók jellege, „körzete”, személyisége és tudása között: a csak egy betegséget gyógyító asszony, ember (*csak erről hasznos a kezem*)⁴⁰ és a nagyhatású, nagyhírű, sokféle betegséget kezelő *javas* között mindenféle átmenetet megtalálhatunk.

A vizsgált időben Szeged környékén élt gyógyítók – tudósok számát bizvást az említett többszörösére tehetjük. Erre utal egyrészt az, hogy adatainkban egyes népi specialisták (pl. *szemverést*, *ijedést* gyógyítók; *helyretevők*) nagyszámban szerepelnek, ezzel szemben éppoly elterjedt betegségek orvoslói (pl. az ún. *vadszörstedők*) alig. Bábákról, borbélyokról, állatgyógyítókról pedig éppenhogy említés történik.⁴¹

Elméleti megfontolásokkal is hasonló eredményre jutunk. Ha ugyanis egy községben egyidőben csak egy *szemverést-ijedést* gyógyítót, egy *helyretevőt-kenőt*, egy bábát, egy borbélyt-foghúzó, egy *vadszörstedőt* és egy *állatgyógyítót* föltételezünk (azaz összesen hatot, ami igen szerény becslés, gyűjtésekből tudjuk, hogy egyidőben, egy helyen ennél jóval többen vannak), akkor három generáció alatt ez 18 fő; a vizsgált 49 településen tehát legóvatosabb becsléssel is 780-900 gyógyítóval kell számolnunk. Becslésünk másik bizonyítékát azok a települések szolgáltatják, ahol behatóbb vizsgálat, „mélyfúrás” történt: Tápén 42 (Bálint S., Györffy Györgyné, Grynaeus T., Polner Z., Bosnyák S.), Apátfalván 22 (Polner, Ferenczi I., Bosnyák), Kiszomborban 18 (Diószegi V., Grynaeus, Polner, Ferenczi), Domaszéken 15 (Grynaeus, Polner), Kisteleken 11 (Erdélyi Zs., Süli É.), Sándorfalván 8 gyógyítóról van tudomásunk (Grynaeus, Id. Juhász A., Polner).

Előljáróban röviden bemutatok két nagyobb hírű tudósembert: egyikük működése vizsgált időszakunk elejére (20. sz. első két évtizede; **Engi Tüdő Vince**), másikuké a közepére (ötvenes évek; **Dóczi István**) esik. Ezt követően paradigmaként, saját gyűjtéseim alapján egy falu- és egy tanyatelepülés gyógyítóit, majd felsorolásszerűen a tájegység többi tudósait említtem meg, az irodalmi adatok fölhasználásával (**I. táblázat**), végezetül néhány „specialistát” jellemeztem. A szemléletesség kedvéért mindezt térképen ábrázoltam, ezen föltüntettem a két nagyhírű tudós beteget lakhelye alapján vázolt vonzási, valamint a Város 15, ill. 25 km sugarú körzetét. (Az ötletet Thünen közgazdasági elmé-

⁴⁰ A szó szerint idézett gyűjtésrészleteket kurzív betűtípussal jeleztem.

⁴¹ Erről ld. Deáky Z. 1996.

lete adta.⁴² Látnivaló, hogy a hagyományörzés nem követi Thüinen elméletét, vagy azzal éppen ellentétes. Az ismert gyógyítók Város környéki nagyobb száma adódhat e települések alacsonyabb vizsgálatából, ill. a települések itteni nagyobb sűrűségéből is.)

III. A századfordulótól 1922-ben bekövetkezett haláláig működött *Szeged-Alsótanyán (Engi) Tüdő Vince*⁴³ gyógyító – búcsúvezető – halottlátó, akihez a szegedi diaszpóra távoli pontjairól is jöttek gyógyulást-vigaszt keresők. (II. térkép, szaggatott vonalakkal jelölve.) Gyógyításai javarészt imádság – böjtölés – penitenciatartás révén történtek. Ezeket ő maga együtt végezte a beteggel, ill. a beteg hozzátartozóival, tanyáján épült kápolnájában vagy a mellette álló keresztnél. Nagyobb ünnepeken és újhold szombatján itt búcsújárás is volt, az ájtatosságokat ő vezette. Ezekben és gyógyításaiban – a paraszti világgépnek megfelelően, melyben maga is benne élt – a napfölkeltének-naplementének, bizonyos számoknak (3, 7, 9), a kedd és péntek tiszteletének, az újhold számontartásának, stb. nagy szerepe volt. Ezek révén tudta a sajátos pogány-keresztény fölfogásban élő betegeket és hozzátartozóikat katartikus élményben, javulásban részesíteni, de mindig hangsúlyozta, hogy nem ő, hanem „*az Isten és a hit gyógyít*”. A súlyosabbakat, hogy ne kelljen minden nap újra elhozni, tanyája egyik, betegeknek berendezett szobájában hagyták – 9 napig! – ezalatt ő, családja, a hozzátartozók és a tanyán élt koldus házaspár gondozták.⁴⁴

Míg Tüdő Vince alakját már csak a kortársak emlékezéseiből és a korabeli, legnagyobb részben súlyosan elmarasztaló tudósításokból rekonstruálhattam (ezt megerősítették, kiegészítették néhány éve megtalált töredékes följegyzései),⁴⁵ a híres „*fehértói gyógyító embert*” személyesen ismertem.⁴⁶ A II. világháború utáni két évtizedben működött a szatymazi határban lévő tanyáján. (A II. térképen vonzási területét folyamatos vonalakkal jeleztem.) Látható, hogy míg az előbb említett Tüdő Vincéhez *Alsótanyáról* és a Szegedtől délre eső diaszpórákból jöttek a betegek, a *fehértói ember* pácienseinek zöme *Felsőtanyáról* verbuválódott. (Ebben az időközben meghúzott országhatárnak is lehetett szerepe. Kelet felé viszont a Tisza választóvonalat jelent.)

Dóczy István, a *fehértói ember* elmondása szerint temetőcsész nagyapjától tanult, halálos ágyán kézfogással vette át tőle tudományát. Az első világháborúban egyik szemére megvakult, majd később egy baleset másik szemé világától is megfosztotta. Az addig cselédsorban élő szegényparaszt ettől kezdve koldult (énekes-imádkozó koldus volt) és időjósállással foglalkozott, majd a II. világháború után kezdett el gyógyítani. „*Én a Boldogságos Szűz Mária képével gyógyítok, – mondta – éjjel álmomba az őrangyalok megmondják: így, meg így gyógyíj. Megérik a fejembe, mint egy alma, osztán sikerül.*” Vakóságán kívül jobb felkarján lévő lágyszeg-daganatnak is szerepe volt gyógyító hírében. Elmondása szerint abban volt a tudománya. Jóllehet ismerte az általános népi gyógyító eljárásokat (sárgaság, szemölcs, aranyér, rándulás, fül-, fogfájás, stb.) ezeket nem, vagy csak alig alkalmazta, jóformán csak *megrontottakat* (ember, állat) gyógyított, fürdőkkel.

⁴² Ld. Jócsik: Szövetkezeti gazdaságtan. Bp., 1947. 150.

⁴³ Grynaeus T. 1972. és 1994.

⁴⁴ Hasonló szeged-alsótanyai adatban: Terbe, 1927. és Ferenczi I. 1973. 283. jázovai adatában a budicsi asszonnyal kapcsolatban.

⁴⁵ Sávai, Grynaeus T. 1994.

⁴⁶ Grynaeus T. 1956. (kézirat) és id. Juhász A. 1978. 366.

A betegek személyesen keresték föl, vagy csak hozzátartozójuk vitte el ruhadarabjukat (ing, zsebkendő). A beteg (vagy hozzátartozója !) csuklójának-pulzusának megfogásából és a maga előtt kiterített ruhadarabon tervszerűen mozgatott kő, ill. kicsiny tükör segítségével állapította meg a betegséget, a rontás okozóját és mértékét. A Tisza fontos határvonal: „*azon túl nem akarok hatolni*” – mondta, viszont a tisztántúli tudósoknak ezen az oldalon „*nincs gyógyító ereje*”. Egy, a folyón túli beteg baját nehezen tudta megállapítani, mert „*víz van köztünk*”. A fürdetést égő petróleumlámpa (villanylámpa nem jó) fényénél éjfélkor kellett kezdeni, s szótlánul végezni. A két idegen kútról hozott vizet az otthonból 9 literre egészítette ki. (A vizet is szótlán kellett hozni, ha kerékpárral ment, csöngőjét sem használhatta!) Ebbe a vízbe bele kellett főzni 3 mezsgyéről egy-egy marék füvet, 3 útszéli kereszt mellől és 3 keresztútról való földet, 3 nádasból való mohát, 3 kanál háromféle sót (pl. konyhasó, keserűsó, timsó vagy kálisó), 9féle magot s végül a beteggel azonos nevű 3 halott sírjáról (más-más temetőkből) egy-egy marék földet. Majd megfordított szitán teknőbe szűrték a főzetet, és benne háromszor egymás után, mindig felülről-lefelé lemosták a beteget, végül egy napnyugatnak ástott gödörbe öntötték, betemették, rávizeltek. (A fürdő összetétele esetről-esetre kismértékben változott.) A fürdetéshez használt szappant koldusnak kellett adni. Tehénrontás esetén a házat sóval – amire előbb 27 (azaz 3 x 9) Úrangyalát imádkozott – kellett körülszórni, s a maradékot kútba dobni. A távozó beteggel vagy hozzátartozójával valamelyik ruhadarabját (kendő, kalap, kötény) megfordította, s meghatározott időre visszarendelte. Megfigyelhető volt, amint tevékenysége során a sokfelől érkezett betegek és a gyógyító között mágikus, gyógyító közösség alakult ki. A páciens, kultúrája és baja miatt, már eleve erre van hangolva: „*Mindíg nevettem az ilyen dolgot, de most már, hogy rajtam megesett, nem nevelség*” – mondta az egyik beteg. A folyamat a tudós fogadó formulájával kezdődött (*Éreztem, hogy jönnek, Tudtam, hogy jönni fog*), majd boszorkánytörténetek sikeres gyógyításai közé fűzött elmesélésével folytatódott. A rezonancia megteremtődve a gyógyító magyarázata (boszorkány, kötés, rontás, stb.) lelki realitást, valóságértéket nyert, azaz a survival elemek mindkettőjükben revival elemekké alakultak át. Ami számunkra mozaik-szerűnek, töredékesnek tűnik, azt bennük a folklór alaprétegét képező, élő hiedelemvilág foglalta egységbe.

Dóczi István működése már kétségtelenül a bomló hagyományos paraszti társadalom és kultúra idejére esik. Ezért fenyegetőzhetett bántásokra, sértésekre hivatkozva azzal, hogy abbahagyja a gyógyítást. Erre utal olykor tudálékos szóhasználata, egyszerű patikaszeres rendelése és árusítása, azaz újításai, valamint egyénisége fokozottabb hangsúlyozása is. A gyógyító tudáson túl a jós, pap, költő, közösségi vezető egyes vonásai is megtalálhatók benne (imádság, gyónás, áldozás kérdésébe; szerelmesek, házastársak dolgába beleszólt; költői képeket-kifejezéseket használt), ezzel emelkedett az átlag fölé. Életútja is ezt mutatja: mindkét szemére megvakulva kezdetben koldult (Itt röviden utalok arra, hogy a Szeged környéki folklórban is a koldusnak fontos szakrális közvetítő, közbenjáró szerepe van!), majd jósolt, végül a nagyapjától látott-hallottakat fölhasználva gyógyítani kezdett. Ez másfelől azt is jelzi, hogy az adott időszakban, közösségben, képességekkel és testi adottságokkal az egyén előtt milyen lehetőségek álltak.

IV. A mintegy 1000 tanyából és az ötvenes években kialakult faluközpontból álló Domaszéken századunk tízes éveitől a '60-70-es évekig az alábbi gyógyítókról tudunk (nő:férfi arány = 6:9) : a már említett Tüdő Vince tanítványaként tartják számon „Farkas

sógor"-t (Farkas József, 1865–1941) aki ficamokat és *gilvákat* (furunculus) gyógyított,⁴⁷ **Kispéter Tamás** (Királyhalom) *kiment* végtagokat tett helyre és *ráimádkozott*. A zánkány-széki határban is élt egy *csontra*kó (Vőneki Pista). A röszei határban az I. világháború után torok- és lábfájást húzogatóással, nyomkodással (*a keze olyan volt neki ehön*) és imádsággal gyógyított **Papp Rózsa**, a későbbi időkben ugyanezeket *özvegy és árva Tanács Imréné, Balla Éva* (1870–1963) gyógyította: az áll alatti területet kaszakóvel, nagykéssel, vagy keresetlen *kötélcsülökkel* keresztezte-nyomkodta imádság közben. Leánya, Szekeres (Berta) Mihályné, Tanács Etel szerint „*a jó édősanyám még betegökre is imádkozott. Elhítták, ráimádkozott, oszt jobban lött. Ha valaki úgy nem bírt mönni: elhítták, hogy imádkozzon rá. Majd akkor möggyógyúlt a lába, aszt akkor birt mönni.*”

Az ő testvére volt **Balla Antal**, a *Szent Antal tüze* specialistája, utóda unokaöccse, szintén **Balla Antal**.⁴⁸ **Királyné gilvára** imádkozott, majd disznózsírba kevert 9 pókot kötött rá, napfeljöttig a kötést nem volt szabad levenni; háromszor egymás után, három naponta ismételte meg. **Batki Antalné** képzettség nélküli, ún. *parasztbába* volt, de elléseknél is segített. A többi állatgyógyító férfi volt: **Puskás Pista bácsi** (embereket is gyógyított), **Nacsa Miska bácsi** (lábrándulást, pókosodást gyógyított imádsággal is, „*nem fogadott el azér' pénzt*”) és **Kószó Tamás bácsi**. Róla mondták: „*valamikor még csak nem voltak állatorvosok se, ilyen sok vót ... jóindulatúan csinálták eztet, ... nem csináltak uzsoraságot, pénzt nem csináltak belőle. Ez így öröklődött apáról-fiúra.*” S még ide kell sorolnunk **Mári néni**t, a *kúdúsasszonyt* is, aki tanyáról-tanyára járva imádkozott a ház lakóiért, bizalmas helyeken még kártyát is vetett.

A ma kb. 5000 lakosú **Tápé** községben a helyzet ettől kicsit eltérő. Az öregek emlékezete az elmúlt 2-3 generáció idejéből 46 gyógyító (nő:férfi arány = kb. 3:1; másutt ettől egészen eltérő arányok: Apátfalván 18:1, Kisteleken 2:11, Kiszomborban 6:1 található, ami a gyűjtések esetlegességére, pontatlanságára is utalhat) és 14 rontóboszorkány nevét örizte meg.⁴⁹ Ezek a gyógyítók többnyire ficam, ijedés, szemverés, Szent Antal tüze, stb. gyógyítását végző specialisták. (*Csak erről hasznos a kezem*, ld. az **I. táblázatban!**) A gyógyítás még más funkcióval is társulhat: *látó* (elveszett, ellopott tárgy, állat), halottmosó, koldus, harangozó, bűcsúvezető.

V. A gyógyítók közös jellemzői:

- az alázatosan tudomásul vett hivatás-küldetéstudat: „*én az Isten nevébe' dolgozok, nem azért adta neköm azt az Isten, hogy rejtögessem itt bennem*”;

- önzetlen, ellenszolgáltatást nem váró segítőkészség: „*örülök, ha tudok rajta segíteni*”; „*Jézus se vött el semmit, az is ingyen gyógyított*”; „*fizetést nem kértünk sose, csak ráimádkoztunk, az nem áll erőből, hogy azért pénzt kérjen valaki*” (**Enyingi Istvánné**, Szatymaz, 1954.) s mindez annak ellenére, hogy hitük szerint a tudós „*átvőszli a betegségöt, énrám ragad az a betegség*”, s ő szenved tovább a beteg helyett;

- a gyógyító művelet mély vallásos áhítata: „*a'jis imádsággal mén, nem csak úgy akárhogy; úgy köll végezni, mint a rózsafüzért*”⁵⁰ (Szaján);

⁴⁷ Grynaeus T. 1994.

⁴⁸ Grynaeus T. 1985.

⁴⁹ Grynaeus T. 1971.

⁵⁰ Ferenczi I. 1973. 286.

- a diagnózis hitük-felfogásuk szerint intuitív jellege: – „*Vártalak, tudtam, hogy jössz*” – fogadja a beteget, előre mondja a baját és nem a kórelőzményből, vizsgálatból állapítja meg;

- végül a továbbadás-hagyományozás kötelezettsége: „*fiam, ... tanuljátok mög ... ezt az imádságot, mer én se élök mindég, má' én is öreg vagyok*”⁵¹ (Sándorfalva).

Szeged környékén is találkozunk azzal a hiedelemmel, hogy a gyógyításkor (ráimádkozáskor) a betegséget, szenvedést a tudós részben, vagy egészen átveszi: ő szenved a beteg helyett (? ,őt támadja meg a kórokozó lény?); miközben ásítozik „*átvöszí a betegséget, énrám ragad az a betegség.*”⁵² **Cicáné**, halasi tudósasszony a beteghez jövet, a falu (Tápé) határán csak nagy nehézséggel tudott átjutni: „*megszenvedött ... beteg lőtt az útba, nagyon-nagyon beteg, nagyon kiküzdötte magát a határon.*”⁵³ Egy beteg az ujján keletkezett *támadás* miatt elment **Jakó Teca** tudósasszonyhoz, aki ezt mondta neki: – „*Én szenvedjek temiattad?*” (majd ráimádkozott, szincszorgásból vett földdel megkeresítette.)⁵⁴ Ugyanez a motívum: ásítozás gyógyítás közben⁵⁵ Kiszomborban, Püspöktelelén, Királyhegyesen is megvan: „*aki rá tud imádkozni, az szenved ... ahogy én mondtam [az imádságot]. Énnéköm a szömeimbül úgy ömlött a könny, de szinte még a gyomrom is olyan rossz lőtt. Rámszállt a gyerökrü a szömverés.*”⁵⁶ Ezt a szemléletet teszi teljessé egy kisteleki hiedelem, Süli Éva gyűjtéséből.⁵⁷ A szemmel vert kisgyerekre ráimádkozó-mosdató asszonynak a tetthelyről a művelet elvégzése után gyorsan el kellett mennie, nehogy *visszamöjnjön a gyerökre a babona*. Csókán, Rábén és Egyházaskéren is hasonlóan tudják: „*a gyerök megkönnyebbödik, rám mög nagy ál-mosság és fáraccság gyün, mert átvöszöm a betegségét. Rámérök vizet és ásítozok, elfáradok. A gyerök mög mingyán jobban lösz.*”⁵⁸ Diószegi Vilmos kiszombori gyűjtésében: „*Ahogy imádkozott [a gyógyító, a szemverésre], mindég ásítozott. És akkor olyan melege lett neki, még a homlokát is kiverte a veríték. Amit az a kicsi szenved, azt ő is átszenvedi, a szenvedést átveszi, akkor elmúlik az a szenvedés az illetőről.*”⁵⁹ Hasonlót észlelnek a vihar elhárítására mondott imádság közben is: „*Mikor jön a vihar, akkor én küszködök... én is magamon kívül voltam... de mondtam ám úgy, hogy csak úgy szakadt rólam a víz, szinte olyan elmebeteg vagyok olyankor.*”⁶⁰ Ezen Szeged környéki

⁵¹ Polner Z. 1978. 94.

⁵² Grynaeus T. 1971. 763.; hasonló baskir hiedelem: Torma J. kandidátusi disszertáció (kézirat). 1993. 96.

⁵³ Grynaeus T. 1971. 780.

⁵⁴ Saját gyűjtés. Tápé (kézirat, 358 sz.)

⁵⁵ Polner Z. 1978. 119.; nagydobronyi népmesében a tudós vénlány ásit, ezután jósol; Sándor L. 1988. 95.; Gazda J. 1980. 217. és 220. magyarlapádi és szamosardói adat.

⁵⁶ Polner Z. 1978. 120.

⁵⁷ Süli É. i.m. 449.

⁵⁸ Ferenczi I. 1973. 285., 290.

⁵⁹ Ezt ő a sámánesztázisban észlelt ásítozás-melegségézés („az isten heve”) kései párhuzamának tekinti. Hasonlóan nyilatkozik Ferenczi is, kiszombori és szőregi adatai alapján: az ásítozás jelzi, hogy használt. I.m. 1977. 317., 319., 323.; uő. 1974. 271.

⁶⁰ Saját gyűjtés. Tápé, 1968. (kézirat, 633. sz.) Nagy (Pipi) Andrásné, Domokos Viktória, sz. 1886. Mind ez talán segítheti a küszködök ige helyesebb-teljesebb jelentés-értelmezését (vö. TESz a finnugor? vagy ugor? eredetű küsz alapszó gyakorító, visszaható képzős származékának tartja; első följegyzése 1416. BesztSz, majd 1577. OrvK).

hiedelmek párhuzamait eddig hajdúnánási,⁶¹ magyarlapádi,⁶² magyarói,⁶³ gyimesközéploki és lézpedi,⁶⁴ valamint hadikfalvi⁶⁵ közlésekben találtam meg. Elképzelhető bibliai gyökere is. A megváltó-gyógyító Jézusról szóló prófécia (Ézsaiás 53, 4), ill. evangéliumi tudósítás (Máté 8, 17): „magára vette betegségeinket és hordozta erőtlenségünket” – alapján.

Feltűnő – még magyarázatra, ill. megerősítésre vár – az asszonyok (nők) magas számaránya a gyógyítók között (nő:férfi = 3:1).⁶⁶

Jobban kellene figyelniük a gyógyító (*látó*) tudomány öröklődésére is. Vidács Mihály szőregi halottlátó említette annakidején, hogy a halottlátó tudományt mindig ellenkező neműnek kell örökölnie: csépai ember → lelei asszony → szőregi ember. Családban, generációként más-más neműre öröklődő gyógyító tudományt említ Apátfalváról Polner Zoltán.⁶⁷ Ferenczi Imre szajáni gyűjtésében találunk hasonló adatot: (a gyógyítás tudományát) „*inkább férfi vöhesse át nőtül, nő vöhesse át férfitul. Akkor használ.*”⁶⁸ Másik szajáni adata szerint viszont asszonytól asszony vette át a *pokolkeletről*, nyilallásról való imádságot.⁶⁹ A különböző nemű gyógyítók előbb említett aránya arra mutat, hogy a fentebbi törvényszerűség nem minden esetben érvényesül, vagy párhuzamosan más „szabály”(ok) is hat(nak).⁷⁰

Ugyanígy számba lehetne venni a gyógyítóknál jóval nagyobb számú (?!) boszorkányokat, *rontókat* is (a határ ezúttal sem éles, vö. pl. alább a *vesztorvosokról* mondotakkal!). Evans-Pritchard, Wittkover és Weidman, valamint Zempléni András munkái óta nem látjuk őket olyan egyértelműen gonoszoknak, mint a boszorkánypörök idején. Az árnyaltabb képben helyet kap a közösség életében és működésében betöltött pozitív szerepük is. A hiedelem napjainkban is észlelhető hatásosságát csak három adalékkal szeretném jellemezni. A tápéi falumonográfia (1971) számára írt tanulmányomban megpróbálkoztam a boszorkányok és rontók (a pontosság és megbízhatóság kedvéért, ahol lehetett név szerinti) számbavételével. Szerencsémre egyik – *tápai* származású – lektorom időben

⁶¹ Az ólomöntést és imádságát elvégezve „ekkor magára veszi a ráolvasó a bajt, hogy éjszaka sem tud aludni tőle.” In: Szendrey Á.: A magyar néphit boszorkánya. Bp.,1986. 294.

⁶² Gazda J. 1980. 218. Fordította: ha a beteg nem fizet a gyógyítónak, arra száll betegsége – csak ezért kell fizetnie.

⁶³ Zsigmond E. 1995. 56.: (súlyos, haldokló beteg) „Rá tíz napra hívat engem, hogy vegyem el a fájdalomt s feküdjek helyébe.”

⁶⁴ „Amikor a ráolvasó felszabadítja a beteget a fájdalomtól, betegségtől...bajából maga is részesül valamiképpen, szíve megfájdul, könnyezni, ásitozni kényszerül”; „én ezt onnan bojgatom az olvasással, reám száll. Én es részesülök belőle” (Gyimesközéplok); „mikor vetnek vizet, ásitóznak: né, hogy ásitok, mén reám immá a betegség.” (Lézped).Kallós Z. 1966. 144.

⁶⁵ Erdélyi Zs. i.m. 113.

⁶⁶ Erre utal Suli is, Kisteleken csak asszony gyógyítókat talált (i.m. 447–448.).

⁶⁷ Polner Z. 1985. 286.

⁶⁸ Ferenczi I. 1973. 286.

⁶⁹ Ferenczi I. 1973. 293.

⁷⁰ Ilyen pl.: a Szent Antal tüze gyógyítása csak férfi (Antal!) családtagra öröklődhet. Diószegi V. írta le a Somogy megyei töröcskei öntőasszony tudományának öröklődését anyáról leányára, majd unokahúgára (1978. 32.). Brassó környéki erdélyi szászoknál a ráolvasó tudományt halála előtt nő férfinak, ill. férfi nőnek kellett átadja, különben elvész a ráolvasás ereje (Erhard, A. 1974. 181.). Hajósi (Bács m.) magyar adat szerint a gyógyító tudomány családban hagyományozódásának feltétele, hogy generációként a nemnek is változni kell: férfinak nőre, nőnek férfira kell hagyni tudományát. Számon tartanak egy gyógyító asszonyt, akinek csak lánya volt, ezért annak gyöngébb lett a tudománya (Grynaeus T. 1974. 234.).

figyelmeztetett, hogy az említettek közül néhányan még életben vannak, s ebből így nagy botrány és harag lesz. Megfogadtam tanácsát...⁷¹ A szegedi bíróság 1954-ben sándorfalvi boszorkánypört kezdett tárgyalni. Ez a klasszikus boszorkányperektől csak abban tért el, hogy a boszorkánysággal vádolt asszony fogta perbe becsületsértés miatt azokat, akik bizony látták, hogy különböző állatok alakját ölti s elmondták, hogy rontani tud, tehének tejét elveszi... A bíró ügyességének köszönhetően ítéletre nem került sor: a sértett és a vádlottak kibékültek.⁷² A majdnem tragikusan végződött 1968-as ásoththalmi „boszorkányügy” szerencsétlen sajtó és televízióbeli tálalásából közismert.⁷³

Külön kell még röviden szólnunk a **specialistákról**. Vidékünkön – mint az országban sok más helyen is – a **Szent Antal tűzét** kizárólag Antal nevű férfiak gyógyítótak még a közelmúltban is, *rácsiholással*, imádsággal.⁷⁴ Erre szegedi,⁷⁵ szatymazi és deszki,⁷⁶ sándorfalvi,⁷⁷ kisteleki,⁷⁸ valamint saját gyűjtéseimből szőregi, domaszéki, kiskundorozsmai és átokházi adataim vannak.⁷⁹

Veszett jószágot, vesztséget megkapott embert gyógyító-rontó (vesztséget okozni is tudó!) tudóseMBER tulajdonságaival felruházott, ún. **vesztorvosok**⁸⁰ a külterjes állattenyésztés idején és területein jutottak jelentős szerephez, a szomszédos etnikumokban is ismert ez a gyógyító típus.⁸¹

A **gyógynövénygyűjtők és árusok** dorozsmai „rendjét” a hagyományok, a község lakosainak gazdasági helyzete és a városi piacok közelsége hívták életre és tartották fenn.⁸²

A vidék híres **halottlátóin**: a *csépai embörön*, a *lelei asszonyon* és a közelmúltban elhunyt szőregi halottlátón kívül⁸³ még másokról is említi a hagyomány, hogy olykor tőlük is tudakoztak az elhunytak felől, így **Engi Tüdő Vincéről**,⁸⁴ a fehértői tudós emberéről, **Dóczi Istvánról**,⁸⁵ az *algvevi Bartuk Ágnesről*⁸⁶ és a domaszéki **Császár Pútyi Erzsébetről** is.⁸⁷ Legtöbbjüket gyógyítóként is számon tarja a hagyomány: a halottlátó és a gyógyító funkciója tehát nem határolódik el élesen.

⁷¹ Az említés = megidézés! Ez a számbavétel fő akadálya, emiatt nem lehet a különböző elbeszélők boszorkányait azonosítani.

⁷² Grynaeus T. 1974.

⁷³ Az ásoththalmi boszorkányügy a Népszabadság 1968. okt. 8.-i számában és a televízió műsorában is szerepelt, mindkét helyen igen szerencsétlen beállításban.

⁷⁴ Grynaeus T. 1985.

⁷⁵ Móra: Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Bp. é.n. I. 238.; Berde K. 1940. 221.

⁷⁶ Bálint S. 1977. I. 442. és A szegedi nemzet. III. 179.

⁷⁷ [id. Juhász A.] 1978. 369.

⁷⁸ Süli É. 1976. 456.

⁷⁹ Kéziratban lévő gyűjtések.

⁸⁰ Tömörkényi I. 1904. és 1909.; Bálint S. A szegedi nemzet. III. 184–185.; Polner Z. 1984.

⁸¹ Grynaeus T. 1963. 363., 424. (Orosháza); Bálint S. In: [Nagy Gyula]: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975. 444.

⁸² Grynaeus T. 1964. Itt most nem az általános népi növényismeretről (Kovács J., Györfy I.) beszélnek, hanem a specialistákról.

⁸³ Grynaeus T. 1960.; Bálint S. A szegedi nemzet. III. 1978.; Czövek J. 1987.; Barna G. 1982.

⁸⁴ Grynaeus T. 1972. 167.

⁸⁵ Grynaeus T. 1956.

⁸⁶ Polner Z. 1984. 20.

⁸⁷ Grynaeus T. 1994. 33.

I. táblázat

Ismert gyógyítók Szeged környékén, helységenként (lélekszám az 1943. évi Helységnévtár szerint)

1. oszlop: gyógyító neve, elnevezése, gyógyításon kívül még mit csinált
2. oszlop: születés-halálozás éve (ha ismert)
3. oszlop: neme
4. oszlop: mit gyógyított (rövidítéseket ld. a táblázat végén)
5. oszlop: mivel gyógyított (rövidítéseket ld. a táblázat végén)
6. oszlop: forrásmű (megjelölés nélküli: saját gyűjtés; szerző, oldalszám) *

Ezek rövidítései:

BK Berde Károly, 1940

BS Bálint Sándor, 1978/79

BeS Belovai Sándor

CsL Csikesz Lajos

DV Diószegi Vilmos

Ezs Erdélyi Zsuzsanna

FI Ferenczi Imre, 1970, 1973, 1977 a.,b.

GT Grynaeus Tamás

GyJ Györy Jenő

JA id.Juhász Antal

LG Lükő Gábor és Gál Magda

MF Móra Ferenc

PZ Polner Zoltán 1978, 1984

SÉ Süli Éva

SzL Szentgyörgyi Lajos

TL Terbe Lajos

* (Az eddigi és általam ismert adatok ilyen részletességű közlését azért is szükségesnek tartom, mert így az aránytalanságok, hiányok megmutatkoznak; másrészt a későbbi, ill. itt föl nem dolgozott adatok könnyen azonosíthatók, pótlólag beilleszthetők lesznek.)

1	2	3	4	5	6
ALGYÓ (4959)					
Vastagné, Herczeg Anna, bába	1850–1933	n			PZ 266
?	1816–1905	n	ficam	im	PZ 115
Bartuk Ágnes, néző, halottlátó		n			PZö 20
?		n			BeS 61
APÁTFALVA (5957)					
Dori Andrásné, Gyenge Márta	1898	n	szemv		PZ 117
Ferencsik Józsefné, Németh Viktória	1895	n	ijed.	im	PZ 146
Gila Mihályné, Ördögh Rozália	1905	n	tör, fic, sz	im	PZ 112
Herczeg József (* 1911) anyja		n	hidegl	cédula	PZ 34
Józsa Gergelyné, Gyenge Erzsébet	1898	n	szemv	im	PZ 129
Juhász Lászlóné, Langó Julianna	1905	n	EÁ, fic, sz kar.a	im	PZ 101, 114, 118
Juhászné anyja, Roza		n	ijed	ólönt	PZ 89
Varga Imréné, Gálcsik Ilona	1915	n			PZ 33
Kardos Mihályné, Tódor Ilona	1903	n	szemv	im	PZ 117
?		n	szemv	im, mosd	PZ 130
Langó Ernőné, Farkas Katalin	1903	n	üt, kelés	im, ker	PZ 1114
Pintér Györgyné, Simon Veronika	1930	n	fic. égés, fagyás, hasmenés, kelés, torokgyík, há- lyog, ígézet	im, htev tojásfeh hid.-mel, meleg cse- rúp, szappkov, ken, aludttej, rolv	PZ 113 BoS
Fejes D. Jánosné, Kiss Ilona	1890–1964	n	fic	im, htev	PZ 113
Veréb Mihályné, Szentesi Vera	1899	n	szemv	im	PZ 128
Mári néni		n	szemv	im, mosd	FI 315
Patkós Miklósné, Fekete Ilona	1940	n	árpa	+, im	FI 337
Gyenge Mátyásné, Bakai Ilona	1890	n	fic, EÁ	im	FI 342, 353
Gyengéné nénye		n	szemv	im	FI 342
idős néni		n	ijedés	ólönt	BoS
? csontkovács		f	fic	htev	PZ F 22
Bárdos Andrásné, Boda Rozália	1889	n	E Á fic	im	PZ F 23
ÁSOTTHALOM					
? Nágai doktor, veszettorvos		f			PZö 15

1	2	3	4	5	6
BALÁSTYA					
Fehér Julcsa		n	pokolk	im	
Széll Ferencné, Tóth Etel	1880	n	fog,tor.f	im	EZs 102
BALOTASZÁLLÁS					
id.Herédi Antal		f	szAt	csih	
ifj.Herédi Antal		f	szAt	csih	
Nacsáné, Tüdő Vera		n	betegség	im	
BUDINC					
Mária néni		n	ront	lyukak	FI 283
CÉRNABARA (CRNA BARA)					
bibájos asszony		n			FI 283
?			pokolk	im	FI 283
CSANÁDPALOTA (6041)					
Rozi néni		n	betegség, seb	im,por	PZ 79
Szebenyi Annus néni		n	szemv	im, mosd	PZ F 11
CSANYTELEK (4986)					
Szokolai Jánosné, Dombi Anna	1909	n	árpa	rolv,kasz	PZ 67
CSENGELE					
Macska Roza		n	rontás	fürdő	PZ 103
CSÓKA (ČOKA)					
Banka Lajosné, Vrábel Mária	1883	n	szemv	vízmér	FI 285
DESZK (2823)					
Pusztai Jánosné, Papdi Rozália	1860–1927	n	szemv	im	PZ 122
Bóka Mátyásné, Böröcsök Erzsébet	1896	n	kelevény	im	PZ 97
Török Sándorné, Fekete Anna, „tudós Annus”; leánya:	1871–1953	n	sz, betegség, pokolk	im	PZ 135
Pipicz Andrásné, Török Ágota	1913	n	szemv	im	PZ 135
Pipicz Andrásné nagyapja		f	pokolkelet	im	BoS
Kispéter Ferencné, Nacsas Rozál	1907	n	sz, szemölcs	vízmérés, im	
Szűcs Antalné, Csikós Vilma	1882	n	hályog, szemf, betegség	im	
Agócsi Kiss Ferencné, Gárgyán Rozália	1901	n			
DOMASZÉK					
Papp Rózsa		n	tor, láb.f.	ken, im	
Engi Tüdő Vince	1864–1922	f	betegség	im, ken	
Kispéter Tamás, <i>helyretevő</i>		f	fic, ránd	htev,im	
Tanács Imréné, Balla Éva	1870–1963	n	betegség, tor, láb	im, ken	GT, PZ 225
Farkas József, „F. sógor”	1865–1941	f	fic, kel	htev, im	

1	2	3	4	5	6
Vőneki István, <i>csontrakó</i>		f			
id. Balla Antal		f	szAt	csih,im	
íj. Balla Antal	1903	f	szAt	csih,im	
Királyné		n	gilva	kötés,im	
Batki Antalné, parasztbába		n	szül, ellés		
Puskás István, állatgyógyító		f			
Nacsa Mihály, állatgyógyító		f			
Kószó Tamás, állatgyógyító		f			
Császár Pütyi Erzsébet, halottlátó		n			
Gárgyán Viktor, „ <i>Franci kúdús</i> ”, imádkozó-koldusasszony		n	halottl,sz	im	
EGYHÁZASKÉR (VERBICA, VRBICA)					
Rúzsza Kati		n	sömör	im	FI 294
?		n	szemv	im	FI 288
?		n	szemv	im	FI 288-90
?		n	gyomorf	húzogát	FI 292
FERENCSZÁLLÁS (720)					
Berta Bandi		f	mellfájás	+	PZ 104
<i>bűbájos</i> asszony		n	rontás	földbeás	PZ 97
?			ijed	ólomönt	FI 324
FORRÁSKÚT					
?			pokolk	im, ker	PZ 96
FÖLDEÁK (5628)					
Molnár Pálné, Kiss Rozália	1906	n	szemv,Á	rolv,szen	PZ 50
„Dora”, <i>csontrakó</i>		f	tör,fic,	magt	
Vidács Istvánné, Rakonczai Etelka	1985	n	szemv	im	PZ F 11
JANKAHID					
„oláj asszony”		n	gyer.n.jár	im,mosd	FI 291
JÁZOVA (JAZOVO)					
Kocsisné		n	szemv	im	FI 285
?			csonttör	im	FI 295
KIRÁLYHEGYES (1067)					
?		n	szemv	im, szen	PZ 134
Mariné és leánya		n	fájd,támad	im, ker	PZ 102
Katona Istvánné, Mari Veronika	1903	n	fájd,támad	im,ker	PZ 102
Farkas Jánosné		n	szemv, nyil	im	PZ F 11
KISKUNDOROZSMA (19676)					
Bukor Görbéné, <i>kenőasszony</i>		n		kenés	GyJ 67
Széles Kata, <i>kenőasszony</i>		n		kenés	GyJ 67
? Antal		f	szAt	csih,im	GyJ 67

1	2	3	4	5	6
Pesti Erzsébet és unokája	1851–1926	n	fájd,üt,seb	rolv	PZ 48
Szilágyi Nándorné, Bakos Franciska	1904	n	fájd,üt,seb	rolv	PZ 48
Pintér Tamásné, Gyémánt Mária, <i>füves</i>	1871	n	betegség		
Szántó Sándorné, Etel, <i>füves</i>	1871	n	betegség		
?		n			
?			betegség	lelűz,im	PZ 86
KISKUNFÉLEGYHÁZA (34924)					
Tóth Jánosné	1895	n	kéz,lábf	im	EZs 114
KISKUNHALAS (24381)					
Cicáné, Ignác Rozi, <i>tudóssasszony</i>		n	rontás	fürdő	GT 1971,779
„bűbajos”		?		fürdő	SzL 9
Kecskés Macska Rozália (v.ö.Csengele)		n			SzL 14
Boszorkányos Varga János		f			SzL 14
KISKUNMAJSA (15949)					
Németh Józsefné, Császár Rozália, <i>„majsai asszony”</i>	? 1958	n	rontás, ebag	fürdő	GT, LG, SÉ 455
Kati néni, <i>bűbajos asszony</i>		n			LG
Deliné, Német Roza		n			LG, Csik 1994
Macska Roza, <i>bűbajos</i> (vö. Kiskunhalas)		n			Csik 1994
Vida Mária, <i>bűbajos</i>		n			Csik 1994
KISTELEK (8744)					
Csikós Jánosné, Varga Verona		n			EZs 144
Molnár Sándorné, Muhel Erzsébet	1896	n	hidegl,sz	im	EZs 144, 281,314
Horgosi Julis, javasasszony, <i>bűbajos</i>		n	szemv	mosd	SÉ 449
bábaasszony		n	szül,melh.		SÉ 452-3
? Antal		f	szAt	lisztzs	SÉ 456
Muhel Sándorné, <i>vajakos-</i> , javasasszony	1895	n	betegség	sokféle	SÉ 459- 466
többen, <i>helyretevők</i>		?	fic	htev	SÉ 459
Bozó Ferenc, <i>nadályos</i>	1901	f			SÉ 466
Bozó Ferencné, <i>nadályos</i>	1903	n			SÉ 466
Buchlitz Jánosné, Kucsora Erzsébet	?1885–1967	n	hidegl	im	EZs 144

1	2	3	4	5	6
KISZOMBOR (5178)					
?		n	szemv	im	PZ 137
Viktor néni		n	szemv	im	PZ 136, FI 317
?		n	tehén bet	im	PZ 46
?		n	szemv	füst,mos	PZ 122
Lajos Istvánné, Balogh Mária	1889	n	szemv	im	PZ 120
?		n	gyer betegség	im,köpés	PZ 119
borbély mester		f	érv,köp,fogh.		
Harmatos (Haska) József, borbély m.	1905 –	f	érv,köp,fogh.		
?		n	szemv	im, vízm	FI 316
Mári néni		n	betegség	sokféle	DV 339
imádságos asszony		n	sz,rontás	szen,mos	FI 316
imádságos asszony		n	szemv	im	FI 317
?		n	sz,ijed	ólönt,im	FI 324
?		n	gyomorfáj	tészta	FI 334
KLÁRAFALVA (599)					
bűbájós asszony		n	pokolkel	im	PZ 94
Horváth Józsefné, Nagy Mária	1903	n	pokolkel,sz	im	PZ 94, 135
Hódi Ferencné, Szikora Rozália	1891	n	szemv	im	PZ 135
kúdúsasszony		n	gyer.n.jár	talpver	FI 326
KÜBEKHÁZA (1984)					
Mag Jánosné, Horváth Teréz	1914	n	igéz.,gy	Á im	PZ 136
MAJDÁN (MAJDAN)					
Dóróné (Enginé anyja, l.Szőreg)		n	betegség		
Bangó, „majdáni ember”		f			
gyógyító asszony		n			
MAKÓ (35711)					
?		n	ebagos gy	fürd,percc	PZ 88
MINDSZENT (9629)					
?		n	szemv	szen	PZ 123
?		n	zsébre	babák	PZ 93
Gyovai Pál	1885	f	nyú, Á, ront	rolv,dob	PZ 31
Varga Lajosné, Szabó Mária	1905	n	fic	im	PZ 112
Gémes Istvánné, Kiss Annus	? 1885	n	fic,lábf	im	EZs 122
Bozó Istvánné	1895	n	börtüsök	cérnát húz bele, csor- gásba	BoS
Bozó Istvánné anyja		n	börtüsök	cérnát húz bele, csor- gásba	BoS

1	2	3	4	5	6
Zsótér Ferencné	1925	n	szemver	im, mosd	BoS
Faragó Sándorné	1899	n	szemver	mosdat	BoS
„asszonyok”		n	tyókszem	cérna, cse- pegőbe	BoS
MÓRAHALOM					
gyógyító ember		f	tehén ront	galuskák	
NAGYKIKINDA (KIKINDA)					
Csicsai, táltos, javas		f			FI 271
ÓBÉBA (BEBÁ VECHÉ)					
„bébi asszony”		n	váltott gy	kemencébe	PZ 88
bibájos embőr		f	rontás	faz.elás	FI 329
román asszony, vrácsáló	működ. 1910 körüli	n	rontás, hl	rolv	FI 330
PADÉ (PADEJ)					
Szalmáné		n	szemv	im	FI 285
Toncsi borbély		f	betegség	érvág	FI 296
PUSZTASZER (2678)					
?		n	fic,tör	im	PZ 112
Muszka Sándorné, Krizsán Mária	1892	n	fic,tör	im	PZ 112
PÜSPÖKLELE (2921)					
Bödő Roza, halottlátó	műk. két v.- háború között	n	betegség	im	
Balázs Paliné		n	szemv	im	PZ 131
Molnár Gáborné, Török Piri		n	szemv	im	FI 977, 317
Kádár Ferencné, Korom Rozália	1897	n	betegség	im, mos	
Kószó Andrásné		n	E Á	szemv, im	PZ F 12
Kövágó János		f	tehén.ront		PZ F 27
RÁBÉ (RABÉ)					
Ágoston Jánosné	? 1913	n	szemv, E Á	vízm,mosd	FI 285
ifj. Ágostonné		n		im	FI 285
RÖSZKE					
Mező Lajos	? – 1970	f	betegség		Vastag J. lev.
SÁNDORFALVA (5965)					
?		f	fülistráng	nyomk	PZ 96
„öreg néni”		n	pokolkel	rolv,ker	PZ 96
Póla néni		n	kel,pokolk	im	PZ 94
Kovács Józsefné, Újvári Etel	1897	n	kel,pokolk	im, kerek	PZ 94, JA 369

1	2	3	4	5	6
Franci néni		n	ront Á	késre fej	JA 365
Dóczi István	1893	f	betegség	fürd	
Kovács Józsefné	1897	n	kelés	im,kerek	JA 369
? Antal		f	szAt	csih,ker	JA 369
SÖVÉNYHÁZA					
? borbély				foghúz	BoS
SZAJÁN (SAJAN)					
Gölöncsér néni		n	tyúkszöm	csirkefej	FI 295
Móra Simonné anyja		n	sz, pokolk	im	FI 286
Móra Simonné, Bera Anna	1912	n	sz, pokolk	im	FI 286, 293
Krizsán néni		n	szemv	im	FI 287
Sipos Jánosné, Bera Erzsébet	1903	n	szemv	im	FI 288
?		f	veszettség	por	FI 292
Horvát Margit		n	pokolk	nyil im	FI 293
?		n	nyakfog	fölhúz	FI 293
SZATYMAZ					
Enyingi István	1874	f	megcsuklott	im	GT 1956, SJ 1994
Enyingi Istvánné	1881	n	megcsuklott	im	GT 1956, SJ 1994
Apró Setét Rozál, javasasszony		n			MF Vademb, 178
SZEGED					
Kónya Rozál		n	fic	E Á im	BS Sz.nemz III.180, 923
Bumford Antal, sírásó, utcaseprő		f	szAt	im,fujás	BK 221
„bűbájós asszony”		n	rontás	im	TL 54
Szécsi Pál, lóorvosló		f			BS Sz.nemz. III.923
Baranyás Ferenc, bűbájós		f			BS Sz.nemz. III.923
? koldus		f	szAt	csih, im	MF, Daru u. I. 238
SZEGVÁR (7979)					
Vesztett Sinka István <i>veszettorvos,</i> <i>bűbájós</i>	1861– 1943	f			PZö 16

1	2	3	4	5	6
Farkas György, <i>veszettervos</i>		f			PZö 13
SZENTES (33685)					
veszett Nagy Sándor, <i>veszettervos</i>	1841– 1913	f	betegség	E Á	PZö 28
Sarki Molnár Sándor, <i>veszettervos</i>		f			PZö 15
SZŐREG (4665)					
Csikpál Kata <i>tudósasszony</i>		n	fic,gyomf	im,egyéb	FI 342
?		n	szemv	im,mosd	FI 318
?		f	szemv	im,mosd	FI 318
„jósasszony”		n	szömrüles	im,vízm	FI 317
Bálint Sándorné, Kis Borbála	1859	n	sz EÁ, seb, torf	im, itat	FI 319, 336
Piros néni		n	hólyag	selycérn	FI 336
Márkov Sándor ,borbély		f	fogh, érv		FI 341
Kószó, borbély		f	fogh, érv		FI 341
?		n	kelés	im	PZ 106
Horváth Lajosné, Hudoba Mária	1899	n	kelés	im	PZ 106
Szirovicza Antal	1872– 1956	f	szAt, fic, g	csih, egyéb	
Engi Jánosné, Dóró Anna (anyját ld. Majdán) gyógyító, halottmosó assz.	1883	n	betegség	különféle	
Vidacs Mihály, halottlátó, gyógyító	1903– 1991	f	betegség	különféle	
Vörös Roza „bűbájossággal gyógyított”		n			
Csóti Örzse		n	fejfájás		
„bábaasszon”		n			FI Sz 274
TÁPÉ⁸⁸ (4648)					
öreg Superné		n	ijedtség	ólomönt	FI 348
?		n	sömör	nyal, köpés	PZ 32
Nagy Hecc János		f	gancsó	+	PZ 63
Tápai (Temetői, Füttyü) Pista = Miklós István		f	betegség	im	GT 1971, 761, PZ 44
?		n	láb f	im, +	PZ 111
Mihály bácsi im.ember, imaházat tartott		f	gy. betegség	fürdetés	PZ 120
Szakállné		n	nyilallás	im	PZ 101

⁸⁸ A tápai adatok ellenőrzéséért és kiegészítéséért Molnár Imréné és Molnár Imre pedagógusoknak (Tápe) tartozom köszönettel.

1	2	3	4	5	6
Török Lajosné, Nyinkó Erzsébet	1915	n	szemv, kelés, égés, fülfájás, hátfájás	im, olaj beken, kóró- zsa, hengerg	PZ 132, BoS
Vincze Pálné, Tari (Militya) Regina	1915	n	lábfi, fic	im	PZ 115
? Imám Mihály, <i>tudós</i> , boszorkány		f			PZö 11
Tóth Jánosné, Battancs Rozália nagyanyja	1901	n	kelevény	szappkov	PZ 97
Molnár (Bakter) Pál ráim., gyógyító		f		im	BS Sznemz III. 164
Nyinkó Mihályné, Terhes (Palika) Erzsébet, „tudó”, gyógyító asszony	1894– 1966	n	gyer. betegség	im	GT 1971, 766; BS Sznemz III. 164
Annus néni, „gyógyasszony, tudós”		n		rolv, im	Ortutay 1966, 103
Légycsapó Biacsi Sándor		f		betegség	
Légycsapó (Biacsi) Sándorné		n	ránd	helyr	
Sánta Kószó Ágnes, gyógyító, <i>látó</i> , temetőcsősz		n	kel, ijed	im, ólont	
Sakter (Nyéri) Panna, rontó- gyógyító		n	E Á	im, ólont	
Kószó Anna, Nagy Panna		n		im	
Burkusné, Török Teréz		n		im	
Jakó Teca, tudósasszony		n	támadás	im, ker	
őreg Szücsné, Töpe Teca		n		im	
Vincze Istvánné, (Csinyiné), Nyúl Julcsa gyógyító, halottmosó		n	fic, ránd	im, ólont	
Vincéné nagynénje		n	fic, ránd	im	
Tari Ferencné, Lele (Ambrus) Annus		n			
Kónyáné, Ilia Rozi gyógyító, <i>helyretevő</i>		n	torokgyík, ránd	elnyom, helyret	
Karai Józsefné, Kószó Anna		n			
Molnár Péterné, Kószó Veronika	1889	n			
Molnár Péterné anyósa, Molnár Pálné		n			
őreg Mikuláné		n	szemv, ijed		
Dávidné (Szarkáné)		n	szemv, ijed	féregűzés	
Makra Albert Jóska, <i>helyretevő</i> , <i>kenő</i>		f	ránd, fic		

1	2	3	4	5	6
Márton (Csusz) Andrásné <i>helyre- tevő, kenő</i>		n	ránd, fic		
Harangozó Roza, <i>helyretevő, kenő</i>		n	ránd, fic		
Nagy Istvánné, Super Roza <i>hely- retevő, kenő</i>		n	ránd, fic		
Németh Jani, borbély		f	foghúzás		
Dávid Imréné		n	féregűzés		
Módráné		n			
Biacsi Annus		n			
Karai Hideg Józsefné, Kece An- nus		n	gyer. betegség, nyakfog	„elmarta”, elnyomta	
Karai (Tamás) Antal		f	szAt	csih, im	
? Antal		f	szAt	csih, im	
Dankó Antal		f	szAt	csih, im	
Légycsapó (Török) Annus		n	szAt	csihol	
öreg Vass József	1893	f	ránd, törés		
TÖMÖRKÉNY (3789)					
?		n	pokolk	im, +	PZ 95
Tóth Illésné, Apró Teréz	1893	n	pokolk	im, +	PZ 95
ZENTA (SENTA)					
János bácsi, <i>bibájos</i>		f			FI 290

A táblázat 4. és 5. oszlopában használt rövidítések

Á	állat
dob	rostán dobol
E	ember
egy	egyéb
érv	érvágás
faz elás	fazék elásása halomba
fájd	fájdalom
fic	ficam
fogf	fogfájás
fogh	foghúzás
fürd	fürdő, fürdetés
g	gilva
gy	gyerek
htev	helyretevés
hl, hidegl	hideglelés
ijed	ijedés
im	imádság, (rá)imádkozás
kar a	karácsonyi abrosz

kasz	kaszál
kelev	kelevény
kel	kelés
ker	kerekítés
köp	köpölyözés
láb	lábfej
lev	levélbeli közlés
lisztzs	liszteszsák
magt	magtalanság
melh	magzatelhajtás
mosd	mosdat, mosdatás
n	nem
nyil	nyilallás
nyom	nyomkod(ás)
ólönt	ólomöntés
pokolk, pokolv	pokolkelet, pokolvar
rolv	rálólvás
ront	rontás
selycérn	selyemcérnát áthúz
szén	szenes víz
szAt	szent Antal tüze
sz, szenv	szenved(és)
szömrüles	szömrül esett
támad	támadás
torf	torokfájás
üt	ütés
vízm	vízmérés
+	keresztelés

***

Mintegy 75 év alatt ilyen kicsi, aránylag gyéren lakott területen ennyi gyógyító (helyesebben akikről tudunk!): figyelemreméltó, árulkodó bőség. Miről árulkodik? Jelzi a **szegénységet**. A hagyományos gyógyítónak nem kell fizetni, közel van; fölkeresése időt, útiköltséget alig kíván. „*Az már nagyon jómódú beteg volt, akit akkor orvoson vittek, csak azok az asszonyi tudományok voltak.*” (Tápé.) Elszigeteltséget: közlekedési, hírközlési nehézségeiket; egészségügyi szempontbóli **elhanyagoltságukat** (ennek klaszszikus szépségű megfogalmazása Tömörkény István: A házasság első éve és Valér a földbe megy c., valamint Móra Ferenc: Estéli dal Hajnal Matyikáról c. elbeszélése); de hogy mennyire nem csak ezek az okok játszottak-játszanak szerepet, azt éppen Domaszék példája mutatja legjobban. Ez a tanyavidék a második világháború óta az ország egyik legbelterjesebb, dinamikus fejlődő mezőgazdasági vidéke; újtókezdeményező kedvük és jó üzleti érzékük jóvoltából a munkabíró lakosság életszínvonala igen gyorsan magasra emelkedett. Mégis, vihar idején ma is megszólalnak a vészterhes felhőket előző viharharangok... Vagyis az anyagi föltételeknél sokkal lassabban változó szemléletükre, felfogásukra kell elsősorban gondolnunk. Ezek határozzák meg egy-

felől az igényt, mely a tradicionális gyógyító igénybevételéhez vezet; másfelől a gyógyító eljárásokat és az adottság alapján kibontakozó gyógyító egyéniségeket.

Mindezek mögött pedig a tradicionális gyógyító és beteg **azonos nyelve** (ö-ző dialektus a dorozsmai határ kivételével), **azonos fogalmi- és magatartásrendje** és **azonos szemlélete** húzódik meg, melyben hivatalos és apokrif keresztény-katolikus elemek éppúgy megtalálhatók, mint a mágikus elemek és a projektív-persecutív munkamódok. Ez az azonosság viszont hiányzik a beteg és a hivatalos gyógyító személyzet kapcsolatából. Más szóval: két különböző, egymástól az évszázadok folyamán egyre jobban elszakadt és elszigetelődött kultúra él egymás fölött, ill. alatt és mellett, a megismerés és megérteni akarás igénye és képessége nélkül. Ez magyarázza meg a tradicionális gyógyítás századunkban is elven életét.

IRODALOM

BARNA Gábor

1979 Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest

1982 Mészáros Mihály a csépai halottlátó. In: Palóc kutatás, tematikus monográfiák V. Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás életéből. Eger–Szolnok. 335–362.

BÁLINT Sándor

1929 Szegedi népies imádságok és ráimádkozások. Nép és Nyelv I. 189–190.

1937 Népünk imádságai. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv. 1–31.

1957 Szegedi szótár I–II. Budapest

1977 Ünnepi kalendárium I–II. Budapest

1976–1980 A szegedi nemzet I–III. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75; 1976/77; 1978/79. Szeged

BELOVAI Sándor

1948 Algyői népszokások. In: Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve II. 48–66.

BERDE Károly

1940 A magyar nép dermatológiája. Budapest

BONOMI, Eugen

1975 Von Volksärzten und Zaubersprüchen (Aus der Deutschen Volksmedizin der Ofner Berglandes in Ungarn) Jb. f. Ostdtsh. Volkskunde 18. 227–261.

CZÓVEK Judit

1987 Halottlátók a magyar néphagyományban. Studia Folkloristica et Ethnographica 21. Debrecen

CSAJKÁS Bódog

1944 Szeged egészségügyének története a XVIII. században. Szeged

CSÍK Antal

1994 Szemelvények Majsza néphitéből. Előadás a Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága által szervezett tudományos tanácskozáson. Kecskemét, 1994. dec. 13.

CSIKESZ Lajos

1925 Gyógyító babonák Sándorfalváról. Ethnographia. XXXVI. 171–172.

DEÁKY Zita

1996 A bába a magyarországi népi társadalomban. Budapest.

DIÓSZEGI Vilmos

1958 A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest

1978 A pogány magyarok hitvilága (2. kiadás) Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

198 Táltosok Pest-Budán és környékén. Budapest

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Budapest

ERHARD, Antoni

1974 Heilpflanzen und Volksheilkunde bei den Sächsischen Bauern. Probleme de Etnomed. Cluj

- EVANS-PRITCHARD, E.
1937 Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande. Oxford
- ÉBNER Sándor
1931 A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”. Ethnographia XLII. 146–148.
- FARKAS József
1968 Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos. Jósa András Múzeum Évkönyve X. 145–180.
- FERENCZI Imre
1973/74 Népi gyógymódok a bánsági magyarok körében. Néprajzi Dolgozatok 28. Szeged, 281–297.
1974 A táltos és a garabonciás képzete a jugoszláviai magyaroknál. Ethnographia LXXXV. 262–275.
1977 Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről. Néprajzi Dolgozatok 34. Szeged, 313–355.
1977 Beleszűlés a közösségbe. In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi András. Szeged, 267–282.
- GAZDA József
1980 Így tudom, így mondom. (A régi falu emlékezete). Bukarest
- GRYNAEUS Tamás
1954 Adatok Vésztő néprajzához. (Kézirat) EA P 96/1954.
1956 A fehértői gyógyító ember tudománya. Dóczi István gyógyító tevékenysége. (Kézirat) EA P 9/1956.
1960 Adatok a magyarországi halottlátók néprajzához. (Kézirat) EA P 204/1960.
1965 Népi orvoslás Orosházán. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. 337–437.
1964 Gyógynövényárusok Szeged piacain. Comm.Hist.Med. 30. 89–126.
1971 Népi orvoslás. In: Tápé története és néprajza. Szerk. Juhász A. Tápé, 759–783.
1974/a Engi Tüdő Vince (A legenda és a valóság) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1972/73. 155–183.
1974/b Sándorfalvi boszorkánypör 1954–ben. Somogyi könyvtári műhely 13. Szeged, 333–336.
1974/c Bácsmegeyi gyógyító szokások és hiedelmek. Cumania II. 229–236.
1985 Heilkundige des Antoniusfeuers in Ungarn. Curare Sonderbd. 8. 61–70.
1992 Nagy Pálné, Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1991/92–1. 94–144.
- GYÖRY Jenő
1937 Dorozsma régi életéről. Kiskundorozsma
- GYÖRFFY István
1943 Nővények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. Nép és Nyelv 3. 94–96, 120, 138–140, 158–160, 187–189.
- HORVÁTH Dezső
1985 A tizedik ember. Budapest
- id. JUHÁSZ Antal szerk.
1978 Sándorfalva története és népelete. Sándorfalva
- JUHÁSZ Antal szerk.
1971 Tápé története és néprajza. Tápé
1976 Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. Kistelek
- KALLÓS Zoltán
1966 Ráolvasás a moldvai és gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány 8. 137–156.
- KÁLMÁNY Lajos
1881–1891 Szeged népe I–III. Arad–Szeged
- KISS Géza
1937 Ormányság. Budapest
- KORKES Zsuzsanna
1985 Népi gyógyítás a Tápó mentén. Studia Comitatus 16. 857–873.
- KOVÁCS János
1901 Szeged és népe (Szeged ethnográfiája). Szeged
- MÓRA Ferenc
1935 A vadember és családja. Budapest
- NAGY Gyula szerk.
1975 Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba

- OLÁH Andor
1963/64 Egy orosházi kenőasszony tudománya. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. 289–336.
1986 „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Budapest
- ORTUTAY Gyula
1966 Kis magyar néprajz. Budapest.
- PÖCS Éva
1964 Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények. IX/3–4.
- PÉTER László
1947 Egyéniség a népkultúrában. A Kálmány Lajos Kör Füzetei 2. Szeged
- POLNER Zoltán
1978 Föld szülte fáját. (Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok.) Szeged
1980 Teknyőkaparó. Szeged
1984 Ördögösök. Szeged
1985 Éganyám, földanyám. (Makó környéki ráolvasások és hiedelmek). A Makói Múzeum Füzetei 45.
- RUDOLPH, Ebermut
1977 Die Geheimisvollen Ärzte (Von Gesundbetern und Spruchheilern). II. Freiburg i. Breisgau
- SÁNDOR László
1988 Pallag Rózsa. (Kárpát-ukrajnai magyar népmesék). Budapest
- SCHRÖDER, Ekkehard
1988 Ethnomedizinische Prolegomena für eine Typologie von Heilkundigen In: Gesundheit, Schulmedizin, andere Heilmethoden. Ed: Resch, Andreas. Innsbruck
- SÜLI Éva
1976 Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományából. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Szerk.: Juhász A. Kistelek. 447–468.
- SZENTGYÖRGYI Lajos
1933 A boszorkányokról (Töredékek). Kiskunhalas
- TANKÓ Gyula
1996 Gyimesi szokásvilág. Székelyudvarhely
- TÁNCZOS Vilmos
1995 Gyöngyökkel gyökereztél (Gyimesi és moldvai archaikus imádságok). Csíkszereda
- TERBE Lajos
1927 Egy rontás története. Ethnographia. XXXVIII. 54–55.
- TOMORI Viola
1936 Egy tiszaparti falu lélektani képe. Búvár 2. 673–677.
- TORMA József
1997 „A tűznek mondom”. (A baskir népi orvoslás magikus elemeinek mai rendszere). Kézirat.
- TÖMÖRKÉNY István
1902 Vizenjárók és kétkézi munkások. Szeged
1903 A kuruzslók. In: Új bor idején. Budapest, 1958. 392–396.
1904 Kutwabaj. In: Új bor idején. Budapest, 1958. 459–463.
1905 Rónasági csodák. In: Hajnali sötétben. Budapest, 1958. 53–57.
1907 Tanyai orvosságok. Néprajzi Értesítő 8. 238–245.; Munkák és napok. Budapest, 1963. 372–383.
1909 Pusztai sámánok. In: Munkák és napok. Budapest, 1963. 384–395.
- VAJKAI Aurél
1938 Az Ősi-i javas ember. Ethnographia XLIX. 346–373.
1939 Cserszegtomaj (Egy hegyközség élete). Néprajzi Értesítő 31. 170–204.
1941 A gyűjtőgető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi Értesítő 33. 231–256.
1943 Népi orvoslás a Borsa völgyében. Kolozsvár
1987 Szentgál. Budapest
- VASAS Samu
1985 Népi gyógyászat (Kalotaszegi gyűjtés). Bukarest
- WITTKOWER, E. D. - WEIDMAN, H. H.
1969 Magic, Witchcraft and Sorcery in Relation to Mental Health and Mental Disorder. In: Socialpsychiatry. Ed.: Petrilowitsch, N. - Flegel, H. Vol. 8. 169–184.

ZEMPLÉNI, András

1983 Le sens de l'insensé. (De l'interprétation magico-religieuse des „troubles psychiques”). Psychiatrie Française 83/4. 305–323.

ZSIGMOND Erzsébet

1995 Sirató (Életem panaszos könyve). Kolozsvár.

ZSIGMOND József

1994 Előadás a MOT Népi Orvoslás Szakosztályának konferenciáján. Budapest, 1994. XI. 4.

Traditional Healers in the Neighbourhood of Szeged

TAMÁS GRYNÆUS

On the basis of his and others' fieldwork the author intended to record the traditional healers from the turn of the century to the end of the 1970s. This enumeration could not be complete and to the same extent exact due to several factors (such as the discrepancy, inaccuracy, eventuality of data collected in fieldwork; meanwhile altered political borders; wars). The author in his article considered as a traditional healer a person who treated people also outside of his family in a traditional way, using incantation, praying, smearing, coaly water, bathing and striking on the sick part of the body, mainly free of charge. The latter is in close connection with the solemnity of healing and its religiosity. The difference is not always clear between human and animal healers and between the function and features of the *healer* ('gyógyító') – the *soul seer* ('halottlátó') – the 'táltos' (Hungarian type of *shaman*) and the *holy men* ('szentember'). There are various transitional steps between the *specialist* treating only one particular disease and the *wise men* ('tudós') curing several different types of illnesses.

Healers were mostly women – the rate varies in different villages. Midwives were always females while only men could heal Saint Anthony's fire. In some cases the order of bequeathing healing within the family was also revealed sometimes with a generation leap or to the opposite sex. According to a widespread belief the healer – partly or entirely – takes over the client's pain, suffers instead.

The number of the studied healers in this period of time and territory (Map 1.) is remarkably high (251), though calculations and theoretical considerations suggest that in reality this number should be three-four times as many. After dealing with two healers with great knowledge and large activity area (Map 2.), also several other 'specialists' the author discusses the traditional healers of a village (Tápé) and a homestead-settlement (Domaszék) more in details. Finally he enumerates the known healers by settlement (Table 1.).

The introductory part and the references provide further information about the research done so far in the Carpathian basin on healers with great popularity and that of small communities (villages, small districts).

XX. századi dudások Csongrád megyében és szomszédságában*

HANKÓCZI GYULA
(Tiszafüred-Örvény)

„Dudásom, dudásom,
kedves muzsikásom...”
(Alföld)

Manga János 1975. 48.

I. Évtizedekkel az utolsó dudások halála után, reménytelennek látszó törekvés a hajdanvoltak életrajzi adatait kihámozni a gyakran egymásnak ellentmondó visszaemlékezésekből.

Alábbi munkánknak mégis az a kitűzött célja, hogy az *Alföld* középső és déli tájainak dudásairól – életükről, társadalmi helyzetükről, megbecsültségükről, kapcsolataikról, stb. – gyűjtse össze tudásunkat.

A feladatot nehezíti még az, hogy némelyiküknek épphogy a nevét, másoknak meg csak tevékenységét ismerjük. Foszlányos adatokat kell sokszor bizonytalanul meghatározott, vagy egy élet alatt akár többször is változó helyekhez kötnünk. Ezért az alább sorjázó személy- és helynevek a hozzájuk tartozó terjedelemmel egyáltalában nem rangsort vagy értékelést jelentenek, csupán az illetőkre vonatkozó ismereteink arányát tükrözik, azt is a tévedés számos lehetőségével, nem pedig abszolút megállapításokkal.

Mindamellettt ekkora mennyiségű emlék még töredékes voltában is kirajzol valamilyen képet. De milyet?

II. **Barabás** Istvánt, *magyarmajdányi* (v. Torontál m., Majdan, Jugoszlávia) muzsikust, mint „kiváló dudásmestert” jellemezte egyik szegedi újság a századfordulón, egy másik pedig a következőket írta róla ugyanakkor: „... Majdány községi dudás, csinos magyar fiatal ember, aki dohánytermelő, Majdány községnek egyik legkedveltebb népies alakja. Az ő dudája nélkül nincs multság a községben. A fiatal lányok és menyecskéknek is kedvence és meglátszik a formáján is, hogy falujában el van kényeztetve.”

Nem tudni, kiváltságos helyzetét meddig őrizhette. Öregkori éveiről annyit olvasni csupán: „Barabás dudás volt, közismert Bánátban. Az utolsó magyar dudás a Dél-Alföldön. A háború utolsó éveiben még szólt a dudája. (Ma valamelyik magyarországi múzeumban van.)”¹

Kübekházáról **Hódi** György neve maradt fenn, mint aki a ‘30-as években még muzsikált. Kiszomboron **Bellig** Mihály játszott hangszerén körülbelül 1939-ig; **Lajtár** Péter is ottani dudás volt, később Szőregen folytatta ténykedését, az ‘50-es évekig.

* Részlet „Foszlányok az alföldi dudu emlékeiből” című kéziratunkból.

¹ Vö. Szegedi Híradó 1900. 221. sz. 9.; az első idézet: Szegedi Napló 1900. 239. sz. 12. Ez utóbbi cikket akkor több más szegedi lap is átvette. A második idézet: Burány B. 1977. 14.

Szöregről még **Hulmán** Józsefet említik. Ferencszállás dudása **Molnár** János volt, *dudás Mónár*.²

Deszk községben magyaroknak, szerbeknek saját dudásaik voltak.

A magyarok egyik dudása **Hegyközi** József, aki öregkoráig, az 1920-as évekig muzsikált különféle táncalkalmakon. Másik dudásuk Patyik Pál, parasztember, aki olykor **Szalma** Elek földműves, hegedűssel társult. **Patyik** dudás kisebb lakodalmakban, kocsmai estéken, disznótorban, *batyubálban*, *csutriban* muzsikált egymaga vagy hegedűs társával a '30-as évek végéig. A dudálás mellett kosárfonással és seprűkötéssel is kiegészítette paraszti jövedelmét.

Az I. világháború táján a duda még igen népszerű lehetett Deszk szerb fiatalsága körében is. „*En, mikor legény voltam, akkor is duda mellett táncoltam minden vasárnap. Itt volt Rusz Cvetko, Adamov Dusan és volt egy cigány dudás, román cigány.*” Mindhárman szerbek zenészei, fűjtatos dudával. „*A szerb dudások napszamosok voltak, meg a dudálásból éltek. A cigány faragta a főzőkanalat, meg a székeket, vitte a piacra, abból élt.*”

Az elfeledett nevű cigány dudás a gyerekek nyári időben tartott, szabadtéri vasárnapi táncán is (*mali birc*, magyarul kiskocsmá, kisívó) zenésze volt, az első világháború körüli években.³

Röszkéről **Fodor** Péter, **Szűcs** József és **Víz** Mátyás, vagy *Vízi Matyi* dudásokat ismerjük. Utóbbiról is bőven megemlékeznek a szegedi újságok.

„Ő a Vízfordók bocskoros nemesi ágából származik, híres röszkei család ez, de Mátyás már rövidített a nevében s Vízfordó helyett csupán Víznek rója alá a nevét, illetőleg tesz mellé sajátkezű keresztyonását (sic!) ...”

„... Víz Mátyás röszkei dudás és feles kertész. A régi röszkei Vízúzó nevű családból származik, ősei már Herberstein néhai szegedi német várparancsnoknak szentmihályteleki sörházában a német sörfőző legényeknek kurucz nótákat dudáltak.

Családjában leszármazás szerint egy örökli a dudás mesterséget. Művészi sikerei közé számítja azt a föllépését különösen, mikor a felsőtanyai központban néhai Munkácsi Mihály jeles festő előtt eljátszotta dudáján...” egyik kedvenc nótáját.⁴

Kishomokon (v. Bács-Bodrog vm., Mali Pesak, Jugoszlávia) az 1940-es évek végén még élt és nyilván működött „**Somogyi** Gyura bácsi”, bördudás.⁵

Széksóstón (*Nagyszéksóson*) az I. világháború éveiiig lakodalmi hangszer volt a duda. Az ottani dudás, **Farkas** Sándor, az 1910-es évek közepén már idős ember, földműves, napszamos. Akkor már „*nem nagyon járt el, csak ilyen magánkedvtelésből. Magába' muzsikált.*”⁶

Mórahalmon **Furus** György vagy más néven Ábrahám Furus Gyula tanyai lakos, földműves, „nyomorult lábú”, dudálását emlegették. Rajta kívül még **Savanya** Istvánt,

² Szakál A. 1993. 161.; Paksa K. 1980. 588.; Rác S. 1985. 22.

³ Deszki gyűjtésem, 1982. július. Mindkét idézet onnan. (Az itt megadott és ezután következő kéziratok gyűjtéseinket a bibliográfiában nem tüntetjük föl.) Vö.: Szigeti Gy. 1984. 718.; Felföldi L. 1984. 885., 887., 889.; Szakál A. 1993. 161. Náluk *Patyik* dudás *b* kezdőhanggal és József keresztnéven.

⁴ Paksa K. 1980. 588.; Szakál A. 1993. 160. Idézetek: Szegedi Híradó 1900. 221. sz. 9., Szegedi Napló 1900. 239. sz. 12.

⁵ Szakál A. 1993. 160.

⁶ Széksóstói gyűjtésem, 1982. július. Vö.: Szakál A. 1993. 160., 162.

aki – egy távoli rokona szerint – 1850 körül született, s 1920-22 táján még lakodalomban muzsikált. Akkor mórähalmi, alsóközponti tanyán élt földművelésből.

Más emlékezés szerint Mórähalom Zákányszék felé eső határ részében egy elfeledett nevű dudás citerakísérettel szerepelt disznótorokban.

Kismarci Lukács Illés mórähalmi dudás egyik szomszéd településen való játékát így idézte föl a szemtanú: „*Domaszéken, mikor ott laktunk, még táncoltam is rajta. Kismarci Illés volt a dudás. 1916-17-ben lehetett, házi bálban. ... Kismarci Illés parasztember volt, de nagyon sokszor eljárt dudálni. A hóna alatt volt, oszt nyomkodta. Nem a szájával fújta. Itt meg (mutatja a kezével), irányította a hangot... Ez volt a legócskább már akkor is, de zenész hiányába' csak elhívták ezt az Illés bácsit.*”⁷

Ásotthalmon kukoricafosztásra rendszerint dudást fogadott a jómódú gazda. „*Sok tanyaszomszédot, különösen a fiatalokat a dudászó csalogatta a fosztóba ... a dolog végeztével gyakran hajnalig táncoltak.*”

1. kép. Pintér József, egykori domaszéki bőrdudás Sárosi Bálint 1967-ben készült felvételén.
Zenetudományi Intézet, Budapest, 6987. sz.

⁷ Mórähalomra vonatkozó deszki és zákányszéki gyűjtéseim, 1982. július. Vö.: Paksa K. 1980. 588.; Szakál A. 1993. 160.

Az első világháború előtti években a hatóságnak be nem jelentett házi mulatságokban, a *dugott bálakban* „öt krajcár volt a mézspénnél meg a zenéspénnél. Húszan, harmincan is összejöttünk. Csak azokat a lányokat hívtuk meg, akiket mi akartunk. Bördudás volt a hangászkunk...” **Papp Imre** vagy **Német András**.

Feltehető, hogy a vasárnap délután, az erdőszéli gyepen táncolóknak is az említettek voltak a „hangászaik” a tízes években.⁸

Domaszék kapcsán 6-7 dudás nevét szokás emlegetni. Némelyikük még az 1940-es, '50-es években is használta hangszerét, közöttük az aránylag jól dokumentált **Pintér József** (sz. 1896.), mindenhez értő barkácsoló ember, híres dudakészítő, akinek fényképe is megmaradt (1. kép). A fentiekén túl, eddig ismeretlen domaszéki dudás volt **Király István**. Gazdagparaszti család sarja, úgy hírlík, számos helyre vitték muzsikálni.⁹

Kiskundorozsmán **Böröcsök Istvánra** emlékeztek, meg arra, hogy „a mestersége pipajavitó volt, abba' az időbe' minden háznál volt pipa.” **Böröcsök** dudás az I. világháború körül még bizonyosan muzsikált házibálban, disznóvágáskor, eljegyzésen, lakodalomban is.

Az ő vagy más kezében – mondják, hogy többen is voltak Dorozsmán dudások – a börduda vásári *duttyánban* (ma büfésátnak mondanánk talán) is látható, hallható volt egykoron.¹⁰

A szegedi dudásokról tömérdek apróságot följegyeztek már. A kevesebb figyelemre méltatottak egyikét „**Bagoly Bálintnak** hívták, de *Furu* volt a csúfneve. Olyan öreg volt már, hogy mindennap egy régi nótát felejtett el ... Az úriházaktól éldegélt ... Valahol a temetőszél felé lakott Bálint. Csupán és egyedül azért haragudott szörnyen, midőn a kocsmákban huncutságból ráfogták a dudájára, hogy az macska bőréből készült...”¹¹

Az első világháború előtt számos dudás volt Szeged-Alsóvároson, főként napszamosok, *kapások*, *kubikosok*, akik lakodalmakban, bálakban, névnapokon játszottak a parasztnak. Szombat esténként rendszerint egy-egy dudás zenéje szólt egyik-másik vendéglőben.

A legismertebb szegedi dudások egyike, ha ugyan nem a legismertebb **Csonka Bukusza Tanács Ignác** vízimolnár, öregkorában vendéglői muzsikus volt, akit most éppen csak megemlítünk, de akiről még jócskán lesz szó a későbbiekben.¹²

Tápén a századfordulón még két dudás is élt. Az egyiket **Dávid Nacsa Péternek** (vagy **Jánosnak**), a másikat **Török Jánosnak** hívták. „*Török János* nevűnek ... volt egy olyan *fújtató*, az *nyekegtette* ott ... a *kocsmákba*', meg ilyen *kósza bálakba*'. Vítették a *bort* meg a *sört*, vagy *szárazon*, *sóba-vízbe*. Az egyikén úgy emlékszek *emberalak* feje volt. A másikon nem tudtam kinézni, milyen ... *Tápéiak* voltak. Nem lehetett itt találni *vidékit* még *orvosságér*' se. *Lakodalomba*', meg *disznótörbe*', *disznóbálba*', ott használták *legjobban*.”

⁸ Juhász A. – Szécsy Gy. 1970. 64., 65.; Szakál A. 1993. 160.

⁹ Lásd: Paksa K. 1980. 588., 589.; Szakál A. 1993. 160.; Sárosi B. 1973. 57. kép; Domaszékre vonatkozó deszki gyűjtésem, 1982. július.

¹⁰ Kiskundorozsmai és ugyanoda vonatkozó zákányszéki gyűjtéseim, 1982. július. Vö.: Manga J. 1965. 64. Nála *Böröcsök Imre* a dudás.

¹¹ Móricz P. 1913. 156-157.

¹² A szegediekhez: Manga J. 1965. 65.; Bukuszához a teljes irodalmat nem soroljuk föl. Vö: Sz. Szigethy V. é.n. 252.; Móricz P. 1913. 157-160.; Manga J. 1965. 64. stb.

Dávid Nacsa Péter azonos nevű fia tekerőlanton játszott, úgyhogy apa és fia együtt is muzsikált dudán és *tekerőn*. Arról is van feljegyzés, hogy a dudást és *tekerőst* a szegedi tanyákról vagy Szentés környékéről hozták.

Az 1910-es években a fiatalok már lemondtak a dudásról, de azért még 1924-ben is kocsmái zenészként szerepelt („Elhívták, hogy fogyjon a bor.”) s 1932 körül *húshagyókor* egy házibálban is dudás muzsikált. Utoljára – állítólag – egy szegedi dudás fújta, búcsún.¹³

Algyőn a múlt század '90-es éveiben a Tiszántúlról jött vándor dudások tűntek föl. Egy-egy sarkon megálltak, dudáltak, 2-3 krajcárt kaptak, s ha jónak látták, továbbálltak.

A helyi dudást **Török Mihálynak** hívták. „*Utóda nincs. Már akkor is idős ember volt, mikor én ismertem. Egy szőke ember volt. Földműves, napszámosságból élt.*” Algyőn is, a szomszédos Sándorfalván is lakodalomban, névnapon muzsikált, meg újévet köszönteni járt.

Az 1920-as években még fújtatgatta kutyafejes bőrdudáját, s megérte a '30-as évek elejét is.¹⁴

Forráskúti vélemény szerint „*az 1900-as évek elején távoli vidékről jöttek tekerőlanttal és bőrdudával zenét szolgáltatni, ami nagy újság volt.*”¹⁵

Bordányban „*'30 tájba' még dudált egy ember búcsúkor. ... Küldtek ki a templombul, oszt a piacon mán mindenki ropta. Nem is hallatszott.*” (Ti. mit játszott a dudás.)¹⁶

Üllésen **Pesti Mihály** muzsikálásának emléke maradt fenn. Lány- és férifejes dudáját 1944-ig működtette.¹⁷

Pusztamérges falujának és tanyavilágának (...) Pista bácsi nevű bőrdudása a felelőségével járt a tanyák között. A szomszédos, bár nem közeli Kisszállásra is átgyalogoltak. „*Még tán úgy suszterolt is, de evvel kéregettek.*” Adatközlőnk szerint ott laktak *Mérgesben*, hozzávetőleg 1924-ig.¹⁸

Egy öttömösi dudás 1904-5 körüli, a zákányszéki tanyavilágban való szereplését így idézte föl egyik rokona: „*Az apám testvérének volt dudája. Az öccse volt neki, **Farkas Ferenc**. Földműves volt, kinn lakott Öttömösön. Elment azzal a dudával még lakodalomba is, osztán fújta, míg meg nem szakadt. Még az én nővérem is, mikor férjhez ment, ajánlkozott, hogy ne fogadjon zenészt, majd ő elvégzi azt. Nem hoz ajándékot, mert majd dudál. Berúgott, oszt a nógatásra így válaszolt, hogy »Ha akarok dudálok, ha akarok, nem.«*”¹⁹

Csóti Gyapjas Antal a rúzsai tanyavilágban született 1900-ban, 11 gyermekes, kicsiny földű családban. Ott is élt Rúzsán szegényparasztként, később tsz-tagként, fűró-faragó, barkácsoló emberként, dudásként és *tamburásként*, tanyai muzsikusként.

¹³ Tápéi gyűjtésem 1982 júliusában. Minden idézet abból. Vö.: Lele J. 1982. 4.; Bálint S. 1968. 81. és Juhász A. (szerk.) 1971. 592., 603., 673.

¹⁴ Algyői gyűjtésem, 1982. július; 1901-es és 1903-as születésű adatközlők.

¹⁵ Kérdőlapos gyűjtés a tekerő elterjedtségéhez 1979-ben. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Adattára (DENIA) 2523/4.

¹⁶ Bordányra vonatkozó kiskundorozsmai gyűjtésem 1982. július.

¹⁷ Szakál A. 1993. 160., 162.

¹⁸ Pusztamérgesre vonatkozó szegedi gyűjtésem, 1982. július.

¹⁹ Zákányszéki gyűjtésem, 1982. július.

Családjában „anyai ágon való öregapja”, **Klinkó István** dudás, *tamburás* ember volt, aki másoknak fizetségért, meg otthon jókedvűből is szívesen muzsikált.

Csóti Gyapjas Antal kicsi gyerekkorában, jószágörzés közben készítette első játékhangszereit, kukoricaszár hegedűt, nádfurulyát. Kóroszárból meg céklafejből barkácsolt játékszerével már „öregapja” bőrdudálását utánozta.

Később két citerát (az ő szavai szerint *tamburát*) készített. Egyet 14 éves korában, egy másikat 1935-ben. Első és egyetlen dudáját **Csipak András** kóborló dudás hangszerének megfigyelése után, **Katona Mátyás** környékbeli bőrdudás segítségével alkotta 1926-ban.

Mindkét hangszerét használta multságokban. „Amikor ráunt a tamburára ... elővette a dudáját, majd megint visszacserélte.”

Az 1920-as években 10-20 pengőt keresett egy-egy alkalommal, az 1950-es években 2-300 forintot. 1957-ben dudált utoljára lakodalomban.²⁰

2. kép. Csóti Gyapjas Antal rúzsai dudás 1968-ban. Juhász Antal felvétele.
A Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye, F 15424.

²⁰ Rakonczi J. 1969. 2., 4-7., 9-13., 14., 17., idézet a 28. oldalról. Vö.: Paksa K. 1969. 135., Paksa K. 1980. 589.

Csóti Gyapjas Antal, az „alacsony, kissé sovány, bogárszemű ember” a ‘60-70-es években már csak önmagát vidította, otthon. „Az öregkori életem javait neki köszönhetem. Este előszedem, éjjelig, két óráig dudálok.” (2. kép)

1975-ben halt meg Rúzsán.²¹

A szegedi tanyavilág legszegényebb rétegeiből került dorozsmai földre, onnan Kiskunhalasra Varga Vince, s számolt be dudás emlékeiről, mutatta be játékát Vargyas Lajosnak, 1939-ben.²²

Századunk első évtizedeiben Tompán és Kelebián is dudával zajlott a lakodalmak némelyike. Talán helyiek, talán a szegedi tanyavilág dudásai fújták benne a talpalávát.²³

Bácsalmáson egy idős lakos még az 1960-as években is működtette fújtatós dudáját.²⁴

Mohácson a század elején annyi dudás volt, hogy „Dunát lehetett volna rekeszteni velük”, s vásárok idején is szinte minden sátorra jutott belőlük.

A busójáráson és a lakodalmakon kívül az aprószenteki korbácsolás december 28-i és a férfiak Vince napi pincézésének szokásában is tevékeny szerepük volt.

Tudjuk, hogy a mohácsi délszláv/sokác dudások a Baranya és Tolna megyei falvakba is jártak muzsikálni, s sejthető, hogy Bács-Kiskun megyei településekre is. Az utolsó mohácsi dudások egyike, Ivo Jančič 1950-ben dudált utoljára lakodalomban.²⁵

Némelyiküknek – névvel vagy anélkül – a fényképe is megmaradt.²⁶

*Kecske*dudásokat Jánoshalmáról is fogadtak Bogyiszlóra, ahol különben szintén emlegetnek két helyi bördudást.²⁷

A magyar néprajzi irodalomban ritkaságnak számít egy-egy duda-tekerő páros vagy női hangszerjátékos.²⁸ Nagy területen kóborló dudások léte is inkább feltételezés, mint bizonyított tény; s hogy egy vándorló hangszerkettős évtizedekig működjön – ráadásul egyik tagja nő – az pedig páratlan. Alföldi viszonylatban bizonyosan az, de alighanem országosan is.

Most egy ilyen következik.

Az első világháborút közvetlenül megelőző években Móricgáton, a Péter-Pál napi paraszti mulatságban egy kóbor bördudás nevelt leánya tekerőlant-kíséretével muzsikált. Azokban az években Móricgáton laktak, földkunyhóban, zenélésükből éltek. Megfogadták őket előre (mint azon a Péter-Pál napon délután kettőtől éjjelig) vagy tanyáról-

²¹ Vö.: Rakonczai J. 1969. 3.; Sz. Lukács I. 1969. 9.; Szakál A. 1993. 167.

²² Vargyas L. 1954. 10-11.

²³ Tompára és Kelebiára vonatkozó rúzsai gyűjtésem, 1982. július.

²⁴ Bácsalmásra vonatkozó szentkirályi gyűjtésem, 1993. július. Valószínű, hogy az illető német nemzetiségű.

²⁵ G. Szabó Z. 1991. 461-465.; ugyanő a 459. oldal első jegyzetében közli még *Bárász* György és *Kovács* Mariann (sic!) nevét. Kéziratom lektora szerint az iménti nevek helyesen: *Bárász* János és *Kovács* Marián (mint férfinév). Tari Lujza népzene kutató lektori segítségét itt köszönöm.

²⁶ A Néprajzi Múzeum (a továbbiakban NM) F 88.995-6. sz. fotója: Sokác dudás a Mohácsi-szigetből, Dincsér O. felv. 1941. IX.; Füzes E. 1959. 15. kép, *Jancsics* János mohácsi dudás. A NM F 183.691-693. sz. fotói: Duda, Mohács, Manga J. felv., 1961.; vö.: Manga J. 1965. 41. kép., Manga J. 1968. 5. kép.

²⁷ Manga J. 1965. 66.

²⁸ Vö.: Kádár L. 1959. 208.; Sárosi B. 1973. 44. kép; Hankóczi Gy. 1981. 94.; a női tekerőshöz: Lajtha L. – Dincsér O. 1939. 106.

tanyára jártak. Valószínű, hogy még az 1920-as évek elején is azon a vidéken bolyongtak; Bugacon is megfordultak, az bizonyos.²⁹

1926 táján Rúzsza környékén kóborolt **Csipak** András bőrdudás, akinek zenélését rendszerint felesége kísérte tekerőn. Azt is olvasni róluk, hogy még vagy tíz év múltán is azon a tájon rótták a tanyai utakat.³⁰

Az 1930-as évekből emlegetik Csipak Andrásékat Csólyospálos, Kiskunmajsja térségében. *„Csipak dudás a nevelt lányát vette feleségül, ezzel járt. Muzsikált vele. A (nőnek) nyakába volt akasztva, úgy szólt mint az emberé, csak ezt hajtani kellett, azt meg fűjtatni.”* Megoszlottak a vélemények arról, hogy hívásra mentek-e egy-egy helyre vagy kéregetésszerűen – „köszönteni”.

3. kép. Csipak András és neje, sz. Szabó Rozália duda – tekerő kettőse Csólyospáloson, az 1950-es évek elején. Gaál Károly felvétele, a Kiskun Múzeum fotógyűjteményéből.

A *csólyosiak* több tanyanevet megjelöltek, ahol a páros lakott egy ideig, mások a nincstelenségüket hangsúlyozták. *„Olyan szegények voltak, hogy gallyat szedtek az út mellett. Se földje, se tanyája.”*³¹

Csipakékat Kiskunmajsán – szórványosan – Kucsora néven is emlegették. *„Kucsora István dudás, egyébként is zenész volt, egy nővel járt, az meg tekerőzött hozzá.*

²⁹ Móricgáti gyűjtésem 1980 júliusában. Hankóczi Gy. 1981. 94.

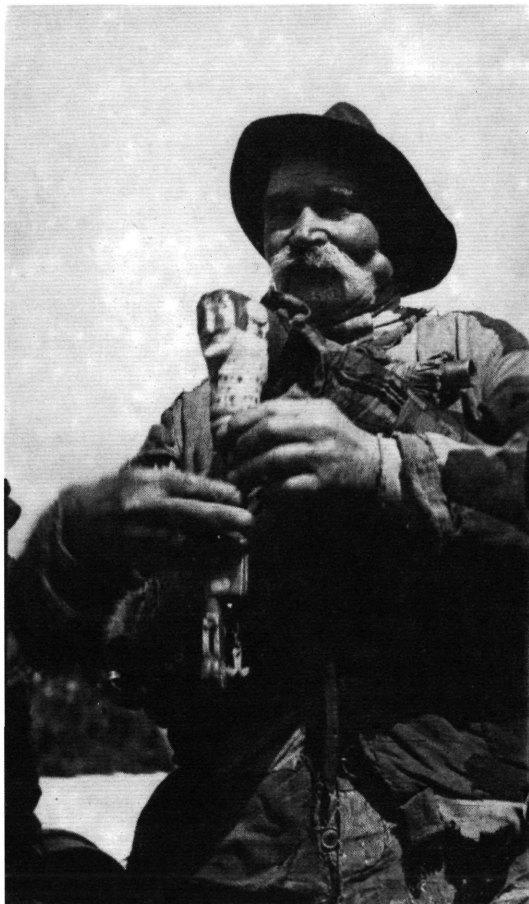
³⁰ Vö.: Rakoncزai J. 1969. 14.; Sz. Lukács I. 1969. 9.

³¹ Csólyospálosi gyűjtéseim, 1979. július.

1938-ban láttam utoljára. Elmentem vendégségbe, oszt ők odajöttek, hogy muzsikálnak, de csak kéregettek...³²

Hol, merre vándorolhattak még?

Kisteleken az maradt fenn róluk: „Kéregető koldusok voltak. Az embernek volt egy bőrdudája, az asszonynak tekerője, oszt avval kéregettek. Családjuk nem volt, nem olyan normálisak voltak. Úgy laktak valakinek a tanyájában Kisteleken. Neve mintha Csipak Mátyás lett volna.”³³

4. kép. Csipak András dudás. Csólyospálos, az 1950-es évek eleje.
Fotó: Gaál Károly, a Kiskun Múzeum fotógyűjteményéből

Csipak András valószínűleg az 1950-es évek végén halt meg Csólyospáloson, földkunyhójában. Rúzsára az a hír verődött róla, hogy „nem hallott, nem is látott már utóbb, a dudáját is eltűzelte. Elhagyatottan halt meg.”³⁴

³² Kiskunmajsai gyűjtésem, 1982. július.

³³ Kistelekre vonatkozó kiskunfélegyházi gyűjtésem, 1985. február.

³⁴ Csólyospálosi gyűjtésem, 1979. július, idézet: Rakonczai J. 1969. 14-15. oldaláról.

A tulajdonságok annyira egybevágnak, hogy a név híján is bizonyosra vehetjük, a bugaci táj möricgáti duda – tekerő kettőse is ők voltak: Csipak András és nevelt leánya, későbbi felesége Szabó Rozália.³⁵ (3-5. kép)

5. kép. Csipakék kettőse feltehetőleg falusiak és néprajzi gyűjtők között, az 1990-es évek eleje.
Fotó: Gaál Károly, a Kiskun Múzeum fotógyűjteményéből

Csolyospálosnak volt egy másik, kevésbé ismert bőrdudása is, **Szöke István**. Ő egyedül muzsikált, valószínűleg már az első világháború éveitől visszahúzódott, s befejezte nyilvános ténykedését.³⁶

Az 1910-es évek elején Balástyán is volt egy helyi dudás, aki már kéregetésképpen használta fújtatós hangszerét. A tanyai utakat járta, „ország-világ volt nekie, hányódó-vető ember volt.”³⁷

Kiskunmajsán – úgy emlékeztek – a ‘30-as években is felbukkantak bőrdudások mind a faluban, mind határában. A faluban mint disznótéri köszöntők és mint a helyi vásárok sátoros italmérőinek zenészei. Vásári, piaci szereplésük alkalmi, kéregetésszerű is lehetett: „leült egy helyre, kalapba adogattak neki.” A határbeliek a pásztori rendzenei igényeit szolgálták vagy kóborló dudások voltak.

Kiskunmajsai lakosok Kisteleken, Szankon is látták a bőrdudásokat vásári szereplőkként és tanyai vándorokként egyaránt.³⁸

Szankon **Ringyom** és talán **Csicsó** nevű dudások híre maradt fenn.³⁹

³⁵ Csipakék fényképei a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban találhatóak. Leltári számaikat nyilvántartási bizonytalanság miatt nem közöljük. Szakál Aurél és Fazekas István halasi és félegyházi barátaim/kollégáim szíves közlései után.

³⁶ Csolyospálosi gyűjtéseim, 1979. július.

³⁷ Balástyai gyűjtésem, 1979. július.

³⁸ Kiskunmajsai gyűjtésem, 1979. július.

Sövényházán Róca Matyit emlegették, akinek játékát felesége énekszóval kísérte.⁴⁰

1910 táján Baks községben is megvolt még a duda. Kéregetni jártak vele.⁴¹

1912-ben Kiskunhalas vásárában két duda hangja mellett folyt a mulatás, ugyanabban a sátorban. Mint az emlékező hozzáfűzte: „*Két dudás nagyon jól elfér, a többi handabanda.*”

Akkoriban minden jel szerint gyakori zeneszerszáma volt a Halas környéki juhász-lakodalomnak, a szintén juhász *dömötörözőknek* s a kondások táncának is.⁴²

Szakmáron „Imár bácsi” és „Sebők bácsi” dudált az 1920-as évek elején. Lányfejes hangszert használtak.⁴³

Jászszenlászlón két helyi dudás lakott és muzsikált körülbelül az 1930-as, talán a '40-es évekig. Az egyik **Trungel-Nagy Ferenc** „rendőrbiztos”, a másik **Peregi Imre** napszámos volt. Az 1900-as évek elején származtak oda, magányos, család nélküli emberek voltak.

Trungel-Nagy Ferenc „*rendőrbiztos volt, fizetése volt. Bíró, jegyző, tanyai baktrok az őalatta valók. Lovascsendőrök, mikor honnat, Félegyházáról, Majsáról.*” Néhány hold földdel bírt.

Peregi Imre földnélküli, napszámos paraszt volt.

Mindketten *padkaporos* bálakban, szegényebb családok lakodalmaiban, disznótorban, névnapon fújtatgatták hangszereiket a környező tanyavilágban.

Trungel-Nagy Ferenc halt meg előbb, az 1920-as évek végén, nyolcvanon felül.⁴⁴

Petőfiszállás napszámos, zsellér muzsikusai a **Rádi** család tagjai voltak: Rádi Imre bőrdudas és azonos nevű fia, tekerős. Párban jártak. Rádi dudás hangszere után kaphatta a *Furulyás* becenevet, amit fia is örökölt. Időnként klarinétos is csatlakozott hozzájuk. 1920 körül még lakodalomban, disznótorban muzsikáltak, s a '30-as évekből is emlegetik őket.

A szomszédos Pálmonostora külterületén is megfordulhattak, karácsonyt, újévet, húsvétot, névnapot köszöntő dudásra ott is emlékeztek.⁴⁵

Ismeretlen nevű félegyházi dudás fotóját közölték már korábbi feldolgozások.⁴⁶

Egyes emlékezők úgy mondják, 1925 táján Kiskunfélegyházán, a „*kecskeméti útba*”, a *téglagyáron kívül*” lakott egy tanyáról-tanyára járó bőrdudas; a *Linkhegyen* egy Tóth nevű társa, aki lakodalomban is muzsikált; azonkívül a századfordulón a *külső-galambsi* határ részben egy újabb ismeretlen nevű; a *galambosi szőlők* körül pedig bizonyos **Pálkó**.⁴⁷

³⁹ Vö.: Nagy Czirok L. 1959. 277. A nem egészen világos részlet így szól: „... valami bőrdudas is előkértül a tájékról; mint a szanki Ringyom vagy a Csicsó, – bandástul.”

⁴⁰ Paksa K. 1969. 132.; Paksa K. 1980. 588.

⁴¹ Baksra vonatkozó hódmezővásárhelyi gyűjtésem, 1982. március.

⁴² Halasra vonatkozó kiskunmajsai gyűjtésem, 1979. július, idézet abból. Nagy Czirok L. 1959. 266-269., 276-278., – időbeli elhelyezésük bizonytalan.

⁴³ Szakál A. 1993. 161.

⁴⁴ Jászszenlászlói gyűjtésem, 1985. február.

⁴⁵ Petőfiszállási gyűjtésem. 1980. július és pálmonostori gyűjtésem 1985. február; Hankóczy Gy. 1981. 94.

⁴⁶ Sárosi B. 1986. 30. kép; Szakál A. 1993. 4. kép.

⁴⁷ Kiskunfélegyházi gyűjtéseim, 1980. július, 1985. február; Félegyházára vonatkozó városföldi és petőfiszállási gyűjtéseim, 1980. július.

„Kiskunfélegyházáról Kiskőrösre, az ottani lakodalomba még az 1900-as évek elején is járt egy dudás ... Kiskőrösön ebben az időben még a parasztság lakodalmaiban és disznótoraiban is meg-megszólt a duda”, bár a jobbmódú mesteremberek meg a parasztság más csoportjai már inkább cigánybandával vagy tamburazenekarral muzsikáltattak.⁴⁸

Bugacmonostoron „egyedül a **Víglesi** család tudta kezelni a dudát és a hegedűt.”⁴⁹

Csongrádon az 1920-as években kétségkívül használták a bőrdudát. A dömötöröző pásztorok talán már nem, de a tanyaiak kukoricafosztáson, szüreten, disznótórban, padkaporos bálban egyaránt.

Dudások neveiként a következőkre bukkantunk: **Horti Gyura**, **Kollát János** és **Samu András**.⁵⁰

1927 körül egy ismeretlen nevű dudás szüreten játszott: szájával fújta hangszerét és cintányérozott.

Csongrádi emlékező szavai azok is, hogy „aratásra elvitték a tekerőt meg a bőrdudát, vasárnap azzal töltötték az idejüket.”⁵¹

Bokrosról **Maszlaj József** meg **Pozsár Mihály** neveit említhetnénk.

Maszlaj József a bokrosi tanyavilág muzsikusa lehetett – úgy sejtjük – az 1920-as, '30-as években. „Hatvan éves volt akkor, ha nem több.”

Pozsár Mihály az 1910-es évek végéig bizonyosan dudált, későbbi korszakáról nem tudni, bár úgy hírlik, az '50-es évek végén is élt még. Nemcsak Bokrosra zenélt, hanem a szomszédos Tiszaújfalun is sűrűn megfordult a gyakori szereplései miatt, ott talán még jobban is ismerték. Szentlőrincen, Koháribán és nyilván más helyekre is vitték. Pozsárt különös viselkedése miatt is számon tartották, mint ahogy arról a későbbi fejezetek egyikében szólunk.⁵²

Az első világháború előtti években, Tiszaújfalun és határbeli csárdájában a Dömötör napi számadóavatásoknak és a pásztorok Katalin-báljának hangulatát is dudások, *tekerősök* (klarinétosok, cimbalmosok) muzsikája hevítette.

A község bőrdudásaként bizonyos **Bárgyi** nevű személyre akadunk, aki valamikor talán *tekerőssel* is együtt muzsikált.⁵³

Lakitelek *Világoshegy* határ részén lakott állítólag egy elfeledett nevű bőrdudás. Ő vagy – ugyancsak ismeretlen nevű – Szentlőrinc falubeli társa, 1911-ben **Deák Mátyás** lakiteleki *tekerőssel* muzsikált lakodalomban, Lakitelek árpádszállási külterületén.⁵⁴

Tiszakécskén napjainkra majdnem teljesen elhomályosult a hangszer emléke. Az általunk kérdezett idők személyesen nem találkoztak dudással. „Csak apámtul hallottam: egy bőrduda többet ért, mint ... öt szál hegedű.”⁵⁵

⁴⁸ Manga J. 1965. 63.; Manga J. 1968. 149.

⁴⁹ Szappanos J. 1975. 93.

⁵⁰ Sövényházi A. 1895-96. 14.; Csongrádi gyűjtésem, 1977. november; Csongrádra vonatkozó tiszaújfalui gyűjtésem, 1980. július; Vö.: Szakál A. 1993. 161.

⁵¹ A cintányérozó bőrdudás jelenségéhez lásd: Viski K. 1919. 88-89.; idézet: csongrádi gyűjtésem, 1977. november.

⁵² Bokrosra vonatkozó gyűjtések Tiszaújfalun, 1980. július, szeptember, Kiskunfélegyházán 1982. január; tiszaújfalui gyűjtések 1975. augusztus, 1977. július.

⁵³ Tiszaújfalui gyűjtés, 1975. július. Lehet, hogy Kádár L. 1959. 208. old. duda-tekerő kettősében *Bárgyi* a „csemeszájú bőrdudás”?

⁵⁴ Lakiteleki gyűjtésem, 1980. július.

⁵⁵ Tiszakécskei gyűjtésem, 1993. július. Az idézet 1913-as születésű adatközlőtől.

A Kecskeméttől délre eső tanyavilágban 1925-26 táján *Matkópusztán/Fülöpkében* a fiatalság hívott dudást – „vidéki embör vót” – az összejövételéhez. Ugyanaz a személy egy más alkalommal is megjelent ott, neve nem maradt fenn.

1929-30 táján Jakabszállás határában Péter-Pál napon szerepelt egy „börmuzsikás”.

A mai Ballószög környékén, a „*Kismatkói útba*” is láttak egy bördudást 1930 körül, lakodalomban. Azon kívül a „*Budai útba*”, ami már az északi tanyavilág Kecskeméthez képest, egy fiatalember kezében. Az időpont ismeretlen.⁵⁶

A Néprajzi Múzeum is őriz egy kecskeméti dudát.⁵⁷

Most a Tisza túlsópartjáról sorjázunk dudásokat.

Földeákon **Dombi Lajos** „suszterforma ember”, mezőgazdasági bérmunkás volt a dudás. Kisebb lakodalomban is muzsikált, vasárnaponként, meg ha jókedve volt, az utcán is. Egyik falubelije szerint 1876 körül született és 1930-40 között halt meg. A duda földeái elnevezése a *nuna*, illetve suszterkedő foglalkozása után **Nunás Dombi Lajos**, **Suszter Dombi Lajos** néven is ismerték.⁵⁸

Mezőhegyesen az 1920-as évek elején mezőkövesdi summások József keresztnevű dudása muzsikálgatott szombat esténként, vasárnap délutánonként a többieknek.⁵⁹

„Tótkomlóra még a századforduló táján is Szarvasról járt egy dudás.” Ma már épphogy dereng a hangszer emléke.⁶⁰

Hódmezővásárhelyen 1900 körül, az akkori Jókai utca végén lakott egy földműves dudás, akinek közreműködésével névnapokon mulattak, házaknál.

1940-ben a *Pusztai rét* nevű határrészben „*cuháréban*” szólt a duda.⁶¹

Mindszinten a múlt század végén, századunk elején **Vak Kálmán** bördudás lehetett a legismertebb falusi zenész, aki olykor **Borka János** klarinétossal és **Tóth Urbán** tekerőssel is összeállt. A szegényparaszti rétegek képviselői voltak, utóbbi kettő kubikos. A dudás családi neve feledésbe merült, a *Vak* ragadványnevet testi tulajdonsága után kapta.⁶²

Mindszent és Mártély között, az *elegei* határrészben lakott **Borsi Lajos**. 1852-ben született mindszeri kubikos családban. *Elegei* tanyáját hat hold földdel, házasságakor szerezte. A dudálást nagybátyjától, **Borsi Gergely** mindszeri napszámostól tanulta.

A dudálásból élt – „*ez az összes mindszeri tanyák között járt. Mer' gyomorhajos volt, oszt nem bírt dógozni, meg munkát vállalni.*” Más emlékezés szerint **Borsi Lajos** a mindszeri Szegfű, meg a mártélyi Hegedűs csárdában is sokat muzsikált.

Bár **Borsi** dudás általánosan elismert személy volt Mindszinten és környékén, öregkorára megkopott a népszerűsége: „*egy helyen döglött tyúkot kapott, hogy ne menjen hozzájuk.*” 1934-ben halt meg.⁶³

⁵⁶ Matkópusztai és ballószögi, valamint Jakabszállásra vonatkozó törökfői gyűjtéseim, 1980. július; vö.: Szakál A. 1993. 161.

⁵⁷ NM ltsz. 130.621. – minden közelebbi információ nélkül.

⁵⁸ Földeái gyűjtésem, 1982. március; vö.: Rácz S. 1984. 34. és 1982. 53.; Szakál A. 1993. 162.

⁵⁹ Hankóczy Gy. 1988. 705., 708.

⁶⁰ Manga J. 1965. 62.; Manga J. 1968. 148.; tótkomlósi gyűjtésem, 1990. július.

⁶¹ Hódmezővásárhelyi gyűjtésem, 1982. március; vásárhelyre vonatkozó gádorosi gyűjtésem, 1990. július.

⁶² Mindszeri gyűjtésem, 1982. április.

⁶³ Felletár B. 1988. 8.; első idézet: mindszeri gyűjtésem, 1982. április; Péczely A. 1967. 2.; második idézet: Szűcs Judit mindszeri gyűjtése, 1987. november. Segítségéért itt mondok köszönetet. Vö.: Szakál A. 1993. 159. Dudafeje NM-ban: 60.121.20.

Mindszentről még **Szöke** János dudás ismert, az alább következő **Szöke** Lajos rokona.⁶⁴

Szöke Lajos szegvári dudás volt. 1895-ben született, apja Szöke Gyula, ragadványneve *Pisze*.

Mai rokonsága semmit sem tud Szöke Lajos gyermekkoráról, sem arról, miként kezdődött dudálása.

1917-18 körül nősült, felesége Varga Rozália lett. Akkoriban már bizonyosan dudált, mint arról megbízható emlékezés szól. „*Szöke dudás 75 krajcárér' kimuzsikált egy lakodalmat ... A királyság alatt...*”

A Tanácsköztársaság honvédő harcaiban vöröskatonaként küzdött, ezért később a szegedi Csillag-börtönben raboskodott.

Élete során napszámos, részesarató, vályogvető, birkanyíró és mindenféle alkalmi munka elvállalója volt, amellel dudálni járt. A szokásos alkalmak, azaz névnap, házibál, lakodalmak mellett „heti napszámra” is magával vitte hangszerét, „*minden este kiültünk a barakk elé, ott muzsikált. Weiss Manfréd uradalmán. Derekegyháza.*” Utalásokból elősejlik, hogy nemcsak bérmunkásként, hanem dudásként is bejárta az egész környéket.

Általában egyedül zenélt, olykor „**Vida** Gyurka” *tekerőssel*.

Az 1930-as évek végén egy ló levetette magáról és annyira megütötte a fejét, hogy „abba zavarodott meg.” 1940 tavaszán még dudált egy tanyai lakodalomban. Valamivel később felerősödött a betegsége s végleg befejezte zenészi pályafutását. 1944-ben halt meg.

Dudafeje a szegvári helytörténeti gyűjteményben van.⁶⁵

Halál Antal (1881-1938) szintén szegvári dudás volt. Cseléd, napszámos, uradalmi csikós. Egyik nővére Fábiánsebestyénben, másik Felgyőn lakott, alkalmanként talán őket is mulattatta dudájával. Betegsége miatt, élete utolsó éveiben egyáltalán nem játszott már.⁶⁶

Derekegyházán nem tudták pontosan, volt-e helyi dudás vagy sem. „*Lehetett, mikor az én apám meg anyám járt a bálba. A tekerő meg bőrduda együtt jártak.*” „*Kigyöttek azok Szegvárrul is. Hozták a dudát, meg a klánétot.*”

Egy 1940-es újságcikk is azt írja, „Szegváron van még egy ember, az sokszor kijár az urakhoz muzsikálni Derekegyházára.”⁶⁷

Nagymágocson bizonyos **Juhász** János neve bukkant föl, azonkívül az *árpádalmi* részre vonatkozóan annyit tudunk, hogy 1920 körül egy cirkusz megjelenése idején egy bőrdudás is előkerült valahonnan.⁶⁸

Szentesről és térségéből számos dudást emlegettek névvel vagy anélkül a századfordulótól hozzátéve az 1940-es évekig. **Borza** dudás, **Turák** János, **Kis Szegi**, aki 1900 körül még számos házszenelésen vett részt, **Borbély** Imre, **Erdei** Imre, **Kiss** Sándor – amennyire tudjuk, mindnyájan a legszegényebb paraszti rétegekből valók.⁶⁹

⁶⁴ Mindszentre vonatkozó szegvári gyűjtésem, 1990. július. Vö.: Hankóczy Gy. 1992. 346. old. és 17. jegyzet; Szakál A. 1993. 159.

⁶⁵ Szegvárra vonatkozó nagymágocsi gyűjtésem, 1982. március; szegvári gyűjtésem, 1990. július – idézetek e kettőből. Vö.: Szakál A. 1993. 159.; left. száma 73.174.1.

⁶⁶ Szegvári gyűjtésem, 1991. június. Vö.: Szakál A. 1991. 3.

⁶⁷ Derekegyházi gyűjtésem, 1990. július; Derzsi Kovács J. 1940. 16.

⁶⁸ Nagymágocsi gyűjtéseim 1982 márciusából és 1990 júliusából.

⁶⁹ Vö.: Derzsi Kovács J. 1940. 16.; Manga J. 1965. 63.; Manga J. 1968. 149.; szentesi gyűjtéseim, 1982. március-április, 1991. június; Szakál A. 1991. 3.

A legalább hat dudás a nagyhatárú Szentes tiszántúli tanyavilágában is gyakorta barangolt.

A Magyartés felé eső *Piti-major* egyik házibáljába is Szentesről fogadtak bőrdudást 1927 körül, 8 pengőért. „*A fene, hogy ilyen sokér' jött ki.*” A Cserebökény-Veresegyháza külterületen is kapósak voltak, mint ahogy az annak szomszédságában lévő *Belső-Ecsér* határreszen is dudászó mellett zajlott egy lakodalom 1919-ben.

A várostól kissé délre, „*a Berekbe', Antalkor ... 1920 előtt*” ugyancsak szentesi dudás járhatott.⁷⁰

Könnyen lehetséges, hogy alkalmanként Fábiansebestyénben is szentesi dudás szolgáltatta a zenét; ott vándorló muzsikus is felbukkant 1926-27 körül fújtatós dudájával. „*Egyik helyen szalonát kapott, másik helyen kenyeret. Kétszer, háromszor véleksek.*”⁷¹

Eperjes, *Mucsihát* ugyancsak lehetett a mezőváros dudásainak célpontja, ámbátor azon a részen, valószínűleg még az 1940-es években is élt egy dudás. „*Láttam én ott többször. Kicsit tütüztünk, oszt kigyött magátul. Egy-két forint kinézett neki, meg sör. Mucsiháti körben összejöttek, meg kinn a gyepen, meg házaknál is néha ... Felfújta szájjal, oszt billegette.*”⁷²

A Gádoros község melletti *Kiskirályságon* lakott, alighanem az 1930-as évekig **Kovács János**. Fiatalabb korában urasági cseléd, később temetőcsősz. Kis tanyája volt („az is a községé”) meg két hold földje.

Ismerősei úgy emlékeznek, hogy ritka alkalmanként, a szomszédok névnapján dudált. Öregkori betegsége után fia elvitte magával, s eltűnt a helyiek szeme elől. Fényképét többször publikálták, mint ismeretlen Orosháza környéki dudását. Hangszere az orosházi múzeumban található.⁷³

1933-ban, az ott dolgozó, máshonnan szegődtetett mezőgazdasági munkásoknak tartott esténként házibálat egy – számunkra ismeretlen – dudás Békés községben.⁷⁴

A gyulai vásároknak a kecskedudások is jellegzetes alakjai voltak az 1950-es évekig.⁷⁵

III. Az anyagfeltárást itt megszakítjuk, anélkül, hogy az Alföld északabbi tájainak dudásairól szólnánk.

Az eddigi, azaz a déli és középső területekre vonatkozó adatokból is számos következtetést vonhatunk le a dudások társadalmi helyzetére és megítélésére, fő- és mellékfoglalkozásaikra, vándorlásukra és működési körzetükre, vagy a hangszertanulás családi átörökítésére, hangszer-összeállításokra nézve, amelyek – egy részletesebb feldolgozás keretében majd – a teljes Alföldre is általánosíthatóak lesznek.

Legfőbb tanulságként pedig azt szűrhetjük le, – szemben az elterjedt, ellenkező tartalmú feltételezésekkel⁷⁶ – hogy az alföldi dudások számos helyen az 1930-as, '40-es

⁷⁰ Veresegyházi, magyartési gyűjtéseim 1982. március és 1991. június; Belső-Ecsérre vonatkozó csépai gyűjtésem 1978. július.

⁷¹ Fábiansebestyéni gyűjtéseim, 1982. április, 1985. október.

⁷² Eperjes, Mucsihát térségére vonatkozó gyűjtésem Nagytökén, 1991 júniusában.

⁷³ Gádorosi, kiskirálysági gyűjtéseim, 1990. július, 1991. június. A képekhez lásd: Manga J. 1965. 29., Manga J. 1975. 4.; Szakál A. 1993. 3. kép. Ez utóbbi már a dudás nevével.

⁷⁴ Békésre vonatkozó csorvási gyűjtés, 1990. július.

⁷⁵ Szakál A. 1993/b 180.

⁷⁶ Lásd: Sárosi B. 1996. 16., 20., 24., 32. Vö.: Bartók B. 1912. 110.; Vargyas L. 1954. 11.; Manga J. 1968. 151.

években is, szűkebb-tágabb környezetük tevékeny részesei voltak. E nézetet Paksa Katalin Szeged térségéről már korábban hangoztatta,⁷⁷ most már tudjuk, hogy megállapítása más vidékekre is érvényes. E tény pedig reményt ad az alföldi dudásokról rajzolható kép további árnyalásához.

IRODALOM

- BARTÓK Béla
1912 A magyar nép hangszerei II. A duda. *Ethnographia* XXIII. 110-114.
- BÁLINT Sándor
1968 A szegedi nép. Budapest
Bördudások hangversenye – A dalárda holnapi népünnepélyén –
1900 Szegedi Napló XXIII. évf. 239. sz. 12-13., szeptember 16.
- BURÁNY Béla
1977 Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák. Szabadka
- DERZSI-KOVÁCS Jenő
1940 A dudacsinálás fortélyai. Szentesi Napló XXII. évf. 294. sz. 16., december 25.
- FELFÖLDI László
1984 Hagyományos gyermekjátékok és táncok Deszken. In: Deszk története és néprajza. Szerk.: Hegyi András. Szeged – Deszk, 853-907.
- FELLETÁR Béla
1988 Az elegei Bukosza. Csongrád Megyei Hírlap. 45. évf. 157. sz. 8., július 12.
- FÜZES Endre
1959 A duda készítése Mohácson. A Janus Pannónius Múzeum Évkönyve 1958. Pécs, 179-186.
- G. SZABÓ Zoltán
1991 Dudások a magyarországi szerb és horvát népszokásokban. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Szerk.: Halász Péter. Budapest, 459-466.
- HANKÓCZI Gyula
1981 Kiskunsági tekerőlantok. Forrás XIII. évf. 12. sz. 91-96.
1988 Aerofon népi hangszerek Borsod megyében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. Miskolc, 697-712.
1992 „Könnnyű a dudát felfújni...” – Az alföldi duda folklorizmusához – In: Kultúra és tradíció I. Miskolc, 343-350.
- JUHÁSZ Antal szerk.
1971 Tápé története és néprajza. Tápé
- JUHÁSZ Antal – SZÉCSY György
1970 Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom
- KÁDÁR Lajos
1959 Kolomp szól a ködből. Budapest
- LAJTHA László – DINCSEK Oszkár
1939 A tekerő. Néprajzi Értesítő XXXI. évf. 103-111.
- LELE József
1982 Hagyományok Tápén. Hangszerek, hangszeresek. Délmagyarország 72. évf. 164. sz. 4., július 15.
- MANGA János
1965 Hungarian Bagpipers. *Acta Ethnographica* Tom. XIV. fasc. 1-2. pp. 1-98.
1968 Magyar duda – magyar dudások a XIX-XX. században. Népi Kultúra – Népi Társadalom I. Budapest, 127-187.
1975 Magyar népdalok, népi hangszerek. Budapest
- MÓRICZ Pál
1913 Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések. Budapest

---

⁷⁷ Paksa K. 1969. 133.; Paksa K. 1980. 585.

- NAGY CZIROK László**
 1959 Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest
 Népiünnepély Újszegeden – A szegedi dalárda ünnepe –
 1900 Szegedi híradó 42. évf. 221. sz. 9., szeptember 16.
- PAKSA Katalin**
 1969 A szegedi duda-hagyomány. Néprajzi Közlemények XIV., 3-4. sz., 125-140.
 1980 A szögedi nemzet zenéje. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79. 2., Szeged, 575-905.
- PÉCZELY Attila**
 1967 A szegedi múzeum régi hangszerei (kézirat). A Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára 6 – 1967
- RAKONCZAI János**
 1969 Rúzsai dudás – rúzsai duda (kézirat). A Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára 260 – 71.
- RÁCZ Sándor**
 1982 Földeák ragadványnevei. Budapest (Magyar személynévi adattárak 49.)
 1984 Földeák és környéke tájszótára. Budapest
 1985 Ferencszállás és a volt báró Gerliczy-majorok lakosságának ragadványnevei. Bp. (Magyar személynévi adattárak 69.)
- SÁROSI Bálint**
 1973 Zenei anyanyelvünk. Budapest
 1986 Folk Music. Hungarian Musical Idiom. Budapest
 1996 A hangszeres magyar népzene. Budapest
- SÖVÉNYHÁZI Antal**
 1896 Adatok Csongrád monográfiájához. In: Csongrádi Állami Polgári Fiúiskola Évkönyve 1895/96. 3-17.
- SZAKÁL Aurél**
 1991 A szentesi bőrdudások. Szentesi Élet XXII. évf. 15. sz. 3., április 13.
 1993 Emberfejes dudafejek a Dél-Alföldön. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92-1. kötet, Szeged, 153-173., 34 képpel
 1993/b Dudatípusok a Kárpát-medencében. Az Alföld és a szomszédos területek dudatípusai. A Makói Múzeum Füzetei 75. 179-199.
- SZAPPANOS Jolán**
 1975 A régi Bugac (kézirat) A Kiskun Múzeum Adattára, leltári szám nélkül
- SZIGETI György**
 1984 Adatok a deszki magyar és szerb népzenehez. In: Deszk története és néprajza. Szerk.: Hegyi András. Szeged – Deszk, 717-781.
- SZ. LUKÁCS Imre**
 1969 A bőrdudás. Délmagyarország 59. évf. 100. sz. 9., május 4.
- SZ. SZIGETHY Vilmos**
 É.n. A régi Szegedből az újba. h.n.
- SZÜCS Judit**
 1987 Mindszenti gyűjtés (kézirat)
- VARGYAS Lajos**
 1954 Régi népdalok Kiskunhalasról. Budapest
- VISKI Károly**
 1919 Arany népe. Nagyvárad

Twentieth Century Bagpipers in Csongrád County and its Neighbourhood

GYULA HANKÓCZI

The Great Plain is the largest geographical region of Hungary. It is inhabited by Hungarians and numerous other ethnic groups endowing the region with diverse culture. Studies have been published about the folk instruments of this area while a thorough monography is still required.

From his manuscript dealing with the history, folkloristics, types, music, proverbs and beliefs of the pipes in the Great Plain in this article the author concentrates on the pipers themselves. Presenting the bagpipers' biographical data, social status and connections, area of activity, appreciation, etc. he proves that this instrument with centuries-long history had survived more stubbornly and longer than it was indicated in previous studies.

The Great Hungarian Plain is a huge area and on numerous places the bagpipers disappeared in fact at the turn of the century (or even earlier). On other places, however, like in the towns of Mohács, Szeged, Hódmezővásárhely, Szegvár and Gyula and their neighbouring areas, also in certain districts of the territory called Kiskunság there were active bagpipers in the middle of our century.

Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés)

II.

KŐHEGYI MIHÁLY
(Baja, Türr István Múzeum)

NAGY JANKA TEODÓRA
(Szekszárd, Illyés Gyula Pedagógiai
Főiskola)

Bónis György, az 1939 és 1948 közötti jogi néphagyomány-kutatás egyik meghatározó személyisége jogtörténészként nemcsak a mozgalom célkitűzéseinek egyik megfogalmazója, a gyűjtést szakmai ajánlásokkal, kérdőívek összeállításával segítő munkaközösség tagja volt, tanítványaival gyűjtőként is részt vett a jogi népelet kutatásában. A Garam mentén végzett kutatási eredmények publikálását követően a kolozsvári jogtörténeti szeminárium vezetőjeként 1942-ben 14 kutató részvételével Kalotaszeg 25 községében, majd a szegedi egyetem jogtörténet professzoraként 1948. szeptember 1. és október 15. között hallgatóival Tápén szervezett gyűjtést.¹ Ez utóbbi, a szakirodalomban többször hivatkozott és használt tápéi anyag gazdagsága, sokrétősége, módszertani vonatkozása a teljes közzétételt is indokolja, hiszen e sok tekintetben ma már nem is gyűjthető forrásanyag értékes adattárként, a változásvizsgálatok bázisaként szolgálhat.

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában **Népi jogszokások. Tápé. Bónis György és társai** címen, EA 2133. számon őrzött 7 lapon, 267 cédulán és 1 rajzon nyilvántartott anyagot 1950-ben és 1953-ban leltározták, s a cédula jobb oldalán folyamatos számozással látták el.² Ha a szöveg a hátoldalon is folytatódott, azt külön jelölték (pl. 137/a). A leltározó megjegyzése szerint az 1–6. cédula és a 7. oldal hiányzott, s a 260. cédula üres volt. A jobb oldali folyamatos számozás nem követi a cédula bal felső sarkában található, a Papp László 587 pontos kérdőíve alapján dolgozó gyűjtők által alkalmazottat. Egy-egy cédulán gyakran több kérdőpont száma is szerepel. A lapok közül a leltározáskor feltüntetett 7. oldalon kívül hiányzik az 5. és 6. oldal.³

A közzététel nem a leltározó által adott folyamatos számozás, hanem az eredeti kérdőív pontjainak növekvő számsorrendje szerint történik. Ez nem folyamatos, nincs minden kérdésre válasz, de az is előfordul, hogy egy felelet több kérdőpontra is vonatkozik. Ez utóbbi esetben az elsőként jelölnél (az alacsonyabb számúnál) közöljük a gyűjtött anyagot. Ha egy kérdőpontra több válasz is született, egymáshoz viszonyított sorrendjüket a leltározó által alkalmazott sorszámozás határozta meg.

Az eredetileg is gépelt cédulákat – a forrásközlés első részével azonos szempont-

¹ A kérdésről részletesebben szövegtünk a forrásközlés első részének közreadása során. (Kőhegyi M.-Nagy J. T.: Bónis Gy. és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén I. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Ethnographicae 1. Szeged, 1995. 195-249.)

² Egy későbbi javítás a 7 lap, 267 cédula és 1 rajz feliratot összehúzta, s 288-ra javította. A folyamatos számozással jelölt 90. cédula hiányzik.

³ A Papp László által összeállított kérdőív bevezető pontjaira (általános helyismertetés, jog, törvény, szokás fogalmának értelmezése, pereskedéssel, bíraskodással kapcsolatos vélekedések) adott válasz és a tápéi jogi népszokások jogágankénti általános összefoglalását tartalmazó értékelés töredékes, így ezt ebben a formában közöltük az első részben, s ez a töredékes forma képezte áttekintésünk, értékelésünk alapját is. (Kőhegyi M.-Nagy J. T. i. m. 197-202.)

ok szerint – az anyagközlés általános elvei alapján, csupán a nyilvánvaló helyesírási és gépelési hibákat javítva közöljük. Nem tekinthetünk el az értelemzavaró központozások javításától. A gyűjtők által használt írógépen hiányzott a hosszú í, ú, ő, ezeket a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően pótoltuk. Egységesítettünk néhány különböző formában használt rövidítést, kifejezést (Ft, négyszögöl, lásd). Értetlenül hagytuk viszont a gyűjtők eltérő fogalmazási, leírási stílusát, a nyelvhelyességi hibákat (pl. a hol egyes szám első személyben, hol egyes szám harmadik személyben íródott szövegeket, továbbá az ilyen kifejezéseket: „meg kell kérdezze, be kell tartsa”). Csupán az értelemzavaró kihagyást, kimaradt betűt, szót pótoltuk [...]. A cédula leírói nem jelölik következetesen az idézeteket, a sajátos népnyelvi kifejezéseket. Van, amikor idézőjelet használnak, máskor aláhúzást, de előfordul, hogy egyáltalán nem jelölik. Az idézőjelbe tett kifejezések jelölésén nem változtattunk, az aláhúzottakat vastag betűvel szedtük, az általunk kiemelteteket külön jelöltük. A forrásközlést – cikkünk végén – egy rövid áttekintés, értékelés közreadásával kívántuk teljessé tenni.

201.

241.

Bodó Imre
81 éves, 6 hold

Ha a gyékényt eladta valaki, és foglalót kapott rá, a szokás szerint, ha mégis másnak adja el a gyékényt, *megpároztathatja* a foglalót és visszaadhatja annak, aki adta. Ez nem igazság, mert mégis kárt csinálhatott annak, aki a foglalót adta. Az jobban is vehetett volna azóta, és most már nem tud. Az az igazság, hogy akár van foglaló, akár nincs, mindig tartsák meg a megállapodást.

233.

240.

Rovó János
68 éves juhsgazda

Ha nagyon pénzre volt valakinek szüksége, régebben szokás volt, hogy eladta a búzát lábon, még zölden kereskedőknek. A *nagykufák* is szokták a gyékényföldeket még zölden átvenni. Az oka az volt, hogy kellett a pénz, a másoknak volt és olcsóbban kapta így, mert nem tudta milyen lesz a termés, nem jön fagy, víz vagy szárazság, üszök. Ilyenkor minden kár az ő kára volt, nem mondhatott semmit.

234.

239.

Eke Jánosné 56 éves
Ördögh Antalné 53 éves

A gyékényt a *Dögtisza* medrének tulajdonosaitól vesszük. A tulajdonos eladhatja a gyékényt „*átallyában*”, és levágva kévékben. Átallyában úgy adják el a gyékényt, hogy amikor még lábon áll a gyékény, kiviszik a vevőt, az megnézi és csak úgy „szemre” veszi meg. Ha kévében veszik, akkor a tulajdonos vágja le, és kévéként fizeti.

278., 321

237.
Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Gyékényvágáskor is harmadába, meg felibe dolgozott a vágó. Ha harmadába ment a munka, akkor a gazda szállította haza a gyékényt, ha felibe, akkor mindenki hazavitte a sajátját és a gazda is a magáét. A gazda kosztot nem adott ilyenkor.

285., 296.

236.
Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

A pénzesebb emberek régen összeálltak és megvették valahol 10-15-en egy gyékényrétet. Ha jó volt a rét és sok volt a jelentkező, 20-30 vevő kínálkozott, akkor árverést csináltak. Akik megvették, azok mind **részvényesek** voltak benne. Ha egy-kettő talált egy rétet és nem mondta el a többieknek, nem volt drága a rét „nagy profitot húztak”. Ilyenkor ezek összedoboltatták az embereket, hogy ki akarja levágni a gyékényt **felibe**. Van, aki ő maga is dolgozik és ő is kap egy **szedőrészt**. Én magam is ott voltam 1921-ben a *Dóczitónál*, amikor 120-an vágtuk a gyékényt. Elosztás: ez a **gazdarész** ez a **szedőrész**, fele-fele. A gazdák elosztják egymás között, ki mennyit fizetett, mennyit fogott le belőle. A szedők elosztják, ahányan vannak.

285.

238.
Révész Tepaszi Jánosné
56 éves

A gyékényszövés ma már nem fizet semmit, nagyon sokat kell dolgozni, és semmi kereset nincs vele. Egy 80 cm széles, 1 m hosszú gyékénydarab megszővése másfél óráig tart. A gyékény előkészítése méterenként 2 óra: 1./ fölhámozás. 2./ fölselymezés (*ihanyhoz*). 3./ ihany sodrása. 4./ gyékény hasogatása. A hozzávaló gyékény ára 1 Ft 33 fill. (egy kéve gyékény 16 Ft, és abból 12 m 80 cm széles gyékényszőnyeg jön ki). Dolgoznak vele 3 és 1/2 órát, és az ára mé[teren]ként 2 Ft. Tehát 3 és 1/2 óra alatt keresnek 67 fillért. A *gyékénykufák* mind meggazdagodnak, mert **kartellben** vannak, egyik sem ad a gyékényért többet, mint a másik. Benn a piacon aztán 3 Ft 50 fill.-ért adják tovább, tehát 75 %-os hasznuk van rajta.

293.

199.
Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

Amikor az *Ingyenest*, *Kisnemest*, *Ásványhátat* osztották, aki fél holdat kapott, az kapott egy legelőrészt is. Az első háború előtt még úgy volt, hogy a legelőrész hozzátartozott ezekhez a düllökhöz, ha eladták a földet, vele ment a legelőrész is. Azután már külön adták-vették a legelőrészeket.

293.

200.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

1937. évben vettem meg egy legelőrészt, a szerződést saját magam csináltam: 0.37 1/2 /988-ad rész. „Szavatosság terhe mellett és örökre, és visszavonhatatlanul.” (Szerződésből másolva.) A részek rendesen öröklődtek. Régen a telekkönyvben is átírták. Ma az összes a 72. sz. betétben van. Ma csak én írom át a **sorkönyvben**. A könyvet betűrend szerint vezetem. Pl.: R. 12 megvett egy bizonyos részt B. 25-től. Írást nem csinálnak, csak feljön a két fél, hogy eladta az egyik a másiknak és hogy írjam át.

293.

201.

Göbös Mihály
72 éves, 3 hold

A disznóért darabonként 6 Ft jár a társulatnak, 1 Ft 50 fill. a kútbér, a kanásznak 13 Ft A malacért 3 Ft jár a társulatnak. Kanpénzt természetben fizetnek. A kecske után 6 Ft a társulaté, de az használja ki legjobban a legelőt. A legeltetési társulat területe: 25 hold szántó, 298 hold legelő. A szántóföldet kiadják bérbe, abból az adót fizeti a társulat és az apaállatok takarmánya is abból kell, hogy kijöjjön.

293.

202.

Göbös Mihály
72 éves, 3 hold

Azt a díjat, amit a marha legeltetéséért fizetnek **fűbérnek** mondjuk. A legelő három tagban van. A falu körül van a **libalegelő**, de idejárnak a birkák és a disznók is. A községtől 1 kilométerre van a **Sziliszéki** (felső) legelő, 3 km-re a **Tápaiszéki** legelő.

A tápai legeltetési társulat 1946/47. évi „kivetési és lerovási könyve” szerint ebben az évben egy marha után 18 Ft, 1 Ft 50 fill. kútpénz és 10 Ft bikapénz járt. A tehénpásztornak ezen kívül 14 Ft járt, tehát aki kihajtatott egy marhát a legelőre 43 Ft 50 fillért fizetett összesen. A borjú után 12 Ft, kútbér 1 Ft 50 fill., a borjúpásztornak 17 Ft járt, mert kevesebb volt a borjú és az elosztás így esett, összesen tehát 30 Ft 50 fill. A borjak május 1-től szeptember derekáig voltak a legelőn.

293.

203.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

1924-ben alakult legelő társulattá a közbirtokosság, azelőtt csak a közbirtokosság nevet viselte. A gazdák „nyomással bíró gazdaság”-nak hívják. 1924. évig a megyének kevés beleszólása volt a dolgokba, azóta Szenteshez tartoznak. Az elnököt, jegyzőt, pénztárost és 12 választmányi tagot a társulati tagok, részvényesek választották. 988

legelőrész van, legutóbb 700 személyé. 1947. évben 3 Ft osztalékot fizettek részenként. Az 1913-as alapszabály szerint 1 legelőrész egy marha kihajtására jogosított. Az előljárókat 3 évenként választották, egy szavazat esett minden rész után, 1948 óta csak egy szavazata van minden tagnak.

299.

204.

Lele Antal

63 éves halász, 5 hold

Tápén csak 3 halász van. Ő mint révész jött rá arra, hogy a halászat jó keresetforrás. De maga jött rá a módjára, maga szerezte be lassan a szerszámokat is. Olyan nincs, hogy az egyik halász elárulja a tudását a másiknak. A fiát betanította volna a mesterségbe ha akarja, de az nem akart halász lenni. Csik Pista apja megkérte őt, hogy vegye maga mellé a fiát segíteni. De ezért nem kapott sem a fiú, sem az apja semmit. (Tehát a mesterség eltanulásáért dolgozott!) Néha előfordul, hogy a halászok „egy kézre dolgoznak”. De csak most, a szövetségben tömörültek közös keresetre.

301.

205.

özv. Bodó Jánosné

53 éves

Napszámost soha nem fizettem, mindig a szomszédok segítettek a munkában. Kétkezi munkáért szállítottak nekem fát vagy szénát, marokverésért levágták a búzámat. Ha egy holdat felszántottak, négy napot dolgoztam érte a két kezemmel. Az utcaszomszédok segítik egymást leginkább, egymásnak rendes munkát végeztek, mindenki azt várhatja a szomszédtól, amit maga tett vele. Szégyen is lett volna, ha nem végeznek rendes munkát, mindenki látta volna.

301.

206.

özv. Bodó Jánosné

65 éves [1/2 hold]

A fiam *újjazda*, kapott három lánccs földet, de nincs gazdasági felszerelése, amivel megművelje. Így aztán összefog olyannal, akinek igája van, és egymást segítik. De a múlt esztendőben úgy csinálta, hogy aki a kocsismunkát vállalta, annak takarmányt adott. Egy lánccs herével volt bevetve, ennek a felét lábbon az igásnak adta, ezért az leszántotta mind a három lánccs földjét. A kétkezi munkát ő csinálta, mikor mit kellett. Volt úgy, hogy segített a másiknak az aratásban, de máskor meg búzáat adott neki a szántásért.

301.

207.
Széll Tamás
28 éves

Rokonok, sógorok, *jószomszédok* segítik egymást olyan munkáknál, amelyek elvégzéséhez nem kerül ki elég kéz a családból. Így termés betakarításakor a rokonság közül, akinek igája van, segít annak, akinek nincs. Kétkezi munkával is segítenek egymásnak, hogy egy nap alatt be tudják takarítani a termést, és a kazal ne maradjon félbe. Ilyenkor nem kívánnak viszonzást, de tudja mindenki, hogy *megszolgálják* a segítségét. (Itt a különbség a haszonkölcsön és az ingyenes segítség között. Haszonkölcsönnél a gazda csak a lovat, kocsiját adja oda, a kölcsönös segítőmunkánál ő maga is dolgozik.)

301.

208.
Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Ha aratásban dolgoztak a gazdának, ezért nem fizettek, hanem a gazda igával betakarításkor visszafizette nekik a munkát. Volt úgy, hogy a gazda adta a lovat, kocsit, nyomtatáshoz csak a lovat, s ennek fejében ők kukoricatöréskor segítettek neki.

304.

209.
Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Még 1848 előtt, ahogy az öregapám mesélte, az igával bíró emberek a város meg az ország fuvarosai voltak. El kellett menni bizonyos időkben *rospontba* a postáért, vagy hozni-vinni a katonákat vagy terhet. Akik elmentek rospontba, azok kaptak egy *sekcio* földet, ami lehetett húsz lánca. Akinek nem volt jószágja, az halászott.

304.

210.
Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

„Alig másztam ki a búzából, mentem markot szedni”. Amíg nem bírja a fiúgyermek a kaszát, addig markot szed az asszonyokkal. A gyékényt már sodorja, alig látszik ki a földből. 12-13 éves korban már elmentek kaszálni.

305.

211.
Bajtai Mihály
47 éves [mezőőr]

Mezőőr vagyok. A Tisza szélén és a tápai rét egy részén. A Tiszán innen 3, a Ti-

szán túl 5 mező van. A község fizet. Január, február, március hónapban a járandóságom 50 %-át kapom. Május, október, novemberben a 100 %-át, június, július, augusztus, szeptember hónapra a járandóság 150 %-át. Ez azért van így, mert az utóbbi hónapokban a legtöbb a munka. Természetben nem kapok semmit és ez nagy baj. A kötelességem *részegmentesen* [felügyelni] a rám bízott területet, megnézni ismeretlent, vagy károkozót feljelteni. Nagy baj, hogy nincs fegyverünk. Akkor bátrabbak lennénk. Ha ott fogjuk az illetőt lopáson, és nem menekül el, kötelességünk bekísérni. Ha jószágot tilosban találunk, behajtjuk a jószágot, vagy megzálogoljuk a gazdát. Levesszük a tehenről a láncot vagy a kötelet, és felírjuk a károkozó nevét.

306.

212.

Révész Tepasz János
59 éves, 5 hold

Igencsak egy évre szerződtek a cselédek. Szilveszterkor volt a béresek **vecsernyéje** (ma hálaadás). Szerződést nem kötöttek, ha nem dolgozott a béres, a gazda elküldhette. A cseléd is elmehetett, ha jólesett neki. 5-6 hétig volt a nem jó cseléd egy helyen, aztán már tudták, hogy mi lakik benne. Csak gyékényfonásra fogadták, hogy a **javát hányja ki**, aztán elküldték. Pénzbért kapott, gubát, csizmát vagy bocskort, meg gabonát.

306.

213.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Jobb módú gazdákhöz szegődtek a cselédek. 1896–1905 körül kevésért szolgáltak. 80 forintot kapott és teljes ellátást. Az igaz, hogy ott evett a gazdával együtt, mintha a családja lenne. Pénz helyett, de még amellett is, ki hogy alkudta ki, kapott egy szőrszubát, egy pár fehér ruhát: inget, gatyát. Vasárnap is el kellett mennie a béresnek a legelőre a lovakkal, de szabad ideje volt azért délután. Minden második vasárnapot kialkudta némelyik, és akkor kért 2 Ft-ot egy kis borra. Ma már igen jó dolguk van. Nagy Antalnál van egy 18 éves forma gyerek, van 2 mázsa búzája, ünneplő nyári ruha, téli kabát, egy pár cipő, két pár fehér ruha... Most nem adnak pénzt, csak cigarettára való **kedvezményt**. Délután 1-2 óra és minden vasárnap szabad ideje van.

306.

214.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Hát a cseléd nem volt püspök. Három órakor kelt, ellátta a jószágokat, de csak a **heverőket** (ami még nem ellett és nem fogták be), kihányta a trágyát, új szalmát tett alájuk. Aztán begyújtotta a kemencét, a **teherjószágot** megetette, itatta, aztán csutkát vert, aszatolt, és akkor kezdődött a napi gazdasági munka a mezőn.

306, 310-313.

215.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

A cselédhez, ha megbízható volt, bizalommal voltak, rábízták mindent. A gazda szabja meg a munkabeosztást. Ma is van bérese, április derekán jött, új évig marad, 9 hónapra 1300 Ft-ot fizet neki, egy öltözet ruhát, amit szintén pénzben ad ki. Mikor mire van szüksége, feljegyzik, és a végén elszámolnak. Az okozott kárt nem vonják le. Az öltözet ruhán kívül vesznek neki egy munkásruhát és egy munkásinget, amiben dolgozik.

308.

216.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

Háznál nem öregedett meg a béres, de az volt, hogy a gazda kinősítette, mikor az ideje eljött. Csizma, suba, szűr volt a kiházásítás. Ez férfi cselédre vonatkozott. Ha a férfi kicsit süssös volt, a maga erejéből nem tudott megélni, akkor öreg korában is szolgált. De, ha megbetegedett, elment a szegényházba, nem fizettek neki.

313.

217.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Ha a cseléd lesántította a jószágot, azt régebben és ma is lefoglák a bériből. Ha tudták, hogy egész nap dolgozott, el volt fáradva és elaludt, közben a jószág tilosba ment **akarata ellenére**, akkor nem vonták le a bériből. A kárért nem a béres, hanem a gazda felelős, a gazda csak **viSSzakérheti**, amit fizetett a bérestől, ha megérdemli.

316., 293.

218.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

A pásztoroknak ki van kötve, ha kárt csinálnak levonják a bérükből. A kanászt új-évtől újévig fogadják. A tehénpásztor egyben apaállat gondozó is. Májusban hajtja ki az egész falkát és novemberben végez is. A tehénpásztor fizetése darabonként 28 Ft. A gazda befizeti a társulatnak és az fizeti ki a pásztort. A kanász kap 25 Ft-ot darabonként, ezért kihajtja a kondát. Ha beteg egy marha vagy disznó, a pásztornak vagy kondásnak be kell szaladnia a faluba, és jelentenie kell a gazdának. – Három tehénpásztor is van, ezek csak két éve vannak, előtte hat évig volt egy. A tehénpásztor dolga, hány bojtárt fogad, azokat ő is fizeti. 310 tehén van most a legelőn állandóan, mellette három pásztor.

315.

219.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Tanyások voltak nagyobb gazdáknál, pl. Széll Antaléknál, akik 200 holdat béreltek. A tanyás *feles* volt, mindennek a felét kapta. Egy évre szerződtek, de a gazdasági év végével a szerződést mindig meghosszabbították. Gyermekeit csak 16 éves korában fogta be a munkára. Nem volt köteles feleségét dolgoztatni, ha az asszony dolgozni ment, akkor megfizette a gazda a napszámot. Embernek 60 krajcár (kasza), asszonynak 45-50 krajcár (kapálás) volt a napszám. A napszámon kívül kosztot is kaptak a gazdától.

318.

220.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

A napszám most 14-15 Ft, csak pénz. Most nagyon kevés napszám van, nincs építkezés. Aratáskor is voltak napszámosok, de azok nemcsak pénzt, hanem terményt is kaptak vagy részében vállalták.

319., 320.

221.

Lele Antal
63 éves halász, 5 hold

1906-ban építették a Tisza-töltést, ott dolgozott 2 éven keresztül. A töltés egyes szakaszait vállalkozók fogták fel, ezek a „kordésgazdákkal” alkudtak meg. A kordésok kétkerekű taligák tulajdonosai. 1 m³ földért 1 koronát kaptak. A kordés napszámba fizette a földmunkásokat. A napszám 2-2,20 K volt. Aztán a kordésgazda biztatta őket, hogy „fogják fel átallyába”. Egy m³ földért 12 krajcárt fizetett. 5-6 ember dolgozott egy kordénál. Nagyobb vállalkozók is voltak: a „Dajcsok” 200 lóval is dolgoztak.

320., 323.

222.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

1903-ban *átallyás* voltam Pósa Jánoséknál. Summásnak is mondják, de az átallyás polyvatakarításig ott maradt. Nemcsak az aratást, hanem minden munkát elvégez végig. Ketten voltunk aratórészesek. Kaptunk teljes ellátást a gazdától, én csak kaszát, bicskát, tokmányt, üllöt, kalapácsot vittem. Marokverőt a gazda adott. Mivel polyvatakarításig maradtunk, kaptunk 4 köből búzát meg egy kocsi szalmát. Még ősszel segíteni kellett a szalmát behordani, mert lóval csépeztünk, és a szalma kinn maradt őszig a földön.

321.

223.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

(A Kis Pálné–Vas József ügygel kapcsolatban, ld. 16.). Itt 100 százalékig nem sok tudja a törvényt. „A régi szokásoknak megfelelően tudják”: a kapások fele, ha szántotta, vetette, kapálta, a munkásé; ha csak vetette és kapálta, az egyharmad az övé. Ez az arány a törvény szerint van. A harmados köteles háromszor megkapálni, leszedni, a gazdának betakarítani. A kalászos megművelésnél a tulajdonos köteles a vetőmag és a munkásrész felét is kiadni, a legújabb rendelkezések szerint, viszont a feles kötelessége a gazda részét a kijelölt helyre szállítani.

321.

224.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Sokszor mentem aratni *Oroszlámosra*, ahol 60-70 ember volt egyszerre egy bandában. Kaptunk egy heti *kommencióba* 15-20 kg lisztet és 1 és 1/2 kg szalonnát. Keresztből részeltünk, minden 13. kereszt a részese volt. Vót, aki elment **kerekbérbe**. Ez azt jelentette, hogy nemcsak **kaszakivételig** dolgozott, hanem polyvabetakarításig, tehát ott volt a gépnél is.

322.

225.

Lele Antal
63 éves halász, 5 hold

Az 1910-es években aratáshoz szerződött. Holdanként 60-70 kg búza „biztosítékot” kötöttek ki. A biztosíték arra az esetre szólt, hogy ha a termést kár éri, s a munkás a biztosítékot akkor is megkapta. Az aratás után ők döntötték el, hogy „az 12. kereszt búzához állanak-e vagy a biztosítékhoz.”

322.

226.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

Régen aratáskor **bandák** vállalták a munkát. Volt egy bandagazda, ő vállalta el a munkát. Lelére, a püspök földjére mentek el aratni vagy a Pallavicini uradalomba. A bandában volt 25-30 **kasza**, és 6-os csoportokba elosztották magukat. Minden kaszás maga fogadta a marokszedőt, ha ki nem telt a családból. A bandagazda kapta a parancsot a gazdától, akinek dolgoztak, ő szedte össze a munkásokat, ő ismertette meg a munkásokkal a szerződést, ezért külön díjazást kapott. De dolgozott azért ő is, mint a többi kaszás. A táblát elmérték annyi részre, ahány banda volt. Részéért dolgoztak: 1/11, 1/12 volt a rendes, de volt 1/13 is. Ma már aratáskor holdanként 90-100 kilogramm búzáért dolgoznak.

322.

227.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

A bandagazda felelt a bandáért, hogy rendszeresen dolgoznak. A rendet fenntartotta, hogy az *elmérés* igazságos legyen. A szerződést ott csinálták, ahonnan a munkások jöttek. **Körösztből** részelték, minden 12-ed részt elvittek maguknak. Részelték úgy is, hogy a szemet osztották el vagy, hogy pl. 5 mázsáért elmennek. Akkor kellett választani, amikor beálltak. Ha ugyanaz a banda vállalta a behordást és cséplést is, akkor külön részt kaptak. Ha kevesebb volt a munka, akkor csak **kaszakivételig** szerződtek. De rendszeresen minden banda addig dolgozott, míg el nem csépeltek. Magam *Oroszlámoson* jó negyven éve 40-50 Ft-ot kaptam egy aratásért, de akkor egy pár csizma 6 Ft volt. Marokszedők 9-10 Ft-ot kerestek akkor három hét alatt, míg az aratás tartott.

322.

228.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

Ha a marokszedő részbe ment, másfél-két mázsát kapott egy aratásban, ha a cséplésnél is ott volt, akkor két-két és fél mázsát. A kaszával egyezett. Ha az egyik megkapta a két mázsát, a többi is kérte. Gyékényvágásnál van még banda. *Dóczitónál* (Sándorfalván túl) 120-an is voltunk, akik vágtuk a gyékényt. Mind **egy karra** dolgoztunk. Volt éppen úgy, mint az aratóknak bandagazdánk, és részbe vágunk.

323

229.

Lele Antal
63 éves halász, 5 hold

Az éjjeliőrök vigyáztak, hogy ne keletkezzék tűzvész, hogy ne lopjanak éjjel. A kocsmái verekedőket, tetten ért bűnösöket az éjjeliőrök bevitték a **garizs**-ba, ez olyan börtönféle volt. Ha valaki éjszaka nem ment haza a községhez, a garizsban keresték. Az éjjeliőrnek bunkósbotja volt, azt használhatta is. „Ha valakit fejen talált, az elmehe-tett.” Az éjjeliőrök feladata volt a **merigető** kezelése is. Ez 3 m hosszú, 2 m széles, lécekből összeszegelt keret volt. Alja fenyőgallyal kirakva. Erre léptek a falusiak, és úgy merítették meg az edényt a Tiszában.

323

230.

Lele Antal
63 éves halász, 5 hold

Az 1910-es években **révésznek** állott be a komphoz. Nem kellett szerződnie a várossal, akié a komp volt. A pénzszedő bejelentette, hogy az elődje helyett ő állt be a munkába. 30 Ft-ot kapott egy hónapra; akkoriban 5 korona volt egy bársony pantalló,

60 krajcár egy kg szalonna. A révész feladata a kikötés, a kötél és a „vinkli” kezelése a komp hátulján. A kötelet elől az utasok húzták, a révész „húzd elől!” kiáltására. Egy révész csinált egy fordulót, a másik addig pihent. A munka hajnaltól estig tartott. Éjjel egyikük ott aludt a révészházban, aki éjjel akart átmenni, ladikon vitte. Ha orvoshoz vagy más fontos ügyben mentek, ingyen vitték át, de ha „elzüllöttek” (részegek) jöttek, borral való nélkül nem ment. 10 fillér - 1 korona borralalót kapott. Helybeli nem fizetett, ma sem fizet a kompon. Amikor az állást otthagya, már 15 napi felmondás kellett.

333.

231.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

A „szokások szerint” decemberben van a mezőőr elszámolása, akkor mindenki bejelentheti az igényét vele szemben.

333.

232.

Bajtai Mihály
47 éves [mezőőr]

Ha jószágot tilosban találunk, *megzálogoljuk a tulajdonosát*, és el kell jöjjön a községházára. Ha vállalja, hogy megtéríti a kárt, és megegyeznek a károsultak, akkor nincs baj, a zálogot visszaadjuk.

333.

233.

Koszó András
63 éves [törvénybíró], 5 hold

Ha a mezőőr jelentést tesz és behajtja a kártevő marhát, a tulajdonos addig nem kaphatja meg, míg a kár értékét meg nem téríti. A károsult és a károkozó együttesen választanak *becsüsöket*, ha valamelyik a kettő közül a választott becsüs becslésébe nem egyezik bele, akkor hatósági közeggel becsültetik meg a kárt. Ha *a Tiszán túl* tesz kárt a marha, akkor míg át nem hajtják a községházára, behajtják a mezőőr lakásához, akkor ez olyan, mintha a községházához vitték volna. Mostanában a *láncelvételt* el kellett hagyni, mert az állat gazdája ott hagyja a láncot vagy a kötelet a mezőőrnél, ha annak az értékénél nagyobb a kár. Régebben becsületből érte mentek a kötélnek vagy a láncnak, mert az a tehénhez tartozott.

333.

234.

Széll Tamás
28 éves

Kártevésnél, jószágkárnál a kártokozó jószágot a károsult magánál tarthatja, míg a jószág gazdája a felbecsült kár ellenértékét meg nem fizeti. Ez úgy lábasjószágoknál, mint libáknál is megvan, és a község is gyakorolja.

341.

235.

Révész Tepasz János
59 éves, 5 hold

Földvételnél van néha úgy, hogyha nem vagyok jóban az illetővel, akitől a földet akarom megvenni, megkérem egy jó szomszédomat, hogy „menj és előlegezd le a földet, majd fizetésnél én vagyok a gazda.” Ilyenkor az úgy tesz, mintha ő venné meg a földet. Amikor az átírásról van szó, akkor aztán az igazi vevőnek a nevére írják. Ilyenkor az, akit megbíztak a vétellel, csak azt a földet veheti meg, abban a dűlőben, és csak azt a darabot, amivel megbízta a szomszédja. Ha egy föld eladó és az, akit megbíztam a megvételével egy másik darabot vesz meg számomra, hát jól megrúgom. A megbízáskor nemigen szoktak fizetni annak, akit megbíznak valaminek az elvégzésével, inkább csak szíveségből csinálják ezt.

348.

138.

Révész Tepasz János
59 éves, 5 hold

A házasságot *Isten rendelte*. A templomi házasság nem szerződés, mert ott esküsznek, a polgáriassan kötött házasság az már szerződés. Most úgy tartjuk. Régebben nem szerelemből házasodtak, hanem a szülők kiválasztották egymásnak a fiatalokat a szerint, hogy milyen a vagyonuk, vagy hogy milyen jó szomszédjai voltak egymásnak és nem törődtek azzal, hogy a két fiatal szereti-e egymást vagy nem.

Leginkább a családból, a rokonság, vagy testvérség közül választották egymásnak a fiatalokat, mert ismerték egymást úgy vagyoniilag, mint munkaerőt is. Ma már nem törődnek a fiatalok a szülők akaratával, hanem rendszerint maguk intézik a dolgukat.

349.

139.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Régebben már 16 éves korában *elvitték* a lányt. Ma már nem mennek férjhez ilyen hamar, de 20-22 éves korban igen csak kell magának embert találjon, mert később már a kutyának sem kell, és kígyót-békát kiabálnak rá. *Öreg lányt* nehezebben vesznek el, mint özvegyasszonyt.

351.

140.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Én beleszóltam mind a három leányom házasságába. A harmadik özvegy emberhez ment, én mondtam neki, hogyha már hozzá megy valakihez, legalább legyen „szaga” (föld). Régebben, ha már a lány kezdett idősödni, a rokonság összeült, hogy meg kellene házasíta-

ni. Ilyenkor valamelyik öregasszony, aki a „gügyüje” is lett, „összeverte” egy legénnyel.

Emlékszem, hogy volt eset, amikor szerették egymást a legény meg a lány, de a szülők meg a rokonság nem akarták a házasságot, mert valamelyik szegény volt, és a legény megszőktette a lányt. Űgyesen csinálták, mert akkor már mindenki engedett, a leány rokonsága követelte is a lakodalmat.

352.

141.

Eke Jánosné
56 éves

Ha jár a legény a házhoz, akkor ő szokta megkérni a lányt. Ha nem jár a házhoz, akkor elküldi kérébe a *gügyüt*, aki a legény rokona, *ángya*. (A gügyü a közbenjárásért a menyasszonytól egy kendőt kap.) Ma már inkább a legény maga megy kérébe, legtöbbször előzőleg ismerik egymást, a gügyü közbenjárását nem veszik igénybe.

352.

142.

özv. Révész Lászlóné
65 éves

Leánykérés előtt mindig megtudakolják, hogy szívesen látják-e a legényt. Az az öregasszony, aki ebben eljár a *gügyü*. Az szokta régen „összeverni” is a fiatalokat. Ha már tudják, hogy *nem hiába mennek*, akkor megy el a *kérő*, aki régebben a násznagy volt, most már a legény maga megy kérébe. Kérés után egy-két héttel van az eljegyzés.

352., 367.

160.

Vincze József
72 éves, 7 hold

A lakodalomnak régi szép szokásait lassanként kezdik elhagyogatni. Az első háború óta változott nagyot a helyzet.

Régebben *puhatolózás* után történt a *kérés*, a legény ment egy barátjával, a kérével vagy a későbbi násznagyával a lányos házhoz, de akkor már minden meg volt beszélve.

Az első háború előtt voltak esetek, amikor a legény minden előzetes puhatolózás nélkül is elment a lányos házhoz, ilyenkor megtörtént, hogy kikosarazták: „A mi lányunk fiatal, fene tudja mit akar.”

354.

143.

Vincze József
72 éves, 7 hold

Leánykérés után egy-két héttel van a *kézfogó*. Kézfogókor a legény régebben jegybicskát és kendőt adott [a] leánynak, a lány fejkendőnek összekötött csomagját adta

a legénynek. Ma már a gyűrű járja. A jegykendő, jegybicska, gyűrű, biztosítékai annak, hogy az esküvőt meg fogják tartani. Mostanában már az eljegyzésnek nem tartanak külön összejevetelt, hanem a bicskát és a jegykendőt a harmadik hirdetés után a lányos háznál a vacsora alkalmával adják át egymásnak, egy héttel az esküvő előtt. A kendő és jegybicska átadásának alkalma a kézfogó. Ma már semmi értelme nincs, de régen azt jelentette, hogy a fiatalok megegyeztek abban, hogy összeesküsznek, s erre biztosítékul adták egymásnak a jegyajándékot.

356.

144.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Régebben ritkábban fordult elő, ma már gyakoribb, hogy *megesnek* a lányok. A legény régebben mindég elvette azt a lányt, akit megejtett, be is verték volna a fejét a testvérek, ha szégyenbe hagyja. Ma is kényszeríteni kell, hogy vegye el a lányt. Meg is teszik, ha tudják ki az apa. Ha pártában marad és nem veszi el senki, csak kurva lesz az olyanból. A megesett lány is felteszi a koszorút, de ha tudják róla a faluban, nem meri, mert fél a szóbeszédtől.

356.

145.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Sokszor mennek úgy templomba esküdni, hogy „**bekötik a zsák száját.**”

356, 447.

[146?]

Ördög Antalné
53 éves, hat lán[c?]

„Bagolyhiten” kevesen élnek mostanában, régen sem sokan voltak. Vannak olyanok, akik sohasem esküsznek meg, és ha már egyszer együtt éltek és később megtartják az esküvőt, lakodalmat már nem tartanak.

Azért *állnak úgy össze*, mert van olyan, aki nem tud élni a másikkal, azt elhagyja és egy újabbal akaszkodik össze. A bagolyhitet a faluban már megszokták, mert a szegényebbeknél mostanában gyakrabban előfordul, rendszerint azoknál, akiknek nincs pénzük a nagy lakodalmat megtartani, és eskü nélkül „mennek össze.”

357, 447.

147.

Révész Tepaszi Jánosné
56 éves

A háború nem jót hozott, nagyon kevés *rossz életű* volt régen. De régen is meg-

esett, hogy bizonyos akadályok miatt nem tudtak megesküdni, és csak úgy összeálltak. Az én unokatestvérem is összekerült egy lánnyal, előbb összeálltak, aztán meg is esküdtek. Náluk az volt az ok, hogy a lakodalomra nem volt *rávalójuk*. Az apjukommal is úgy volt, hogy nem volt rávaló a lakodalomra, és ő azt akarta, hogy *menjünk össze*, de az apám nem engedte. Azt mondta az apjukomnak, hogy „kipróbálja kend, aztán meg elzavarja kend, azt már nem”. A próbaházasságot a szülők is tudták, de mindig csak akkor, ha az esküvőt is meg akarták később tartani. Ritka az olyan eset, hogy összeálljanak, és aztán ne legyen házasság.

359.

148.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

(Sororátus, levirátus). Szélső Tóni lányát elvette Kusza Jóska, annak a leánytestvérét pedig Kusza Marist elvette ifj. Szélső Tóni, az öregnek a fia. Tehát mindkét részről volt lány és fiú is, úgy mind a két apa kapott legényt és lányt is, de egy családból. Kuszi Pálnak volt egy fia, Tóni, az elvette a Födő Márit, meg egy lánya, Ilka, az hozzáment a Födő gyerekekhez. Itt is kettős a kapcsolat a két család között.

359.

149.

Révész Tepaszi János
59 éves, 5 hold

Gyakori volt régen az [első]unokatestvérek összeházasodása. Karáji Sándor és András testvérek voltak, és a Sándor fia elvette az András lányát. Ez 1908-ban volt. Ma már általánosnak lehet mondani ezt a szokást. Pósa Fecske János anyja és Lele Mihályné testvérek voltak, és Fecske János elvette Lele Ilkát, Lele Mihályné lányát. Volt olyan, hogy cseléd volt, és elvette a gazda lányát. Tutor Palina lányát elvette Molnár Pál, aki *éves cseléd* volt náluk, Koszó Pali Regina nevű lányát is elvette a fogadott éves cseléd. Ez nem volt soha akadálya a házasságnak.

A közös család a házasságot inkább előmozdítja. Ha egy családban van két fiú és az egyik benősül egy másik családba, ahol van még egy lány, a másik fiú igyekszik, hogy azt a lányt elvegye, ha az első fiú meg van elégedve az asszonnyal, és annak családjával. (Példák külön cédulán.)

360.

150.

Ilia Nagy Gyula Károly
81 éves, „levetkezett”

Régebben a fiatalok között 3-4 év korkülönbség volt a leggyakoribb, miközünk is annyi van az asszonnyal. Ma már nagyobb korkülönbségek voltak, és még az is megeshet, hogy a menyasszony az öregebb. Ma már ezt sem nézik, nem néznek ma már semmit. A legény akkor nősülhetett, amikor a katonaságot kiszolgált, vagy ha már háromszor volt

sorozaton, és nem vették be. Fiatal lány öreg legényhez 25-26 éven felülihez már nem ment, ez már *vénlegény* volt. Vénlegény kevés van a faluban most már. Régen nem ment még asszony sem szívesen öregebb korban az ilyenhez, szívesebben mentek *özvegyemberhez*. Azt mondták, ha nem kellett senkinek, akkor biztos van valami hibája. Régen a vénlegénység komoly akadály volt. Ma már mennek ilyenhez elvált asszonyok, de leányok ma sem. Mikor már a rendes kor elszalad, az ember nehezen veszi rá magát arra, hogy megnősüljön, ha a körülmény úgy van, hogy van aki mosson rá, varrjon és süssön. Akadálya a házasságnak, ha az egyiknek, ha az elvált vagy özvegy gyereke van.

361.

151.

Révész Tepaszi Ilona
31 éves, János lánya

Még amikor apám legény volt, akkor **össze tudták verni** a fiatalokat, igencsak a vagyon miatt. A szülőknek nagy beleszólása volt a házasságba, mert beleegyezésük nélkül nem volt esküvő. Ma már szerelemből, és szabad akaratból nősülnek, nem rábeszélésből. Most már nem lehet a *gügyüt* okolni, mint régen, hogy „az a vén tűzrevaló is hogy tudott minket összeverni.” Ma már mindenki csak saját magát okolhatja, ha a házasság nem sikerül. Mi is az urammal szabad akaratunkból mentünk össze, 8 évig éltünk a legnagyobb megértésben és szeretetben. Úgy éltünk az uram földjén, mintha közösen szerztük volna. Tudtunk egymásnak engedelmeskedni.

365.

152.

Kiss Nagy István
69 éves, 4 hold

Mióta polgári házasság van, „meglazult a házasság szentsége”. Azelőtt elválhatatlan kötelék és szent volt a házasság, most: „ha nem tetszik elzavarlak vagy itthagylak”. A Wekerle-törvény óta a házassági erkölcsök rosszabbodtak.

367.

153.

Ilia Nagy Gyura Károlyné
54 éves

Régen külön mentek az esküvőre a legény és a lány, és csak a templomban találkoztak. Esküvő után is külön mentek haza, és a vőlegény otthon várta a menyasszonyt, és mikor az megérkezett a templomból, akkor ment érte a vőfélyel „kikerítte a lányos házból”, és akkor már együtt mentek haza a legényes házhoz.

367.

154.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Amikor az első leányom férjhez ment, 100 liter bor fogyott el a lányos háznál, 180 liter a legényesnél, egy tehén sült meg vacsorára, mert 100 ház volt meghíva. Amikor a második lányt vitték el a háztól, akkor már csak 100 liter bor fogyott összesen, de akkor is megettek egy éves üszőt.

367.

155.

Kis Nagy István
69 éves, 4 hold

Kardosok a másik világháború előtt voltak, 1892–1893-ban emlékszem minden esküvőkor ők kísérték a vőlegényt az esküvőre. 6 vagy 8 kardos volt. Vaskardjukat ösz-szecsapkodták a fejük fölött, mintha harcba mennének.

Régen a menyasszonyt a lányos háztól a vőfély hozta el. A vőlegény a *táncmes-terrel* és a kardosokkal külön ment a templomba.

367.

156.

Vincze József
72 éves, 7 hold

Lakodalomkor a *lányos házat* „*lányhálónak*” hívjuk. Nálunk a *legényes házban* együtt volt esküvő után már a vőlegény a menyasszonnal. Kidoboltattam, hogy „három napos hideg lelje ki, ha nem jönnek el.”

367.

157.

Ilia Nagy Mihály
72 éves, 4 hold

1900-ban házasodtam meg, akkor még másként folyt a lakodalom, mint most. Reggel tartották a kezdetét régebben, az én időmben délután 2-kor kezdődött. Menyasz-szony és vőlegény csak a templomban találkoztak. A vőlegényt a *táncmester* vezette a templomba, annak a nyomában kellett lépnie, hogy meg ne rontsák. Előttük haladt a 2 násznagy, más nem is ment velük. A lányos háztól a *vőfély* hozta el a menyasszonyt ilyen menetben: elől vitte egy legény ostor rúdra tűzve a *zsánér kendőt* (nagy zöld kendő piros virágokkal), a rúd tetején piros alma volt, abba rozmaring szálat tűztek. Utána mentek a *kardosok*. Mindegyiknél egy „*hitvány meztelen kard*”, azt ütögették össze. Utánuk ment a vőfély (csak egy volt), kezében egy *itcés üveg*. Nyakán külön erre a célra készült fonott kalács. A bor és a kalács a harangozó díja volt azért, hogy meggyújtotta a gyertyákat. (Később, amikor a bor ára leesett 20–30 krajcár-ra, a harangozó már pénzben kérte a díjat, így ez a szokás kiveszett.) A vőfély után jött a menyasszony egyedül. Utána

a koszorús leányok, annyi, ahány kardos volt. Végül a menyasszony rokonsága, de csak az asszonyok, a férfi rokonok mind a két részen otthon maradtak.

A mai lakodalmas menet már más. Elöl a legény rokonai és barátai, utána a vőlegény és menyasszony együtt, végül a menyasszony rokonai és barátai. Őket követi a zenekar, fúvósok, akiket a menyasszony szülei fizetnek (fejenként 40 Ft).

A lakodalomban először **sortánc** volt, amit a táncmester jelölt ki. A fejbekötésig a menyasszony a koszorús lányokkal ült együtt, a vőlegény a barátaival.

367.

158.

Ilia Nagy Mihály
72 éves, 4 hold

Ma a lakodalom a lányos háznál a *sortánc*cal kezdődik. Ezután a vőlegény házanépe hazamegy, és csak éjfélkor jön vissza a *fejbekötésre*. Fejbekötés után már együtt mulatnak másnap reggelig, vagy délig is.

367.

159.

Vincze József
72 éves, 7 hold

Az esküvő napján reggel egy harangszó jelzi, hogy lakodalom lesz a faluban. Úgy a leányos, mint a legényes háztól külön-külön indult régen a lakodalmas menet a templomba. Amikor a polgári házasságkötés divatba jött, reggel gyónás és áldozás után ment el a fiatal pár a községházára, ahol a polgári esküvőt tartották meg. Külön ment a két lakodalmas menet a templomba, és külön-külön mentek vissza a legényes és leányos házhoz. Templomba menet régebben a menyasszonyt a vőfély, a vőlegényt a táncmester vezeti. Volt úgy, hogy két násznagya is volt a vőlegénynek. A lakodalmas ebéd külön van a leányos és a legényes háznál, és azután megy a vőlegény a vőfélyvel és a táncmesterrel a leányos házhoz.

Itt a menyasszonyt kikérik rigmusokkal, a vőfély megtártja a búcsúztatót, s most már mind a két lakodalmas menet együttesen a legényes házhoz vonul, és megtörténik a menyasszony beköszöntője. A menyasszonyt a vőfély vezeti és ő is kíséri be az új családba.

367.

161.

Vincze József
72 éves, 7 hold

Miután a menyasszony beköszönt az új családba, és ott anyósa és apósa csókkal *leányukká fogadják*, egy székre subát tesznek, és arra ültetik a menyasszonyt. Régebben a kemencepadkára ültették, ami azt jelképezte, hogy jó családtagja legyen az új családnak, és becsülje meg a családi tűzhelyet. Miután ez megtörtént, kezdődött a vacsora, és utána a táncmester megkéri a násznagyot, hogy parancsolja meg a vőlegénynek a *sortán-*

cot. A vőlegény háromszor táncol a menyasszonnyal, ez a háromszori megkérést jelképezi. Utána a koszorúsok táncolnak vele, majd a vőfélyrel fejezi be a táncot. Sortánc után a menyasszonyt a másik szobába vezeti a táncmester, ahol *felkontyolják* és ettől kezdve **új asszony** lesz. A felkontyolás után fejére teszik a **fityulát**. Ezzel végbement a fejbekötés is. Ezután a most már asszonnyá vált menyasszonyt kivezetik a vendégek elé, és a táncmester elkialtja magát: „Eladó az új asszony.” Ezzel veszi kezdetét a **rostatánc**. A vőfély rostat tart a kezében, és aki a menyasszonnyal táncolni akar, az pénzt teszi a rostatába. Utoljára a vőlegény táncol vele, és az tesz a rostatába legtöbb pénzt. A pénz az új páré, ez az „első” közös szerzeményük. Szokásban volt még, hogy az új asszony rostatánc után földhözvág egy tányért. „Né lögyön olyan töréköny az életük, mint a tányéré.” A rostatánc éjjélkor van, utána a menyasszonyt a vőlegény mellé ültetik, és kezdődik a mulatozás.

367,432.

162.

Lele Antal

63 éves halász, 5 hold

Amikor házasodott, külön lakott a nagynénjénél. Itt csinálta a lakodalmat is, mindent neki kellett fizetnie. A lakodalomba ajándékokat szoktak hozni, anélkül nem jön senki. „Szégyönletibe se gyün el anélkül, hogy ajándékot ne hozna.” Nincs olyan szokás, hogy valakit ne engednének be ajándék nélkül, de így eljönni szégyen. A rokonok megkérdezik, mire van szükségük a házasulóknak. A vőfély rendezi a lakodalmat, ő hívja egybe a rokonokat, szedi össze az ajándékokat. Ajándékba adhatnak pénzt, lisztet, edényt, szitát, teknőt, ágyat, stb. Amit a „legényes házhoz” visznek, az a férfié, amit a menyasszony szüleihez, az asszonyé. A lánynak ruhafélék valók. A lánynak a keresztanyja mindig paplant visz. Mindig tudják, hogy mit melyikük kapott. Ha elválnak, mind-egyik tudja, hogy mi az övé, azt viszi magával. A fia is különvált, de nem mentek a bírósághoz, „csak egyszerűen elpakolt a leány”.

367.

163.

Eke Jánosné

56 éves

Régen két lakodalmas menet volt, külön a lányos háztól és külön a legényes háztól indultak. A menyasszony a vőfélyrel és a koszorúslányokkal meg a rokonaival ment a templomba és ott találkozott a vőlegénnyel, aki a násznagyokkal és a kardosokkal ment a templomba. Még 1912-ben is úgy volt, hogy a vőlegény a táncmesterrel hazament esküvő után, nem ment a menettel, hanem előre ment a legényes házhoz és otthon várta meg a menyasszonyt. Amikor megérkezett a menyasszony a menettel, a vőlegény az ajtóban várta a pereccel. Ekkor van a *perectörés*. Akinek a perec nagyobb fele esik, az lesz a hosszabb életű. Ezután a menyasszony megcsókolja a vőlegény apját és anyját, akik régen nem mentek el a templomba. Régen a lakodalom egész ideje alatt a legény külön ült a legényekkel, és a lány a lányokkal egészen a rostatáncig. (Lány- és legényközösség emléke).

A lakodalomra a rokonokat két ízig hívják meg. A házasulandók az esküvő napján reggel gyónni és áldozni mennek. Utána van a polgári esküvő, délután pedig a lakodalom. A polgári esküvőre a menyasszonyt két rokona (asszonyok) vagy barátnője kíséri el. A legény állítja a násznagyokat, rendszerint a keresztapja és a bérmaapja a násznagyok. Ha nincsenek keresztszülei, a legény két fiútestvére a násznagy. Polgári esküvő után külön mennek haza reggelizni, a legényes és lányos házhoz.

Délután három órakor kezdődik a lakodalom. A vőfély, a táncmester és a násznagyok ott gyülekeznek a vőlegényes háznál. Onnan a lányos házhoz mennek, ahol a vőfély elbúcsúztatja a lányt apjától, anyjától és a lány barátnőitől. Ezután mennek a templomba. Elöl megy a menyasszony az első koszorúlegénnyel, utána a vőlegény az első koszorúslánnyal, utánuk koszorúslányok és legények hosszú sorban. Régen a koszorúlegényeket „kardosoknak” hívták, hüvely nélküli kivont kardokkal mentek külön, és nem a lányokkal együtt. Utánuk jönnek a muzsikusok és a rokonok. Ma már (ez új szokás) egy pár év óta a vőlegény és menyasszony karonfogva mennek visszafelé a templomból és utánuk jönnek a koszorúslányok és a násznép. Régebben még külön jöttek, a menyasszony a koszorúslányokkal, a vőlegény a kardosokkal.

Ma már a kikérés nem a lányos háznál történik hanem, amikor a templomból együtt megérkeznek a legényes házhoz, perectörés után kikéri a táncmester a szüleitől és családjától a menyasszonyt, és ünnepélyesen átadja a vőlegénynek. Ekkor már egymáséi. A kikérés a körtáncal folytatódik, amikor a menyasszonyt akárki elhívhatja táncolni. Kilencor van a vacsora. Vacsora után van a kéregetős tánc, amit körbe táncolnak. Éjféltkor a menyasszonyt külön szobába hívják: a vőlegény, a vőfély és a legény testvérei. Itt történik a menyasszony felkontyolása és a fejbekötés. A kontyot a vőfély teszi fel, és ő is köti be a menyasszony fejét azzal a fejkendővel, amit a vőlegénytől kapott. *Fejbekötés* után a vőfély beköszönti az új asszonyt és következik a *rostatánc*. Rázzák a rostát és azt kiabálják, hogy „eladó az új asszony, eladó az új ember”, és pénzt dobnak a rostába. Tánc után beleöntik az új asszony kötényébe a pénzt, aki ezzel kifut.

A leány rokonai, amikor a lakodalom előtti napon a legényes házhoz elviszik a menyasszony ajándékait, akkor *kéri ki a legényt*. Ilyenkor a vőlegény rokonai valaki mást kínálnak, de a kendővivők „ez nem az, ez nem az” kiáltással addig nem adják oda az ajándékokat, amíg nem jön elő az igazi vőlegény.

369.

253.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lán[c?]

Ha van több testvér egy családban, valameddig együtt vannak, de arra törekszenek, hogy *szétmenjenek* minél előbb. Igencsak egy testvér marad az öregekkel, rendszeren a fiatalabb, az a divat. Azok közösen dolgoznak az öregekkel és nekik: „egy kicsit többet számitanak a birtokból.” Ha egy kenyéren vannak, csak *egy karra megy a munka*. Anyám egyetlen lány volt, 22 évig volt az ipjánál, aztán mégis elváltak. Egy asztalnál ettek, egybe ment a keresetük. Mostanában már szoktak egy-két hold föld jövedelmet a fiataloknak adni, ahogy megegyeznek. Mi is a fiammal, menyemmel *egy kenyéren vagyunk*, nincs senkinek külön jövedelme. Ha a munka nincs megosztva, az főz, aki ráér. A férfiak közül csak a fiatalok mennek jobban dolgozni, az öreg inkább otthon a jószággal törődik. Én magam most a konyhában alszom, a fiatalok meg idebent. A gyerekek a szüleikkel hál-nak. A faluban a butábbjainak van sok gyereke, az okosabbaknak kevesebb.

370.

166.

özv. Bodó Jánosné
65 éves [1/2 hold]

A fiatalok soha nem kaptak földet az öregektől, mert nem is igen volt. Ezért vagy együtt maradtak velük, ha volt annyi föld, hogy bírja az új családot is, vagy ha nem is költöztek külön, de nem dolgoztak a gazdaságban. Ilyenkor a fiatalember elment dolgozni napszámba vagy részibe kukoricát kapálni. Kapott 10-12 mázsa búzát, pár mázsa árpát, málét, és ebből éltek. Az asszony meg főzött otthon, és szőtte a gyékényt. Ha napszámba ment az embere, akkor soha nem ment dolgozni az asszony a mezőre, csak ha a saját vagy bérelt földjükön dolgoztak. A háznál mindig kell maradjon valaki. Ha a szülőknél laktak, sokszor a fiatal asszony is elment markot szedni, mert a **napa** otthon maradt a kemence mellett.

370.

167.

özv. Bodó Jánosné
65 éves [1/2 hold]

Nyáron az asszony segít a földeken az embernek markot szedni, ilyenkor nem mennek haza délben, csak este, és valaki a családból kiviszi nekik az ételt a mezőre. Ha már *sok a család*, és más fehérmép nincs a háznál, inkább már a családok mennek a mezőre az asszony otthon marad. A fiatalasszony, míg az öregeknél laknak, minden gazdasági munkába[n] segít az embernek, mert az öregasszony otthon van és mindent ellát a ház körül. Télen az ember az erdőre megy míg fiatal, rőzsét vág az öregek mellett, aztán már maga vállalja el a munkát. Az asszony otthon szövi a gyékényt és a családokkal törődik.

371.

252.

özv. Bodó Jánosné
65 éves [1/2 hold]

Régebben nem volt olyan nagy dolog, ha az ember megverte az asszonyt. Igaz, hogy a rossz asszonyt hiába veri kékre, zöldre, az csak olyan marad. Ha részegen verte meg valaki a feleségét, azt elítélik, de van úgy, hogy az asszony igen megérdemelte. A fiatalok hálnak mindig a szobában a gyerekekkel, az öregek mennek ki a konyhába. Ha valaki kurva, az maradjon egyedül, de ne csalja meg az urát, mert a házat becstelenti meg vele. Ha az ember *elbogarászik* egy keveset, az is bosszúság, de nem olyan nagy baj, mert hát ember. Aljas az az ember, aki mást keres addig, míg az asszonya teherben van vagy szülési idejében van. Ha az asszony kibírja, bírja ki ő is.

372.

250.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

A faluban a butábbjainak van sok gyereke, az okosabbnak kevesebb. Akinek kevés van, kicsúfolja azt, akinek sok van. Régebben több gyerek volt, de most is megesik a fiatalokkal. „A büszkébb az, aki meg tudja csinálni, hogy ne legyen gyerek, akinek sok van, az annak a szegénye”, mert ruha kell meg étel kell. Mondják a háta megett az ilyenek, hogy „azért nincs neki, mert elcsinálta.” Ez nem olyan tisztességes, de ma már nem sokat adnak a tisztességre.

372.

251.

özv. Bodó Jánosné
65 éves

Minél butább az asszony, annál több a gyerek. Régen volt búbájós asszony, aki itatott valamit azzal, aki azt kérte, hogy ne legyen gyereke. Azt is szokták mondani ilyenkor az asszonyok egymásnak, hogy „ugorj fel, oszt nyújtózkodj!”. Orvoshoz nem mennek, azt szégyellik. Ma már a faluban ismerik az irrigátort és azzal próbálkoznak. Azért, mert nincs gyerek, senki nem küldi el az asszonyt, akkor sem, ha tudja, hogy *elcsinálta*. Mindenki azt csinál a maga portáján, amit akar. Azt is eltűri a férfi, ha mástól van a gyerek, de csak inkább akkor, ha már ő nem tud csinálni. Van olyan hely, ahol mondják, hogy mind a két gyerek a bérestől van.

375.

248.

özv. Bodó Jánosné
65 éves [1/2 hold]

Ha az asszony *állapotos*, addig dolgozik, ameddig bírja, mert minél lustább az asszony, annál nehezebben szül. Bábaasszonyt hívnak, a háznál szül, nem mennek soha a

városba. Az anyós szokott segíteni, de ágyhoz nem engedik. Régebben furcsa szokások voltak ilyenkor. Fokhagymát tettek a „szüléslikba”, hogy gonoszok ne legyenek. A férfit kiküldik a szobából, és a seprűt felállították az ajtó háta mögé, hogy a boszorkányok ne jöhessenek be.

375.

299.

Eke Jánosné

56 éves

Keresztszülőnek mostanában inkább jó barátokat, mint rokonokat hívnak, és a komaasszony az összes gyerekek keresztanyja lesz. „Szentseges-koma”. Az a szokás, hogy a keresztelő után a komaasszony háromszor visz ételt a gyermek anyjának. Egy éves korában „korozsmát” kap a gyermek a komaasszonytól. Amikor férjhez megy a lány, a keresztanyjától paplant kap, a legény pedig bútort.

375.

247.

Kiss Nagy István

69 éves, 5 hold

(házvezetőnője Mariska 51 éves)

A terhes anya addig dolgozik, mint egy igás ló, amíg mozogni bír. Amikor összeesik a kútnál, akkor beviszik a házba és lefektetik. Orvost ritkán hívnak, csak akkor ha nagyon [nagy] a terhe. Rendesen a szülésznő megy ki, az segédkezik.

376.

245.

özv. Bodó Jánosné

65 éves [1/2 hold]

Amikor a keresztelőből visszahozzák a gyereket, először a konyhába viszik, ahol az anyós megkérdi, hogy mit hoztak? A bábaasszony feleli: Pogányt vittünk, keresztény bárányt hoztunk. A keresztanya leteszi a gyermeket a szoba közepére, aztán valaki a férfiak közül, régen mindig az apa; ma már, aki ügyesebb, felkapja onnan, hogy: nagy légy, ügyes légy. Ha a gyerek köldöke leszárad, megkérdik az anyát, *ügyes* legyen-e a gyereke vagy *híres*. Ha azt válaszolja, hogy ügyes, akkor a köldökét az ajtó sarkára, ha azt akarja, hogy híres legyen, az ablakra akasztják. Hét napig ott van a köldökzsínor. Aztán elteszik, és mikor 7 éves lesz a gyerek, akkor megoldatják vele, hogy mindenhez értsen.

376.

246.

özv. Révész Lászlóné
65 éves

A keresztszülő régebben inkább idegen volt, ma már inkább rokont hívnak. Szegény ember gazdagot, gazdag ember szegényt nem hív komának. Az ajándék, amit keresztelőkör adnak a gyerekeknek a **korozsma**. Ez a keresztelőruha, ing, pelenkák, kis sapka, ma már csörgő, és a gazdagabbaknál gyerekkocsi. A keresztapának az a kötelessége, hogy a keresztyermeknek időnként, idősebb korában is, ünnep alkalmával ajándékokat vesz, így ruhát, csizmát, de néha szerszámot is. Ha leány a keresztyermek, férjhezmenetelek a jó keresztanya paplant, dunyhát, párnát vesz neki. A fiúnak bútort vesznek.

381.

168.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

Örökbefogadás ritka, akkor sem igen íratják az idegen gyermeket nevükre. Azok fogadnak örökbe, akik *magtalanok* vagy elhalt a családjuk, és öregségükre nincs ki dolgozzon nekik. Írást csinálnak a föltételekről. Ha jól viseli magát, akkor később földet is íratnak rá. Ha már idősebb legényt fogadnak örökbe, az nem megy másként, csak ha *ráíratnak* egy darab földet, vagy végrendeletet csináltatnak. Biztosítani akarja magát, legyen értelme annak, hogy dolgozott. Az örökbefogadott fiú kötelessége, hogy megszeresse magát a családdal, jó erkölcsű legyen és becsületesen dolgozzon. Ha nem íráják a nevükre, azért a faluban annak a háznak a nevéen nevezik, ahova fogadták.

390.

169.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Aki a háznál dolgozik és oda hoz asszonyt, arra mindig íratnak földet és a fele házat, ő tartja el az öregeket, ezért kell többet kapjon. A **kötelező részt** azért mindig ki kell adni a többi családoknak. Azé a fiúé – aki otthon marad – lesz az öregek gazdasági felszerelése, s az állatok java, a többin egyformán osztóznak. Az öregek lakodalomkor nem adnak soha sem földet, sem állatot, aki elmegy a háztól (és még marad otthon másik fiú) az később sem kap semmit. A nevére csak az öreg házban maradt fiúnak íratnak. Ugyanúgy, ha a lány marad a háznál, és odavisznek vőt neki, akkor is csak a lány nevére íratnak.

391.

170.

Ilia Nagy Mihály
72 éves, 4 hold

A húgom, aki 2-3 évvel én utánam ment ki a házból (1902–3), nem kapott mást,

csak egy tulipános ládát meg ruhaneműt, akkor ez volt a szokás. Az esküvő előtt megbeszéltek a rokonok, hogy ki mit vesz. A keresztapa, bérmakeresztapa vette az ágyat, az asztalt, a szekrényt. Régen sublótót vettek a menyasszonynak, most már szekrényt. Az ágyat régen csak másnap, harmadnap vitték el a vőlegény házához, mert addig sok volt a dolog a berendezéssel. Én hazavittem az asszonyt, mert a legidősebb voltam a családban fiú. Az Ipa beengedte a házba, mások azonban szoktak „tarkamacskát csinálni”.

391.

171.

özv. Bodó Jánosné
65 éves, 1/2 hold

Amikor a fiam házasodott, a testvérség vette neki a nyoszolyát. A bútorokat, dunnát, párnát én vettem neki. A lány is hozott ágyneműt, azt az ő rokonai vették. Amit a rokonok vesznek, az **nászajándék**. Ez lehet edényféle, lábos, tál, vagy fejre való kendő, szoknyára való. Amit a szülők vesznek a fiataloknak, ez a **kiházasítás**. **Hozomány a pénz vagy a föld**. Nálunk lakodalomkor nem kapnak a fiatalok hozományt, régebben még használatba sem adtak földet. Hozománynak számít a pénz, a föld és az állat, akkor is, ha csak az öregek halála után kapják meg a fiatalok.

391.

172.

özv. Bodó Jánosné
65 éves, 1/2 hold

Lakodalomkor a rokonok vesznek bútorokat, edényeket, tányérokat a lánynak. Sifonért, dunnát, párnát viszont a szülők vesznek. A rokonok fejre való kendőt, szoknyát, szoknyának valót vagy egy kis edényt vesznek.

391.

173.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Minden *hozomány*, amit a fiatalok örökölnek, azt itt senki nem adja oda életében a fiataloknak. Én csak sublótót vittem a házasságba, meg ami rajtam volt. Még egy üszőt sem adott az apám. Régen és most is úgy van, hogy az öregek igen nehezen „vetkeznek le”, és ha már nem is tudnak dolgozni, át is adják a gazdaságot és át is írják a fiatalokra a földet, a haszonélvezetet halálukig fenntartják, nehogy *kitegyék őket a házból*.

391.

174.

Eke Jánosné
56 éves

A lakodalom előtti napon, amikor a menyasszonyos háznál sült a kalács, a meny-

asszony testvérei, akik segítenek kalácsot sütni, elviszik a menyasszony ajándékait a legényes házhoz. A menyasszony küld az anyósának egy fejkendőt, és a rokonoknak zsebkendőt. Zsebkendőt a férfiak kapnak, az ipa és a testvérség.

391.

175.

özv. Bouk Jánosné
65 éves [1/2 hold]

A hozomány föld vagy ház lehet, amit akár ajándékképpen, akár öröklés útján a férj vagy a feleség a házasságba visz. Rendesen Tápén a házasságkötés alkalmával hozományt nem adnak. Csak lakodalmi adomány van, a lány sublótot, fejpárnát, derékaljat, dunyhát, nyoszolyát kap, a legény pedig bútort vagy gazdasági szerszámot. **Kiházásítás** az, amikor ezeket az ajándékokat egy embertől, rendszerint a szülőtől vagy keresztapától kapják.

393.

176.

ÖrdöghAntalné
53 éves [6 hold]

Ami a gyékényből, majorságból, tojásból származott, az az én külön pénzem volt, abba az ember nem szólt bele. Arra költöttem, amire akartam.

394.

177.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

Régebben voltak családok, ahol a legény miután megnősült, az asszonyt a házba hozta az apjához, és együtt dolgoztak az öregekkel. Arra törekedtek, hogy együtt maradjon a család. Így pl. öreg Török Mihály miután már két fia asszonyt hozott a házhoz, nem fértek az öreg házba, az alsó udvar alatt megvette a szomszéd telket, s arra épített a harmadik fiának házat. A kerítést elbontották, és a három család közös telken, közös kenyéren élt egy ideig.

Minden *közösre ment*, együtt gazdálkodtak, az öreg hatalma és parancsnoksága alatt. Mikor az öreg ereje gyengült, és átadta a gazdaság vezetését fiainak, a legfiatalabb benn maradt a házban, a többi külön ment.

398.

178.

Eke Jánosné
56 éves

Nálunk otthon *közös kasszán* voltunk, de amit a gyékényszövésből, tojásból, tejféléből szerzett, az az asszony pénze volt. A nagyobb kiadásokat az ember kasszájából

fizették, ami föld- vagy marhaeladásból származott. Ez volt a közös pénz. Az én pénzem mindig külön volt, arról az ember nem tudott, hogy mennyi van. A kisebb kiadásokat innen fizették.

400.

179.

Lele Antal

63 éves halász, 5 hold

Már 20-22 éves volt, mikor aratásnál dolgozott. A keresetét hazaadta az apjának. (Az 1900-as években!) Vasárnap az apja megkérdezte: „No mennyi köll?” Adott neki szórakozásra néhány krajcárt. Miért adta haza minden keresményét? „Mert nálunk az a szokás”, hogy amíg a legény otthon van, minden keresetéről be kell számolni. Szegények voltak, 9 testvér. Mikor önállósulni akart, kérte hazulról az addig keresett 7 q búzát és 3 q árpát. A szülei a réten éltek, ő beköltözött egy nagynénjéhez a községbe. Kérte, hogy „adjanak egy lányt hazulról, aki ellát.” A lánytestvére el is jött, gondozta őt, a szabad idejében gyékényt csinált. A gyékényből származó keresményéről a leány neki számolt el. Ő haza már nem adott pénzt, mert nősülni akart. A búza árát takarékbá tétette. Azonban édesanyja adóra stb. elkért tőle kölcsön 40 pengőt. Amikor nősült, csak 100 pengője volt már, ezen borjút vett.

A fiú munkájáért a bért az apa kapja; a fiú nem is tudja, hogy mennyiben egyeztek meg a gazdával. Ma már ez nem lehetséges. Viszont amíg a fiú meg nem nősül, apja gondoskodik róla. Ő is vett volna csolnakot, halász-[nincs vége].

405.

179/b.

Kiss Nagy István

69 éves, 5 hold

Vőnek akkor mennek, ha a legény apjának nincs olyan tágas háza, sem földje, ahova vihesse a legény a lányt. Ilyenkor, ha a lány apjának nagyobb a gazdasága és az apa már idősebb, úgyhogy fiatal munkaerőre van szükség, a legény apósa házába költözik. Örökföldet nem adnak át neki tulajdonul, de rendszeren az após odaad a fiataloknak egy darab földet, aminek a hasznát most már rendszeren külön teszik. A vő mindig megnézi, hogy érdemes-e dolgozni más portáján, így kilátásba helyezik, hogy haláluk után mennyi földet íratnak majd rá. Rendszerint közös kenyéren élnek az öregekkel, az öreg gazdaságának hasznáiból él az új család is, de amit ők maguk keresnek, legyen az napszám vagy bármi más munka, azt külön teszik. Régebben, amikor bérlet volt, megengedték a vőnek, hogy földet béreljen, s azon gazdálkodjék. Ilyenkor azonban ezt is közösbe tették, de az öreg is segítette a vőnek gazdálkodni.

408.

180.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

Azt, hogy az öreg szülőkkel házasság után melyik fiú vagy lány marad együtt, mindig a körülmények döntik el. Általában a legfiatalabb fiú marad otthon. De leginkább az számít, hogy melyik gyermek tud a szülei kedvében járni, amíg együtt él velük. Az a szokás volt régebben, hogy a fiatal házások 2-3 évig együtt maradtak az öregekkel. Ezeknek volt alkalmuk megfigyelni, hogyan viselkedik a vő vagy a meny velük szemben. A lány megmaradhatott otthon házassága után is, ha felismerte a szülei kívánságát. „Ha bemegy a városba, tudod, hogy apádnak mi kell, azt hozzád.” A fiatal vőnek azt kell csinálni, amit a feleség és az anyós diktál. Az ipós (após) nem ad földet az új házásoknak, legfeljebb részes művelésbe adja nekik. Csak most jött szokásba, hogy néhány nagyobb gazda ráosztja a földet a fiatalokra. Régen legfeljebb *részibe* adták nekik, s ha már csak egy heti ellátást is biztosítani tudtak maguknak, a fiatalok külön mentek.

408.

181.

Ördögh Antalné
53 éves [6 hold]

Huszonkét évig a szüleimnél éltünk a férjemmel együtt és a testvéremmel közös fedél alatt, *egy kenyéren* és a földet közösen műveltük. Ezután *elváltunk*. A testvérem és a felesége a szülői háztól [elment], mert az asszony nem szerette, hogy a *napa* parancsoljon neki. A gazdaságot együtt vittük az öregekkel, de azért az apám parancsolt a többieknek.

409.

182. (apai hatalom)

69 éves, 5 hold

Régebben nagyobb volt a fegyelem, ha a fiú az apjával egy kenyéren élt, s az öreg vezette a gazdaságot, úgy parancsolt a 60 éves fiának is, mint a nőtlennek vagy a béresnek. Pl. öreg Török Mihályék házában már a fiúk egész idősök voltak, de amíg az öreggel egy telken éltek, a gazdálkodást az öreg vezette, még akkor is, amikor már a földjéből odaadott egyiknek és másiknak is egy-egy darabot. Telekkönyvileg azonban haláláig nem adott át semmit. Régebben az volt a szokás, hogyha nem is végrendelkeztek, csak ajánlékképpen adták át a földet, akkor sem írárták át gyerekeikre, amíg dolgozni tudtak.

415.

183.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lán[c?]

Apámnak egy testvére volt, az még rokonnak számít és annak minden családja. Anyának családjából (*Terhesek*) tartják a rokonságot, még az anya első unokatestvéreivel és

azok családjáival, de a második unokatestvérekkel már csak barátságot. Az apa első unokatestvéreit és annak családjait még a rokonsághoz számítják, de a második unokatestvért már éppen úgy, mint az anyai ágon nem számítják rokonnak. Az első unokatestvért a nagyobb lakodalmakba családjáival együtt hívják meg és az emberével, vagy ha ember, akkor az asszonyával, kisebb lakodalmakba már csak egyedül. A második unokatestvérekről tudják, hogy rokon, de nem járnak össze velük sem torba, sem lakodalmakba nem hívják meg. A rokonságot úgy apai, mint anyai ágon egyformán erősen tartják.

415., 36.

243.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lány[?]

Sok *Miklós* van a faluban, de csak az „egyfélé” Miklósok tartanak össze. Az apám Miklós Kati Sándor volt, mert volt egy dajkája (nagyanyja), akit Kis Katinak hívtak. A dajkájától örökölte a nevét, és általában a faluban gyakran megtörténik, hogy az anya vagy a nagyanya keresztnevét vagy melléknevét örökli a fiú, és használja melléknévként az apja vezetékneve mellett. Az apámat Fiskó Ördögnek hívták, ezt a melléknevet az apjától örökölte, az pedig az anyától. Az Ördögök között vannak még Pörzsi és Kis Ördögök.

416.

184.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lány[?]

Urának a testvéreivel is tartják a rokonságot, lakodalomba is meghívták őket, de disznótorba már nem. Ide csak a testvért hívják, az édestestvért *neveletlen családjáival* együtt, ha már a családok nagyobbak és házasok, akkor már nem hívják meg őket. Az urának unokatestvéreit is hívta a lakodalomba, de a családjaikat már nem (család, gyermeket jelent). A nagyobb lakodalom az, ahová kb. 120-130 **házat** hívnak még, kisebbbe 30-40-et. Férjéről való rokonai egyformán kedvesek a saját vérszerinti rokonaival.

416

185.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lány[?]

Szorosan a családba tartoznak: a férje, a leányok és fiúk is, ha férjhez mentek, illetve ha már meg is nősültek. Család és rokonság között nem tud különbséget tenni. A férjhez ment nő beletartozik az új családjába, de a régihez is vonzódik. Mégis ahhoz a családhoz tartozik mindenki, amelyikkel „egy kenyéren”, egy fedél alatt él, és velük együtt dolgozik. Aki elköltözik a régi családjából, de nem költözik oda a férje apjához, az inkább tartozik a saját apja családjához, mint a férjéhez. De ha az asszonyt az ember apja házához viszi, akkor már az asszony kapcsolata saját családjához meglazul, és férje családjához tartozik. A vő „családnak számít”, ha nem is lakna ott. A nászasszony már csak rokonság.

419.

186.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

Sógornak számít az édestestvérenek az ura. Szintúgy az unokanővérenek az ura is sógor. Általában, ha a saját családjából vagy vérszerinti rokonai közül egy nőt elvesz egy ember, az mind sógor. Régebben a férjének a bátyját nem hívták a nevének, hanem azt mondták neki, hogy „**öregbik uram**”, a férjnek az öccsét kisebbik uramnak szólították. Az asszony férjének férfi testvéreit soha nem hívta sógornak, újabban, ha már nem is hívják öregbik vagy kisebbik uramnak, de csak nevének szólítják, vagy hozzá mondják az öregebbnél, hogy „bátyám”. Pl. leányának, az ura testvére Sándor bácsi. Ez ma sem számít sógornak, és a férj húga sem számít sógorasszonynak. Ezeket is mind nevükön hívják. Így tartották az öregek.

420.

254.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

Testvérem az én anyósomnak régen azt mondta, hogy „szülém”. Most már ezt nem mondják. A nagyanyának régebben azt mondták, hogy dajkám. Ezek a régi megszólítások az én lánykoromban még nagyon meg voltak, most már röstellik. Már 10 éve biztosan, hogy nem mondják. Az embert régebben nem tegezték, hanem azt mondták neki, hogy „ke”. Az ember az asszonyt mindig tegezte. Én is meg csak eleinte mondtam az uramnak, hogy *ke*, de később azt mondtam neki, hogy *te*. Az uram szülei haragudtak is, amikor ezt elhagytam. Csak jobban kijött az, hogy „a fene egye meg kendet”.

421.

187.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

A közelebbi rokon (édestestvér és első unokatestvér), tehát a *testvérség* lakodalomban több ajándékot ad. A távolabbi rokon (másod unokatestvér) kisebbet ad, de csak nagyobb lakodalomba hívják meg.

421.

242.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

A rokonsággal csak nagyobb lakodalomban találkozunk, a „legközelebbi testvérséggel” (édestestvérek, ezek urai) a disznótörben is. Unokatestvér disznótörben nem jön. Halotti törben jobban **összehívogatnak** unokatestvéreket, és még azok családjait is. A sírt a rokonok ássák meg, de az elhalt gyermekei vagy apja, anyja nem. Keresztelőbe a közeli testvérséget hívják és a keresztapát (koma). Koma régen az ember legjobb barátja volt és

nem volt rokon. Most már régen rokon a koma. Ha csak meg nem hal, mindegyik gyereket ugyanaz a koma körösztolli. Lakodalomba a komát mindig meghívják és ő a násznagy. A komaasszony a koma felesége. A koma felesége a gyermek anyját szintén komaasszonynak hívja.

423.

188.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

A szegényebb és gazdagabb rokonok ritkán járnak össze, a gazdagabb „csak büszkébb”. Úgy a szegényebbnek, mint a gazdagabbnak megvan a maga köre a „hozzájuk valókkal”, ahol nem kell szégyellniük egymást. Vasárnaponként látogatják egymást a rokonok, de esetenként máskor is el-el járnak egymáshoz, és mindig az egyik vagy a másik udvaránál, vagy már tél idején házában szövik a gyékényt. Szombat esténként is összejönnek „üldögélni” a szomszédokkal.

425.

189.

Ördög Antalné
53 éves, 6 lánc[?]

Igen gyakran előfordul, hogy a rokonok, de inkább csak a *testvérség* „összedolgoznak” olyan munkáknál, ahol több kézre van szükség és gyorsan, együttesen kell végezni. Így pl. búzahordásnál, hogy a kazal ne maradjon felébe, és egy nap alatt be lehessen fedni, a rokonok össze szoktak fogni, és egy bizonyos napon együttesen egyik-egyiknek behordják a búzáját. Ha van a testvérségnek, valakinek pénze is inkább ahhoz fordulnak segítségért, mind idegenhez vagy bankhoz. Bankkölcsonnál a rokonok közül kérnek fel kezeset. Amikor az ármentesítő társulat tiszántúli erdejébe kellett fát vágni menni, akkor a testvérség közül fogtak össze leginkább azok, akiknek igájuk volt a kétkező munkásokkal, akik csak baltát vagy fűrészvetket, és közösen vállalták fel a munkát. Később a kapott részen testvériesen osztozkodtak. Házépítésnél is segítenek egymásnak ki igával, ki malteres kanállal.

431.

190.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

A válás oka a féltékenység: „egyik kutya, másik eb”. A másik ok, hogy nincs meg a szoros vallási érzés, ami régebben erős volt. Félték az Istent. Az apa *visszaverte* a lányát: „Kínlódjatok, ha összementetek.” Az ember apja is azt mondta a fiának ha válni akart: „Szeress dolgozni!” Az elvált asszonyt kurvának mondták, ha ő idézte elő a válást. Legtöbbször az erkölcstelenség az oka egymás elhagyásának. Az is megesik, hogy az asszony a ludas és a férfi becsületes, de sokszor az embert leköti az ital és az asszony szorgalmaskodik otthon, ilyenkor eltávolodnak egymástól. A házasság törvény előtt alig

volt válás, most már igen gyakran van. Amikor a polgári házasság törvény lett, a népek húzódkodtak tőle: „az Istent érdeklí csak, ha két ember esküszik.” Ha nem kellett volna, nem mentek volna a község házára. – Ma már jobban szeretnek a község házában esküdni, mert azt könnyebb felbontani.

430-434.

191.

özv. Bodó Jánosné
65 éves [1/2 hold]

1919-ben én is elváltam az emberemtől, egy csavargó jobb, ha nincs. Egyedül jobban dolgoztam, és nincs aki elmulassa. Azt vittem el a házából ami rajtam volt, meg egy nyoszolyát, pedig azt közösen vettük. Bérbe mentem lakni. Nem pöröltem gyermek-tartásért, mert úgy is tudtam, hogy nem tudja megfizetni. Csak külön mentünk, de törvénytelenesen nem váltunk el. Itt inkább csak külön mennek a házások, de nem válnak el törvénytelenesen, és a másik asszony és az ember csak úgy összeköltözik. A férjemet mikor meghalt, én kellett eltemessem, mert a község nem vállalta, mivel nem voltunk törvénytelenesen elválva. Ezt a költséget 10 évvel ezelőtt sem sajnáltam volna. A válásnak az értetlenség az oka. Vagyon miatt nagyon ritkán válnak el.

440.

192.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Az özvegy ember nem ér annyit, mint a legény, az özvegy asszony sem annyit, mint a leány. Mind a kettő próbálta már egyszer mással. Az özvegy emberhez idősebb korban már csak akkor megy leány, de gyakrabban özvegy asszony, ha ráír valami földet. Régen mindég kértek *móringot*, ami azt jelentette, hogy halála után az ember, ha nem lesz család, ráhagy az asszonyra egy darab földet vagy házát, ma már ezt a testvérség nem engedi. Második házasságnál legtöbbször nincs lakodalom, ha van is csak egy vacsorát tartanak.

440-441.

193.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

A második házasság az elhalt házас fél halála után egy évre következett be régen, ma már *keményebbek a népek*, 2-3 hónap múlva is megtartják a második lakodalmat. A második lakodalom már egész szerény keretek között mozog, muzsikus nincs, a szokásokat elhagyják, nincs zászló, kendő stb. A rokonság közül is csak a *szoros testvérséget* hívják meg. Már nem is igen tudják a faluban második esküvőkor, hogy lakodalom van. Csendesesen megy minden, amikor esküsznek, ha, de ritkán a templomban, akkor is csak egyedül vannak, gyülekezet nélkül. „Egybeviszik a családot oszt dolgoznak.”

Özvegy emberhez nem ment hozzá lány régebben, ma már örül, ha férjhez mehet.

Legényember sem régen, sem ma nem vesz özvegy asszonyt, hisz annyi a lány, hogy Tiszát lehetne rekeszteni velük.

441.

194.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

A második lányom özvegy emberhez ment, mondtam neki, hogy akkor már legyen „szaga”, ha már hozzáment. Lányok régebben nagyon ritkán, ma sem szívesen mennek özvegy emberhez, mert ha összeszólalkoznak, akkor az ember az első feleségével hasonlítja össze őket.

444.

195.

özv. Bodó Istvánné
86 éves

Hozományt rendszerint csak második házasság alkalmával ad az ember az asszonynak, ezt régebben **móringnak hívták**. Másodsorra már nem lehet szerelemről szó, az asszony csak akkor megy az emberhez, ha a munkájáért kap valami kárpótlást. Ilyenkor az ember ad neki tulajdonul valami földet, de rendszeren a föld haszonélvezetét haláláig megtartja magának. Régebben a móríng azt jelentette, hogy az ember és asszony megegyezett, hogy abban az esetben, ha nem lesz családjuk, az, aki a másik[at] túléli, az elhalt vagyonából bizonyos részt tulajdonul kap. Pénzben is meg szokták ezt állapítani. Ma már ilyen nincs.

444.

196/a.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

A második házasságnál fordul elő, hogy a második asszony kiköti mielőtt hozzá megy az emberhez, hogy mennyi földet kíván. A második házasság olyan megegyezésféle már, amikor mind a kettő tudja, hogy szüksége van a másikra, de az asszony nem akar ingyen dolgozni az ember mellett, azért, ha lehet már a házasság előtt, ha nem, az esküvő után ösztökéli az embert, hogy írasson rá egy darab földet. Én is ráírtam Mariskára, mielőtt idejött 3 hold földet, de az élvezetet halálomig megtartottam.

444.

196.

Ördög Antalné
53 éves, 6 hold

Míg, ha az első házasságban hal meg az ember, az asszony az ősi jussból haszonélvezetet kap és a közszerzeményből fele az övé, addig a második házasságban a máso-

dik asszony már csak egy gyermekrészt kap. Két gyermekük volt és ő a vagyonnak, amit csak az ura szerzett, megkapta az egyharmad részét, ugyanannyit, mint a többi családok.

447.

197.

Révész Tepaszi Ilona
31 éves

Az eskü nem köt össze, semmi nincs abban más, mint szokás. Csak annyit jelent, hogy viselhetem az uram nevét, és a *családoknak* is lesz neve. De a pap áldása nem boldogít, mert akik meg is esküdtek, azok is elválnak igen gyakran. Becsületesnek tartom azt, aki összeköltözik valakivel, mert szereti, becsületesebb, mint az, aki összeesküszik azzal, akit nem szeret, csak azért, mert annak sok földje van. A *bagolyhit* többnyire a szegényeknél fordul elő.

447.

198.

özv. Révész Lászlóné
65 éves

Igen gyakori nálunk, hogy nem esküsznek meg, és csak úgy élnek együtt. Erre azt mondjuk, hogy „bagolyhiten” élnek. Sok oka lehetett, amiért *összeálltak eskü nélkül*. Volt úgy, hogy már látszott a gyerek, és hogy ne legyen meg otthon, hát *összementek*. Azért is álltak sokan össze, mert nem sorozták még háromszor a legényt, és kellett már az asszony, és összeálltak eskü nélkül. Akik így összeálltak, gyakran megesett, hogy később aztán esküvőt is tartottak, de akkor már lakodalom nem volt, csak szép csendben elmentek a paphoz meg a község házára. Még a szomszéd is alig tudta, hogy megesküdték. Gyakran volt úgy, hogy a szegényebbek már azért is összeálltak előbb, hogy ne kelljen lakodalmat tartani. (Akadály, 359!) A faluban nem ítélik meg azokat, akik *bagolyhiten élnek*, lehetnek azok becsületes emberek azért, hűségesek egymáshoz.

255.

Adatszolgáltatók⁴

1. özv. Révész Ferencné 89 éves
2. özv. Bodó Istvánné 86 éves
3. Ilia Nagy Gyula Károly 81 éves, 6 hold

⁴ Az adatszolgáltatói névsor nem egyezik a cédulaanyagon feltüntetett adatközlők nevével. A *-gal megjelöltek személyekre vonatkozóan nem találtunk cédulát a gyűjtésben, hiányzik viszont a névsorból Ilia Nagy Gyula Károlyné 54 éves, özv. Révész Lászlóné 65 éves, Révész Tepaszi Ilona 31 éves és Révész Tepaszi Jánosné 56 éves adatközlő neve.

4. Bodó Imre 81 éves, 5 hold
5. id. Koszó István 78 éves*
6. Göbös Mihál, 72 éves, [7 hold]
7. Berta Mihály 72 éves*
8. Ilia [Nagy] Mihály 72 éves, [4 hold]
9. Vincze József 72 éves, [7 hold]
10. Domonkos Mátyás 72 éves, 3 hold
11. Kis Nagy István 69 éves, 5 hold
12. Rovó János 68 éves, [juhosgazda]
13. Török Lada Mihály 65 éves*
14. özv. Bodó Jánosné 65 éves, [1/2 hold]
15. Lele Antal 63 éves, [halász, 5 hold]
16. Koszó András 63 éves, 5 hold
17. Tali András 62 éves*
18. Révész Tepaszi János 59 éves, 5 hold
19. Eke Jánosné 56 éves
20. Ördögh Antalné 53 éves [6 hold]
21. Miklós Istvánné 51 éves, 3 hold
22. Bajtai Mihály 47 éves [mezőőr]
23. Miklós Töpe Mihály 39 éves, [éjjeliőr]
24. Széll Tamás 28 éves
25. Szénássy Ferenc 26 éves, [segédjegyző]

Temetés
256.

Vincze József
72 éves, 7 hold

A halottakat úgy temetik el, hogy az öregek fejjel kelet felé néznek, a fiatalok nyugatra. Külön van a fiatalok és külön az öregek temetője. A sírt a rokonok ássák meg, de a közeli hozzátartozók nem segítenek. Temetés előtt való nap 24 óráig tart a siratás. Temetés előtt, mielőtt a temetőbe indulnának, a halottas háznál a ravatal mellett tartják a halotti beszédeket. Ilyenkor a legközelebbi hozzátartozó a halott fejénél áll, és a többiek a szerint, hogy milyen közel álltak a halotthoz, két oldalt foglalnak helyet.

Temetés után van a tor, ahova meghívják a közeli rokonságot és a szegényeket „koldusokat” énekelni és imádkozni. A vacsora előtt isznak „a halott nevére”. Vacsora után „nyugovóra” [térnek]. Temetés reggelén megszólal a hírharang, majd a lélekharang. A férfinek hármat, a nőnek, gyermeknek kettőt csendítenek. Ez a szokás még ma is megmaradt, sajnos ma már csak ebben látszik, hogy a férfi egy csendítéssel többet ér az aszszonynál.

A temetés első évfordulóján van a „holtétet”, amikor meghívják a szegényeket, koldusokat egy **emléktonra**.

A határ kialakulása

257. (Történeti rész)

Domonkos Mátyás

72 éves, 3 hold

1848 után, mikor Ferenc Jóska kezdett király lenni, a Tisza túlsó felén vízállás volt egészen Püspökteleig. Az egész tiszatúli rész akkor még a püspök birtokáig Tápéhoz tartozott. Amikor a csapoláshoz neki kezdtek, felszólították a községet, hogy járuljon hozzá az Ármentesítő Társulat költségeihez. A gazdák erre azt mondták, hogy nem adnak pénzt, mert van nekik elég földjük. Arra nem számított senki, hogy utódaiknak is legyen. A város adott pénzt, és mikor kész volt a csapolás, az egész Tiszántúlt átkebelezték a város nevére. Csak a *Lebődomb* maradt a község nevéen, mert azon nem volt víz. Akkoriban több halat ettünk, mint kenyeret, sok volt a vadliba, a nádat meg bevitték a kenyérsütőknek egy csónakkal, és adtak helyette szép púpos kenyereket. Ezért nem kellett senkinek a föld. 1863-ban, szűk esztendő idején már száraz volt a túloldal.

Dűlők

258.

Domonkos Mátyás

72 éves, 3 hold

Bencfaháti dűlő az Ingyenes, mert valamikor kiosztották ingyért. *Ásványháti dűlő* Káposztás földek, kis darabok voltak, mert valamikor káposztának voltak kiosztva meg dohánynak. Van a *Tápaiérháti dűlő*, *Jánosérháti dűlő*, *Kerekgyöp*, *Székhát*, *Völgyköz*, *Görbeházi*, *Kemesháti*, *Kisnemesi dűlők*. A Kisnemesi, Kemesháti dűlőkön vannak az új földek. A Kemeshát nagy szőlős volt régen, de kipusztult, mert a föld is kihal mán szép lassan. Ez az ártézi kutak meg a csatornázás miatt van. Régen kristályvíz buggyant két ásonyom után, ezért is nincs kút Tápén.

260.

Dűlők nevei és területe

Beltelkek	248 kat.h.	1376 öl
Kisnemes dűlő	192 " "	953 "
Ásványhát "	97 " "	1326 "
Bencfahát "	198 " "	904 "
Jánosérhát "	70 " "	1300 "
Sziliszék "	95 " "	684 "
Völgyközi "	181 " "	573 "
Tápai székkoldal	32 " "	898 "
Tápai széki dűlő	92 " "	940 "

Székháti dűlő	85 kat. h.	1050 öl
Kerekgyep "	110 " "	1164 "
Káposztásföldek	11 " "	282 "
Tápai Érhát	56 " "	190 "
Kemesháti dűlő	39 " "	485 "
Nagykemes "	228 " "	395 "
Szomolya "	392 " "	1054 "
Tiszai Ártér	382 " "	365 "
Marostó	209 " "	827 "
Szilvesztermajor	539 " "	802 "
Porgány oldal	1362 " "	1022 "
Lebő	90 " "	1522 "
Pajor	363 " "	296 "
Marosoldal	632 " "	1292 "
Vetyehát	1118 " "	117 "
Sírhegy	341 " "	1127 "
Összesen:	8048 " "	421 "

261.

**A földterületek művelési ágak szerinti
megoszlása**

Szántó:	5869 kat. hold	827 négyszögöl
Kert:	76 " "	1162 "
Rét:	28 " "	1014 "
Szőlő:	3 " "	897 "
Legelő:	561 " "	213 "
Erdő:	19 " "	487 "
Nádas:	15 " "	962 "
Földadó alá nem esik:	1473 " "	1259 "
Összesen:	8048 " "	421 "

Az erdő ártéri erdő a Tisza töltésén belül és az Ármentesítő Társaság tulajdona.
(A földadókönyv kimutatása szerint.)

Földbirtokmegoszlás
(Kataszteri birtokívek szerint)

0–800 ölig	21 gazda	8 hold	821 öl terület
801–1 holdig	57 "	54 "	868 " "
1–2 "	177 "	334 "	576 " "
2–3 "	232 "	660 "	1016 " "
3–4 "	222 "	791 "	289 " "
4–5 "	169 "	811 "	615 " "
5–10 "	350 "	2445 "	604 " "
10–15 "	46 "	550 "	1066 " "
15–20 "	10 "	166 "	219 " "
20–25 "	2 "	41 "	1560 " "
25–30 "	4 "	110 "	500 " "
30–40 "	1 "	32 "	— " "

3.

263.

Domonkos Mátyás
72 éves, 3 hold

Akkor megyek törvénybe, ha a sajátomból ki akarnak tiltani, be akarják előttem zárni a saját kapumat. A törvény ma erősebb, mint régen volt. Régen a községi bíró mindent elintézett, ma már minden kis dologért a törvénybe kell menni.

3.

264.

Koszó András
63 éves [törvénybíró] 5 hold

Maholnap a törvény is *zugába dől*, mert nem tartják be. Ha nincs magánjogvédelem a törvény szerint, akkor nem ér semmit az egész. A *belső bíróságnál* [felsőbíróságnál] sem csinálják a dolgot úgy, ahogy kellene. Ezért dől meg itt a községnél is minden. Meg vagyok győződve róla, hogy a magánosok érdekeit nem védik, nem veszik olyan komolyan, mint kellene. Sokkal nagyobb rend volna, ha a helyi bíróság is büntető joggal bírna. Mi tudjuk, kiben mi lakik, ki hogyan él és a mellékes körülményeket. 1945 évben hangoztatták, hogy a falusi bírakat kiképzésben részesítik, jogkörüket kiterjesztik, és büntetőjogot adnak nekik. Bizonyos összegig régen a törvénybíró büntethetett, ma már csak a feleket békíthetem, vagy megállapíthatom a kárt, tanácsokat adhatok, de senkire büntetést nem szabhatok ki.

4.

265.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

A hirdetményeket a „régí szokásnak megfelelően” dobszó által szokták közzétenni. A (tápéi) réten vannak hirdetőablák. Nem szívesen veszik azt, hogy a törvény nem tudása nem mentség. Ez nem 100 százalékgig igazságos. Ő bent lakik a községben, mégis van olyasmi, amit nem tud.

16.

266.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

Olyan dolgokkal jönnek a községi bíróhoz, hogy az egyik elszántja a másik földjét, vagy ellopják valamijét, vagy a szomszédok összevesznek, elmondják egymást mindennek. Ha tudja a bíró, elintézi, megegyezteti őket, de „nagy az értetlenség”. Fel-lebbezhetnek a „belső bírósághoz”, de oda nem mindenki megy szívesen.

Pl. panaszt tesz valaki, hogy a másik fél tejet hordott tőle viszonteledásra, de nem akarja megadni azt az árat, amelyet kér. A bíró szerint „a lelkiismeretére van bízva”, hogy mennyit ismer el. A tej mennyiségéről nincs írás, mondhatja, hogy ennyit vagy annyit vitt el.

16.

267.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

A „polgári bíraskodás” csak kisebb ügyeket intézhet. A helybeliek nem szívesen mennek a városi „belső bírósághoz”, mert pénzbe kerül. Őbenne jobban megbíznak, mert ellenszolgáltatás nélkül intézi el ügyüket. Bízna abban, hogy itt is az igazságot kapják. Csak ha ő előtte nem akar egyik fél sem engedni, akkor mennek a városba. Öröklés, osztályos egyezés ügyében is jönnek hozzá tanácsért. Ilyenkor az „összearányosításban” segít a bíró. Itt megegyeznek élőszóban, de ezt megtartják; csak ezután mennek a közjegyzőhöz. Ebben az évben három ilyen eset is volt. Ha az örökösök el akarják adni a házat, az árverésre (önkéntes árverés) elhívják a bírót, esküdtet, írnokot. Ez az árverés olyan formában megy, mint a bíróságnál: a venni szándékozók leteszik a vételár 10-10 százalékát, azután kiegészítik. De a végleges eladás az örökösök jóváhagyásától függ. Csak akkor lehet a házat átadni, ha az érdekelt felek utólag beleegyeznek. Ha három testvér egyez, a negyedik nem egyez, annak van valami törvényes alapja, nem lehet kényszeríteni. Akkor 1 részt meghagynak, a többit eladják.

Perek a községi bíróság előtt: Egy asszony panaszolja, hogy községi épületbe ment lakni, de az előtte ott lakó, el akarta vinni az ablakot, az ólajtót azzal, hogy ő tette oda. A panaszos nem engedte, erre szóváltás lett, a régi lakó megrongálta az ablakot és ólajtót, őt meg szidalmazta. Bíró: magánlaksértés, jelentse a rendőrségnek.

Másik asszony panaszolja, hogy Árva Györgytől májusban sertést vett, de *járlatot* nem kapott. Á. védekezik: a malacot a testvérétől (kitől külön gazdálkodik) munkabérbe kapta, annak kellett volna kiváltani. Bíró: magának kötelessége, hozza 8 napon belül a passzust. Á.: tiltakozik, hogy nem az ő kötelessége. Bíró: ha nem hozza 8 napon belül, feljelenti, mert megkárosította a kincstárt.

16, 120.

269.

Koszó András

63 éves törvénybíró, 5 hold

(Megfigyelt pereskedés K. A. előtt.) Dabics Mihályné öregasszony a tanyájának tulajdonát vitatja a fiával szemben. B: írás beszél, ha igazolja a tulajdonjogát, akkor az övé. B. magyarázza az ügyet a gyűjtőnek: Az öregasszonynak meghalt az ura, van 3 semmirevaló fia. Ezek lelépéssel vették át az özvegy örökségéből azt a réti bérletet. Ki akarták semmizni az anyjukat. A földosztásnál a földhivatal hol az anyát, hol őket helyezte be a földbe. B. nem tudja, hogy melyiket illeti, egyik ezt, másik azt mondja. Az asszonyt a gyermekei csak a tanya egy részébe engedték bele azzal, hogy csak a fele volt neki ítélve. A bérlet hátralékát a „családok” váltották meg s ezért jogot formáltak rá, emiatt volt a sok huzavona. Most az asszony az egész tanyát követeli. Azért kérte tőle az írást, hogy lássa a földhivatal döntését.

(Kisvártatva bejön ifjabb Dabicsné, az öreg egyik menyje. B. megkérdi: mije van az anyósának? Az öregasszony azt állítja, hogy csak egy konyhája van. D.: van neki egy szobája is, átvágva a kis konyhába. Övék az urával a nagy konyha, meg az istállóból elrekesztve egy helyiség. A tanya őket illeti, az ő nevükön van, az öregé csak az élvezet. Ugyanúgy a föld is az övék, ők váltották meg (a három testvér), a 7 és fél hold három felé ment, de az élvezet ezen is az öregasszonyé. A másik 2 testvér nem egyezik bele, hogy csak az ő nevükre írják a földet. B.: a föld a földhivatalhoz tartozik, őt csak az érdekli, hogy az öregnek megvan-e a külön bejáratú szobája? D.: megvan. De az ura a tanyában dolgozik, ott is élnek, ha ősszel eljönnek onnan, átengedik a nagy konyhát is. B.: az élvezet szerint az özvegynek joga van az egész épülethez. D.: de hiszen romba dől, csináltatni kell, az öregasszony mindig üzenget, hogy csináltassák meg, nekik kell kifizetni. B.: akkor is az övé a ház.

16,120.

270.

Koszó András
63 éves törvénybíró, 5 hold

(Megfigyelt pereskedés K. A. előtt). Csanádi István panaszt tesz Nyinkó Mihály ellen. Csanádinak „rövid bérlete” (ld. 266.) volt 6 hold, ebből egy holdat a mostani földosztáskor Nyinkónak juttattak. Ő kapott a másik oldalon Farkas Lajos bérletéből 1 holdat, de nem vette igénybe, a régi bérlő is vetette be, mert az ő földjében lucerna volt. A bérletéből Nyinkónak juttatott 1 holdat is Csanádi művelte meg. A termés fölött vita volt köztük, ezt a vármegyei földhivatal Nyinkó javára döntötte el, viszont az adó és a beszolgáltatás is őt terheli. Mivel az adót Csanádi fizette, a bíró megígéri neki, hogy ha ezt igazolja, felszólítja Nyinkót a megtérítésre. K. A. a földhivatal határozatának „rosszhiszemű” kitételét így magyarázza: „Mind a ketten bűnösök voltak.”

38.

244.

Kiss Nagy István
69 éves, 5 hold

Az újszülött gyerek nevét a szülők választják meg, de ha fiú, akkor legtöbbször az öregapja is beleszól, hogy: „Újítsátok fel az öregapja nevét.” Ezért igen gyakran szokták a fiút az öregapa, a lányt pedig az öreganya nevére keresztelni, hogy ne haljon ki a név a családból. Ezért van az, hogy a keresztnevek, ha egyszer megkezdték őket egy családban, akkor mindig visszatérnek.

* * *

Garam vidéki és kalotaszegi gyűjtése során Bónis György a Néprajzi Intézet munkacsoportjának a népi jogélet kutatására készített, éppen általa megjelentetett 95 pontos kérdőíve alapján dolgozott, Tápén viszont Papp László bővebb, 587 pontos kérdőívét használta.⁵ Papp László a gyűjtések, illetve az eredményeket összegző jelentések tapasztalataira támaszkodva állította össze a magán- és büntetőjogra vonatkozó kérdőpontjait, melyek közül Bónis György és tanítványai a magánjogon belül a személyi joggal, a dologi joggal, a kötelmi joggal és a családjoggal foglalkoztak.⁶ Az öröklési jogra vonatkozó konkrét gyűjtés Tápén nem történt.

Az általános helyismereti, jogtudati és eljárási kérdésekkel együtt az 587 pontos kérdőívből a vizsgált terület 451 pontot ölel fel, melyek közül 14 a személyekkel, 127 a tulajdonjoggal, 181 a kötelmi joggal, 104 a családi joggal foglalkozik – nem vizsgálva az egyes jogterületekhez tartozó kérdőpontok mindegyikét. A személyi jog 14 pontjából 5-re kérdez rá 6 cédula, a dologi jog 127 pontjából 41-et érint 64 cédula, a kötelmi jog 181 pontjából 72-re vonatkozik 145 cédula információja, a családjog területéről pedig a 104 kérdőpontból 44-et vizsgál 83 cédula. A szám adatok alapján is látható, hogy a gyűjtők legalaposabban a családjog kérdéseivel foglalkoztak (0,42 %), a legnagyobb hiátusok pedig a dologi jog területén maradtak (0,32 %). Még akkor is szembetűnő ez az arány, ha tudjuk, hogy a Papp-féle kérdőív a gyűjtés alaposágának és kontrollálásának érdekében többször is rákérdez egy-egy részadatra.

Ha a dologi jogokat érintő fejezetet alaposabban szemügyre vesszük, az is látható, hogy az önmagukban is igen terjedelmes kérdések további alkérdésekre osztódnak. A tápéi gyűjtés során egy-egy kérdésre általában egy, legfeljebb két válasz született. Abban a néhány esetben, amikor három válasz esetén is ugyanazt a kérdőpontot tüntették fel, ez legtöbbször a 2-7 alkérdésből álló kérdőpont más-más részeire válaszolt. Például a mindössze 2 alkérdésből álló, az 1920. és 1945. évi földreform eredményeiről és hatásairól érdeklődő 119. kérdés esetében az egyik válasz az 1945. évi földreform statisztikai adatait, a másik a földosztás néhány alapelvét érintette, a harmadik az 1912-ben épült munkásházakról szólt. Ha pedig – mint például a 87. , az ingatlan tulajdonszerzésről érdeklődő kérdés esetében – a három válasz a 7 alkérdés közül ugyanazon 2-re felelt, a válaszok csupán részben fedték, egészítették ki, de semmiképpen sem kontrollálták egymást. Így a több választ is tulajdonképpen az adott jogintézményre vonatkozó egyetlen, korántsem teljes válaszként értékelhetjük. A 4 feleletet is tartalmazó 68., a földközösség emlékeire rákérdező kérdés ugyanazon alpontjára adottak esetében viszont az jelentette a problémát, hogy különböző, teljes pontossággal meg nem határozható idősíkokra vonatkoznak. Kettő a 19. sz. közepén, második harmadában fellelhető háromnyomásos gazdálkodásra (még ezen belül is eltérő adatokat közölve), a harmadik a századfordulóra, a negyedik pedig egy időben pontosan meg nem határozott családi földközösségre utalt. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a gyűjtés e része nagyon jó adalékot jelenthet a dologi jogról vallott felfogás megismeréséhez Tápén (pl. a szomszédjogok értelmezése, a

---

⁵ Bónis Gy. 1941. 289., Bónis Gy. 1939., Papp L. i.m.

⁶ Az egyes jogterületek megnevezésére az 1939-1948-as gyűjtés során használt kifejezéseket alkalmazzuk.

helyi földmértékek tárgyában), de önmagában semmiképp sem alkalmas a dologi joghoz kapcsolódó jogismeretük összegzésére e jogág tekintetében.

További gondot jelent, hogy a gyűjtők ugyan tekintélyes létszámú adatközlőt sorolnak fel, de ha alaposabban megvizsgáljuk ezek körét, látható, hogy csak a legritkább esetben fordul elő, hogy egy kérdéskör ugyanazon részletéről, tényéről, jelenségről többen is szólnának. A fentiekben részletesen elemzett dologi jog tekintetében már szó esett az adatközlők válaszainak esetében a koherencia és a kontroll hiányáról. Így az egyes közlésekből az sem derülhet ki, általános községbeli gyakorlatról, illetve sajátos csoport-, vagy egyéni viszonyulásról van-e szó. (Például abban az esetben sem, amikor – a dologi jog körében maradván – a tulajdon, birtok kérdéskörében a 62. pont a birtok fogalmára rákérdezve az egyetlen válaszadó a birtokon nem a birtoklást, hanem a „*birtokot*”, a „*földbirtokot*” értette.) Megállapítható tehát, hogy egyrészt fontos a megkérdezettek – a község homogenitásától illetve differenciáltságától függő – száma, de legalább ilyen lényeges jogismeretük, jogtudatuk reprezentatív jellege, s a közölt adatok kontrollálhatósága.

Mivel a tápéi jogi népszokásgyűjtés adatait a szakirodalomban többen is használták, egy rövid tartalmi áttekintése során elsősorban az egyes területek jogi szempontból sajátos jegyeit emeltük ki.

A jogi népszokások ismertetését egy földrajzi, igazgatási helymeghatározás, rendszerezett, csupán a fontosabb csomópontokra utaló történeti áttekintés, a további kérdőpontnak megfelelően adatokkal alátámasztott demográfiai összefoglalás, és a birtokviszonyok alakulásának részletezése előzi meg. A tápéi lakosság életmódját, jogtudatát meghatározó tényeket, körülményeket kiemelő összegzés nem tér ki a község településformájára, az igazgatási viszonyokat csupán megemlíti, a település hagyománykarakteréből is csak a jogi vonatkozású elemeket emeli ki.

Ezt követi a gyűjtés egyik legértékesebb része, a jogszokások általános jellemzése. Szerzője a Papp László-féle kérdőívben szereplő, a vizsgált falu jogtudatának alapos szemügyre vételét célul tűző részhez kapcsolódóan – bár születik néhány válasz erre vonatkozóan is (*törvény fogalma, törvényismeret*) – nem elsősorban a kérdőív pontjaira válaszol (*a nép jogi tudásának forrása, jogszokás kialakulása, egyén szerepe, a szokás szembenállása a törvénnyel, a jogi szokástól való eltérés következményei, a szokás elhalványulása, a vallás szerepe a jogi magatartásnál, a gazdasági politikai eszmék szerepe stb.*), hanem a népi jogtudat, jogismeret alakulásának dinamizmusát, változását igyekszik érzékeltetni. *Nagyon pontosan rögzítve az okokat egyrészt az első világháború utáni évtizedek szemléletváltozását követően a korábban zárt közösségek felbomlására, másrészt a civilizáció, az írásbeli kultúra erőteljes térhódítására hívja fel a figyelmet.*

A gyűjtött anyagban újra és újra felbukkan a szóbeliség-írásbeliség kérdése. Az összegzést készítő Bónis György rámutat arra, hogy a Tápén az adott időszakban e kérdésben tetten érhető bizonytalanság egy éppen zajló szemléletváltás megnyilvánulása. A jogszokás-változás másik jellemzőjének, az *individualizálódásnak* említése akár névjegyek is tekinthető. E kérdéssel – miként a családszervezet változásával és az apai

hatalom gyengülésével – már a Garam menti gyűjtés eredményeit publikáló cikkében is foglalkozott a szerző.⁷

Csak sajnálhatjuk, hogy a további, az anyag szerkezetéből következően az egyes jogágak leglényegesebb változásait összegző részek töredékesek maradtak. Így azt sem tudjuk, hogy a Papp-féle kérdőív általános részében szereplő **Pereskedés, bíraskodás** kérdőpontjainak (11–25.) összefoglalását hol helyezte el elemzésében Bónis. A gyűjtött anyagból differenciált kép tárul elénk a falu igazgatási, s ezen belül bíraskodási rendszeréről – ez jelentette Börcsök Vince számbavételének alapját is.⁸ A gyűjtők közel tucat cédulája tanúskodik arról, hogy személyesen is megfigyelhették a községi bíró előtt zajló pereskedést. A tápéiak akkor fordultak bíróhoz, ha például valaki elszántotta a másik földjét, ha lopás történt, ha a szomszédok között vita támadt, ha a házastársak elváltak, s nem tudtak megosztozni, továbbá mezei rendészeti ügyekben, öröklés, osztályos egyezség ügyében, vagy egyszerűen csak tanácsért, mert nem akartak „fej nélkül cselekedni”.

A **személyi jog** kérdéseinek középpontjában a jogképeség és a cselekvőképesség áll, de szóba kerülnek a gyűjtés időszakában ismert ragadványnevek, továbbá a névhasználat rendje is. A közgondolkodásban nem tettek különbséget jogképeség és cselekvőképesség között – a cselekvőképességre is a jogképeség kifejezést használták. A korabeli jogi szabályozás szerint jogképes, de cselekvőképtelen elmebetegről azt tartották „nem jogképes”. Vélekedésük szerint a „hülye, hígeszű, könnyű gondolkozású, önféjű, pazarló” elmebetegek „nem szerezhetnek semmit”, ellentétben a jogképes nyomorék, testi hibás személyekkel, akiket „jogképeseknek” tekintettek.

Az országos gyakorlattal egyezően Tápén is szembeötlő a nők jogképeségének, a nők és a szülőkkel együtt élő nagykorú gyermekek cselekvőképességének megváltozása a népi jogtudatban a két világháború között. Korábban egyedül a *gazdát* tekintették „teljesen jogképesnek” és cselekvőképesnek a nagycsaládon belül. Az atyai hatalom alatt állók a feudális magyar jogban a teljes kor vagy nagykorúság, a 24. életév elérése után is csak az osztállyal váltak önjogúvá, és így cselekvőképessé.⁹ Mindez tovább élt a nagycsaládok fennmaradásáig, bár az 1877:20. tc. fő szabályként csak a gyermek 24 éves koráig tekinti fennállóknak az atyai hatalmat.¹⁰ Míg a paraszti jogszemléletben a nagycsaládon belül még az első világháború előtt is a gazda szinte kizárólagos rendelkezési joggal bírt ingó és ingatlan vagyontárgyak esetében egyaránt, addig – mint a tápéi példák is mutatják – a két világháború között pl. az ingatlan átruházása esetén a férfi már nem dönt felesége nélkül, megszűnik a nagycsaládokra oly jellemző vagyonközösség, s a szüleivel együtt lakó gyermek saját maga számára is szerezhet, gazdálkodhat.

A dolgok körében a paraszti jogtudatnak megfelelően az ingóval szemben a tápéiak is az ingatlanok tulajdonítanak nagyobb fontosságot, elsősorban földet, házat értve alatta: olyasmit, amit „nem lehet ide-oda mozgatni”, „nem lehet ingatni”. A **dologi jogok** közül a leglényegesebbnek a tulajdont tartották, de az ezzel kapcsolatos válaszokat

⁷ Bónis Gy. 1941. 290.

⁸ Börcsök V. 1971. 243-247.

⁹ Béli G. 1996. 16.

¹⁰ Magyar Törvénytár 1896., Mezey B. 1997. 127., Tárkány Szücs E. 1981:50.

árnyalja az a körülmény, hogy Tápén a sajátos történeti fejlődés és birtokviszonyok miatt igen gyakori volt a földbérlet. *„Annak van joga a földhöz, akinek a tulajdona, akkor is, ha megfizeti azt, aki dolgozik benne. ... Nemcsak annak van joga a földhöz, aki dolgozik benne.”*

A tulajdonszerzési módok közül az ingóságok tulajdonszerzésére vonatkozó adatok megegyeznek az országos gyűjtések eredményeivel (pl. az állat – ló, marha – tulajdonjogát a kötőfék kézbevitelével szerzi meg a vevő). Az ingatlan tulajdonának megszerzése nem feltétlen kötődik a vételár megfizetéséhez. Személyes tudomást közvetítenek az adatközlők, amikor úgy tartják, a szerződés, a „*kézírás*” a meghatározó, vagy a foglaló kifizetése, esetleg sürgős esetben (pl. a föld terméssel együtt történő eladása során) elegendő, ha szóbeli egyezség születik.

A szomszédjogokról gyűjtött 14 kérdőpontra 4 adatközlő által adott 10 válasz a széles körben jellemző erkölcsi értékelések mellett (*„Sok esetben egy jó szomszéd többet ér, mint egy messzire való testvér.”*) néhány sajátos és figyelemre méltó adatot is tartalmaz. Tápén még a két világháború között is helyet hagytak építkezés során a *csurgónak*, mert a gyékényt a ház háta mögé, a csurgó alá tették száradni: saját területre, de már a szomszéd udvarára. Amikor az asszony hátrament a száraz gyékényért, át kellett lépnie a szomszéd udvarára. Később, amikor jogszabály szerint a telekhatárra kellett építeni, s nem hagyhatták el a csurgót, a gyékényt ténylegesen már a szomszéd telkére, a ház mögé tették száradni – továbbra is ragaszkodva a régi szokáshoz.

A **kötelmi jog** területén igen gazdag szokásanyaggal találkozhatunk. A gyűjtött adatok szerint a foglaló az általános gyakorlatnak megfelelően, ha az eladó hibájából hiúsult meg az ügylet *„megpároztatva”* járt vissza a bevőnek *„becsület szerint”*. Az ígéretnek a tanúk előtt szóbeli megállapodással azonos jelentőséget tulajdonítottak. Bár erre külön nem tért ki a gyűjtés, az egyes cédulák vonatkozó adatai alapján tudni lehet, hogy az ingatlan adásvételi szerződéseket a vizsgált időszakban már – ha a jogszabály megkövetelte alakíságot nem is tartották meg – többnyire írásban kötötték, két tanú jelenlétében. Az idők azonban – bár a gyűjtés idején ők is azt mondták, hogy *„az írás fontosabb a szónál”* – még úgy tartották, hogy a szóbeli egyezség megtartása *„becsületbeli ügy”*. A becsület, a tisztesség kérdése felfogásuk szerint szorosan összefügg a szóbeliség kérdésével. *„Régebben inkább szóbelileg szerződtek, ma már nem hisz a nép egymásnak.”* Ennek ellenére – főként kevésbé jelentős ügyekben – még a gyűjtés idején is gyakori a szóbeli megállapodás, mely során különösen komoly szerep jut a tanúnak. Fontos adásvételi ügyekben, továbbá végrendelkezésnél két-két tanút, kisebb ügyekben (pl. birkalegeltetésre megbízás, ház bérbe adása) egy-egy tanút hívtak a felek. A tanúzási képesség tekintetében különbséget tettek nemek szerint – visszerhes szerződésnél, de gyakran végrendelkezés esetén is elsősorban férfiakat hívtak tanúnak –, s az életkor is befolyásoló tényező lehetett.

A kötelmi jog körében közölt adatok közül az egyik legérdekesebb Kószó András törvénybírónak a szegedi vásár rendjéről, a lóvásár lebonyolításának szabályairól adott részletes leírása. (Például azon jogi adalék, mely szerint végleges szerzés csak a gazdától lehetséges, az asszony és a gyerek nem adhatja el az ingóságot, vagy hogy a falubelinek, a szomszédnak a vásárban nincs vételi előjoga.) A föld eladása Tápén is szégyennek számított, helyi sajátosság volt a még lábbon álló gyékény *„átallyában”*, *„csak úgy szemre”* történő vétele. A pénzkölcsönnek földhasználattal, illetve igazhasználatnak kétkezi

munkával történő visszafizetése mellett szintén a községben jellemző jogi szokásként értékelhetjük, hogy a gyékény nagykereskedők, a „nagykufák” szívesen kölcsönöztek a nekik dolgozóknak, tudva, előlegként „ledolgozásra megy”.

A sajátos tulajdonviszonyok miatt a községben oly gyakori bérlet és haszonbérlet jogintézményének differenciált szabályai alakultak ki. Az írásbeli szerződésben a gazda kiköthetett bizonyos feltételeket is, s a fizetés történhetett pénzben vagy munkában.¹¹ A bérlet szabályait olyan helyi szokások színesítették, mint például a házbérlő meszelési kötelezettsége ünnepek előtt, búcsú előtt, vagy 3-4 évre szóló földbérlet esetén a trágyázási kötelezettség. A házbérlőnél az udvarseprés, trágyakihányás, állatok itatása nem szerződésben kikötött kötelessége, hanem közmegegyezésen alapuló, önkéntes vállalása volt a bérlőnek, hogy kiszolgáltató helyzetében ily módon is megnyerje, megtartsa a gazda jóindulatát. A haszonbérlet is élő jogintézmény volt a két világháború között, s igaerő híján az 1945-ös földreform után is. Egy évre, búzáért adták haszonbérbe a földet szóbeli egyezség alapján, tanúk jelenlétében, illetve szóban vagy írásban egymás közt. A haszonbért előre, egy összegben fizették, tavasszal bevetve, ősszel vetőmaggal adták ki a földet.

A községben a vállalkozások is elsősorban a gyékényiparhoz kötődtek. Gyakran előfordult, hogy többen megvettek egy gyékényrétet, s azt levágták „felibe”. Vállalkozás formájában működött a „gyékénykufák” által szervezett gyékényszövés is.

A legtöbb cédula az 1881-ben létrejött, s 1924-ben legelőtársulattá átalakult köz-birtokossággal foglalkozik, amelyet a gazdák csak „nyomással bíró gazdaságnak” hívtak. Szervezetét, tisztségviselőt, működését jogszabály írta pontosan körül.¹²

A társas munkáknak igen gazdag formái léteztek Tápén¹³, a gyűjtésben mégis csupán három adatközlő négy cédulája utal rá közvetlen. A részes munkák, a ledolgozási formák, a gazda és cseléd jogai, kötelezettségei, a napszamosok vonatkozásában is elég töredékes az anyag. A közölt néhány konkrét példa, amelyek közül kiemelendő a tanyások sajátos jogállása, a rendszer felvázolásához önmagában még kevés (pl. „béresek vecsernyéje”, cselédek járandóságai, tanyás fizetsége).¹⁴

A kártérítés kapcsán a leggyakrabban előforduló mezei kártételekre kérdeztek rá a gyűjtők. A tilos legeltetéssel okozott kár esetén az országos szabályozás előírásai sajátos helyi joggyakorlattal egészültek ki. Ha a *Tiszán túl* tett kárt az állat, akkor nem a község-házára, hanem a mezőőr lakásához hajtották be. Egy korábbi helyi szokás elenyészésére utal az a gyűjtött adat, hogy míg régebben elegendő volt a láncot vagy a kötelet a mezőőrnél hagyni, mert „még becsületből érte mentek”, ma, ha ennél nagyobb értékű az okozott kár, már inkább veszni hagyják, s a mezőőr, hogy a kár megtérüljön, kénytelen az állatot behajtani.

A szerteágazó **családi jogi** kérdések leglényegesebb sajátosságát, a családszervezetnek az első világháborút követő változását, a családi viszonyok átrendeződését (pl. atyai hatalom helyett szülői hatalom, e hatalom gyengülése, a nők szerepének erősödése, a gyermekek önállósodása) már érintettük. A kérdések másik köre a párválasztási szem-

¹¹ A bérletre és haszonbérletre vonatkozóan részletes leírást közöl idézett munkájában Börcsök Vince.

¹² Börcsök V. 1971. 249-250.

¹³ Juhász A. 1971.

¹⁴ Adatai jól beépíthetőnek bizonyultak viszont Juhász Antal e témát összefoglaló tanulmányában. Juhász A. 1971. 238-41.

pontokra, a házassági akadályokra utaló néhány adat mellett a leánykérés, kézfogó és lakodalom egyes jogi szempontból is jelentőséggel bíró sajátos mozzanatára, körülményére hívja fel a figyelmet (pl. közvetítői díj, jegyajándék, násznagyok, *rostatánc*, az első közös keresmény feletti rendelkezés joga).¹⁵ Különösen fontos a nászajándék (amit a menyasszonynak, illetve a vőlegénynek saját rokonai vesznek, s válás esetén ki-ki viszi a magáét), a kiházásítás (amit a szülők vesznek a fiataloknak: *sifonér*, dunna, párna, stb.) és a hozomány (pénz, föld vagy állat, amelyet nem a lakodalomkor, hanem csak a szülők halála után kapnak meg a fiatalok) elkülönülése. Igen lényeges a keresztszülők jogállása, s kiemelendő a nagycsaládra vonatkozó néhány vagyoni jogi szabály. (Például az, hogy a vagyonszövésre épülő nagycsaládban az asszony külön vagyonához tartozott a gyékényből, a tojásból és a tejből, a férj esetében a bérelt földből vagy a marhaeladásból származó jövedelem.)

A gyűjtés választott helye, Tápé archaikus, zárt faluközössége még a negyvenes évek végén is sajátos jogi hagyományokkal rendelkezik. Az imponáló vállalkozás, s négy jogterületre kiterjedő, igen részletes vizsgálat során a kitűzött cél megvalósítása – egy falu jogtudatának, jogismeretének feltérképezése, rendszerezése – nem sikerült maradéktalanul. A gyűjtött anyag ismeretében, annak értékelése során azonban Bónis György a kalotaszegi és garami gyűjtések tapasztalatait is hasznosítva a problematikus, az említett zárt, archaikus helyszínhez képest is kevés gyűjtőtől származó, széles kérdésköröket átfogó töredékes anyag alapján széles kitekintésű jogtudat- és jogszokásfejlődést bemutató áttekintést ad. Miként azt maga a töredékes anyag is kínálja, a jogszokások általános fejlődésének ívében helyezi el a tápéi gyűjtés adatait, s a jellemzések során az adatgazdagabb pontokon kissé elidőzik.

A jogi népszokások a tradicionális közösség életének számtalan mozzanatát, területét átfogták. Jelentőségük, mint Bónis fogalmazott, hogy „a paraszti társadalomban, a paraszti lélemben beállt változások gyakorlati eredménye ezekben ... szűrődik le, és válik láthatóvá”. A rendszerre szerveződő jogi népszokások alakulása a társadalmi változások egyik legérzékenyebb barométere, s mivel a paraszti élet minden mozzanatát át- és átszövi, adatai igen értékesek a népi kultúra, a paraszti társadalom vizsgálata során is. Kitűnő példa erre a község monográfiája, amelynek *Tápé néprajza* fejezetében egyrészt külön is bemutatásra került a község jogélete, másrészt a falu társadalmának, család- és munkaszervezetének, a családi élet hagyományvilágának jellemzése során e ma már nem gyűjthető adatokat is hasznosították.¹⁶ Ezzel is bizonyítva, hogy az 1939–48 közötti jogi népelektutatás eredményei a maguk forrásértékének megfelelően a magyar néprajztudomány értékes részévé válhatnak.¹⁷

¹⁵ A kérdés részletes kifejtésétől eltekintünk, mert ezeket részletezi Lele József és Waldmann József a családi élet hagyományvilágának leírása során. Lele J.-Waldmann J. 1971.

¹⁶ Böröcsök V. 1971., Ilia M.-Juhász A. 1971., Juhász A. 1971., Lele J.-Waldmann J. 1971.

¹⁷ Kőhegyi M.-Nagy J. T. 1997. 219.

IRODALOM

- BÉLI Gábor
1996 Magyar jogtörténet az államalapítástól 1848-ig. Pécs
- BÓNIS György
1939 1. sz. kérdőív a magyar jogi néphagyományok összegyűjtéséhez. Budapest
- BÓNIS György
1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. Társadalomtudomány XXI. 288–309.
- BÓRCsök Vince
1971 A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 243–255.
- ÍLIA Mihály–JUHÁSZ Antal
1971 A falu társadalma. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 197–223.
- JUHÁSZ Antal
1971 Család- és munkaszervezet. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 225–242.
- KÓHEGYI Mihály – NAGY Janka Teodóra
1997 Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. Cumania 14. Kecskemét, 207–223.
- LELE József–WALDMANN József
1971 Hagyományvilág. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 573–628.
- Magyar Törvénytár 1877–1878
1896 Budapest
- MEZEY Barna szerk.
1996 Magyar jogtörténet. Budapest
- PAPP László
1948 Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Budapest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1981 Magyar jogi népszokások. Budapest

György Bónis and his Colleagues' Research on Folk Law in Tápé (source publication)

MIHÁLY KŐHEGYI and JANKA TEODÓRA NAGY

In the second part of the source publication the authors published an overview of the material collected by György Bónis and his students on folk law in Tápé. A short summary and conclusion is given at the end of the publication.

Tápé, a traditional community, was still characterised by traditional folk law at the end of the 1940s. Within personality law legal personality was stressed. The order of name usage was significant, too. In property law property and lease were in focus.

Contract law gave examples of verbal agreement and written contracts, also the order of market in Szeged, the customs of horse markets, buying and renting bulrush. Within family law attention is drawn on the changes in family organisation after the First World War.

One part of the publication is a summary of György Bónis, in which he describes the development of folk law in Tápé. Folk law forming a system influenced each part of village life. Thus it is important in the research of folk culture.

Gyári textilanyagok paraszti használatban

T. KNOTIK MÁRTA

(Szege, Móra Ferenc Múzeum)

A 19. századi Magyarországon a gazdasági és társadalmi változásokkal együtt járt a paraszt-polgári öltözet megjelenése, amikor a hagyományos „fokozatosan és tájanként differenciáltan átadta helyét a gyári anyagoknak és a polgári szabású viseleti daraboknak. A XIX. század folyamán bekövetkezett változások kiteljesedése az 1880-1920 közötti időszakra tehető.” Gergely Katalin megállapítása¹ vidékünkre fokozottan érvényes, ahol a jellemző városias, polgáris öltözködés² időben és térben eltolódva ugyan, de folyamatosan fogadta be a különféle stílusokat. Így a divatozó gyári szöveteket is, melyekből a helyi ízlésnek megfelelően alakították ki ruházatuk színvilágát. Ez helyenként a hagyományosabb, másutt a divatosabb formákkal párosult. A pompás szövetek díszül szolgáltak a paraszti, paraszt-polgári öltözetnek és a háznak, melyekből jellegzetes darabokat őriz a Móra Ferenc Múzeum.

A 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedeiben gyártott textíliák közül bemutatásra a taftot, a selyemkendőt, a *barist* és a damasztot választottuk ki. Ismertetésüknél elsősorban a kelmék külső jegyeivel foglalkozunk, melyek alapján a szövetek ránézésre is fölismerhetők, majd a szorosan hozzátartozó technikai megoldásokkal, mint az alapanyag, színezés, mintázás.

Színjátzó (changeant) taft

Csillogó felületével, különleges színezésével, ropogós tartásával a legelegánsabb selyem méteráru a ruhakelmék között. Csillogását a selyem **alapanyag** természetes fényének és a **szövés** technikájának köszönheti. A **színezés** azért különleges, mert nem a textílfestékek keverésével, hanem az ellentétes színű fonalak kereszteződésével érik el. Ropogós tartását pedig a kikészítés során bevitt nehezítő anyagoktól nyeri. E jellegzetességek könnyen fölismerhetővé teszik a színjátzó (sanzsan) taft kelmét.

Alapanyaga sodratlan selyem, láncnak és vetüléknek egyaránt, ez lényeges része a csillogó felület kialakításának. Az igen vékony selymet láncnak egyesével vetették föl, míg vetüléknek többszörösen (kötegeben) alkalmazták.

Szövése elvileg bármely kötés lehetne, a hatást azonban legjobban a vászonkötés (*taftkötés*) emeli ki.³ A láncsűrűség kb. kétszerese a vetüléksűrűségnek. A *taftkötéssel* sűrű szövésű, egységes felületű, vékony kelme készül, mely fokozza a selyem ragyogását. Az anyagszélesség 48-65 cm között mozog.

Színezése a szövet legjellemzőbb tulajdonsága. A lánc sötét színű (fekete, sötétkék, zöld) vékony selyem, a vetülék annak többszöröse és élénk színű (piros, vörös, lila vagy sárga) selyem. A fekete-piros, a fekete-vörös, a sötétkék-piros, a sötétkék-vörös, a fekete-lila, a zöld-piros lánc és vetülék kereszteződése folytán hol az egyik, hol

¹ Gergely K. 1991. 860-866.

² T. Knotik M. 1990. 155-232.

³ Szemmáry L. Kötéstan. 1959. 17. 19.

a másik szín tükröződik inkább, a fény beesési szögétől függően. A kettő között átmenetet képez a két szín keverékének megjelenése, színt játszik a kelme.⁴

Tartása, esése a különböző nehezítő fűrdők alkalmazásával jön létre, ezáltal válik a selyem roпоgóssá, és egyben törékennyé is. A nehezítéstől jellegzetes suhogást kap, a finom hangot a taftból készült öltözet viselésekor az anyag mozdulása okozza.

A taftot 1818-ban találóan jellemezte Möller János, amit érdemes idézni:

„Tafota (Taffent, Taffet).

Ez egy vékony, könnyű selyem matéria, a mellynek mind a mellyék- mind pedig a bélfonala sodratlan selyem szálakból áll, és vászon módra szövetik. Ennek sokféle nemei vannak. Ha a mellyék- és bélfonalak különböző színűek, ezekből az úgy nevezettni szokott játtzó-színű tafoták (changirte Taffet) szoktak készíttetni.” Gyártásukkal kapcsolatban megjegyzi: „a tafoták leginkább Olasz és Frantzia Országokban szövethetnek, különösen pedig Lyonban, Avignonban, Nimben, Toursban; Florentziában, Nápolyban”.⁵

A szövet színjátását az 1890-es években megjelent Pallas lexikon írta le:

„Changeant (sanzsan) színjátékos selyem- v. fésűsgyapjú-szövet, mely színjátékát a sárga és kék szín kölcsönös hatásának köszöni. Jellemzője, hogy az egyik fonalrendszere (p. a láncfonal) sárga v. sárgás árnyalatú (narancssárga, sárgászöld, sárgásbarna stb.), a másik fonalrendszere (p. a vetülék) pedig kék vagy kékes árnyalatú (ibolya, kékeszöld, kékeszürke stb.)”.⁶

A Pallas lexikon a „tafota” szövésén és festésén kívül a nehezítésre vonatkozó fontos adatokat is közölt:

„Hogy a selyem festés után súlyos legyen, többször egymás után felváltva majd hidegen, majd melegen bázikus ferriszulfátoldatokban, sósavtól savas ferrociankáliumoldatokban és katechuoldatokban kezelik, melyek néha ónkloridot is tartalmaznak”. Megjegyzi, hogy az ilyen selyem „igen súlyos és térfogata is nagy, tartóssága azonban csekély”.⁷

Ezekből az évekből való a Szegedi Híradóban közzétett figyelmeztetés, és egyben árupropagálás, mely a lexikonnál közérthetőbben magyarázza a selyemnehezítés károosságát:

„A selyem el van égve! Ezt szokták a hölgyek mondani, ha az illető ruha darabok igen sokszor a 2-ik 3-ik viselet után a hajtasokban elhasadnak, mint a vatta szétmálnak; ezen jelenség nem a véletlen által okozott elégs! hanem a selyem, hogy vastagabbnak s mégis olcsónak tűnjék fel, tudatosan leszen cinn- és dosphor-savval pácolva, melyek a nyersselyem érszárait mintegy szétrágnak; az ilyenemű festési eljárást megterhelésnek nevezik, mentül jobban óhajtják a selymet megnehezíteni, annál több cinnfűrdön megyen az keresztül, (...) a halálcsíráját tehát még mielőtt az a szövőszékre kerülne, már is magában rejti. Az ilyen szálakból készült úgy nevezett selyemszövetnek, rövid használat után természetszerűen szakadozniuk kell, (...) Az én valódi selymeimből szívesen küldök postafordultával porto és vámmentesen mintákat. Henneberg G. (cs. és udvari szállító) selyemgyárai. Zürichben.”⁸

⁴ Dr. Hajós I. 1959. 128.

⁵ Möller J. 1818. 451., 456.

⁶ A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet 1893. 272.

⁷ A Pallas Nagy Lexikona 14. kötet 1897. 1041-1042.

⁸ Szegedi Híradó 1897. jún. 30. Nyilttér.

A múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött, színjátzó taftból készült vagy azzal díszített női viseleti darabok a 19. század utolsó évtizedeiből valók.⁹ Gyűjtésük többnyire a 20. század első évtizedében történt, már akkor igen hasadozott állapotban.

Kötő, Röske, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1192.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc fekete, a vetülék vörös, a kelme sötétlilába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Anyagszélesség = 48 cm.

Testhőnálló, Apátfalva, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1086.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc sötétkék, a vetülék vöröseslila színű, a kelme kékeslilába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Testhőnálló, Apátfalvi tanyák, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1100.1.

Ujja díszítés színjátzó taftból, a lánc kék, a vetülék vörös színű, a kelme vörösbarnába játszik.

Testhőnálló, Makói tanyák, gyűjtés: 1908, leltári száma: 52.1085.1.

Színjátzó taftból készült, a kelme kékeslilába játszik (1. kép).

Testhőnálló, Apátfalva, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1098.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc fekete, a vetülék piros színű, a kelme vörösbébe játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 50/cm.

Testhőnálló és bokros szoknya, Apátfalva, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1067.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc zöld, a vetülék piros színű, a kelme vöröseszöldbe játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Anyagszélesség = 64 cm.

Testhőnálló, Apátfalva, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1073.1.

Színjátzó taft alapszövet, a lánc fekete, a vetülék rozsdabarna. A sötétbarnába játszó kelme mintázása: brossé 1. (lásd később), piros-zöld-fehér rózsaszálak.

Ujja díszítés színjátzó taftból, a lánc fekete, a vetülék lila színű, a kelme sötétlilába játszik.

Ujja díszítés színjátzó taftból, a lánc kék, a vetülék vörös színű, a kelme vöröseslilába játszik.

Testhőnálló és bokros szoknya, Vésztő, gyűjtés: 1910, leltári száma: 52.1066.1-2.

Színjátzó taftból készült, a lánc fekete, a vetülék vörös, a kelme rozsdabarnába játszik.

Anyagszélesség = 64 cm.

Testhőnálló, Vésztő, gyűjtés: 1910, leltári száma: 52.1095.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc fekete, a vetülék kékeslila színű, a kelme sötétlilába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Kötő, Csanád, gyűjtés: 1954, leltári száma: 54.12.4.

Színjátzó taftból készült, a lánc kék, a vetülék vörös színű, a kelme kékeslilába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Anyagszélesség = 62 cm.

Kötő (szoknya részlete), Apátfalva, gyűjtés: 1957, leltári száma: 57.1.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc kék, a vetülék piros színű, a kelme vöröseslilába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Anyagszélesség = 62 cm.

Testhőnálló, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.1.

Színjátzó taftból készült, a lánc fekete, a vetülék piros színű, a kelme vörösbarnába játszik.

Láncsűrűség = 85/cm, vetüléksűrűség = 40/cm.

Ujja díszítés színjátzó taftból, a lánc fekete, a vetülék vörös színű, a kelme sötétlilába játszik.

Kötő, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.2.

Színjátzó taftból készült, a kelme vörösbarnába játszik.

⁹ T. Knotik M. 1990. 168., 184., 209., 219., 220.

Selyemkendő

A fejkendő, nagyselyemkendő vagy vállkendő egyik jellegzetessége az élénkszínű, hímzésszerű brossé (broché) díszítés.¹⁰ A fénylő felület a selyem **alapanyag** természetes fényéből és a **szövés** kötésmódjából tevődik össze. Élénkszínű, fénylő **mintázása** különleges szövésmóddal történik, melynek technikai változatai a szövet fonákoldalán jól fölismerhetők.

Alapanyaga sodratlan selyem, az igen vékony selymet láncnak, vetüléknek, hímzőláncnak vagy hímzővetüléknek, egyesével vagy többszörösen (kötegben) használták.

Szövése bármely kötés lehet, attól függően, hogy lágyan omló selyemszövet, csillogó taft, vagy fényes atlaszszövet képezi a kendő alapszövetét. A lágyan omló selyemszövetet *sávoly*-¹¹ vagy *atlaszkötéssel* szőtték, ez „az ujjas alatt elférő finom, legrégebnek számító, laza szövésű, pillekönnyű vállkendő” típus¹² alapszöve. A csillogó taft alapszövetet¹³ vászonkötéssel (taftkötés) szőtték, ahogy ezt a színjátszó taftnál tárgyaltuk. A fényes atlaszszövet *atlaszkötésű*,¹⁴ mely könnyen fölismerhető fénylő, sima felületéről. Előfordul, hogy több kötetet is alkalmaztak egyetlen kendőn, pl. más alapot képezve a bordúrben. Az anyagszélesség a fejkendőknél 74–86 cm, míg a vállkendőké ennek kétszerese: 146–166 cm közötti. Az utóbbiakat körülrojtották, egyszínű, vagy szakaszosan többszínű rojttal. A rojtot külön árulták, otthon varrták a kendőre. Az 1907. évi szegedi útmutató 16 „kendőáruló” nevét és címét sorolta föl.¹⁵

Az atlaszszövetet Möller így jellemezte 1818-ban:¹⁶

„Atlasz (Atlas).

Ez több bordákkal szőtt, felette sima, és fényes matéria. A mellyék fonalak igen fájín sodratlan, a bélfonalak pedig valamivel erősebb selyemből vannak. Mindenféle kigondolható színűek találatnak, vagy tsupán tiszta selyemből, vagy pedig arannyal, ezüsttel szőtték; simák, stráfósok, virágosok sat. (...) Atlaszot Frantzia Országban nevezetesen Toursban, Lyonban, Brüggben legtöbbet és legjobbat készítenek.”

Mintázása a szövet színoldalán mintásan elhelyezett fonallebegésekkel történt. „Innen az elnevezése brossé (broché = átszött, hímzett). A hímzésszerű mintát az alaplánc- és alapvetülék-rendszeren kívül, külön fonalrendszerrel – esetleg két fonalrendszerrel – létesítik” úgy, hogy a mintának megfelelő helyen a hímzőfonalak a színoldalon lebegnek, egyéb helyeken a fonákoldalon vannak.¹⁷

A mintázás e típusáról a Pallas lexikon „Ábrás szövet” címszó alatt így fogalmaz: „szöve hímzettnek (brosálnak) akkor mondják ha az ábrát külön vetélő fonállal olykép képezik, hogy e külön vetélő fonalat a szövetnek csupán ama darabjain szövik be, amelyeken az ábrát készíteni akarják.”¹⁸

¹⁰ A Pallas Nagy Lexikona: 14. kötet 1897. 1041.

¹¹ Szemmáry L. 1959. 20.

¹² T.Knotik M. 1990. 168., 184., 186.

¹³ Uo. 200., 209.

¹⁴ Szemmáry L. 1959. 24. A Pallas Nagy Lexikona 14. Kötet 1897. 1041. T. Knotik M. 1990. 207., 208., 215., 218.

¹⁵ Vogel Antal. Szegedi út- és névmutató. 1907. 82.

¹⁶ Möller J. 1818. 451., 456.

¹⁷ Dr. Hajós I. 1959. 61.

¹⁸ A Pallas Nagy Lexikona 1. kötet. 1893. 43.

A hímzővetülékkel mintázott¹⁹ selyemkendőknél a következő megoldások egyben technikai haladást is tükröznek:

Brossé 1. *Amikor a hímzővetülékek csak a motívumoknak megfelelő szakaszon haladnak oda-vissza.* Így az elszórt, kis területű virágokat, csokrokat, koszorúkat mintázták (11. kép), ahol a fonákoldalon rövidek a hímzőlebegések (12. kép). A kis területű motívumok a kendők tükrét vagy bordúrijét díszítik (előfordul azonban, amikor ezzel emelik ki a mustrák egyes, ellentétes színű motívumát).

Brossé 2. *Amikor a hímzővetülékek csak a mintának megfelelő darabon haladnak oda-vissza.* Így a bordúrbe rendezett mustrát mintázták (13. kép). Ilyenkor a hímzővetülékek lebegései a kendő két oldalán, hosszanti sávot, két végén harántszávot alkotnak (14. kép). A hímzővetülékek vagy szabadon lebegnek, vagy a hosszú lebegéseket helyenként az alaplánchoz kötik. A szabadon lebegő hímzővetülékek nemcsak kusza képet mutatnak, hanem kihúzódnak, elszakadt szálaik nyomán a színoldal mintát alkotó fonalai is kikoptak.

Brossé 3. *Amikor a hímzővetülékek a szövet teljes szélességében haladnak oda-vissza,* akkor a különböző színű hímzővetülékekből a megfelelő színűt hozzák a színoldalra (15. kép), a többi a fonákoldalon az alapszövethez kötik. A fonákoldal jellemzője, hogy az alapszövetbe egységesen bekötött színes mintázóvetülékek kevert színhatást mutatnak (16. kép). Az ilyen atlaszszövet erősebb, tartósabb és jóval vastagabb fogású (ezeket a darabokat télen kabát helyett is viselték).

Ennek a megoldásnak egyik változata, amikor a minta színezését csíkokba tervezték (17. kép), ezért a fonákoldalon az alapszövetbe kötött mintázóvetülékek különböző, kevert színű harántcsíkozást mutatnak (18. kép).

Egyes darabokon a fűlsorolt technikai megoldások összetettebb formában, vegyesen is jelentkeznek. Meg kell még említenünk a nagyselyemkendő egy különösen színpompás darabját, az *ilkakendőt*.²⁰ Ennek négy sarkát négy ellentétes színnel brossírozták. Drágasága ellenére a kevésbé módosak is vásárolták, mivel a kendő sarkait forgatva négy darab nagyselyemkendőnek is beillett.

A múzeum néprajzi gyűjteményében lévő kendők gazdagon képviselik és jócskán átívelik a 19–20. század fordulóját. A gyűjtésükkor följegyzett „fulard”²¹ megnevezés a taft, az „atlasz” az atlasz alapszövetekre vonatkozott. A féltett és ládában őrzött darabok ma is begyűjthetők. A kendők leírásánál a mintázás egyéb fajtáit figyelmen kívül hagytuk.

Brossé 1.:

Fejkendő, Horgos, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1229.1.

Barna, sávoly- és atlaszkötésű, könnyű alapszövet. A tükörben piros-zöld-bordó virágok.

Anyagszélesség = 79 cm.

Fejkendő, Tápé, gyűjtés: 1972, leltári száma: 72.31.7.

Fehér, sávoly- és atlaszkötésű, könnyű alapszövet. A tükörben liláspiros-kék-zöld virágok (11-12. kép).

Anyagszélesség = 74 cm.

Vállkendő, Kiskunfélegyháza, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1208.1.

Sötétkék, atlaszkötésű, lágy alapszövet. A bordúrt zöld-rózsaszín-lila csokrok szegélyezik. Sötétkék rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

¹⁹ Szemmáry L. 1959. 258, 260.

²⁰ T. Knotik M. 1990. 221. és 168. kép.

²¹ Foulard (fulár), vászonkötésű, sima selyemszövet. A Pallas Nagy Lexikona 7. kötet. 1894. 418.

Vállkendő, Apátfalva, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1210.1.

Sárga, lágyan omló alapszövet. A bordűrben kék-piros-zöld-fehér virágok. Sárga, zöld, lila rojtos. Anyagszélesség = 155 cm.

Vállkendő, Kiskunfélegyháza, gyűjtés: 1917, leltári száma: 52.1213.1.

Barna, lágyan omló alapszövet. A bordürt lila-zöld koszorúk szegélyezik. Barna rojtos. Anyagszélesség = 150 cm.

Brossé 2.:

Fejkendő, „lila *fulard*”, Apátfalva, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1226.1.

Lila-fekete színjátásztó taft alapszövet. Aranysárga-piros-kék-türkizkék-fehér bordűr mustra. Anyagszélesség = 82 cm.

Fejkendő, „sötétbarnás színű *fulard*”, Apátfalvi tanyak, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1231.1.

Piros-fekete színjátásztó taft alapszövet. Fekete atlaszszövésű alapon piros-zöld bordűr mustra (13-14. kép). Anyagszélesség = 84 cm.

Fejkendő, „fekete *fulard*”, gyűjtés: ?, leltári száma: 52.1235.1.

Fekete taft alapszövet. Piros-fehér bordűr mustra. Anyagszélesség = 82 cm.

Fejkendő, gyűjtés: ?, leltári száma: 52.1236.1.

Fekete atlasz alapszövet. Piros bordűr mustra. Anyagszélesség = 82 cm.

Fejkendő, „sötétzöld *fulard*”, gyűjtés: ?, leltári száma: 52.1237.1.

Zöld-fekete színjátásztó taft alapszövet. Piros-zöld-fekete bordűr mustra. Anyagszélesség = 86 cm.

Vállkendő, *ilkakendő*, Szeged „zsíbpiaçz”, gyűjtés: 1906, leltári száma: 97.11.1.

Fekete taft alapszövet. A sarkokban különböző színű: zöld-szürkésfehér-téglaszín-rózsaszín mustra. Fekete, zöld, szürkésfehér, téglaszín, rózsaszín rojtos. Anyagszélesség = 162 cm.

Vállkendő, Horgos, gyűjtés: 1907, leltári száma: 52.1217.1.

Zöld-fekete színjátásztó taft alapszövet. Aranysárga-kék bordűr mustra. Zöld rojtos. Anyagszélesség = 162 cm.

Vállkendő, Makói tanyak, gyűjtés: 1908, leltári száma: 52.1220.1.

Fekete taft alapszövet. Aranysárga-vörös bordűrös, sarkos mustra. Aranysárga, vörös, fekete rojtos. Anyagszélesség = 166 cm.

Vállkendő, *ilkakendő*, Hódmezővásárhely, gyűjtés: 1916, leltári száma: 52.1216.1.

Zöld-fekete színjátásztó taft alapszövet. A bordűr mustra a sarkokban különböző színű: piros-kék-narancssárga-lila. Piros, kék, narancssárga, lila, zöld rojtos. Anyagszélesség = 146 cm.

Vállkendő, *ilkakendő*, gyűjtés: ?, leltári száma: 52.1223.1.

Zöld-fekete színjátásztó taft alapszövet. A bordűrös, sarkos mustra a sarkokban különböző színű: ezüstfehér és rózsaszín-lila-rózsaszín-ezüstfehér. Ekrű, zöld, kékeslila, fekete, pirosaslila rojtos. Anyagszélesség = 164 cm.

Vállkendő, gyűjtés ?, leltáriszáma: 52.1224.1.

Fekete-óarany színjátásztó taft alapszövet. Kékeslila-óarany bordűr mustra. Fekete rojtos. Anyagszélesség = 164 cm.

Vállkendő, gyűjtés ?, leltári száma: 52.1225.1.

Vörös-fekete színjátásztó taft alapszövet. Zöld-fehér bordűrös, sarkos mustra. Vajszín, zöld, vöröseslila, fekete rojtos. Anyagszélesség = 164 cm.

Vállkendő, *ilkakendő*, Szeged-Alsóváros, gyűjtés: 1953 (1880-as évek), leltári száma: 53.299.1.

Fekete taft alapszövet. A bordűrös, sarkos mustra a sarkokban különböző színű: piros-aranysárga-zöld-ezüstfehér. Piros, aranysárga, zöld, ekrű, fekete rojtos²². Anyagszélesség = 164 cm.

²² Közölte: T. Knotik M. 1990. 168. kép.

Vállkendő, Szeged-Alsóváros, gyűjtés: 1953 (1880-as évek), leltári száma: 53.299.2.

Lila-fekete színjátászo taft alapszövet. Aranysárga-lila bordűrös, sarkos mustra. Aranysárga, lila rojtos.

Anyagszélesség = 162 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1963, leltári száma: 63.7.6.

Fekete taft alapszövet. Aranysárga-kék sarkos mustra. Sárga, kék, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 162 cm.

Vállkendő, Szeged-Alsóváros, gyűjtés: 1970, leltári száma: 70.61.2.

Fekete taft alapszövet. Aranysárga-kék bordűrös, sarkos mustra. Fekete rojtos.

Anyagszélesség = 164 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1970, leltári száma: 70.63.1.

Fekete taft alapszövet. Zöld bordűr mustra. Zöld, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1971, leltári száma: 71.6.1.

Kávébarna, atlaszkötésű, lágy alapszövet. Szürkésfehér bordűrös, sarkos mustra. Vajszín, barna rojtos.

Anyagszélesség = 166 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1981, leltári száma: 81.53.2.

Fekete taft alapszövet. Kék-aranysárga bordűrös, sarkos mustra. Kék, aranysárga, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 162 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1982, leltári száma: 82.5.1.

Fekete taft alapszövet. Piros-aranysárga bordűrös, sarkos mustra. Vörös, aranysárga, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 164 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1982, leltári száma: 82.25.1.

Pirosaslila-fekete színjátászo taft alapszövet. Szürkésfehér bordűr mustra. Ekrű, pirosaslila, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 166 cm.

Vállkendő, Szeged-Alsóváros, gyűjtés: 1988, leltári száma: 88.8.4.

Barna-fekete színjátászo taft alapszövet. Vajszín-kék bordűrös, sarkos mustra. Barna kék, ekrű, fekete rojtos.

Anyagszélesség = 166 cm.

Brossé 3.:

Fejkendő, Apátfalvi tanyák, gyűjtés: 1909, leltári száma: 52.1233.1.

Sötétzöld, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Rózsaszín-halványzöld bordűr mustra.

Anyagszélesség = 85 cm.

Fejkendő „atlasz”, Apátfalva, gyűjtés: 1959, leltári száma: 59.11.3.

Fekete, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Szürke-óarany-kék-zöld sarkos mustra, fonákán a törtszínek sávokban jelentkeznek.

Anyagszélesség = 80 cm.

Fejkendő, Tápé, gyűjtés: 1971, leltári száma: 71.7.3.

Fekete, atlaszkötésű, vastag alapszövet. „Paprika virágos”, piros bordűr mustra (15-16. kép).

Anyagszélesség = 82 cm.

Fejkendő, Apátfalva, gyűjtés: 1972, leltári száma: 72.21.1.

Kék, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Rózsaszín-zöld bordűr mustra.

Anyagszélesség = 80 cm.

Fejkendő darabok, Szeged, gyűjtés: 1981, leltári száma: 81.4.2.1-2.

Drapp, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Sárga-barna bordűr mustra.

Anyagszélesség = ?

Fejkendő, Szeged, gyűjtés: 1983, leltári száma: 83.43.1.

Fekete, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Vajszín-barna bordűr mustra.

Anyagszélesség = 83 cm.

Fejkendő, Apátfalva, gyűjtés: 1995, leltári száma: 95.135.2.

Fekete, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Aranysárga-rózsaszín-kék-zöld bordűr mustra, fonákán a tört színek sávokban jelentkeznek (17-18. kép).

Anyagszélesség = 82 cm.

Vállkendő, Csanád, gyűjtés: 1954 (1910-ben vásárolták a makói piacon), leltári száma: 54.12.7.

Kávébarna, atlaszkötésű, lágy alapszövet. Aranysárga-kék bordűrös, sarkos mustra. Ekrű, kék, sárga, zöld, piros rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Vállkendő, Bordány, gyűjtés: 1954, leltári száma: 54.19.1.

Kékeslila, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Aranysárga-dohányszín bordűr mustra. Sötétkék rojtos.

Anyagszélesség = 156 cm.

Vállkendő, Kiskundorozsma, gyűjtés: 1958, leltári száma: 58.2.1.

Sötétkék, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Zöld-sárga bordűr mustra. Sötétkék rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Vállkendő, Apátfalva, gyűjtés: 1965, leltári száma: 65.15.3.

Sötétkék, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Zöld-ciklámenzín bordűr mustra. Ekrű, zöld, piros, kék, sárga rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Vállkendő, Szeged, gyűjtés: 1972, leltári száma: 72.8.1.

Sötétkék, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Aranysárga bordűr mustra. Sötétkék rojtos.

Anyagszélesség = 150 cm.

Vállkendő, Zákányszék, gyűjtés: 1982, leltári száma: 82.26.1.

Sötétkék, atlaszkötésű, vastag alapszövet. Aranysárga bordűr mustra. Sötétkék rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Vállkendő, Apátfalva, gyűjtés: 1986 (1902-20 között viselték), leltári száma: 86.16.5.

Kávébarna, atlaszkötésű, lágy alapszövet. Aranysárga-kék bordűr mustra. Piros, kék, sárga, zöld, vajszín rojtos.

Anyagszélesség = 160 cm.

Baris (barege)

Az 1960-as években, amikor az apátfalvi asszonyok *baris*ból varrt szoknyákra emlékeztek, sejtettük, hogy eleik még a századfordulón egy nehezen kimondható textilanyag nevét egyszerűsítették le. Azóta többször előkerült ez a téma, sőt láttunk és tapintottunk is ilyen anyagot, végül rátaláltunk az eredeti elnevezésre.

1967-ben Apátfalván, gyűjtés közben egy láda ruhaneműt ajánlottak megvételre. A régóta porosodó ládányi anyag közül öt darab *barisszoknya* került elő. Ezek a szoknyák a *baris* széles skáláját őrizték meg számunkra, némelyik kétféle is a betoldások révén. Ennek a textiliának igazi szépsége azonban csak a tisztítás és vasalás után bontakozott ki.

A leheletfinom, áttetsző kelme **alapanyaga** pamut. **Szövése** vászonkötés. Alapszíne fehér vagy fekete. **Mintázása** szövással vagy nyomással történt.

A kelmét 1854-ben Kempelen említi²³ egy szegedi tudósításában a sokszoknyáról írva: „a felső mindig finom barege vagy foulard.”

Az 1859-ben indult szegedi újságban a szegedi cégek többek között a „francia batisztokat, a bareseket” hirdetik, majd a „lyoni foulard”-t.²⁴

A Pallas lexikon 1893-ban így jellemzi: „Barege (barézs), könnyű, átlátszó fátyolszövet; előbb a pirénei hegység Barege nevű völgyében, Luzben, csupán háziiparszerűen űzték a készítését és pamutszálakból készült pórias díszítményül használták, a szövőgépek tökéletesbítésével azonban finom nyers selyem - és pamut fonalakból való készítményekben is utánozták Párisban, utóbb Nimesben, hol legjutányosabb áron kapható, mert cérnafonalakat is kevernek belé. A félpamutos barege kelendőbb. A magyarországi szerb vászon megközelíti a bareget.”²⁵

A *baris* mintázásának lehetőségei a múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött szoknyák anyagáról is megítélhető, kikövetkeztethető.

²³ Kempelen: Szegedi mozaik. Hölgyfutár, 1854. febr. 15. Közli: T. Knotik M. 1990. 168.

²⁴ Uo. 199.

²⁵ A Pallas Nagy Lexikona 2. kötet 1893. 645.

Barisszoknya, Csanád, gyűjtés: 1954 (készült 1900-ban), leltári száma: 54.15.2.

A fekete alapanyag vászonkötéssel csikosan szőtt. Nyolc milliméterenként két vastagabb fonal bevetésével harántcsikos. Mintázata nyomott, a sárga festékekkel föl vitt háromszirmű kis virágok csupán apró pöttyöknek látszanak (2-3. kép).

Anyagszélesség = 76 cm.

Barisszoknya, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.10.

Fekete, a kockázást a vászonkötésű alapba sávolykötéssel szőtték. A lehet finom láncc- és vetülékfonalak közé bizonyos távolságban és mennyiségben vastagabb fonalakat vetettek föl, illetve be. Ahol ezek egymással kereszteződnek ott sötét, ahol pedig csak vékony fonalakkal keresztezik egymást, ott kevésbé sötét felületet képeztek. Így a szövésével a feketének három tónusát hozták létre (4. kép).

Anyagszélesség = 76 cm.

Barisszoknya, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.8.

A fehér alapanyag vászonkötéssel csikosan szőtt. Centiméterenként pár darab vastagabb fonal bevetésével harántcsikos. Mintázata nyomott, a lilás színnel föl vitt apró motívumok pöttyöknek látszanak (5. kép).

Anyagszélesség = 74 cm.

Barisszoknya, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.9.

A fehér alapanyag vászonkötéssel csikosan szőtt. Centiméterenként vastagabb fonalak bevetésével harántcsikos. Mintázata nyomott, rózsaszín elszórtan elhelyezkedő, finomrajzú virágszálak szövédéke (6-7. kép).

Anyagszélesség = 76 cm.

Barisszoknya,²⁶ Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.7.

A fehér alapanyag vászonkötéssel csikosan szőtt. Centiméterenként pár vastagabb fonal bevetésével harántcsikos. Mintázata nyomott, rózsaszín hosszanti csíkozású, így kockás hatást mutat és a fehér alap csak éppen kivillan alóla. Erre a felületre sötétebb rózsaszínnel nagy raportú, finom rajzú, kusza virágszálakat nyomtak (8. kép).

Anyagszélesség = 74 cm.

Barisszoknya, Apátfalva, gyűjtés: 1967, leltári száma: 67.10.11.

A fehér alapanyagot vászonkötéssel szőtték. Mintázata brossirozással történt, a csíkokban elhelyezett apró virágszálakat színes gyapjúfonallal képezték. Minden kis virágszál esetében külön mintázóvetüléket, pirosat és zöldet használtak, amivel a virágszálak kontúrja mentén soronként fordultak. A gyapjúfonal plasztikusan emelkedik ki a fátolszerű alapszövetből (9-10. kép).

Anyagszélesség = 82 cm.

A barisszoknyák egyöntetűen *bokros* formájúak. Az anyagszéleket egymáshoz varrva, annak teljes bőségét derékban ráncolták be. Az átlag 80 cm széles kelméből hét szélből, több, mint öt méter bő szoknyát varrtak. A kelme finomsága révén sokkal könnyebb volt a bőség beráncolása, mint más anyagok esetében. A szoknya alját tenyérnyi széles fehér vagy fekete vászonnal *főhajtották*, szegték, hogy szépen álljanak a redők. Peremét *kefeszínórral* vagy ujjnyi széles csipkével díszítették. A kötő alatti részt – mivel az nem látszott – maradék anyagból toldották, takarékoskodva a drága méteráruval.

A *bokros* formát szabásukon kívül még sok-szoknya alávételével érték el. Erről Kempelen már említett, 1854. februári tudósításában így ír: „a pörnöknek rendes állapotban 10-12 mesés bőségű (...) szoknya szélesíti csipőit (...) csak két legfelsőjéről szólhatok, az egyik belülről számítva a 8-ik vagy 11-ik mindig színes selyem, a felső mindig finom barege vagy foulard.”

A barege kelme, az apátfalviak ajkán *baris* divatja náluk még az 1920-as években is tartott. Később már csak a ládában őrizték őket.

---

²⁶ Közölte: T. Knotik M. 1990. 165. kép.

Damaszt

A kereskedelemben damaszt néven forgalomba kerülő ágy- és asztalnemű, törülközőanyagok **alpanyaga** pamut, amely lehet egyszínűen, de tarkánszött is. **Szövése** bármely kötés lehet. Lényege, hogy két különböző kötés, vagy ugyanazon kötés vetülék- és láncoldala váltsa egymást, alapot és mintát képezve. Ezek matt és fényes felülete váltakozik, attól függően, hogyan esik rá a fény. Ami a színoldalon fényes, az a fonákán fénytelen, matt felületet mutat. **Mintázása:** lehet jacquard-szövésű, ami a mintázatot finom lépcsőzetű kontúrjáról ismerhető föl, míg a damasztszövésnél a kontúr durva lépcsőzetű.²⁷

A damaszt szövés mód lényege, „hogy két vagy több, egymás mellett fekvő láncfonal, láncfonalcsoport és ugyanannyi számú vetülék egyezően köt. A nagy lebegések lekötése céljából a felemelt láncfonalcsoportokból egyeseket le kell süllyeszteni, míg a lenthagyottakból egyeseket felemelni. (...) A minta rendszerint láncoldalu-, az alap pedig vetülékoldalu, pl. nyolcfonalas atlaszban köt. De lehet az alap vetülékoldalu sávoly, a minta pedig láncoldalu atlasz is. A határvonalaknál a kötés élesváltású, így a kontúrok jól kiemelkednek.”²⁸

Möller 1818-ban így írt a kelméről:

„Damastgyólts (a régi Damaskusban feltaláltatott selyem matériának hasonlatosságára szövetett habos gyólts). Ennek szövése is hasonlóképpen sok borda által megy végbe. A fellyebb említett kétnyüstös virágos vászontúl abban különbözik, hogy a rajta lévő képek, nem a bél-, hanem a melyékfonalak által formáltatnak, és hogy a figurák nem egyenes, hanem görbe vagy karika lineákban (circulus formán) mennek. Az illyekbe p.o. rósák vannak szöve. Ezen damask vagy habos gyóltsnak szövése, a mellék fonalakat hasonlóképpen sok bordák által kell elosztani. Kétnyüstös, háromnyüstös virágos gyólts s vászonbeli portékákat, valamint damask- habos-gyóltsot is felette sokat szönek.”²⁹

A szövetet az 1890-es években megjelent Pallas Lexikon is leírta:

„Damaszk – kamuka – oly ábrás szövet, amelynél az ábrás részek a szövet jobboldalán a fénylő kötés (atlasz- v. szatinkötés) láncoldala által az alaprészek pedig ugyanazon kötés vetülék oldala által képeztetnek. Ily szövetek fonákján ugyanazon ábra látszik, de a fénylő kötés vetülékoldala által képezve. Ha p. a lánc kék s a vetés fehérszínű volna, akkor a szövet jobboldalán az ábrás részek kék színűek, az alap pedig fehér lesz. A D. szövetek további jellemzője, hogy az ábra határvonala nem folytonos görbe, de lépcsőzetes részekből áll, mert a mintaképzés céljából a fonalváltás csak minden negyedik vetés után történik.”³⁰

Urbán István makói *rőfös* vászon és damaszt mintáit az örökösök 1982-ben a múzeumnak ajándékozták. A tizenkét tétel az iparművészeti gyűjteménybe 82.11.1 – 82.11.12. számokon lett beletárolva.

A viszonylag nagyméretű, 12-54 cm hosszú, számozott textilminták eredetileg tömböket képeztek sima vagy mintázott vásznakból, damasztokból szín és mintázat szerint. Ezekből választhatták és rendelhették a vásárlók a kelengyének valót. Lepedőre, ágyhuzatra a méterárut sima vászontól vagy damasztból. Az abroszt, szalvétát az egyszerűen vagy azsúrral szegett damaszt-mintákból, törülközőt a rojttal díszítettekben.

²⁷ A Pallas Nagy Lexikona 14. kötet 1897. 1041.

²⁸ Dr. Hajós I. 1959. 62, 90. Szemmáry L. 1959.26.

²⁹ Möller J. 1818. 306, 308.

³⁰ A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet 1893. 873.

Az egyszínű fehér mellett bőséges választék volt sárga, rózsaszín, lila, zöld, kék és mustárszín alapon fehér mintázatú vagy fehér alapon színes beszövésű damasztokból. Ezek közül tömb alakban egy maradt ránk: 27 darab 29x20 cm-es nagyságú, színes alapon fehér beszövésű, keskenyen vagy azsúrral szegett damaszt-lapból. A lapok közé színminta-csíkokat és kicsinyített mintarajzokat fogtak be. A mintakollekciókat a gyártók a századfordulón állíthatták össze, melyekből nemcsak a közönség, de maguk a rőföskereskedők is, számozásuk alapján, színmegjelöléssel rendelhettek árut. A mintatömb arról vall, hogy Urbán István *rőfös*³¹ elsőrendű damaszt kínálattal rendelkezett a század elején.

A mintakollekció Ópusztaszeren az 1996-ban nyílt Promenádnál 1896 című kiállítás rőfös boltjának kirakatában látható.

Urbán István *rőfös*, kézműáru kereskedő teljes árukészletét 1926-ból ismerjük. A hagyatéki kimutatást³² halálakor, két kiskorú unokájára való tekintettel készítették. Az árvaszéki iratokban ránk maradt február 11-i keltezésű lajstrom bőséges és változatos árukínálatot mutat. Tartalmazza a textil-anyagok nevét,³³ mennyiségét, árát, sőt képet nyerhetünk az üzlet berendezéséről is:

Melléklet Urbán István hagyatéki leltárához.

1.	8 drb. női nadrág (combineé)	á	95	ezer K (korona)
2.	9 parti fehérnemű	á	40	"
3.	6 drb. fűzővédő	á	55	"
4.	12 drb. nadrág és ing garnitúra, női	á	85	"
5.	2 drb. női ing	á	60	"
6.	2 drb. nadrág és ing garnitúra, női	á	180	"
7.	2 drb. nadrág és ing garnitúra, női	á	140	"
8.	3 drb. női hálóing	á	120	"
9.	3 drb. női hálóing	á	135	"
10.	10 drb. szalmazsák	á	58	"
11.	389 méter pamutvászon	á	16	"
12.	30 méter lepedővászon	á	55	"
13.	40 méter pamutvászon	á	11	"
14.	203 méter darab vászon	á	15	"
15.	100 méter molinó	á	12	"
16.	142 méter kanavász	á	17	"
17.	62 méter zefír	á	28	"
18.	88 méter frencs zefír	á	16	"
19.	56 méter rai batiszt	á	30	"
20.	38 méter vegyes zefír	á	32	"
21.	88 méter angin	á	17	"
22.	28 méter fehér angin	á	24	"
23.	25 méter lepedő vászon	á	45	"
24.	73 méter pamut törülköző	á	16	"
25.	16 méter ujbélés szatin	á	32	"
26.	20 drb. asztalkendő	á	17	"
27.	4 drb. asztalkendő	á	7	"
28.	8 garnitúra ozsonna abrosz	á	95	"
29.	7 garnitúra ozsonna abrosz	á	190	"

³¹ Bakos F. 1901. 48., ld. még T. Knotik Márta: Urbán István rőfös vászon- és damasztmintái. In: Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése. Makó, 1998. 87–94.

³² Makó város Árvaszéki iratok 2908/939.

³³ Az elnevezések egyeztetése dr. Hajós István (Textiliák kézikönyve. Bp. 1959.) leírásaival és mintagyűjteményével külön vizsgáldást érdemel.

30.	1 garnitúra ozsonna abrosz	á	720	ezer K (korona)
31.	1 garnitúra ozsonna abrosz	á	400	"
32.	1 garnitúra ozsonna abrosz	á	320	"
33.	4 garnitúra ozsonna abrosz	á	60	"
34.	6 drb. törülköző	á	50	"
35.	7 drb. abrosz	á	150	"
36.	15 drb. abrosz	á	60	"
37.	12 drb. asztalkendő	á	16	"
38.	8 drb. asztalkendő	á	21	"
39.	12 drb. asztalkendő	á	13	"
40.	4 drb. asztalkendő	á	25	"
41.	12 drb. törőruha	á	11	"
42.	25 drb. portörő	á	15	"
43.	1 drb. fürdőlepedő	á	90	"
44.	15 méter szalonvászon	á	12	"
45.	6 méter szalon vászon	á	50	"
46.	8 méter szabó vászon	á	12	"
47.	3 drb. szőnyegvédő	á	30	"
48.	8 méter lószőr	á	30	"
49.	6 drb. flotier törülköző	á	90	"
50.	2 drb. gyermek flanel takaró	á	55	"
51.	2 drb. piquet gyermek takaró	á	65	"
52.	1 drb. Tetra gyermek takaró	á	65	"
53.	11 drb. törülköző	á	27	"
54.	6 drb. törülköző	á	150	"
55.	12 drb. törülköző	á	27	"
56.	9 drb. törülköző	á	21	"
57.	8 garnitúra: 2 ágyterítő, 1 asztalterítő	á	450	"
58.	6 garnitúra: 2 ágyterítő, 1 asztalterítő	á	480	"
59.	2 garnitúra: 2 ágyterítő, 1 asztalterítő	á	320	"
60.	6 drb. asztalterítő	á	120	"
61.	5 drb. asztalterítő	á	95	"
62.	3 drb. asztalterítő	á	75	"
63.	13 drb. paplan	á	280	"
64.	8 méter vatelin	á	55	"
65.	3 drb. falvédő	á	50	"
66.	8 méter grádli vászon	á	45	"
67.	2 méter roletta vászon	á	45	"
68.	15 méter roletta vászon	á	43	"
69.	8 méter brokát vászon	á	80	"
70.	48 méter festő	á	23	"
71.	6 méter festő	á	18	"
72.	2 méter festő	á	23	"
73.	26 méter festő	á	22	"
74.	317 méter festő	á	12	"
75.	85 méter karton	á	18	"
76.	80 méter karton	á	13	"
77.	18 méter delin	á	40	"
78.	16 méter dupla barchend	á	28	"
79.	8 méter piquet barchend	á	30	"
80.	58 méter piros barchend	á	27	"
81.	20 méter barchend	á	27	"
82.	15 méter barchend	á	18	"
83.	20 méter barchend	á	21	"
84.	8 méter barchend	á	15	"
85.	53 méter cerna barchend	á	28	"

86.	216 méter céna barchend	á	28	ezer K (korona)
87.	31 méter eponge flanel	á	40	"
88.	13 méter kokusz szőnyeg	á	80	"
89.	35 méter kokusz szőnyeg	á	40	"
90.	40 méter kokusz szőnyeg	á	65	"
91.	45 méter kokusz szőnyeg	á	30	"
92.	18 drb. maradék	á	25	"
93.	40 méter gyapju krepp	á	50	"
94.	61 méter kazán	á	60	"
95.	7 méter kazán	á	100	"
96.	122 méter puplin szövet	á	80	"
97.	16 méter puplin szövet	á	100	"
98.	14 méter gabardin	á	30	"
99.	12 méter tegethoff	á	65	"
100.	16 méter pamut szövet	á	58	"
101.	35 méter pamut szövet	á	24	"
102.	8 méter fehér kazán	á	75	"
103.	6 méter gyapju szövet, keskeny	á	75	"
104.	4 méter gyapju szövet, keskeny	á	50	"
105.	16 méter velour	á	180	"
106.	5.60 méter velour	á	110	"
107.	30 méter tűkőr posztó	á	150	"
108.	27 méter lüszter	á	75	"
109.	4 méter pamut szövet	á	40	"
110.	3 méter szövet	á	135	"
111.	3 méter lüszter	á	75	"
112.	14 méter szövet	á	140	"
113.	7 méter szövet	á	190	"
114.	6 méter szövet	á	230	"
115.	9 méter szövet	á	160	"
116.	3 méter szövet	á	310	"
117.	3 méter szövet	á	200	"
118.	8 méter szövet	á	190	"
119.	3 méter szövet	á	220	"
120.	4 méter szövet	á	210	"
121.	1 méter szövet	á	200	"
122.	1 méter szövet	á	250	"
123.	3 méter szövet	á	120	"
124.	2 méter szövet	á	80	"
125.	2.5 méter szövet	á	220	"
126.	6 méter szövet	á	110	"
127.	6 méter szövet	á	100	"
128.	3 méter szövet	á	80	"
129.	9 méter szövet	á	110	"
130.	2 méter szövet	á	100	"
131.	3 méter szövet	á	70	"
132.	2.5 méter szövet	á	160	"
133.	2 méter szövet	á	150	"
134.	25 méter mosó zeig	á	150	"
135.	2.5 méter double szövet	á	300	"
136.	6 méter szövet	á	120	"
137.	80 méter clott	á	36	"
138.	4 méter gyapju sers	á	80	"
139.	12 méter buret vászon	á	33	"
140.	14.5 méter buret vászon	á	50	"
141.	3 méter buret vászon	á	100	"

142.	3 méter buret vászon	á	70	ezer K (korona)
143.	25 méter liberti	á	48	"
144.	11 méter liberti	á	32	"
145.	2 drb. mosó zeig maradék	á	25	"
146.	9 méter liberti	á	32	"
147.	60 méter liberti	á	25	"
148.	90 méter grenadin	á	28	"
149.	4 méter csipke volán	á	70	"
150.	172 méter grenadin	á	130	"
151.	6 méter eponge	á	40	"
152.	6 méter batiszt sifon	á	50	"
153.	27 méter lüstrin	á	55	"
154.	6 méter nyersselyem	á	90	"
155.	344 méter selyem, különféle	á		"
156.	44 drb. selyem kendő	á	150	"
157.	17 drb. műselyem kendő	á	75	"
158.	1.75 méter plüss	á	200	"
159.	19 méter bársony	á	180	"
160.	1 méter patent bársony	á	180	"
161.	7 drb. takaró	á	95	"
162.	4 drb. pokróc	á	200	"
163.	2 drb. pokróc	á	150	"
164.	2 drb. pokróc	á	300	"
165.	9 méter csipke függöny	á	35	"
166.	3 drb. flanel takaró	á	90	"
167.	6 pár sztór	á	300	"
168.	23 berliner kendő	á	210	"
169.	2 nagykendő	á	400	"
170.	5 drb. plaid	á	80	"
171.	14 drb. kendő	á	130	"
172.	4 drb. zsanília sál	á	150	"
173.	3 tucat zsebkendő	á	90	"
174.	3 tucat zsebkendő	á	50	"
175.	3 tucat zsebkendő	á	60	"
176.	2 tucat zsebkendő	á	100	"
177.	2 tucat zsebkendő	á	80	"
178.	1 tucat zsebkendő	á	90	"
179.	3 tucat zsebkendő	á	150	"
180.	2 tucat zsebkendő	á	250	"
181.	25 drb. zsebkendő	á	4	"
182.	25 drb. zsebkendő	á	20	"
183.	8 drb. zsebkendő	á	25	"
184.	18 drb. fejkendő	á	20	"
185.	4 drb. műselyemkendő	á	65	"
186.	11 drb. flanel kendő	á	25	"
187.	18 drb. flanel kendő	á	16	"
188.	7 drb. ternó kendő	á	33	"
189.	18 drb. gyapjú kendő	á	70	"
190.	100 drb. fődélín kendő	á	10	"
191.	6 méter női szövet	á	130	"
192.	15 drb. gyapjú kendő	á	70	"
193.	25 drb. fődélín kendő	á	10	"
194.	20 méter barchend	á	33	"
195.	1 garnitúra: 2 ágyszerítő 1 asztalserítő	á	480	"
196.	2 drb. plüss takaró	á	700	"
197.	Üzleti berendezés: 4 árusító asztal, 2 íróasztal, 1 Wertheim szekrény, állványok.			

IRODALOM

- BAKOS Ferenc
1901 Makó város útmutatója. Makó
- GERGELY Katalin
1991 Paraszti polgárosodás a népi öltözködésben. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Budapest-Wien, 860-866.
- DR. HAJÓS István
1959 Textiliák kézikönyve. Budapest
- MÖLLER János
1818 Az Európai Manufaktúrák és Fábrikák Mesterség Míveik. Pesten 1818. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozata. Szeged, 1984.
- SZEMMÁRY László
1959 Kötéstan. Budapest
- T. KNOTIK Márta
1990 Öltözködés, viselet. In: Csongrád megye népművészete. Szerk. Juhász Antal. Budapest, 155-232.

A fotókat Dömötör Mihály és Pápai Zoltán készítették.

Factory-made Textile in Peasant Usage

MÁRTA T. KNOTIK

In 19th century Hungary parallel with economic and social changes the bourgeois peasant clothing appeared, which accepted the usage of factory-made textiles. The author introduces taffeta - the material of silk-scarf, barege and damask from the textiles manufactured in the last third of the 19th and the beginning of the 20th century through the collection of Móra Ferenc Museum. In her presentation the author stresses primarily the outer traits of the textiles which make them recognisable at first sight, then she presents the main technical methods. On the basis of her own experience and scientific literature she analyses base material, dyeing and techniques of weaving. She introduces historical data by citing from last century written sources. She reports the name of the pieces of clothes in the museum, their place of origin and collection, the features of the textile and in some cases the tightness of weaving and the width of the material.

From changeant taffeta underwear, skirts and aprons were made. The gleaming textile was woven from silk by plain weaving. The warp and weft are of different colours (e.g. black and red), the width of material is 48-65 cms.

She discusses the textile of silk scarf on the basis of its feature, the embroidery like broché ornament. The silk undertexture can be woven by different weaves, for example plain, twill or satin weave. According to the different types of wefts she differentiates broché 1., when the weft goes only along the motives; broché 2., when the weft goes only along the pattern; broché 3., when the weft goes along the entire fabric. The fabric width of a kerchief is 74-86 cms, while that of a shawl is 146-166 cms with a 20-22 cms long fringe.

From transparent barege skirts were made. They were woven from white or black cotton thread by plain weave with a fabric width of 74-82 cms. They were patterned by weaving or printing.

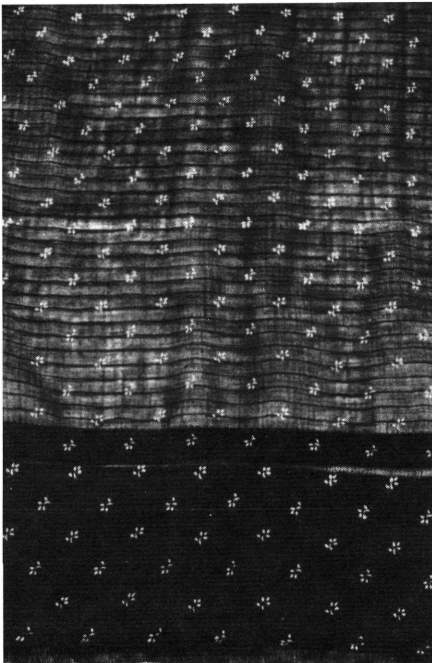
From damask bed- and table-linen and towels were made. The pattern is stressed by the light effect of wrap- and weft-sided weaves (glossy and dull finish). Among István Urbán's patterns, a haberdasher from Makó, there are not only plain white but also white patterns on coloured fabric or coloured patterns on white fabric.

Lastly the author publishes completely the haberdasher István Urbán's stock from 1926, which also contains the name, amount and price of each textile.

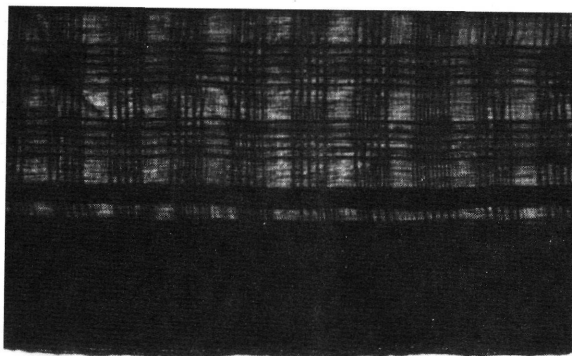
1. kép

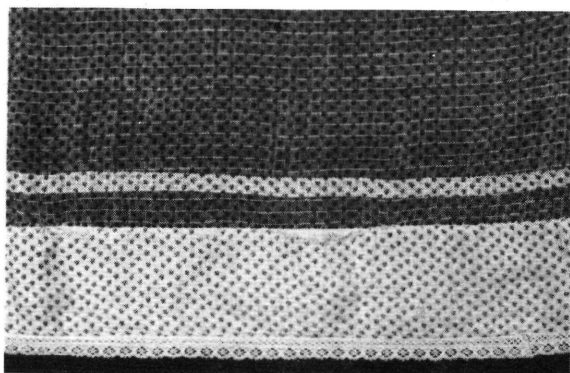
2. kép

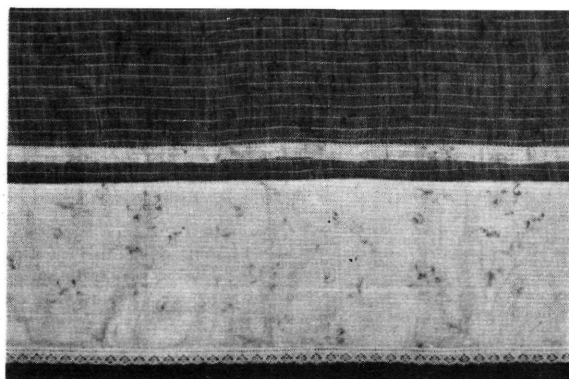
3. kép

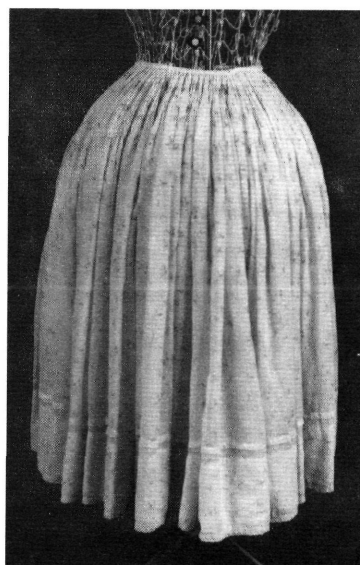
4. kép

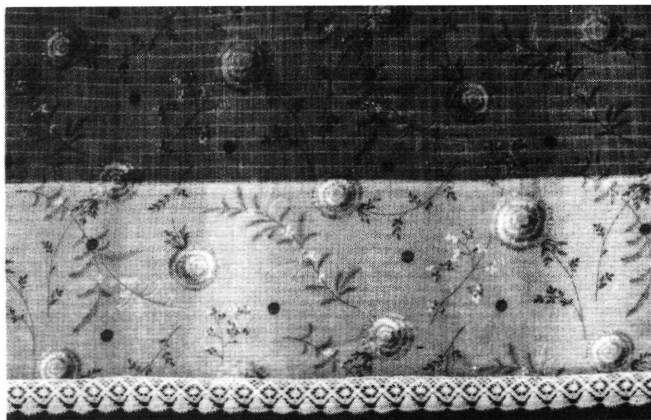
5. kép

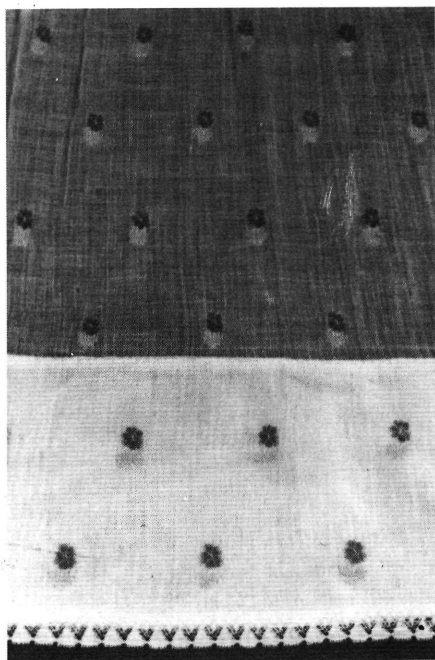
6. kép

7. kép

8. kép

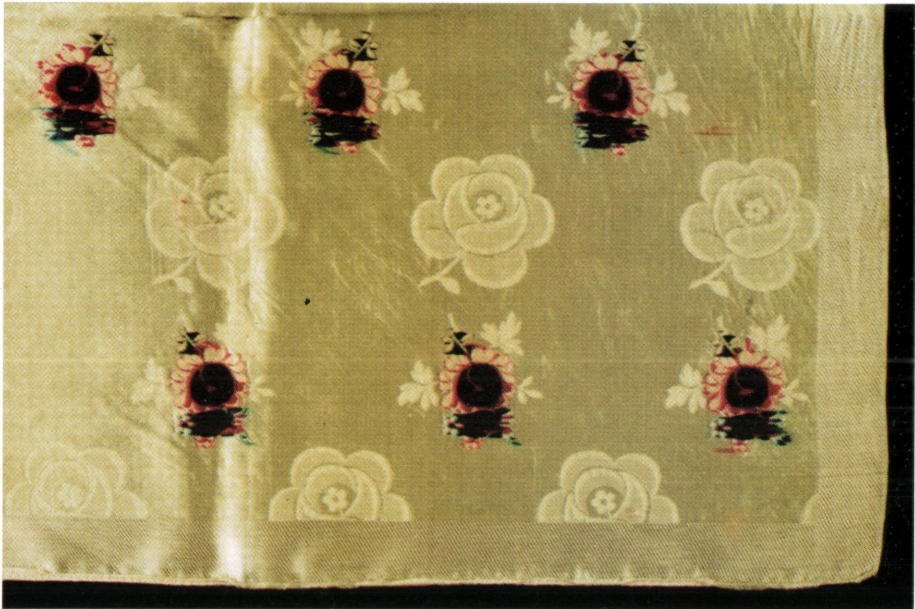
9. kép

10. kép

11. kép.

12. kép.

13. kép.

14. kép.

15. kép.

16. kép.

17. kép.

18. kép.

Felelős kiadó: dr. Vörös Gabriella

Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda, Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

Példányszám: 500

